

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)

TÜRKİYE'NİN MEDYA SİSTEMİ
TARİHSEL GELİŞME ve
OTORİTERLEŞMEYE YÖNELTEN YAPISAL TEMEL ÖZELLİKLER

Doktora Tezi

Özge Ercebe Ercebe

Ankara 2016

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)

TÜRKİYE’NİN MEDYA SİSTEMİ
TARİHSEL GELİŞME ve
OTORİTERLEŞMEYE YÖNELTEN YAPISAL TEMEL ÖZELLİKLER

Doktora Tezi

Özge Ercebe Ercebe

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Raşit Kaya

Ankara 2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'NİN MEDYA SİSTEMİ:
TARİHSEL GELİŞME ve OTORİTERLEŞMEYE YÖNELTEN
YAPISAL TEMEL ÖZELLİKLER

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: PROF. DR. RAŞİT KAYA

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof.Dr. Raşit KAYA

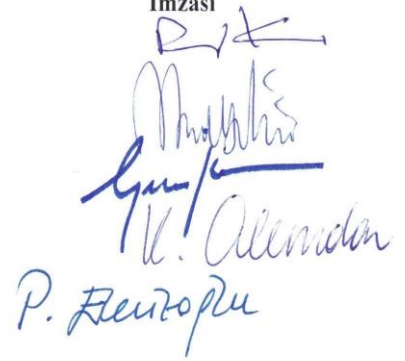
Prof. Dr. Mehmet YETİŞ

Prof. Dr. Çınar ÖZEN

Prof.Dr. Korkmaz ALEMDAR

Yrd.Doç.Dr. Pınar ECEVİTOĞLU

İmzası

P. Alemdar
P. Ecevitoglu

Tez Sınavı Tarihi : 4 Kasım 2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

4/12/2016

Özge Ercebe Ercebe

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM I	7
MEDYA SİSTEMLERİNE YAKLAŞIMLAR	7
1.1. Sistem ve Medya Sistemi Kavramları	7
1.2. Medya Sistemlerine Yaklaşımlar	13
1.3. Hallin ve Mancini'nin Karşılaştırmalı Medya Sistemleri Analizi 24	
BÖLÜM II	38
SİYASAL SİSTEMLER ve MEDYA SİSTEMLERİ	38
2.1. Liberal Sistemler	39
2.2. Otoriter Sistemler	51
2.3. Çağdaş Otoriter Sistemler	53
2.4. Gelişmekte Olan Ülke Sistemleri	67
2.5. 1980 Sonrası Medya ve İletişim Sistemleri	74
2.6. Ara Değerlendirme	77
BÖLÜM III	85
TÜRKİYE'NİN MEDYA SİSTEMİ	85
3.1. Osmanlı Dönemi Türk Basını	87
3.2. 1919-1945 Arası Dönem	94
3.2.1. Siyasal Atmosfer ve Yasal Düzenlemeler.....	94
3.2.2. Gazete Tirajları	106
3.2.3. Devlet Desteği.....	108

3.2.4. Ara Değerlendirme.....	110
3.3. 1946-1960 Çok Partili Sisteme Geçiş ve DP İktidarı Dönemi.....	114
3.3.1. Dönemin Siyasal Atmosferi.....	114
3.3.2. Yasal Düzenlemeler.....	119
3.3.3. Parti- Basın Paralelliği.....	124
3.3.4. Gazete Tirajları.....	129
3.3.5. Ara Değerlendirme.....	131
3.4. 1960-1980 Dönemi.....	133
3.4.1. Dönemin Siyasi ve İktisadi Gelişmeleri.....	133
3.4.2. Yasal Düzenlemeler.....	134
3.4.3. Gazete Tirajları.....	143
3.5. 1980-2000 Arası Dönem.....	148
3.5.1. Yeni Sağ'ın Politikalar Çerçevesinde Dönemin Siyasi ve Ekonomik Atmosferi.....	148
3.5.2. Yasal Düzenlemeler.....	156
3.5.3. İletişim Sisteminde Yapısal Dönüşüm.....	165
3.5.4. Medyanın Mülkiyet Yapısı.....	167
3.5.5. Gazete Tirajları ve Pazar Payları.....	186
3.5.6. Devlet Desteği.....	188
3.6.7. Ara Değerlendirme.....	191
3.6. 2002 Sonrası Dönem.....	194

BÖLÜM IV	205
GÜNCEL GÖRÜNÜM:	205
2002 SONRASI OTORİTERLEŞME EĞİLİMLERİ	205
4.1. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi	205
4.2. AKP Döneminde Devletin Rolü - Yasal Düzenlemeler ve Bu Düzenlemelere İlişkin Görüşler.....	207
4.3. AKP Döneminde Medya Pazarının Yapısı ve Medya Mülkiyetine İlişkin Görüşler	223
4.3.1. Medya Pazarının Yapısı	223
4.3.2. Medya Pazarının Güncel Yapısına İlişkin Değerlendirmeler	232
4.4. Politik Koşutluk ve Politik Koşutluğun Yansımalarına İlişkin Görüşler	234
4.4.1. Örgütsel Bağlar	235
4.4.2. Gazetecilerin Siyasi Eğilimleri	241
4.4.3. Gazetecilik Rolünün Yönelimi	252
4.4.4. İçsel ve Dışsal Çoğulculuk.....	255
4.5. Gazetecilik Mesleğinin Profesyonelleşmesi ve AKP Döneminde Profesyonelleşmeye İlişkin Görüşler ve Araçsallaşma.....	260
4.6. Dönemin ve Mülakatların Değerlendirilmesi.....	272
SONUÇ	284
KAYNAKÇA	295
ÖZET.....	308
SUMMARY.....	309

GİRİŞ

Türkiye'nin medya sisteminde son on yılda belirginleşen otoriter yapı siyasal ve toplumsal sistemin genel yapısı içerisinde ve bu sistemin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu değerlendirme yapılırken, medya sistemi çalışmalarına kaynaklık eden Dört Teori geleneğinin dışına çıkılarak, basın gelişimini tarihsel olarak incelemek bu incelemeyle birlikte basın sisteminin biçimlenmesinde etkili olan siyasal, toplumsal ve iktisadi gelişmelere de odaklanmak gerekmektedir. 3 Kasım 2002 Genel Seçimiyle iktidara gelen ve 22 Temmuz 2007 seçimlerinden güçlenerek çıkan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) bu tarihten sonra yöneldiği otoriter siyasal pratiklerin en belirgin olarak görüldüğü alanlardan biri de medya olmuştur. Ancak medya sistemindeki otoriterleşme AKP dönemiyle sınırlı olarak ele alındığında yapılacak değerlendirme eksik olacaktır.

Tarihsel olarak incelendiğinde, AKP iktidarı döneminin dışında da Türkiye'nin medya sisteminde askeri darbe dönemlerinde otoriter pratiklerin egemen

olduğu görülmekle birlikte, darbe dönemleri dışında da otoriteryen eğilimlerin belirginleştiği dönemler yaşanmıştır. Örneğin, 1950-1960 yılları arası Demokrat Parti iktidarı dönemindeki uygulamalar, AKP iktidarının 2007 yılı sonrası dönemiyle benzerlikler taşımaktadır. Siyasal iktidarın otoriterleştiği dönemlerde medya ve gazetecilik faaliyetlerine iktidarın müdahalesi artmakta, yapılan yasal düzenlemeler yoluyla özgürlükler kısıtlanmakta, doğrudan ya da dolaylı destek ve teşviklerle iktidarın kontrolünde olan bir basın yaratılmaya çalışılmaktadır. Medya/basın özgürlüğünün sınırlandırılmasına ilişkin tartışmalar ise bu baskının yoğun olduğu zamanlarda öne çıkarken baskıya neden olan siyasi iktidarın değişmesiyle gündemden düşmektedir. Ancak, gerçekte ise bu otoriterleşme dinamikleri adeta bir sonraki dönemde tekrar ortaya çıkana kadar ertelenmektedir. Geçmiş dönemlerdeki uygulamaların oluşturduğu zemin üzerinde yükselen otoriteryen pratikleri anlayabilmek tarihsel bir inceleme ile mümkün olabilir.

Bu çalışma, Türkiye’de kitle iletişim sistemini anlamak ve değerlendirebilmek için Osmanlı’dan kalan mirası da dikkate alarak Cumhuriyet dönemi boyunca medya sisteminin gelişim sürecinin ana hatlarını ortaya koymayı amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışma, Osmanlı dönemi, Cumhuriyetin kuruluş yılları ve tek parti iktidarı, Demokrat Parti Dönemi, 1960-1980 arası dönem, 1980-2001 yılları arası ve 2002 sonrası Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı dönemlerinde basın/medya ve siyasi iktidar ilişkisini ‘medya sistemleri yaklaşımı’ teorik çerçevesinde inceleyecektir. Bu amaçla öncelikle Osmanlı’nın son dönemlerinden 1980’lere kadar olan döneme üzerine yapılan mevcut çalışmalar değerlendirilecektir. Bu noktada, sözü edilen dönemlerdeki gazete tirajları, gazete sahipliğinin yapısı, siyasi iktidar-basın ilişkileri, yasal düzenlemeler, basına ve ifade

özgürlüğüne yönelik yaklaşımlara odaklanılacaktır. 1980 sonrası dönemin belirleyici özelliği ise tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de neo-liberal ekonomi politikalarının uygulanmaya başlanması ve medyanın da bu yeni paradigma doğrultusunda yeniden yapılandırılmış olduğudur. Söz konusu yeniden yapılandırılma sürecinde, medya, farklı sektörlerde yatırımları olan iş adamların ‘yatırım’ yaptığı endüstriyel komplekslerden birisi haline gelmiştir. Bu süreçte hem medya sahiplerinin siyasi iktidarla kurdukları ilişki ve medyanın organizasyon yapısı hem de gazetecilik pratiklerinde önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Özellikle 1990 - 2001 yılları arasında medya sektörünün enerji, finans ve bankacılık gibi alan dışı yatırımlarla büyümesi ve siyasal iktidarlara olan ilişkileri ekonomik yönüyle öne çıkmış; yasal düzenlemeler ve gazetecilik mesleği ise medya holdinglerinin iktisadi çıkarlarının etkisi altında biçimlenmiştir. 2001 krizinden sonra ise AKP’nin iktidara gelmesiyle medya sermayesi ve medya yapılanmasında köklü dönüşümler yaşanmış, 2007’den sonra siyasal sistem ve medya sisteminde otoriteryen eğilim giderek ağırlık kazanmıştır.

Genel olarak bakıldığında Türkiye’nin medya sisteminin farklı dönemlerde farklı özellikler taşıdığı, bir önceki dönemin olumlu ya da olumsuz uygulamalarının kendisinden sonraki dönemleri etkilediği görülmektedir. Dönemsel karşılaştırmalı analiz ile bu farklılıklar ve sonraki dönemlere olan etkileri değerlendirilecektir. Bunun için, öncelikle medya sistemleri analizinin İkinci Dünya Savaşı sonrası geliştirilen temel yaklaşımları ele alınacaktır. İlk dönem medya sistemi ayrıştırmalarında Siebert vd’nin *Basının Dört Teorisi* yaklaşımı ana çerçevesinde savaş sonrası dönemin ampirik bulguları ve temel yönelimlerinin etkisi görülmektedir. Ancak daha sonraki dönemlerde soğuk savaşın sona ermesi, üçüncü

dünya ülkelerinde yaşanan gelişmeler gibi yeni olgular medya sistemleri analizlerine yeni bir kategori olarak “gelişmekte olan ülke sistemleri”nin de eklenmesini beraberinde getirmiştir. Hallin ve Mancini ise 2004 yılında yayınladıkları *Karşılaştırmalı Medya Sistemleri* başlıklı çalışma ile normatif medya sistemleri yaklaşımlarının temel sorularını kabul etmişler ancak bu yaklaşımların eksikliklerini ampirik olarak daha sağlam temellerle oturtulmuş verilerle desteklemişlerdir. Ticari medyanın gelişiminin, devletin rolünün, mesleki profesyonelliği gelişimin medya sistemi analizinde ayırıştırmanın belirlenmesinde etkili olduğuna dikkat çekmişlerdir. Türkiye’nin medya sisteminin analizinde de Hallin ve Mancini’nin yöntemi kullanılacaktır. Bu nedenle birinci bölümün son alt başlığında bu yaklaşım ayrıntılı olarak incelenmiştir.

İkinci bölümde Türkiye’de medya sisteminin bağlantılı olduğu sistemler incelenmiştir. Liberal sistem ve medyaya liberal yaklaşım temel referans noktası olarak ele alınmış, liberal siyasal sistemlerin özellikleri ve tarihsel gelişimi içinde medya sistemlerine olan etkisi değerlendirilmiştir. Bu bölümde ele alınan diğer model, Türkiye’nin de içinde bulunduğu, gelişmekte olan ülkelerin siyasal sistemleri ve medya sistemleri modernleşme kuramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. İkinci bölümün bir diğer alt başlığı otoriter medya sistemleridir. *Basının Dört Teorisi*’nde de yer alan fakat mutlak monarşilerde karşılaşılan sistemler olarak değerlendirilen otoriter yaklaşım ilerleyen dönemlerde üçüncü dünya ülkelerinde yaşanan gelişmelerle farklılaşmıştır. 1960’lardan itibaren özellikle Latin Amerika’da daha sonra da Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından kurulan yeni devletlerde demokrasi ile diktatörlük arasında kalan bir rejim tipi ortaya çıkmıştır. Bu rejimler, demokratik değerlerin ve uygulamaların yanı sıra geleneksel mutlak monarşilerden farklı olan

ancak otoriterliği çağrıştıran özellikleri ile seçimsel otoriter rejimler, seçimsel demokrasiler, yarı demokrasiler gibi adlarla anılmaya başlanmıştır. Türkiye'nin siyasal sisteminin de 2007 yılından sonra gri bölgeler olarak değerlendirilen, seçimsel-otoriter rejim tipinin temel özelliklerini çağrıştıran gelişmeler görülmektedir. Bu nedenle ikinci bölümün bu alt başlığında, farklı adlarla anılan bu yeni rejim tipleri ve temel özellikleri incelenmiştir. İkinci bölümün son alt başlığı ise 1980 sonrası, medya ve iletişim sistemlerinde yaşanan dönüşüm değerlendirilmiştir. Neo-liberal politikaların ekonomik ve siyasal düzlemde yarattığı dönüşümün medya alanına etkisi ve yaşanan dönüşüm bu alt başlık altında detaylı olarak incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye'nin medya sistemi beş döneme ayrılarak değerlendirilmiştir. Osmanlı dönemi, Cumhuriyetin kuruluşu, çok partili dönem, 1960-1980 arası dönem ve 1980 sonrası dönem ve dönemlerde medya sisteminin temel özellikleri tartışılmıştır. Üçüncü bölümün sonunda AKP'nin iktidara geliş süreci ve AKP döneminde medya sistemiyle ilişkili olan politikalar genel olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın son bölümünde, 2002 sonrası dönemde Türkiye'nin medya sisteminde meydana gelen gelişmelere yer verilmiş ve medya alanıyla ilişkili isimlerle yapılan mülakatlarla dönem analiz edilmiştir. Bu analiz için, çalışmanın birinci bölümünde incelenen Hallin ve Mancini'nin medya sistemi analizinde kullandıkları temel bileşenlerden hareket edilmiştir. Hallin ve Mancini (2004: 21) medya sistemlerini dört temel bileşen temelinde ayırmaktadır. Bunlar (1) Medya pazarının gelişimi ve yapısı (2) Medya ve siyasal partiler arasındaki ilişkinin düzeyi ve niteliğinin göstergesi olarak ya da daha geniş ölçekte toplumdaki temel siyasi bölünmelerin medya sistemindeki yansımaları belirleyen politik koşulluk (3)

Mesleki profesyonelleşme (4) Medya sistemine devlet müdahalesinin düzeyi ve niteliğidir.

Bu temel kategoriler çerçevesinde 6'sı gazeteci - milletvekili, 8'i gazeteci, 5'i yönetici ve 3'ü araştırmacı ve 1'i de milletvekili olmak üzere toplam 23 derinlemesine mülakat yapılmıştır. AKP iktidarı döneminde medya alanındaki uygulamalara yönelik mesleki değerlendirmelerin analiz edildiği bu bölümde, en başta gelen kısıt, medya profesyonellerinin işlerini kaybetme kaygısıyla çalışmaya katkı sunmakta çekimser yaklaşımları olmuştur. Medya sahipliğinde yaşanan değişimler, muhalif medyaya yapılan baskı, işini kaybetme korkusu, keyfi yasal uygulamalar gazetecilerin görüş ve düşüncelerini açıklamaları açısından çalışmada karşılaşılan en önemli kısıt olmuştur. Bununla birlikte, son bölümde yapılan değerlendirmeler ulusal ve uluslararası kuruluşların düzenledikleri raporlar, yaptıkları değerlendirmeler, AKP hükümetleri döneminde gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ve hukuki uygulamalarla, medya sahiplik yapısındaki el değiştirmelerle desteklenerek dönem analiz edilmiştir.

Hallin ve Mancini'nin belirttiği gibi tek başına niteliksel birer gösterge olarak ele alınabilecek bu bileşenlerin her biri tek tek incelenmiş ve birbirleriyle olan bağlantıları kurularak Türkiye'nin medya sisteminin somutlaşmış bir analizine ulaşmak hedeflenmiştir. Hem üçüncü bölümde yapılan tarihsel değerlendirme hem de AKP iktidarı döneminin değerlendirilmesi ile genel olarak Türkiye'nin medya sisteminin özel olarak ise otoriteryen eğilim ve uygulamaların artmasındaki tarihsel birikim ortaya konmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM I

MEDYA SİSTEMLERİNE YAKLAŞIMLAR

1.1.Sistem ve Medya Sistemi Kavramları

Bu çalışmada, medya sisteminin temel bileşenlerinin açıklanabilmesi için Türkiye'deki medya sisteminin dönemseller olarak barındırdığı özelliklere odaklanılacaktır. Bu nedenle sistem kavramına kısaca değinmekte yarar vardır. “Sistem” kavramı, ilk olarak Kopernik kozmolojisine referansla on yedinci yüzyılda kullanılmıştır. Diderot'ya göre “sistem, sadece bilim ve sanata ait farklı öğelerin bir araya gelmesi değil bunların karşılıklı olarak bağımlı hale getiren düzendir” (aktaran: Mattelard, 1996). Sistem, sisteme ait diğer öğelerin açıklanmasını sağlayacak temel öğeleri bir araya getirir. Mattelart'a göre (1996), sistem birbiriyle ilişkili ve birbirine bağımlı parçalardan oluşur. Daha sonraki dönemlerde sistem kavramı işlev kavramıyla birleşmiş, yirminci yüzyılın başlarında, “bir hedefi gerçekleştirmeye odaklanmış, birbiriyle ilişkili olan öğeler seti” olarak ele almıştır. Sistemi bir bütünü meydana getiren örgütlenmiş ve karşılıklı ilişki içinde olan parçalar bütünü olarak tanımlayan yapısal işlevselci yaklaşımı ise Durkheim temellendirmiş ve Talcot Parsons (1951) geliştirmiştir. Durkheim'a göre bütün ahlaki sistemler toplumsal örgütlenmenin bir işlevine karşılık gelmekte ve her toplum “anormal durumlar” dışında aksamadan çalışması için zorunlu bir ahlak geliştirmektedir (aktaran: Singewood, 1998). Durkheim'a göre toplumsal olguları açıklayabilmek için, tek başına bu olguların bağılı oldukları nedenler üzerine odaklanmak yeterli değildir. Aynı zamanda toplumsal olgu üreten asıl neden ile yerine getirdiği işlevlerin

incelenmesi ve olgunun genel uyumun kurulmasıyla ilişkisinin gösterilmesi gerekmektedir. Toplumsal olguların işlevinin ahlaki olduğunu göstermeyi hedefleyen Durkheim'ın, kurumlara işlevsel yaklaşımı, on dokuzuncu yüzyıl evrimciliği çerçevesinde yetersiz kalmakla birlikte, toplumun eşzamanlı yapısal boyutlarını öne çıkarmaya eğilimlidir. Bununla birlikte, toplumu farklılaşmış ve bütünleşmiş parçalar halinde kavrayıp, karmaşık bir birliğin sürekliliğinin sağlanmasında, çeşitli öğelerin bağımsız işlevler gördüğünü varsayan bir anlayışa yol açmakta, işlevi gelişmeden ayırmaktadır (Singewood, 1998: 266).

Durkheim ve çağdaş işlevselcilik arasındaki köprüyü kuran Malinowski ve Radcliff Brown olmuştur. Radcliff Brown, insanların canlı organizmalar gibi bir bütün içerisinde, belli toplumsal ilişki setleriyle birbirine bağlı olduklarını belirtir. Radcliff Brown'a göre toplumdaki ayrılanlar ya da onların yerine gelenler toplum yapısının sürekliliği açısından bir değişim yaratmaz, toplumsal yaşam sürekliliği ile toplumsal yapının işlevidir. Bir toplumsal sistem, toplumsal faydaların bir araya gelmesiyle toplumun total sosyal yapısını meydana getirir. Bu yapı aynı zamanda işlevsel bir birliktir; bütünün parçaları asgari bir uyum ya da iç tutarlılıkla, çözümlenemeyecek ve düzenlenemeyecek nitelikteki kalıcı çatışmalara yol açmadan, bir arada işlediği bir durumu oluşturur (Singewood, 1998: 268).

Bu tarz bir toplum modeli çatışma ve çelişki öğelerine değil uyum ve tutarlılığa vurgu yapar. Sistemin işlevsel birliği toplumsal düzen temelinde tanımlanmakta, toplum bütüncül çerçevede açıklanmakta ve sistem içindeki her şey bütün açısından kendiliğinden bir işleve sahip olmaktadır. Toplumu bir insan

organizmasına benzeten işlevselci yaklaşımda “sağlık” toplumsal düzenle, “hastalık” ise toplumsal çatışmayla özdeşleştirilmektedir (Singewood, 1998: 268).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan Sosyolojisinde egemen olan bütüncül toplum anlayışını yansıtan sosyolojik işlevselcilikte ise toplum, bütünleşme, hayatı idame ettirme ve parçaların bütün ile olan ilişkisine odaklanılmaktadır. Talcot Parsons’un ilk dönem çalışmalarında işlevselcilik, sistemler analizi biçiminde kurallaşmıştır. 1950’li yılların temel sosyolojik yöntemi haline gelen işlevselcilik, toplumsal istikrar ve toplumsal düzen ihtiyacını açıklamaya çalışırken, toplumsal değişim ve toplumsal çatışma konusunda yeterli bir analizi sunamamakla eleştirilmeye başlanır. Örneğin Parsons’un 1950’lerdeki yaklaşımı, C. Wright Mills (1959) tarafından, Amerikan kapitalizminin hâkim değerlerini yansıtan “büyük teori”nin birer örneği olarak değerlendirilmiş ve toplumdaki iktidar gerçekliğini açıklayamamakla eleştirmiştir (Singewood, 1998: 271).

Klasik Parsoncu işlevselcilik, muhafazakâr siyasi yönelime içsel olarak, görece istikrarlı toplumsal düzeni üreten toplumsal işlevlerle bütünleşmeyi vazederek (Hardy, 2008). Parsons’a göre sistem, birimler ve birimler arası kalıplaşmış ilişkilerden oluşur. İçsel uyumluluğa dayanan sürekli bir denge içinde olan toplumsal sistemi ciddi bir şekilde rahatsız edecek, sürekli olarak sıkıntıya sokacak veya radikal bir değişikliğe neden olacak zorunlu hiçbir şey yoktur (Erdoğan ve Alemdar, 2002: 129).

Kitle iletişim araçları ile politik ve ekonomik sistemler ilişkisini işlevsel farklılaşmanın getirdiği işbölümüyle oluşan birimler arası ilişki olarak gören yapısal

işlevselcilere göre, birimlerin toplumsal işlevlerinin yeterince farklılaşması ile alt sistemler oluşur (Alemdar ve Erdoğan; 1998: 134).

Parsons'un yaklaşımına göre, kitle iletişim sistemi, ekonomik ve siyasi sistemde olduğu gibi farklılaşmış bir toplumsal sistemdir. Kitle iletişim sistemi dört seçme özgürlüğü getirir: (1) Gazete, dergi, kitap, radyo ve televizyon istasyonları ve programları arasında seçim yapma; (2) içerik ve kalite çeşitleri arasında seçim yapma; (3) satın alma tercihinde yaptığı harcamanın miktarını belirleme; (4) izlemeye/okumaya ilişkin eyleminin zamanını belirleme (Erdoğan, 2014: 93).

Parsons'un bu yaklaşımı çerçevesinde kitle iletişim araçları açısından araç, içerik ve izleyici yönünde bir farklılaşma; kitle iletişim araçları ile sistemin halk kitlelerine ulaştırılmasıyla da yaygınlık sağlanmaktadır. Bu durumda artan farklılaşma uzmanlaşmayı da artırmaktadır. Genişleme, farklılaşma ve uzmanlaşma ile sistemin kapasitesi artarak iletişim sistemi mükemmelleşmeye doğru gitmektedir (Erdoğan, 2014: 94).

Genel kullanımıyla medya sistemi, verili siyasi ve toplumsal sistem içinde işleyen ya da örgütlenmiş olan kitle iletişim araçlarını kapsar. McQuail (1992) medya sistemlerinin farklı düzeylerdeki yapılanmasının medya sistemleri araştırmalarının konusu olabileceğini belirtmektedir. Medya sistemi analizi gazete ya da televizyon kanalı veya medya endüstrisinin yerel ölçekli iletişim araçlarının incelenmesiyle yapılabileceği gibi, mikro ölçekli yaklaşımları da içine alacak şekilde ulusal medya sektörünün makro ölçekli olarak değerlendirilmesiyle de yapılabilir. McQuail'e göre (1992: 96) makro ölçekli araştırmalar, medya sisteminin karmaşık yapısı nedeniyle alışılmadık bir tercihtir. Bu tarz araştırmalar farklı ülkelerin ulusal

medya sistemlerinin karşılaştırılması veya ulusal medya sisteminin farklı dönemsel karşılaştırmalarının yapılabilmesi için uygundur. Tarihsel olarak, “medya sistemi” kavramının bulgusal değerlerini belirleyen ilişkiler seti ikinci dünya savaşı sonrası dönemde geliştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, medya sistemlerinin üç temel özelliğinden söz etmek mümkündür. (1) tüm batılı devletlerde kamusal medya alanının örgütlenmesi ve düzenlenmesi ulusal hükümetlerle medya arasındaki dikey ilişkiler çerçevesinde gerçekleştirilmiştir (2) pek çok batılı devlette ulusal medya şirketleri baskındır (3) ulusal, bölgesel ya da yerel olsun kamusal medya ulus-devlet sınırları içinde örgütlenmiştir. Medya sistemleri analizinin geliştirildiği dönemdeki bu üç özellik, iktidar ilişkilerine dönük analizlerin ulus-devlet sınırları içinde yapılmasının nedenleridir (Hardy, 2008: 6). Ancak medya sektöründe uluslararasılaşma ulusal medya sistemlerinin yapısını ve işleyişini değiştirmekle birlikte, medya sistemleri analizlerinde kullanılan yönteminde farklılaşmasını beraberinde getirmiştir.

İletişim araştırmaları alanında, ekonomik ve siyasal sistemler ile iletişimin ilişkisi pozitivism ve pozitivist metodoloji eğilimli olarak, bireysel eylemlere odaklı, medya etkileri paradigması doğrultusunda yapılmıştır. Dolayısıyla bu düzlemdeki çalışmalar medya yapılanmasının kendisini ve siyasal ve ekonomik kurumlarla etkisine odaklanmak yerine tekil mesajların bireylerin davranış ve inançlarına etkisine yönelmiştir (Hallin ve Mancini, 2004: 3).

İkinci Dünya Savaşı sonrası işlevselci görüşün kitle iletişim alanındaki yansımalarını Schramm (1973) ve Lasswell (1948) çalışmalarında görmek mümkündür. Kitle iletişiminin siyasal, toplumsal ve ekonomik sistemdeki temel

işlevi, çevreyi denetleyen, gözetleyen, bilgilendiren, toplumsal, kültürel mirasın aktarılmasını sağlayan bir yapı olarak görülmüştür. Bu anlayışa göre kitle iletişiminin toplumsal işlevleri şöyle sıralanabilir:

- (a) Çevreyi gözetme: Siyasal sistemde bilgi toplama; ekonomik sistemde kaynaklar ve ihtiyaçlar hakkında haber verme; toplumsal sistemde kurallar, roller hakkında bilgi vermektir.
- (b) Bağlantı kurma: Çevreye karşılık vermede toplumun parçalarının birbiriyle olan bağlantısını sağlama. Bilgiyi veren ve yayan bilgi endüstrisinin bir parçası olarak kitle iletişim araçları, siyasal sistemde bilginin yorumu, politikanın yapımı ve uygulanması; ekonomik sistemde iktisadi bilginin yorumu, ekonomi politikalarının kararlaştırılması, pazarın denetimi; genel toplumsal sistemde halkın anlayış ve beklentilerinin eşgüdümü e toplumsal denetim işlevini yerine getirirler.
- (c) Toplumsal mirasın aktarılması: Siyasal sistemde yasalar ve adetlerin aktarılması, ekonomik sistemde ekonomik davranışı açıklamak, genel toplumsal sistemde de toplumsal norm ve rollerin yeni nesillere aktarılmasında işlevseldirler.
- (d) Eğlence: Kitle iletişimi, günlük baskılardan uzak hoş vakit geçirme ve eğlenme olanakları sağlamaktadır.
- (e) Mobilize etme: Siyasal alanda, savaş, iktisadi kalkınma, din gibi alanlarda toplumsal amaç için kampanya yapma (McQuaill, 1983: 78-80, Erdoğan, 2014: 93-94).

1940'lar ve 1950'lerde özellikle ABD'de sosyoloji ve antropoloji alanını etkileyen işlevselcilik, bu etkisini uzun süre devam ettirememekle birlikte medya çalışmaları alanında daha uzun süre etkili olabilmıştır. İletişim çalışmaları alanında, liberal medya kuramcıları tarafından medyanın toplumu birleştirmeye hizmet eden yönünü öne çıkaran işlevsel yaklaşımlar söz konusu iken, Herman ve Chomsky gibi radikal işlevselciler toplumun yönetiminde medyanın elitlerin yararına nasıl bir işleve sahip olduğuna odaklanmışlardır.

1.2. Medya Sistemlerine Yaklaşımlar

İşlevselciliğin siyaset bilimi ile kitle iletişimi çalışmalarına sunduğu kuramsal çerçeve işlevsel dengenin sağlanması açısından iletişim araçlarına düşen görevler bağlamında olmuştur. Kitle iletişimi genel toplumsal ve siyasal bağlam çerçevesinde ele alan ilk yaklaşım Fred Siebert, Theodore Peterson ve Wilbur Schramm'ın kaleme aldığı '*Basının Dört Teorisi*' (1956/1963) adlı çalışmadır.

Basının Dört Teorisi'nin kaynağını Hutchins Komisyonu'nun çalışmalarıdır. Normatif medya kuramları ve medya sistemleri literatüründe önemli bir yere sahip olan komisyon raporu, sosyal sorumluluk nosyonunun medyanın temel işlevlerinin arasına yerleştirilmesindeki ilk aşamadır (Gleason, 1998: 412; Day, 1997: 37, Pickard, 2010: 391–392). John C. Merrill'e göre (1974: 12-13), Hutchins Komisyonu'nun raporu, ABD'de, basına yönelik liberal inancın sarsılmasından kaynaklanan eleştirilerle sistematik biçimde yüzleşmenin ve basın özgürlüğüne dönük inancın yeniden oluşturulması için toplumsal sorumluluk anlayışının liberalizme eklenme çabasıdır.

Komisyon, Amerikan basınının demokratik işlevlerden uzaklaşmış olduğu ve demokratik işlevin yerine getirilebilmesi için özgürlükler kadar sorumluluklarının da farkına varılması, “*Özgür ve Sorumlu Bir Basın*” anlayışının oluşturulması gerektiği vurgusunu yapmıştır (Merrill, 1983: 42-43). Komisyonun önerilerinin temelinde gazetecilik alanında ticarileşme ile ortaya çıkan sorunların ve dönüşen haberciliğin işlevlerini yeniden ortaya koyma hedefi bulunmaktadır¹.

Hutchins Komisyonu Raporu önerilerinin etkili olduğu ve Fred Siebert, Theodore Peterson ve Wilbur Schramm’ın kaleme aldığı *Basının Dört Teorisi* 1963’te yayınlanmıştır. Çalışmada, *Otoriter Kuram* ve *Liberter Kuram* kısmı Siebert tarafından, *Toplumsal Sorumluluk* kısmı Peterson ve *Sovyet– Komünist Kuram* da Schramm tarafından kaleme almıştır. Kitap, “demokratik toplumlarda sosyal sorumluluk ve Sovyet-Komünist modellerinde basın ne olmalıdır ve ne yapar?” alt başlığıyla yayınlanmıştır. Çalışmada yazarlar “medya neden farklı ülkelerde geniş farklılıklar içeren biçimlere ve farklı amaçlara hizmet eden görünümlere sahiptir?” sorusuna cevap ararlar. Yazarlara göre “basın içinde yer aldığı sistemin toplumsal ve politik yapısının renk ve biçimlerini alır. Yazarlar bireyler ve kurumlar arası ilişkilerle uyumlululaştırılan sosyal kontrol sistemini yansıttıkları (Siebert, vd. 1966, 17) tezini savunurlar.

Bu tez iletişim tarihi, profesyonel etik ve siyasi değerler açısından basın ve toplum arasında yeni bir iletişim biçiminin kurulması anlamını taşımaktadır. *Basının*

¹ Raporda sunulan beş öneri şöyledir: (1) Gündemdeki olayları açıklayıcı ve anlamlı bir bağlamda doğru, kapsamlı ve profesyonel olarak sunmak. (2) Yorum ve eleştirilerin mübadelesi için profesyonel imkânlar sunmak (3) Toplumun bileşenlerinin temsili bir portresini sunmak (4) Toplumun temel değer ve ereklerini sunmak (5) Günün haberlerine tam erişim sağlamak (Hutchins Komisyonu, 1947: 21–29).

Kitle İletişiminin Dört Farklı Rasyoneli

	Otoriteryen	Liberteryen	Sosyal Sorumluluk	Sovyet-Totaliteryen
Gelişimi	16. ve 17. Yüzyılda İngiltere’de görülmektedir. Halen pek çok bölgede uygulanmaktadır	1688’de İngiltere’de benimsenmiştir. ABD ve diğer ülkelerde etkili olmuştur.	20. yüzyılda Amerika’da benimsenmiştir.	Sovyetler Birliği’nde görülmekle birlikte Naziler ve Almanlar tarafından da uygulanmıştır.
Kaynakları	Monarkın mutlak iktidarına ve yönetimine dayanır	Milton, Locke ve Mill’in rasyonalizm ve doğal haklar felsefesine dayanır	W. E. Hocking’in yazıları, Basın Özgürlüğü Komisyonu metinleri ve medya ilkelerine dayanır	Hegel ve 19. Yüzyıl Rus düşüncesi temelinde Marksist, Leninist, Stalinist düşünceye dayanır
Temel Amaçları	İktidar politikalarını desteklemek ve ilerletmektir. Devlete hizmet etmektir.	Bilgilendirme, eğlendirme ve reklam. Ancak aslen gerçeği desteklemek ve hükümeti denetlemektir.	Bilgilendirme, eğlendirme ve reklam ancak aslen tartışma ortamı ekseninde çatışmalara çözüm sunmak.	Sovyet sosyalist sisteminin başarısını ve devamlılığını sağlamak, özellikle diktatörlüğe destek sunmak.
Medyayı Kullanma Hakkı	Kraliyet iznine ya da benzer bir izne sahip olanlar	Yeterli ekonomik araçlara sahip olanlar	Söyleyecek sözü olan herkes	Sadık parti üyeleri
Medya Denetimi	Hükümet izni, lisans, bazen sansür	“serbest pazardaki düşünceler doğrultusunda “Kendi yönünü tayin eden gerçek”, mahkemeler	Toplumsal düşünce, tüketici eylemi, profesyonel etik	Gözetim ve hükümetin iktisadi ve siyasi eylemleri
Yasaklar	Siyasi işleyişin ve resmi görevlilerin eleştirisi	Karalama, müstehcenlik, savaş kışkırtıcılığı	Özel hakların ve temel toplumsal çıkarların ihlali	Partinin ilke ve amaçlarının eleştirilmesi
Sahiplik	Özel ya da kamusal	Temel olarak özel	Hükümet kamu yararını garantilemeye mecbur olmadığı sürece özel	Kamusal
Temel Farklılık	Doğrudan iktidarın sahipliğinde olmasa da hükümet politikalarını destekleme aracı	İktidarı kontrol etme ve toplumsal ihtiyaçları karşılama aracı	Toplumsal sorumluluğu yerine getirmek zorunda, bunu yerine getiremediği durumlarda bu eksikli giderilmelidir.	Devlet mülkiyetindeki ve kontrolündeki medya açıkça devletin bir silahıdır.

Kaynak: Siebert, Peterson ve Schramm, 1956: 7

Dört Teorisi, İkinci Dünya savaşı sonrasında, basının toplumsal rolünü, siyasetle ilgisini ilişkilendirerek anlatma gayretine ihtiyaç duyulduğu bir dönemde yayınlanmıştır. Soğuk Savaş döneminin bir ürünü olan çalışma, dünyanın kapitalist batı, sosyalist doğu ve az gelişmiş güney arasında bölündüğü dönemde kaleme alınmıştır. Sovyet komünizminin çöküşünden sonra medya araştırmaları yeni arayışlara yönelmiş olsa da kitabın temel sorusu ve tezleri değerini kaybetmemiş üzerine yeni sorular eklenmiştir.

Nerone'ye göre (1995) ise kitapta ortaya konulan aslında dört teori değil, tek teorinin dört örnekle ortaya konmasıdır: “Bu da klasik liberalizm”dir. Özellikle klasik liberalizmin, bireylerin karşısına devleti ve toplumu koyarak yaptığı siyasal dünyayı ikiye ayırma eğilimi dört teorinin temelini oluşturur. (Nerone, 1995: 18-21). Nerone'ye göre (1990) *Sovyet Komünist Kuram*, çok daha eski olan *Otoriter Kuram*'ın türevi, *Toplumsal Sorumluluk Kuramı* ise *Liberter Kuram*'ın yeni bir formunu oluşturmaktadır.

Basının Dört Teorisi ve klasik liberalizm siyasal konuların devlet baskısı olmadan yazılıp tartışılabildiği ortamda basının özgür olduğunu varsayar. Nerone, *Last Rights*'ta (1994) *Basının Dört Teorisi*'nin 20. Yüzyıl ortalarında liberalizmin filozofik açmazda olduğu dönemi yansıttığını savunur. Açmazın temel nedeni doğal haklarla bireyin atomlar gibi algılanamayacağı gerçeğinin ortaya çıkması, siyasetin bireysel değil kurumsal yapının bir parçası olmasıdır. Bunlarla birlikte basın da bireylerden ayrı bir kurumdur ve basının haklarının değil kamunun haklarının konuşulabileceği bir bağlama geçilmiştir. Bu bağlam çerçevesinde bilme hakkı,

ifade özgürlüğü gibi kavramlar kamunun hakları olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Artık, basın sorumlulukları kamunun hakları vardır.

Bu eleştirilere rağmen Siebert, Peterson ve Schramm'ın medya sistemlerini “otoriter”, “özgürlükçü-liberal”, “Sovyet-totaliter” ve “toplumsal-sosyal sorumluluk” kuramları olarak gruplandırmaları iletişim sistemlerinin normatif temellerini oluşturmuştur (Kaya, 1985: 38).

Sonraki dönemlerde medyanın sosyal sorumluluk rolüne ilişkin olarak farklı teoriler ortaya konmuş olsa da bunlar *Dört Teori* kadar kabul görmemiştir. Bunlar arasında John Merrill, Raymond Williams, Ralph Lowenstein, Robert Picart, Albert Altshull gibi isimleri saymak mümkündür.

Henüz *Dört Teori*'nin yaygınlık kazanmadığı dönemde, Raymond Williams, *Communications* (1962) başlıklı çalışmasında alternatif olabilecek normatif bir medya sistemleri anlayışı geliştirmiştir. *Basının Dört Teorisi* kadar ilgi görmeyen bir yaklaşım olarak Williams'ın medya sistemi yaklaşımı, *Basının Dört Teorisi*'nin liberteryen ve sosyal sorumluluk modellerine verdikleri ağırlığın aksine, her modele eşit önem verilerek kaleme alınmıştır. Williams, Siebert vd. *Basının Dört Teorisi*'nde yaptıkları gibi, iletişimin ilk amacının yönetici grubun düşünce, davranış ve kurallarının iletilmesi olduğunu belirterek *Otoriteryen Sistemi* başlangıç noktası olarak ele alır. İkinci kategorisi, iktidarını korumanın ötesinde savunduğu değer ve amaçlarını da sürdürmeyi içeren bilinçli bir otoriteryen sistem olan *Himayeci Sistemdir* (Williams, 1962: 89-90). *Himayeci Modelde*, kitle iletişim araçları siyasi iktidar veya yönetici sınıfın yönetimlerini meşrulaştırırlar. Toplum olumsuz

etkileyebilecek yayınlara yapılan müdahaleler medyaya yapılacak müdahalelerin kılıfı haline gelir. Bu sistemde, siyasi iktidar egemen değerleri yıkan veya eleştiren kitle iletişim araçlarına hoşgörülü davranmaz. Bu yaklaşım, rejimin istikrarı ve dengesinin sağlanmasında medyanın bir araç olarak kullanılmasının önünü açmaktadır. (Williams, 1962: 91).

Gerek *otoriteryen* gerekse *himayeci sistemde* iletişimin doğası ve içeriği toplumu yöneten azınlığın ellerindedir. Williams, bu iki sistemin tam zıddında *Ticari Medya Sistemini* koymaktadır. *Ticari medya sistemi*, ifade özgürlüğünün siyasi iktidarın kontrolünün dışında tutulması ile belirli bir özgürleştirme potansiyelini içerirken, para kazanmanın farklı türde baskılarının olması nedeniyle kendi içinde bazı sorunları barındırmaktadır. Williams'a göre (1962) *Ticari Medya Sisteminde*, kontrol, otoriteryen yöneticilerin gücü veya himayeci sistemlerdeki himayecilerin prensiplerine göre değil, ticari sistemin işleyiş pratiği ile sağlanmaktadır. *Ticari sistemde* "bir şeyi ifade etmek üzere çaba sarf edildiği ve kar getirecek bir şekilde ifade edildiği müddetçe her şey söylenebilir" (Williams, 1962: 92). Amerikan medya sistemini *Ticari Medya Sistemi* kategorisinde değerlendiren Williams'a göre İngiltere, yayıncılık alanında *Himayeci*, basın alanında ise *Ticari* sistemin geçerli olduğu bir modeldir (1962: 97). Dördüncü sistem olan *Demokratik Sistemin* temel özelliği birbiriyle ilişkili olan bilgiyi aktarma ve bilgi edinme hakkının bir kişisel hak olmasının ötesinde bir toplumsal hak olarak merkeze oturtulmasıdır. Bireyler, düşüncelerini açıklama, açıklanan düşünceler arasından istediklerini tercih etme ve benimseme hakkına sahiptir. Böylece, bireysel siyasal süreçlerde etkin olarak rol alabilirler (Williams, 1962: 100-3). Ancak Williams'a

göre, demokratik sistemin yetkin bir örneği yoktur ve *demokratik iletişim sistemi*, temel prensipler konusunda yol gösterici olan muğlak bir sistemdir.

Williams, *Himayeci İletişim Sisteminin* sembolik amaçlarına karşı, ticari iletişim sisteminin iktisadi amaçlarını yerleştirerek iki sistemi somut örnekleriyle ortaya koymuştur. Öte yandan da sistemlerin geleceği ile ilgili olarak saptamalara yer vermiştir. Gerek *otoriteryen* gerekse *himayeci sistemler* baskının ve görece özgürlük ortamının farklı boyutlarını farklı dönemlerde yaşamaktadırlar. Ancak temeldeki kaygısı her üç sistemin de kedisine alternatif sistem olarak *Demokratik İletişim Sisteminin* kurulmasına teşvik edileceği bir yapılanmanın gelecekte gerçekleşme ihtimalidir. Ancak Williams iletişim sistemlerinin bu tarz bir değişiminin mümkün olmadığını düşünmektedir. “Kültürel materyalizm”e uygun olarak medya ve toplum arasındaki somut ilişki iletişim sistemlerinin demokratik sisteme dönüşümüne izin vermeyecektir. Bununla birlikte *otoriteryen sistem* sürüklenecek ve *himayeci sisteme* dönüşecek, sonunda her iki sistemde *ticari sistemin* gölgesi altında kalacaktır (Sparks, 1998: 55).

Ralph R. Lowenstein’in (1971/1979) normatif medya kuramı tipolojilerini dayandırdığı temel medya mülkiyeti ve medya felsefesidir. Kitle iletişim araçlarının finans kaynaklarının araştırılmasında başlangıç noktası olarak belirlediği medya mülkiyetinin yapısına göre tipolojisini oluşturur. *Dört Teori*’yi gözden geçiren bir diğer araştırmacı John Merrill, *Imperative of Freedom* (1974) çalışmasında sosyal sorumluluk teorisi ve buna bağlı olarak bilgi edinme hakkı, medyaya erişim hakkı ve basın dördüncü güç olma nosyonlarına eleştiriler getirir. Merrill’e göre, medya kurumları hem özgürlükçü hem de denetleyici olamazlar. Bunların liberteryen mitler

olduğunu, medya ve gazetecilerin gerçek özgürlüğünü kısıtladıklarını söyler. Ralph Lowenstein ise Merrill'in bu yaklaşımını dört tipe oturtur; *negatif hükümet kontrolünde otoriteryen*; *pozitif hükümet kontrolünde siyasal müzakereci*; *hükümet kontrolü olmaksızın liberteryen*; *kısmi hükümet kontrolünde sosyal liberteryen* (Merrill ve Lowenstein, 1979: 186). Lowenstein kitabının ikinci basımında beşinci tür olarak da *Sosyal Otoriteryen* modeli tiplerine dahil eder. *Sosyal Otoriteryen Modeli*, *Dört Teori*'deki *Sovyet Komünist* modele karşılık gelmektedir Beşinci modeli olarak eklenen *Sosyal Otoriteryen Modeli*, komünizmin çağrıştırdığı olumsuz algıyı değiştirmek üzere, *Sovyet komünist modelin* toplumsal sorumluluk kuramıyla ilişkilendirilmiştir. Yazarlara göre, toplumsal sorumluluk teorisi, liberteryen teoriden türetilen bir yaklaşımdır. *Toplumsal Otoriteryen Modelde*, liberteryen felsefenin temelinde yatan eylemsel ruh, hükümet ya da kamu sahipliğindeki basın organlarının varlığı ile garanti altına alınabilir (Merrill ve Lowenstein, 1979: 164 - 65). Merrill ve Lowenstein 1990'da tipolojilerine son şeklini verirler ancak medyanın toplumsal rolü hakkındaki düşünceleri orijinal *Dört Teori*'nin bir versiyonu olmanın ötesine geçemez.

1980'de Hachten, *Dört Teori*'yi küresel medya düzenine göre yeniden gözden geçirir. Geliştirdiği beş model, medya denetiminin varlığı ve derecesi ile iletişim politikalarının türleri temelinde ayrışmaktadır. "*The World News Prism*" başlıklı kitabında *otoriteryen* ve *komünist* basın sistemlerine dokunmadan liberteryen ve sosyal sorumluluk varyantları Batı dünyasının konseptleriyle kombine edilir. Hachten bunlara ek olarak *devrimci* ve *gelişmekte olan* başlıklarıyla iki yeni kategori sunar. Devrimci rol Pravda'nın erken dönemlerinde rol oynamış ve öngörülen siyasal ortamı değiştirmiştir. Gelişmeci rol ise üçüncü dünya ülkelerinin bir

gerçeğidir. Fakat Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından yeniden dört tipe dönüşmüştür: *Otoriteryen Model, Batıcı Model, Devrimci Model, Gelişmeci Model* (Hatchen, 1983).

Robert Picard "*Basın ve Demokrasinin Çöküşü*" (1985) adlı çalışmasında Demokratik Sosyalist yaklaşımın medya sistemleri tipolojilerine eklenmesi gerektiğini savunur.

Sosyal sorumluluk teorisinin, liberal teorinin bir uzantısı olduğunu bu nedenle her iki yaklaşımın Batılı medya sistemleri yaklaşımı olarak birleştirilmesi gerektiğini belirten Picard'a göre demokratik sosyalist yaklaşımda Batılı medya teorilerinin arasında yer almaktadır. İlham kaynağı Batı Avrupa ve özellikle de İskandinavya'dır. Çalışması, devletin medya ekonomisine müdahalesinin kamu kaynaklarının toplumun istekleri doğrultusunda kullanılmasına dönük arzunun, fikir ve eleştirilerin yayılmasında medyanın bir araç olabileceği gözlemine dayanır (Picard, 1985: 66). Mundt'a göre (1991: 24) bu yaklaşım, medya mülkiyetinin baştan aşağı sorgulanması anlamını taşımaktadır. Picard'ın demokratik sosyalist teorisi, orijinal liberteryen ve sosyal sorumluluk teorileriyle beraber batı demokrasisinin üç biçimidir, dünyanın geri kalan bölümü Hatchen'in gelişmeci ve devrimci konseptiyle ve otoriteryen ve komünist tipolojileriyle örtüşmektedir (Picard, 1985: 65-67).

Herbert Altschull ise "*İktidarın Temsilcileri*" (1984, 1995) çalışmasında *Dört Teori*'ye alternatif bir paradigma ortaya koymak için yola çıkar. Altschull (1995), soğuk savaş sırasında yayımlanan *Dört Teori*'nin artık geçerliliğini yitirdiğini öne

sürmektedir. “Bize karşı onlar” yaklaşımı temelinde yazılan *Dört Teori'nin* düşmanlık dönemini yansıttığını savunmaktadır. Altschull'a göre (1995: 141) “Dünyanın birbirleriyle karşı karşıya gelmesinde oluşabilecek tehlikelerden kaçınmaya çalışırken karşılaştığımız güçlüklerin en kritiklerinden birisi etiketleme ve çatışma dilinde yatar” sözleriyle biz ve onlar yaklaşımını eleştirmektedir. Altschull, bağımsız basının var olmayacağını savunmakta ve herhangi bir sistemde meydanın ekonomik, politik ve sosyal gücü elinde tutanların temsilcisi olduğunu iddia etmektedir (Altschull, 1995: 60).

Altschull, tarihsel gelişim çerçevesinde incelediği farklı ülkelerin haber medyaları doğrultusunda, tüm haber medyası sistemlerinin ekonomik ve politik gücü elinde tutanların temsilcisi olduğunu savunur. “*Basın senfonisi*” olarak adlandırdığı medya sistemini coğrafi ve ideolojik ayrımlar çerçevesinde üçe ayırır: *Pazar Sistemi*, *Komüniteryen Sistem* ve *Gelişmekte Olan Ülke Sistemleri*. Bu ayrımın coğrafi olarak da Batı, Doğu ve Kuzey Sistemleri biçiminde yapılabileceğini belirtir. Yazarın yaptığı ayrımın politik karşılığı ise demokratik, liberteryen, komünist ve otoriteryen sistemlere karşılık gelmektedir (Altschull, 1995: 419). *Serbest Pazar Sistemi* sosyal sorumluluk modeli; *Marksist Sistem*, Sovyet modeli; *İlerleme Modeli* ise gelişmekte olan ülkelerin medya sistemlerini temsil etmektedir. Bu üç modelin farklılıklarına rağmen ortak noktalarının da çokluğuna dikkat çeken Altschull'a göre (1995: 419-23), dünya medya sistemi farklı tema ve melodilere sahip bir senfonidir. Ancak ortaya çıkan, seslerin birbiriyle uyumlu olduğu bir ezgi değil kakafonik bir orkestradır.

Hangi ekonomik, politik veya sosyal sistem olursa olsun basın temelde misyonunun sosyal sorumluluk bayrağı altında gerçeğin peşinden koşmak olarak sunulduğunu belirten Altschull, bunun, haber medyasının tüketicisi olan toplumu bilgilendirme ya da eğitime işlevi ile yapıldığını vurgulamaktadır. Ancak, *komüniteryen sistemde* basın bunu siyasi amaçla yaparken, *Pazar Modelinde*, basın kendisini siyasetin üzerinde konumlandırılarak yapar. Her sistemde medya, içinde bulunduğu sistemin destekleyicisidir; *pazar sisteminde* ekonomik katkı sunarak destekler, *komüniteryen sistemde* kolektivist doktrini destekler, *gelişmekte olan ülke sistemlerinde* gelişmenin sağlanması yolunda iktidarın partneridir. *Pazar sisteminde* basın *değişimi* yazar ancak değişimin bir *aracı* değildir; *Komüniteryen sistemde* toplumun isteklerini yansıtan komünist partinin meydana getirdiği *değişimi* destekler ancak değişimin bir *aracı* değildir; *gelişmekte olan ülke sistemlerinde* ise basının daha farklı bir imajı vardır, sosyoekonomik ilerlemenin sağlanması için hükümet ve toplum arasında ikili bir araç rolü üstlenir (Altschull, 1995: 426).

Denis McQuail (1992) alternatif bir yaklaşım olarak medya sistemlerinin yapısal özelliklerinin sınıflanması yerine medyanın temel ilkelere yönelik performansına dayalı bir değerlendirme çerçevesi oluşturma çabasıdadır. Ancak medya performansı kavramı aslında McQuail'in ilk kez önerdiği bir çerçeve değildir. Geçmiş Hutchins Komisyonu'na kadar gitmektedir. Denis McQuail *Dört Teori*'nin Avrupa temelli yaklaşımında otoriteryen, liberteryen, sosyal sorumluluk ve Sovyet teorilerinin geçerliliğini kabul ederek bu modellere iki model daha ekler: *Gelişmekte Olan Medya Teorisi* ve *Demokratik Katılımcı Medya Teorisi* (1983: 84). *Gelişmekte Olan Medya Teorisi*, gelişmekte olan ülkelerdeki iktidar ve siyasi kalkınma hedefleri doğrultusunda medyanın bu hedefleri destekleyici yöndeki misyonuna

dayanmaktadır. Dolayısıyla devlet medyayı kontrol edip yönlendirebilir, çeşitli denetim mekanizmalarıyla sınırlandırabilir. *Gelişmekte olan medya teorisinin* hem olumlu hem de olumsuz görünümüleri bulunmaktadır. Medyanın ulusal kalkınmaya hizmet etme yönünde, ulusal kimliğin bir parçası olarak kültürel kimliğin oluşumuna hizmet etmesine dönük düzenlemeler olumlu yönüken, bu amaçla uygulanabilecek kısıtlamalar olumsuzlukları da beraberinde getirebilir (McQuaill, 1983: 94-95).

McQuaill'in *demokratik katılımcı teorisi*'nde ise medyanın temel performansı politik toplumda "alıcıların" ihtiyaç, çıkar ve beklentileri ile şekillenmektedir. Gerekli bilgiye ulaşma hakkı, cevap verme hakkı, toplumdaki azınlıklar, çıkar grupları ve altkültürlerle karşılıklı ilişki kurabilmek için iletişim araçlarını kullanma hakkı bu beklenti ve ihtiyaçlar arasında yer alır. Medya üzerindeki devlet kontrolü, yüksek düzeyde profesyonelleşme, merkezilik ve tekdüzelik reddedilirken; yerellik, küçük ölçeklilik, çeşitlilik, alıcı ve gönderenin rollerinin değişmesi, toplumsal iletişim ağlarının yataylığı bu teorinin temel kabulleri olarak sıralanır (McQuaill, 1983: 97).

1.3. Hallin ve Mancini'nin Karşılaştırmalı Medya Sistemleri

Analizi

Medya sistemleri analizleri arasında son dönem çalışmalar arasında Hallin ve Mancini'nin *Comparing Media Systems* (2004) başlıklı çalışması yer almaktadır. Hallin ve Mancini (2004) *Dört Teori*'nin "basın her zaman içinde bulunduğu sosyal ve politik yapı tarafından şekillenir" tezini çalışmalarında temel alırlar. Bu tez özellikle, bireyler ve kurumlar arasındaki ilişkinin eşitlenmesi halinde sosyal kontrol sistemini yansıtır ve bu yaklaşımın anlaşılması basının sistematik olarak anlaşılması

açısından temel teşkil eder. Ancak devletin doğası, siyasal parti sistemleri, ekonomi ve politika arasındaki çıkar ilişkileri ve sivil toplumun gelişimi ile haber medyası arasındaki ilişki biçimlerini de yaptıkları medya sistemleri analizinde dikkate almaktadırlar.

Hallin ve Mancini (2004) Siebert, Peterson, and Schramm'ın (1963) basın sistemleri arasındaki farklılıkları değerlendirme yöntemlerine eleştiri getirirler. Öncelikle, toplumsal sistemlerin farklılıklarını değerlendirirken basının işlevlerine odaklanmışlardır. Ancak, toplumsal sistemlerin basınla olan ilişkilerini görmek için toplumun basına olan temel yaklaşımların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Basın sistemleri arasındaki farklılıklar, siyasal teorinin ve felsefenin basına yaklaşım farklılıklarının birebir yansımaları değildir. İki yazara göre, Siebert, Peterson ve Schramm'ın bu yöndeki yaklaşımları ve siyasal kültürün önemine yaptıkları vurgunun önemi yadsınamaz. Bununla beraber, farklı sistemlerdeki medyanın rolünün devlet ve toplum arasındaki ilişki, objektiflik, kamu yararı ve buna benzer kavramlar açısından hangi farklılıklara neden olduklarını ortaya koymak gerekmektedir. Bu nedenle, basın “felsefesine” ya da basının “ideolojisine” odaklanmak *Dört Teori*'nin başarısızlığının temelinde yatan nedendir (Hallin ve Mancini, 2004: 14-17). Yazarlar Nerone'nin (1995) *Dört Teori*'ye yönelik eleştirisini benimserler ve Siebert, Peterson, ve Schramm'ın gerçekte medya sistemleri ve toplumsal sistemler arasındaki ilişkiyi ampirik olarak analiz etmediklerini, baktıkları yerin, medya sistemlerinin güncel fonksiyonları veya içinde buldukları toplumsal sistemler olmadığını belirtirler. *Dört Teori*'de yapılan sadece bu sistemleri gerekçelendirmek ya da kuramsallaştırarak bu sistemleri meşrulaştırmaktır (Hallin ve Mancini, 2004: 9). Yazarlara göre, medya sistemleri

incelenirken asıl referans noktası devletin otoriter veya totaliter olması ya da pratiğinin gelişimidir (Hallin ve Mancini, 2004: 12).

Hallin ve Mancini'ye göre (2004: 10-12), Siebert, Peterson ve Schramm medyayı "yansıttığı" "toplumsal kontrol sistemiyle" ilişki içinde olan bir "bağımlı değişken" olarak varsaymaktadırlar. *Dört Teori*'nin bu yaklaşımını, ironik bir biçimde Marksizmin üstyapı teorisine benzeten yazarlara göre pek çok durumda, medyayı toplumsal yapının "yansıması" olarak varsaymanın mantıklı olabileceğini belirtmektedirler. Ancak medya kurumlarının hem kendi üzerinde hem de diğer toplumsal yapılar üzerinde etkisinin bulunduğu ilişkin göstergelerin de dikkate alınması gerektiğini vurgularlar. Yazarlara göre, medyanın yansıtıcı olduğu, bağımsız etkisinin bulunduğu ve tarihsel farklılıklar gösterdiği dönemler siyasal sistemle ilişkili olarak değerlendirilmelidir (2004: 13).

Daniel C. Hallin ve Paolo Mancini, *Dört Teori*'deki sınıflandırmayı temel almışlardır. Ancak medya sistemlerini sınıflandırırken normatif ideale karşı bir yaklaşım yerine belirli toplumsal düzlemler üzerinden, kurumların tarihsel gelişimlerinin analizinden hareket ederler. Böyle bir yaklaşımla, belirli düzlemlerde kurumların neden böyle geliştiklerini; siyasal, sosyal ve ekonomik alanda oynadıkları rolleri; diğer toplumsal kurumlarla olan ilişki kalıplarını anlamaya çalışırlar. Normatif bir gazetecilik modeli yerine ampirik bir modeli hedeflediklerini vurgularlar. Ancak, Hallin ve Mancini (2004) bu yaklaşımlarının normatif sorularla ilgilenmedikleri anlamına gelmediğini aksine medya kurumlarının toplum içindeki pozitif işlevselliğini kabul ettiklerini belirtirler. Normatif soruların adres gösterdiği ve iletişim alanıyla ilgilenenlerin odaklandıkları sorulara cevap vermenin bir yolunun

da karşılaştırmalı analiz olduğunu belirtirler. Örneğin, ticarileşme medyanın bağımsızlığını destekler mi yoksa engeller mi?; Çoğulcu toplumda yükselen seslerin çeşitliliği medya sistemleri arasında içsel çoğulculukla mı yoksa dışsal çoğulculukla mı daha artar – ya da birbirinden farklı siyasal yönelimleri temsil eden haber medyası mı yoksa “denge” gözeterek haberleri raporlama çabasında olan bir medya mı daha çoğulcudur?, Profesyonelleşmiş ticari medya mı yoksa siyasal sistemle sıkı bağları olan medya mı toplumda yeni seslerin duyurulmasına daha yatkındır?” gibi sorulara karşılaştırmalı analizle verilecek cevapların, farklı kurumsal düzenlerde karşılaşılan iletişimsel sorunların nasıl evrildiğini anlamaya yardımcı olabilecektir.

Bu sorular aynı zamanda, kurumsal medya yapılarının durumlarını açıklık ve cevap verebilme, çoğulculuk, şeffaflık, tam bilgi verebilme ve bağımsızlık gibi değerler açısından mevcut durumlarını değerlendirme imkânı sağlayacaktır. Karşılaştırmalı analiz ile bu sorulara verilecek karmaşık cevaplarla karşılaşma durumunda şüpheye düşmeleri ile sorularını farklı bir formülasyona oturturlar: “ticarileşme hangi *koşullarda* medyanın bağımsızlığına önderlik eder, *hangi koşullarda* bu bağımsızlığa engel olur ve *hangi şartlarda* diğer toplumsal bileşenlerle bu değerlerin gerçekleşmesinde yardımcı olurlar” biçiminde ayrıntılandırır.

Hallin ve Mancini, medya ile toplumsal sistem arasındaki ilişkinin medya sisteminin analizinde önemli bir bileşen olduğunu belirtirler. Daha önceki dönemlerde yapılan çalışmaların devlet ve medya kurumları arasındaki karşılıklı ilişkiye odaklandıklarını oysa toplumsal yapının devlet-basın ve medya-demokrasi ilişkisini etkilediğini vurgularlar. Bu çerçevede, rasyonel yasal otoritenin gelişim düzeyi, Kuzey ve Batı Avrupa’daki medya sisteminin anlaşılmasında önemli bir

değerlendirme noktasıdır ve *demokratik korporatist sistemin* işleyişinin anlaşılmasına ışık tutar. Max Weber'in "kural temelli, kalıcı, formel ve evrensel kurallar prosedürü" olarak tanımladığı rasyonel yasal otoritenin temel özelliği siyasi partilerin, bireylerin ve toplumsal grupların yönetim aygıtı olarak belirli kurallara göre işlemesi ve toplumun bütününe hizmet vermek üzere tasarlanmasıdır. Weber'e göre yönetim, bu temel özellikleri çerçevesinde, sivil kamu hizmetlerinde liyakate dayalı kadroların oluşması, resmi kurallara ve prosedürlere uyumun sağlanması ve sivil hizmetlerde kurumsal bütünleşmenin yaratılması ile idari sürecin kendisi ile uyumlu olmayan müdahalelere ve dışsal etkilere karşı korunaklı olacaktır. Tarihsel olarak bürokratik özerklik Avrupa'da ve Amerika'da iki farklı biçimde görülür. 17 ve 18. Yüzyıllarda, bazı ülkelerde, geniş ordulara duyulan ihtiyaç ve düzenleyici aygıtların gelişimi, modern, merkezi-bürokratik devletin, monarşik devlet yapısının yerini almasına yol açmıştır. Bazılarında ise 19. Yüzyılda, modern kapitalist sistemin gelişiminin önünü açan, burjuva rasyonalitesi esnek kuralcı yöntemlere dayanan hükümet düzenlemeleri ortaya çıkmıştır. Bürokrasiye ek olarak rasyonel yasal düzende özerk yargı sistemin de gelişmiş bu da kamu yararının tekil çıkarların önüne geçmesini sağlayan anlayışı ve kurumların oluşumunu sağlamıştır. Rasyonel yasal otoritenin siyasal sistem ile medya sistemi arasındaki ilişkinin düzeyi açısından önemi ise en belirgin olarak kamu yayıncılığı ve özel yayıncılık faaliyetlerinin ve basına yönelik teşviklerin düzenlenmesi alanında ortaya çıkmaktadır. Rasyonel yasal otoritenin güçlü olduğu ülkelerde medya kurumları diğer kamu kurumları gibi hükümetin, siyasi partilerin ve siyasetçilerin müdahalelerinden görece özerk olarak açık kurallara ve prosedürlere tabi olurlarken profesyonel yayıncılık ve gazetecilik gelişmiştir. Bu etkiyle iletişim araçlarına ve bilgiye kamusal erişimin kurallarla

belirlendiği bu ülkelerde gazeteciliğin profesyonel gelişimi daha ileridedir (Hallin ve Mancini, 2004: 55-56).

Rasyonel yasal otoritenin gelişmediği ülkelerde ise, bir toplumsal yapı olarak Klientelizm etkilidir (Hallin ve Mancini, 2004: 57; Hallin ve Papathanassopoulos, 2002: 184-5). Klientelizm, kamu kaynaklarının kullanımının “güçlü “ patronlar tarafından kontrol edildiği ve “güçsüz” olan müşterilere dağıtımında itaatin ve buna benzer farklı formların uygulandığı toplumsal yapıdır (Hallin ve Mancini: 2004: 58). Klientelizm, siyaset biliminde erken dönem çalışmalarda, siyasal örgütlenmenin, kaynakları ve kaynakların dağıtımını kontrol eden “patronların” ve bu kaynaklara ve dağıtım olanaklarına sahip olmayan “müşterilerin” arasındaki “eşitsiz”, “tekil” ve “gayriresmi” değişim ilişkisidir (Güneş-Ayata: 1994; Piattoni, 2001: 9). Daha sonraki çalışmalarda ise siyasetçiler ile seçmenler arasındaki ilişkiyi tanımlayan bir kavram olarak kullanılan klientalizmi, Kitschelt ve Wilkinson (2007: 2) doğrudan satın alma, iş olanağı sağlama veya farklı olanaklardan yararlandırma biçimlerinde yurttaşların oyunun politik çıkarlarla mübadelesi olarak tanımlarlar. Kamusal çıkar ve tekil çıkar, arasında bir ayrımın yapılamadığı klientelistik toplumsal yapı aynı zamanda bireyler arasındaki bağın kurulmasında resmi ve evrensel kuralların daha az önemli olduğu kültürel bir özellik olarak da görülmektedir.

Hallin ve Mancini, klientelistik toplumsal yapının medya sistemleri analizinde üzerinde çok az durulan başlıklardan biri olmasını yadırgarlar, çünkü klientelizm hem kamusal hem de özel sahiplik yapısındaki medyanın araçsallaştırılmasında etkisi en büyük toplumsal özelliktir. Kamusal medyada

araçsallaştırma, bu kurumlara yapılan atamalarda profesyonel ölçütler yerine siyasi bağlılığın öne geçmesi olarak yansırken, özel sahiplik yapısında, özellikle yayın lisanslarının alınması ve sözleşmelerin yapılmasında imtiyaz sağlanması başta olmak üzere politik bağlantılar şirketin başarısında etkili olmaktadır. Bu şirket sahipleri, medyayı diğer elitlerle müzakerede ve siyasal alana müdahalede bir araç olarak kullanırlar, hatta sırf bu amaç için medya sahibi olurlar. Bu nedenle politik paralelizm, klientelizmin güçlü olduğu toplumsal yapılarda daha yüksektir. Hukuki normlar klientelistik ilişkilerin güçlü olduğu toplumlarda genellikle zayıftır, bu nedenle “vahşi deregulasyon” görülmektedir (Hallin ve Mancini, 2008: 58; Hallin ve Papathanassopoulos, 2002: 184).

Siyasetçilerin medya sahipleri üzerinde belirli yayınları yapma konusunda vergi ve diğer yaptırım araçlarını kullanarak baskı uygulamaları; medya sahiplerinin ve üst düzeyde görev alan gazetecilerin ise kendi çıkarlarının korumak için kamu görevlilerini tehdit etmeleri klientelistik toplumsal yapıda medyanın araçsallaştırılmasının örnekleri olarak sıralanabilir. Medya patronları ve üst düzey medya çalışanları ile politik gücü elinde bulunduranlar arasındaki bu tarz ilişki biçiminin temelinde ise rasyonel yasal otoritenin gelişmemiş olması yatmaktadır (Hallin ve Mancini, 2004: 59).

Klientelizm ayrıca, gazeteciliğin profesyonelleşme düzeyinin düşük olmasında etkilidir. Gazeteciler, siyasi partiler, politikacılar, medya sahipleri ve diğer patronlar arasında kurulmuş olan klientelistik ağa dâhil olma eğilimdedirler. Bu eğilim, mesleki dayanışmayı olumsuz etkilemekte ve gazetecilik alanında yatay ilişki biçiminin yerini dikey ilişkilerin almasına neden olmaktadır (Hallin ve

Mancini, 2004: 59). Natalia Roudakova'ya göre (2008), bu tarz ilişki biçimlerin sonucunda “kamuoyu”nun, politikacılar, yöneticiler, oligarklar ve finans sektörünün başında bulunanlardan oluşan “patron” ların etkilerini sürdürmek ve arttırmak için mücadele ettikleri bir kaynak haline gelir. “Patronlar”, oluşmuş olan klientelistik ağ dâhilinde medya kurumlarının editöryel politikaları üzerinde kendi beklentileri ve kendi çıkarları doğrultusunda kontrol sağlarlar. Patronların kendileri ve ağın diğer üyelerinin beklentileri yayıncılığın temel prensipleri haline gelir. Gazeteciler, araçsallaşmış medya kurumlarında klientelistik yörüngenin içine girmek üzere tarafsız yayıncılık yerine patronlar lehine taraflı haberciliği tercih ederler. Politikacılardan başlayarak ağın diğer üyelerine uzanan bir seyirle muhalif gazeteciler ise dışlanır (Roudakova, 2008: 43).

Hallin ve Mancini medya sistemlerini sınıflandırmasındaki diğer ayrım “ılımlı” ve “kutuplaşmış” çoğulcu politik sistemlerdir. Yazarlar, parti sistemleri konusunda Sartori'nin öncü niteliğindeki 1976 tarihli “*Parties and Party Systems: A Framework of Analysis*” isimli çalışmasında benimsenen metodoloji olan partilerin sayısının tespitine yönelik çalışmadan hareket ederler².

Kutuplaşmış çok parti sistemin özelliği sistem karşıtı partilerin varlığıdır. İtalya'da hem faşist hem de komünist partilerin aynı dönemlerde bulunması bunun örneği olarak gösterilebilir. Kutuplaşmış çok partili sistemlerde siyasi yelpaze

² Sartori'ye göre çok parti sistemleri, üç ila beş partinin varlık gösterdiği ılımlı (moderate) çok parti sistemi ve beşten fazla partinin etkin bir biçimde sistemde yer aldığı aşırı (polarized) çok parti sistemi olarak ayrılabilir. Bunlardan ılımlı çok parti sistemi, partilerin birbirleriyle çeşitli ittifaklar içine girmelerinin mümkün olduğu iki kutuplu bir sistemi ifade eder. Bu bakımdan iki blok etrafında toplanan partilerin söz konusu ikilik içerisinde iktidarı birbirlerine devretmeleri söz konusudur. Bu yönüyle sistem merkezci niteliktedir. Kutuplaşmış çok parti sisteminde ise sistem, birbirinden zıt karakterlerdeki beşten fazla partiden oluşmaktadır (aktaran, Özbudun, 1964: 43).

geniştir ve birbirine zıt ideolojiler sistem içerisinde yer alırlar. İlimli parti sistemlerinde merkez daha güçlüdür, siyasal sisteme şekil veren bu partiler geniş oranda kabul görmektedir ve partiler arasındaki ideolojik farklılıklar az çok birbirine yakındır. Kutuplaşmış çok partili sistemde politik paralelizm düzeyi yüksektir. Gazeteler ideolojik eğilimleri temsil ederler, taraflı yayıncılık ve yorum odaklı gazetecilik eğilimi ağırlık kazanmaktadır. Kutuplaşmış çok partili sistemlerde klientelistik ilişkiler tarihsel olarak kökleşmiştir ve tekil ideolojik bağlılık “genel iyi” nosyonunun önüne geçmiştir. Genellikle rejim değişikliği ile sonuçlanan sert siyasi çatışmaların yaşandığı kutuplaşmış çoğulcu sistemlerde medya tipik olarak bu çatışmaların bir aracı olarak kullanılır. İlimli çok partili sistemlerde ise medya, medya sisteminin ticarileşmesine yardımcı rol oynayan, profesyonel gazeteciliğin geliştiği, politik paralelizm ve araçsallaştırmanın düzeyi düşüktür (Hallin ve Mancini, 2004: 61).

Dört Teori'nin açtığı yoldan ilerleyen fakat barındırdığı eksiklikleri de dikkate alarak ampirik olarak daha sağlam temellere oturtulmuş yeni bir model üzerinde yoğunlaşan ve yukarıda özetlenen hatlar üzerinden Hallin ve Mancini üç farklı medya sistemi modeli ortaya koymaktadırlar. Bunlar, İngiltere, İrlanda ve Kuzey Amerika'yı kapsayan *Liberal Model*; Kuzey Avrupa'yı kapsayan *Demokratik Korporatist Model*; Akdeniz ülkeleri ve Güney Avrupa'yı kapsayan *Kutuplaşmış Çoğulcu Model*'dir.

Liberal Model pazar mekanizmasının ve ticari medyanın görece baskın olduğu modeli; *Demokratik Korporatist Model* tarihsel olarak ticari medyayla birlikte varolmuş ve örgütlü politik ve toplumsal gruplarla bağlantılı, görece olarak

Hallin ve Mancini'nin Medya Sistemlerinin Özellikleri

	Akdeniz veya Kutuplaşmış Çoğulcu Model	Kuzey Avrupa veya Demokratik Korporatist Model	Kuzey Atlantik ya da Liberal Model
Basın Endüstrisi	Düşük gazete tirajları; siyasal elit odaklı basın	Yüksek gazete tirajları; erken dönem gelişen kitle basını	Orta düzeyde tiraj; erken dönemde gelişen ticari basın
Politik Paralelizm	Yüksek; dışsal çoğulculuk, yorum odaklı gazetecilik, hükümet ya da parlamento odaklı tv yayıncılığı düzenlemesi	Özellikle ulusal basında dışsal çoğulculuk; tarihsel olarak güçlü parti basını; tarafsız ticari yayıncılığa geçiş; tv yayıncılığı alanında oldukça otonom sistem	Tarafsız ticari basın; bilgi odaklı gazetecilik; içsel çoğulculuk (Britanya hariç); resmi olarak otonom profesyonel tv yayıncılığı modeli
Profesyonelleşme	Düşük profesyonelleşme; araçsallaştırılmış medya sistemi	Güçlü profesyonelleşme; kurumsallaşmış öz-düzenleme	Güçlü profesyonelleşme; kurumsallaşmamış öz-düzenleme
Devletin Rolü	Güçlü devlet müdahalesi; Fransa ve İtalya'da basın sübvansiyonları; sansür dönemleri; Fransa hariç "vahşi deregülasyon"	Basın özgürlüğünü koruyucu önlemlerle birlikte güçlü devlet müdahalesi; basın sübvansiyonları, güçlü kamu yayıncılığı	Piyasa hâkimiyeti (güçlü kamu yayıncılığının bulunduğu İngiltere ve İrlanda hariç)

Kaynak: Hallin ve Mancini, 2004: 68

aktif fakat yasal olarak sınırlı rolü olan medya modeli; *Kutuplaşmış Çoğulcu Model* ise medyanın parti politikalarıyla içiçe olduğu, ticari medyanın gelişiminin tarihsel olarak daha geç dönemde başladığı ve devletin güçlü rolünün etkili olduğu medya modelidir. Hallin ve Mancini (2004) bu üç modeli tarihsel gelişim çerçevesinde birbiriyle ilişkili olarak belirlediklerini fakat bu belirlemenin tesadüfi olmadığını vurgularlar.

Bu modelleri birebir ülkelere uygulayarak her ülkenin medya sisteminin bu modellere uyup uymadığını ortaya koymaya çalışırlar. Bu modellerin ideal tipler olduğunu ve uygulandıkları ülkelerle kabaca bir örtüşmenin söz konusu olduğunu da ifade ederler. Örneğin *Liberal Model* içinde yer alan İngiliz ve Amerikan medya sistemleri pek çok açıdan birbirinden farklı olmakla beraber Anglo Amerikan tarzı gazetecilik ikisinin ortak noktalarıdır. “Uzlaşmacı” siyasal sistem ve yarım yüzyıllık demokrasi geleneği ile İtalya oy çokluğu sistemi ve daha geç dönem demokratik yapısı olan İspanya’dan farklılıklar göstermekle birlikte ikisi de *Kutuplaşmış Çoğulcu Modelin* içinde yer almaktadır. Hallin ve Mancini küçük demokratik ülkelerin klasik vakalarını içinde barındırmasına rağmen bu durumdan farklılık gösteren Almanya’yı *Demokratik Korporatist Model* ile ilişki olarak değerlendirirken; Fransa’yı Akdeniz ülkelerinin içinde bulunduğu *Kutuplaşmış Çoğulcu Model’e* dâhil ederler. İngiltere ise *Kutuplaşmış Çoğulcu* ve *Demokratik Korporatist Modelin* içiçe geçtiği *Liberal* ve *Demokratik Korporatist Model’e* uygundur. Hallin ve Mancini’nin yaptıkları sınıflandırmanın kesin çizgilerle birbirinden ayrılmadığını ve yapılan sınıflandırmaların sistemler arasındaki karakteristik bileşenlerin birbiriyle olan bağlantılarını da ortaya koymak üzere biçimlendirildiğini söylemek mümkündür.

Hallin ve Mancini (2004: 21) medya sistemlerini ayrıştırırken dört temel bileşene dayanır: (1) Tarihsel olarak medya pazarının gelişimi. (2) Medya ve siyasal partiler arasındaki ilişkinin düzeyi ve niteliğinin göstergesi olarak ya da daha geniş ölçekte toplumdaki temel siyasi bölünmelerin medya sistemindeki yansımaları belirleyen politik paralelizm. (3) Profesyonel gazeteciliğin gelişimi. (4) Medya sistemine devlet müdahalesinin düzeyi ve niteliği. Hallin ve Mancini (2004) tek başına niteliksel birer gösterge olarak ele alınabilecek bu bileşenlerin her birinin tek tek incelenmesiyle ve birbirleriyle olan bağlantılarının kurulmasıyla ortaya çıkarılacak göstergelerin medya sistemlerinin somutlaşmış bir analizinin sağlanabileceğini savunurlar.

Bununla birlikte Hallin ve Mancini'nin ortaya koydukları medya sistemlerinin homojen olmasının farklı prensiplere göre işleyen karmaşık bir medya işleyişi tarafından karakterize edildiğini de belirtmek gerekmektedir. McQuail'e göre (1994; 133) pek çok ülkede medya tek bir amaç ya da felsefe ile tek başına bir sistem olarak konumlandırılmaz. Medya sistemleri, normatif beklenti ve mevcut düzenlemeler açısından farklılıkları içinde barındıran, pek çok ayrıştırıcı, kapsayıcı ve çoğunlukla birbiriyle tutarsız unsurun bir araya gelmesiyle ortaya çıkan sistemlerdir. Hallin ve Mancini'nin (2004) medya sistemi modelleri, sınırları katı kurallarla belirlenmeyen, sistematik ilişkilerdeki değişimlerin temellerini anlamakta yardımcı olan farklılıklara dayanmaktadır.

Hallin ve Mancini çalışmalarında medya kurumlarının zaman içerisindeki dönüşümlerine; bu dönüşümün her aşamasında daha önceki olayların ve kurumsal bileşenlerin etkisine önem vermişlerdir. Örneğin, 1890'lardaki okuryazarlık oranı ve

gazete tirajlarının bugünle olan güçlü bağlantısı ve kitle basınının kökenlerinin bu dönemde atılmış olması önemli veriler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel değerlendirme, North(1990)'ın “patika bağımlılığı” (path dependence) olarak adlandırdığı yaklaşım paralelinde ele alarak bugünün ya da geleceğin mutlaka geçmiş üzerinden şekilleneceği anlamına da gelmemektedir. Bu bağlamda, geçmişin önemli etkisi, Hallin ve Mancini'nin çalışmalarında üzerinde durdukları önemli bir noktadır. Medya siteleri, siyasal dünya ile çok yakın ilişkilerinden dolayı tarihsel olarak ulus devletin kurumlarıyla köklenmişlerdir (Hallin ve Mancini; 2004; 10-12).

Hallin ve Mancini'nin yaptıkları bu ayırmaştırma doğrultusunda Türkiye'deki medya sisteminin kutuplaşmış çoğulcu modelle benzerlikler taşıdığı söylenebilir. *Kutuplaşmış Çoğulcu Modelin* temel bileşenlerinin -medyanın parti politikalarına entegre olduğu, medyada ticarileşmenin tarihsel olarak daha geç ortaya çıktığı, devletin medya alanına yönelik düzenlemelerde önemli rol üstlendiği, gazete tirajlarının düşüklüğü, gazeteciliğin profesyonelleşmesinin alt düzeyde gerçekleşmesi ve yüksek düzeydeki politik paralelizm- Türkiye'de medya sistemini de açıklayan bileşenlerdir.

Normatif teorilerin önemli bir kısmı medyada görülen sistematik farklılıkların medyanın içinde bulunduğu toplumsal/siyasal sistemle ilişkilendirme çabası taşırlar. *Dört Teori* tarihsel olarak değerlendirildiğinde otokrasiden demokrasiye, milliyetçilik, komünizm, kolonyalizm ve faşizm gibi devlet destekli ideolojilerin böldüğü bir dünyada ortaya çıkmıştır. Avrupa revizyonist yaklaşımı ise ticari-kamusal, elitist-halkçı, demokrasi amaçlı ya da yönetici sınıfı destekleyen medya

gibi devlet sınırları içindeki bölünmüşlüğe odaklanır. Bu yaklaşımlar içerisinde, Türkiye'nin medya sisteminin dönemsel olarak hangi modellerle uyum gösterdiği ise çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınacaktır.

BÖLÜM II

SİYASAL SİSTEMLER ve MEDYA SİSTEMLERİ

Kitle iletişim sistemi ve bu sistemin düzenleniş biçimi iletişim kurumunun toplumsal işlevlerinin ne ölçüde yerine getirildiğinin anlaşılması iletişim sisteminin siyasal sistemle ilişkilerinin çözümlemesinin yapılmasıyla mümkün olabilir. Bu tarz bir çözümleme ise siyasal sistemin anlaşılmasını ve kavranmasını gerekli kılmaktadır (Kaya, 1985: 65).

Medyanın, diğer siyasal kurumlar üzerinde etkili, önemli bir dışsal değişken olması, karşılaştırmalı siyaset uzmanlarını bu alan üzerinde de düşünmeye yöneltmiştir. Siyasal partiler üzerine yapılan klasik çalışmalara göz atıldığında medya ve basın üzerinde çok az vurgunun olduğunu görülürken siyasetçiler ve siyasal partiler bu çalışmaların odağında yer almışlardır. Siyasal partileri ve siyasetçileri klasik çalışmalarda iletişimsel kurumlar olarak tanımlayan teorik bakış açısı (Deutsch 1966; Sartori 1976), diğer iletişimsel kurumlarla olan ilişkilerde önemli bir bileşen olduğunun göstergesidir.

Çalışmanın ilk bölümünde medya sistemlerine temel yaklaşımlar özetlenmiştir. Dört Teori'nin önemli bir etkisinin söz konusu olduğu bu çalışmalar arasında Hallin ve Mancini'nin çalışması ampirik verileri de dikkate alan yaklaşımları ve somut ayırtımlarıyla farklılaşmaktadır. Hallin ve Mancini'nin medya sistemleri ayrıştırmasında kullandıkları yöntem bu çalışmada da temel alınacaktır. Bununla birlikte, yapmış oldukları ayrıştırma çerçevesinde, tarihsel olarak Türkiye'nin medya sistemi incelendiğinde, farklı dönemlerde farklı sistemsel özellikleri taşıdığı da dikkat çekmektedir. Hallin ve Mancini'nin ayırtımları

doğrultusunda, kutuplaşmış çoğulcu model ile önemli ölçüde uyumlu olmakla birlikte, gelişmekte olan bir ülke olması nedeniyle Hallin ve Mancini'nin ayırmaştırması Türk medya sistemini açıklamakta yetersiz kalabilmektedir. Bunun temel nedeni, Türkiye'nin gelişmekte olan ülkeler sınıfında yer almasıdır. Bu çerçevede, çalışmanın bu bölümünde Liberal, Otoriteryen ve Gelişmekte olan ülke sistemlerine değinilecek ve siyasal sistemler ile medya sistemlerinin etkileşimleri değerlendirilecektir. Bu değerlendirme, Türkiye'nin siyasal sistemi ve medya sistemini otoriteryen eğilimlerin gelişim sürecine de ışık tutabilecektir.

2. 1. Liberal Sistemler

Liberalizmin düşünsel birikimi üzerinde temellenen siyasal rejimler demokratik sistemler olarak adlandırılmaktadır. Liberal demokratik sistemlerin benimsendiği ülkeler arasında farklılıklar olsa da siyasal iktidarın halkın genel ve eşit oyla seçtiği temsilciler eliyle kullanılması, çoğunluğun yönetim hakkı, azınlıkların korunarak çoğunluğun sınırlandırılması, yasalar önünde eşitlik demokratik sistemlerin temel ilkeleri olarak benimsenir; düşünce ve ifade özgürlüğü temel hak ve özgürlüklerle bütünleşmiş biçimde bu ilkelerin arasında yer alır (Kaya, 1985: 42). Liberal anlayış çerçevesinde düzenlenen medya sistemlerine sahip ülkeler arasında İngiltere ve ABD ilk sırada sayılan ülkeler arasındadır. Bununla birlikte İngiltere, Kıta Avrupası ve Amerika'da hakim olan liberal sistemler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar, ülkelerin farklı tarihsel, toplumsal ve siyasal geçmişlerinden kaynaklanmaktadır.

Felsefi temelleri aydınlanma döneminde atılan liberal öğretisi "doğal durum" kuramcılarınca oluşturulmuştur. Locke'dan Goethe'ye kadar farklı düşünürleri

Aydınlanma düşünürü yapan ortak nokta, hepsinin insana ve topluma dair her şeyi dini nitelikli kozmolojik düzen anlayışının biçimlendirdiği ortaçağ yaklaşımının ve bu yaklaşımla bağlantılı toplumsal düzene yönelik kaygıdır. Kaygılara akıllı ve bireyi merkeze alan yeni bir yaklaşımla cevap veren (Hampson, 1991: 30) Aydınlanma düşünürleri ile birlikte, ilahi kaynağa dayanan dünyanın birliğinin ve büyüünün bozulması ile ortaya çıkan belirsizlik akıl/doğa, insan/toplum, beden/ruh, insan/doğa, ruh/akıl, öznel/nesnel gibi ayrımları insanı doğayla, mikro kozmosu makro kozmosla bütünleştiren ve insanın dünyasıyla aşkınlığının tüm ikiliklerini reddeden akılcı bir dünya imgesi ile giderilir (Touraine, 1994: 44). İnsanın ve toplumun dünyevileşmesi anlamına gelen bu yaklaşım ile kendisi ve dünyayla barışık ve evrensel düzene kendiliğinden uyum gösterecek bir insanlık yaratma arayışı vardır. Bu uyumlu düzenin garantisi ise ‘akıl’ ve ‘doğa’dır. ‘Akıl’, hem olması gereken hem de zorunlu olacak olanı gösteren temel ilke; ‘doğa’ ise dinsel kozmolojinin kutsal anlamlarından arınmış, kendiliğinden, kesin ve apaçık olan, hiçbir aşkınlığa ihtiyaç duymayan salt dünyevilik olarak yorumlanır (Touraine, 1994: 27-29). Aydınlanma düşünürleri, doğa/akıl ikilisine dayanarak, özgür ve özerk insanın etkin eylemi ile toplumsal düzenin sağlanacağını ve aynı zamanda mutluluk, refah ve özgürleşmenin gerçekleşeceği inancını taşırlar. Akılcı bir mantıkla yürütülen ekonomi, bilim, sanat, siyaset, kültür alanlarının özerkleşmesi ile uyumlu bir oluşum sağlanacaktır. İlerlemenin temeli olarak görülen bilimsel teknik gelişme; ekonomik ve siyasi liberalizmin öne çıkardığı bireysel girişimcilik ve sözleşmeye dayalı piyasa ekonomisi; toplum sözleşmesine dayalı sınırlandırılmış devlet ve akılcı kültür birbirini tamamlayan öğelerdir.

Siyasal alanda ise devlet ve toplum ayrışmasının bir göstergesi olarak ‘egemenlik’ kavramı öne çıkar. Topluma verilen referansla devletin bir sözleşme ile kurulduğu düşüncesi ile egemen devlet anlayışı gelişir. Sözleşme kuramcılarının yaptığı sivil toplum/siyasal toplum ayrımı devlet-toplum ilişkisinin ikili niteliğine işaret etmektedir: bir yandan devletin mutlak gücü vurgulanırken diğer yandan bu gücün müdahale edemeyeceği özel alan yaratılmış olur. Machiavelli ve Bodin ile başlayarak Hobbes ile olgunlaşan sözleşme kuramcıları, siyasi iktidarı ahlak ve dinden ayırarak, özerk ve dünyevi bir güç olarak kurmak isterken bunu devletin egemenliğini kuracak biçimde yaparlar (Sabine, 1969: 1-25).

Egemenlik kavramı toplumu bir arada tutacak pratikler olarak en olgun ifadesini Hobbes’ta bulur. Hobbes’ta ‘doğa durumu’ insanların bencilce ihtiyaçlarını karşıladıkları, ancak onlara hiçbir güvence sağlamayan “herkesin herkesle savaşı” olarak betimlenir. İnsanlar, bu durumdan ‘akıl’ yoluyla, kendilerine ait olan güçlerini bir egemene, Leviathan’a devrederek çıkarlar. Sözleşmenin temelindeki ‘akıl’, sadece insanların bir arada yaşamalarını ve iş birliğinin kurallarını yani doğa yasalarını ifade eder. Bu sözleşmeyle hem sivil toplum hem de devlet aynı anda kurulur. Egemen, bireylerin daha güvenli bir ortamda yaşama arzusuyla oluşturulan toplumca oluşturulan sözleşme ile hiçbir taahhüde girmeksizin sadece toplumdaki çatışma potansiyeline karşı elinde tuttuğu ceza tehdidiyle meşruluk kazanır. Mutlak kaos ile egemen arasında seçim yapan insanlar Egemen’e karşı hiç bir hakka sahip değildir, Egemenin izin vermediği otorite uygulanamaz, egemenlik bölünemez. Egemen’in sözü yasadır; mutlak egemen barış ve işbirliğini sağladığı için yasanın kendisini temsil eder. Hobbes, doğal hukuku kendini aşan bir değerler düzeninin parçası olarak değil, bireysel dürtülerden uygar yaşama geçilmesini sağlayan doğa

kuralları olarak nitelemesiyle dinsel kökenli doğal hukuk anlayışından farklılaşır. İçerik ve değer sorunun bağımsızlaşarak formel bir nitelik alan yasanın ne olduğu değil varlığı önem kazanır ve buna bağlı olarak ‘egemen’e itaat de formelleşir.³

Modern devletin ortaya çıkışında, egemenlik düşüncesinin bireysel hak ve özgürlüklerle temellendirilmesinde Hobbes’un bireyin özel alanını kısıtlayan ve denetim altına alan egemenlik anlayışı Locke’da giderilerek, liberal devlet içinde birey ve toplum devlete karşı daha tutarlı bir şekilde savunulur. *Two Treaties of Government* adlı yapıtında liberal söylemin temel bakış açısını ortaya koyan Locke, Hobbes’un yaklaşımını eleştirir. Locke’a göre doğa durumu beraber yaşadığı, eşit koşullarda bulunduğu insanlara güvenmeyen, bireyin özgürlüklerinden, arzu ve gereksinimlerinde vazgeçmek pahasına kendi üzerinde ve uzağında oluşturulan egemen güç akla uygun değildir. Bireyin doğasında daha iyi yaşam isteği ve dürtüsü vardır, iyi yaşam ise bireyin gereksinimlerinin karşılanma düzeyine bağlıdır. Bu isteğin ancak toplumsal düzende karşılanabilir ve bu nedenle insanlar ‘birinci sözleşme’ ile önce toplumu oluşturur. Bir düzen ve işbölümü anlamına gelen toplumda bireyler birbiriyle karşılıklı ilişki içinde ve mutlu olarak yaşadıkları toplumda da aralarında çıkabilecek anlaşmazlıkları çözecek bir hakeme gereksinim duyacaklardır. Doğal toplum düzeninin huzur ve barış ortamını korumak üzere bireyler ‘ikinci sözleşme’ ile devleti oluştururlar. Locke’a göre devlet bireylerin toplu yaşamaktan doğan gereksinimlerini karşılamak üzere özgür irade ve rızalarıyla oluşturulmuştur ve varlık nedeni doğal toplum düzeninin korunmasıdır. İnsanlar arasındaki ilişkiyi düzenleyen kurallar koyan, kuralları uygulayan ve uyulmasını

³ Machiavelli ve Hobbes’un düşünceleri için bkz. Sabine, 1969.

sağlayan devletin yasama, yürütme ve yargı faaliyetleri bireyin doğal hak ve özgürlüklerini korumaya yöneliktir. Bu işlevlerin meşruiyeti ise bireyin rızasıdır. Devletin koyduğu kurallar (yasama) ve uygulamalar (yürütme ve yargı) bireyin rızasına ters düşerse devlet meşruluk zeminini yitirir. Uygulamada, rızanın işlemesi temsil süreci ile sağlanacaktır. Siyasal rejim türü olarak temsili demokrasinin düşünsel çerçevesini oluşturan Locke'cu temalar 18. Yüzyıl Fransa'sında devrime önderlik etmiştir (Şaylan, 2005: 119-125).

Locke'ta temellenen ve demokratik siyasal rejim için ana çerçeveyi oluşturan liberal siyasal söylemde seçilmiş temsili kurumun devletin egemenliğini kullanması öngörülmektedir. Ancak, temsili organın seçilmesiyle oluşacak çoğunluk- azınlık gerilimine yer verilememiştir. Locke'ta seçimle oluşan çoğunluk yasaları yapıp uygulayacaktır, bu durumda azınlıkta kalan bireylerin 'rıza'sı sorgulamaya açıktır. Bu soruna Rousseau, 'genel irade' kavramıyla cevap verir (Şaylan, 2005: 144-146).

Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi'nde kuramının odak noktasına yerleştirdiği 'genel irade' "Biraraya gelen birçok insan kendilerini tek bir beden olarak algıladıkları sürece, tek bir iradeleri vardır ve bu irade bütünü korumasına ve genel gönencin sağlanmasına yöneliktir... Devletin bütün üyelerinin değişmez iradeleri genel iradedir; üyeler bu irade dolayısıyla hem yurttaşlıklar hem de özgür" cümleleriyle tanımlanır (akt. Ağaoğulları, 2006: 88). 'Genel irade' siyasal bütünü iradesidir ve ortak iyiyi gözetir; bireysel iradelerden kaynaklanmakla birlikte bu iradelerden ayrı ve bütüncül irade olarak ortaya çıkan 'yurttaşların' iradesidir. Genel irade, mutlak akıl, erdem ve toplumun üyeleri için ortak çıkar ile ilgilidir.

Rousseau'da kayıtsız ve koşulsuz halka verilen egemenlik, genel iradenin işleyişidir (Ağaoğulları, 2006: 88- 95).

Liberalizmin klasik düşünürlerinden olan John Sturart Mill ise sanayi devriminin ve bu devrimle birlikte ortaya çıkan çatışmacı, gerilimli toplumda insanı yücelten en temel değerini özgürlük olduğunu vurgulamıştır. Toplumda ortaya çıkan çeşitli otorite yapılarının bireylerin özgürlükleri üzerinde bir baskı oluşturabilecek, özgürlük alanlarını daraltmaya yöneltebilecek olması toplumda gerilimlere yol açacaktır. Bu gerilimi aşmanın yolu, toplumda otoriteyi kullananlar ile özgürlüğe sahip bireyler arasında bütünlüğü sağlamak gerekmektedir. Devlet yöneticileri ile bireyleri bütünleştirmek, seçim ve temsil ilkesinin işlerliği içinde belirlenmelidir, bu da demokrasi demektir. Ancak Mill, temsili demokrasinin tüm sorunları çözmeyeceğinin farkındadır ve 'çoğunluğun tiranlığı'nın ortaya çıkabileceğine işaret eder. Çoğunluk, tutucu bir eğilim sergilemekte ve farklı düşünen, farklı davranan bireylere çoğunluğa uyma baskısında bulunmaktadır. Çoğunluğun tiranlığı özgürlüklere yönelik en büyük tehdittir. Bu nedenle siyasal iktidarın müdahaleci ve düzenleyiciliği en alt düzeyde olmalıdır. Mill, *Özgürlükler Üzerine* adlı kitabında özellikle düşünce ve ifade, kişinin yaşamını belirlemesi, arzu ve isteklerini gerçekleştirilmesi üzerinde durur. Siyasal iktidara sahip olanlar bireylerin özgürlüklerini korumak amacıyla bireylerin yaşamına müdahale edebilirler (Şaylan, 2005: 141-143).

Locke'dan Mill'e kadar devlet dışındaki siyasi alanın özerkliği ve demokrasi fikri öne çıkmaya başlar, iktidarın müdahale edebileceği alan sadece bireyin mülkiyet ve yaşam özgürlüğü gibi temel hakları değildir. Aydınlanmacı düşünürlerin sivil

toplum alanını tanımlarken, sivil toplumu egemen devleti kuran değil onu sınırlandıran özgürlükler alanı olarak tanımlamaları bu yaklaşıma kaynaklık etmektedir.

Aydınlanma düşünürleri ve sözleşme kuramcılarında devletin ‘rıza’ ile belirlenen ortak çıkarların temsilcisi ve koruyucu olarak kurulması, ulus-devlet ve siyasal toplumun bütünleşmesi ile bağlantılı olarak değerlendirilmelidir. Ulus, genel irade, ortak çıkar ve egemenlik bütünlüğü kurucu kavramlardır. Siyasal toplum ise ‘vatandaşlık’ temelinde kurulmaktadır.⁴

Tarımsal toplum düzenin parçalanması ile ortaya çıkan kapitalist dönüşüm sürecinde siyasal iktidar toprak sahiplerinden kentli ve sermaye sahibi olan toplumsal kesime transfer olmuş ve bu dönüşüm içinde ulus devlet ortaya çıkmıştır. Ulus devletin ortaya çıkması ile belli bir coğrafi alanda egemen olan merkezi devlet, ekonomik bütünleşme ve kültürel homojenleşmeyle birlikte gelişmiştir. Uluslaşma sürecinin siyasal alandaki en önemli açılımı ulusal kimlik ve bu kimlikle bütünleşen insan topluluğuna verilen vatandaşlıktır. Ulusu oluşturan vatandaşlar siyasal iktidarın sahipleri ve kullanıcıları olarak iktidarın meşruiyet ölçütü olurlar.

Sivil toplumun yükselişi ve siyasal alan, kapitalist üretim ilişkileriyle doğrudan ilişkilidir. Ekonominin siyasal ve kültürel alandan özerk, kendi yasalarına uyan bir alan olarak görülmesiyle sivil toplumun keşfi birbiriyle bağlantılıdır. Geleneksel toplumun yüz yüze iletişime dayalı, gündelik yaşamın farklı düzeylerini

⁴ Vatandaşlığın toplumsal bağlamı için bkz. T. H. Marshall, 1950 ve M. Mann, 1987.

doğal bir bütün içinde birleştiren ilişkilerinin yerini toplumsal bütünleşmeyle ilgili birtakım işlevleri de üstlenen liberal-kapitalist toplumsal sistem almıştır. Böylece pazar, liberal toplumun meşrulaştırıcı öğelerini sağlayan temel ideoloji haline gelmiştir (Habermas, 1975: 20-22).

Liberal yaklaşımın kurucu düşünürlerinin siyasi iktidar, özgürlükler ve temsil ilkesine yönelik iyimserlik içinde oldukları söylenebilir. Çeşitlilik ve çoğulculuğun, ifade özgürlüğünün varlığında, gerçek dışı görüşlerin toplumda benimsenmeyeceği varsayılmaktadır. Toplumsal alanda özgürce açıklanan görüşler serbestçe rekabet edebileceklerdir. ‘Serbest rekabet’ koşulları ‘iyi’nin ‘kötü’den, ‘yanlış’ın ‘doğru’dan, ‘zararlı’nın ‘yararlı’dan ayrışmasını sağlayacaktır. Laissez-faire anlayışı üzerinden pazar mekanizması ile kurulacak düzende aynı siyasi alandaki özgürlüğün temellendirilmesi gibi iletişim özgürlüğü de ekonomik bir temelde ele alınmaktadır (Kaya, 1985: 50).

Liberal düşünürlerin yaklaşımında özgürlüklerin korunması, “negatif özgürlük” anlayışı, özgürlüklere yönelik devlet müdahalesi gibi tartışmalar çerçevesinde, basın özgürlüğünün kendi başına bir amaç mı yoksa amaca yönelen bir araç mı veya mutlak bir hak olup olmadığına kesin cevaplar verilememektedir (Kaya, 1985: 50; Kaya: 2009: 86).

Basın zgrlğnn felsefi temelleri özellikle on sekizinci yüzyıl boyunca Fransız, İngiliz ve Amerikan devrimlerinin etkisiyle devlet sansürünün sınırları etrafında yapılan tartışmalar ile atılmıştır. Milton *Aeropagitica*’da (1644) basın özgürlüğüne konan genel sınırlamaların etkisiz ve yararsız oluşuna değinir. Milton,

basına konan sansürün bireylerin düşünme özgürlüğü ve basiretli davranma yeteneğini kısıtladığını savunur. Milton'a göre tanrı insanlara verdiği ödünç akıl ile okuma ve iyi ile kötü arasında vicdanın emirlerine göre seçim yapma yeteneğini vermiştir. Aklın çevresinin kapatılmasına şiddetle karşı çıkan Milton, bireylerin erdemlerinin sürekli olarak karşı görüş ve deneyimlerle sınanarak gelişeceğini savunur. Bununla birlikte devlet düzenlemesi dışında tümüyle özgür bir basından yana olmayan Milton, basının görevini kötüye kullanması durumunda yayımından sonra cezalandırılması gerektiğini fakat basılı fikirlerin toptan yasaklanmasının kötü olduğunu savunur (Keane, 1991: 35-36).

Matthew Tindal, *Reasons Against Restraining the Press* (1704) adlı eserinde basın özgürlüğünün doğal haklara dayanan kuramını geliştirerek, basına konan sınırlamaların hem Hıristiyanlığa hem de doğal haklara aykırı olduğunu savunur. Doğal hak ilkesini dinsel alandan siyasal alana genişleten Tindal'a göre, dinsel inançlarla ilgili konularda doğal haklara sahip olan bireylerin bu haklarını devletin düzenlemesine bırakmaları düşünülemez. "Her an yaptıklarını haklı gösterecek şeyler yazmak üzere hazırda bekleyen bağımlılar" sayesinde devletler yaptıkları kötü işlerin üstünü örtmekte, en sinsice entrikalarını hoş renklerle bezemekteydiler". Bu yönelime karşı bireylerin devletin sınırlamalarını aşmak için yöneldikleri gizlice yayımlama eğilimleri Tindal'a göre yerindedir. Çünkü bireyler doğal haklarını hükümete karşı koruma hakkına sahiptir. Bu hakların başında da özgür basın gelir. Özgür basın, "sadık bir nöbetçi gibi sürprizlere engel olur ve yaklaşan tehlikeler konusunda zamanında uyarıda bulunur" (Keane, 1991: 37).

John Stuart Mill *On Liberty*'de (1859) bireylerin eğitimini ve gelişmesini savunurken, düşünce özgürlüğünün ve bu düşünceleri ifade özgürlüğünün insanların zihinsel iyiliği için zorunlu olduğunu vurgular. Mill'e göre kanı ve düşüncelerin serbestçe dolaşımının güvence altına alınması üç nedenle gereklidir. İlki hükümet ya da sivil toplum tarafından yanlış olduğu iddiasıyla susturulan kanı ve düşünceler doğru olabilir. Doğru olma potansiyeli olan kanı ve düşünceleri sansür etmek isteyenler doğal olarak onların doğruluğunu yadsırlar. İkincisi, bir düşünce yanlış olsa bile içinde hakikati barındırabilir. Herhangi bir konuda egemen olan görüş hiçbir zaman hakikatin tamamı değildir. Bu nedenle hakikate zıt olan diğer düşüncelerle karşılaştırma yapılarak ulaşılabilir. Üçüncüsü, bir görüş hakikatin ta kendisi bile olsa karşıt fikirlerle zorlanmazsa bozularak önyargıya dönüşür. Aynı görüşte olmayanlar suskunlaşır, "yerleşmiş görüşlerin derin uykusu" insan zihninin ahlaki cesareti ve onurunu egemenliği altına alır. Yasakları veya sansürcüyü yenilgiye uğratabilecek gücü olmayan hakikatin bir müttefik olarak basın özgürlüğüne ihtiyacı vardır. Bu nedenle hiçbir basılı görüşe yasak konmamalıdır. Toplumda olguların ve olgularla ilgili görüşlerin çokluğu yalnızca özgür basınla mümkündür (Keane, 1991: 39-43).

Düşünce ve basın özgürlüğünün liberal iktisattaki yansıması ise Adam Smith'in insanların bireysel çıkarlarına uygun davranacağı düşüncesine dayanır. Smith'in kuramının inşa noktası toplumun doğasında uyum ve harmoni olduğu varsayımı ile başlar. Meta üreten bir insan sadece kendisi için bir ekonomik faaliyette bulunmaz aynı zamanda diğer insanlara da katkıda bulunur. Toplumda ekonomik faaliyette bulunan her birey diğer bireylerle yüz yüze olmasa da pazarda karşı karşıya gelmektedir. '*Görünmeyen bir el*' tarafından örgütlenen ve dengelenen

bu bir araya geliş doğal uyumluluğu ve bütünleşmeyi sağlar. Bu düzene yapılacak müdahaleler düzenin ve uyumun bozulmasına yol açacaktır, bu ise bazı bireylerin diğerlerinin üzerinde baskı uygulamasını ve özgürlüklerin kısıtlanmasını beraberinde getirecektir. Baskılar ve kısıtlanan özgürlükler ise toplumsal çatışma ortamı anlamına gelir. Bu nedenle liberalizmin temel sloganı 'laissez fair'dir. Smith'in üzerinde durduğu önemli kavramlardan biri olan *kendiliğinden düzen* serbest pazar ekonomisi ile gerçekleşecektir. *Serbest Pazar* bilme ve düşünce özgürlüğünün korunmasına yönelik Amerikan yaklaşımının önemli bir dayanağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Milton'un farklı düşüncelerin rekabet ettiği serbest pazar alanını Smith, *bireysel özgürlük* alanı olarak tanımlar (Şaylan, 2003: 47-48; Merrill, Gade ve Blevens 2001: 9).

Hall'a göre (1978: 43, 1981: 233–235), on sekizinci yüzyılda modern basının kurulması sürecinin en dikkat çekici yanlarından birisi 'basın özgürlüğü'nün evrensel bir değer olarak ilan edilmiş olmasıdır. Basın özgürlüğü, diğer özgürlükler gibi, yükselen burjuvazinin eski düzene karşı mücadelesinde tüm insanlık için evrensel bir özgürlük gibi sunulmaktadır. Bu yaklaşımın temelinde ise yavaş ve düzensiz biçimde de olsa yayılan kapitalist pazar ilişkileri ve gelişen özel çıkarların, bir özgürlük alanı olarak tanımlanan bir sivil toplumdur. Basın ve basın özgürlüğü bu unsurların birleştiricisidir. Özgür birey, serbest piyasa, özgür basın ve özel mülkiyet özgürlüğü arasındaki uyuma ortak bir kalıba dökülmüş, basının da karşı karşıya olduğu sınıf mücadelesinin temelini oluşturmuştur. On sekizinci yüzyıldaki bu çerçeve on dokuzuncu yüzyılda *laissez faire* bireyciliğini de arkasına alarak güçlenmiştir. Bu düşünsel temeller üzerinde yükselen liberal sistemlerde basın ve ifade özgürlüğü liberal hukukun güvencesi altına alınmıştır.

Curran'a göre (2002: 5-6) liberal anlatı, İngiliz basın tarihinin en iyi ve en eski kurgulanmış anlatısıdır. Liberal anlatı bu gücünü, parlamentonun yükselişi, hukukun düzenlenmesi, monarşinin erozyona uğraması, modern siyasi partilerin gelişimi ve teolojik temelli tarih anlayışının etkisini kaybetmesi ile birlikte anayasal hükümetin ortaya çıkışı ile atılan demokratikleşme adımları ve bu adımların oy hakkını genişletilmesiyle birlikte politik sürecin demokratikleşmesinden alır.

Curran'a göre (2002) liberal medya tarihinin temel tezi modern kitle iletişiminin gelişiminin demokratikleşme sürecinde kaydedilen ilerlemeye olan katkısıdır. Bu tez, üç temel argüman çerçevesinde ele alınır. İlki, hükümete karşı mücadelesinde başarılı olduğudur. Bu argüman basının on yedinci yüzyılda hükümetten lisans almaktan kurtulması, on sekizinci yüzyılda ekonomik bağımsızlığını kazanması ve böylece yasal kısıtlamaların öznesi olma durumunun azalmasıyla desteklenir. Son olarak on dokuzuncu yüzyılın ortasında basına yönelik vergi düzenlemesi ile sıradan halk gazetelere ulaşabilir hale gelmiştir. Medyanın liberal anlatısı üç yüzyıllık özgürleşme sürecidir.

Liberal anlatının ikinci argümanı bağımsız medya ile güçlenen halktır. Basının gelişimi, politik toplumun gelişimini de sağlamıştır. Gazeteler alanını genişlettikçe, tirajları artmış ve politik içerikleri genişlemiştir. Tarihin *Whig*⁵ yorumuna dayanan bu argümanlar ile basın özgürlüğü sürekli genişlemekte, siyasi

⁵ *Whig* tarih yorumu Herbert Butterfield (1931) *The Whig Interpretation of History* kitabında ilk kez kullanılmıştır. İngiliz Muhafazakâr kanadı olan *Tory*'ler ile İngiliz Liberal Kanadı olan *Whig*'ler arasındaki karşıtlığa dikkat çekmiştir. Butterfield, klasik liberalizmi takip eden İngiliz tarihçilerin, tarihi diğer modern kavramlar gibi ilerlemeci bir anlayışla ele aldıklarına işaret etmektedir. Butterfield'in bu çalışması sonrasında *Whig* tarih yorumu amaç yönelimli, ilerlemeci ve teleolojik tarih anlayışının eleştirisini ifade etmek anlamında kullanılmaya başlanır.

otoriteyi eleştirmekte ve kamunun görüşlerini parlamento ve hükümette temsilini sağlamaktadır. Kamunun sesini iktidarın koridorlarına taşıyan basın dördüncü güç haline gelmiştir. On dokuzuncu yüzyıl sonu/yirminci yüzyıl başından itibaren ise basındaki, partizan ve ideolojik eğilimlerin azalmasıyla, gazetecilerin objektiflik, denge ve doğruluk gibi profesyonel normlara olan bağlılığı artmıştır (Curran, 2002: 4-8).

2. 2. Otoriteryen Sistemler

Otoriteryen medya sistemleri Siebert, Williams ve Schrahamm'ın medya sistemleri ayrıştırmasının öncü çalışması olan *Dört Teori*'de ilk kez ele alınmıştır. Siebert (1956) tarafından kaleme alınan otoriteryen medya sistemleri, Platon'dan Machiavelli'ye uzanan bir düşünsel düzlemde değerlendirilmiş, toplumsal kontrolü sağlamak üzere siyasal iktidarın geniş yetkilerinin olduğu ve bir kurum olarak basının da işlev ve işleyişinin iktidarın kontrolü altında olduğu sistemler olarak değerlendirilmiştir (Siebert, 1956: 10).

Basında otoriteryen iklimin matbaanın keşfiyle geç Rönesans döneminde ortaya çıktığını söyleyen Siebert (1956: 11-13), on altı ve on yedinci yüzyıldaki toplum yapısında “gerçek”in geniş kitlelerin değil merkezi iktidarın çevresinde toplanan birkaç “bilge”nin yönetiminde olduğunu belirtmektedir. Bu dönemde basın, yöneticilerin uygun gördüğü, toplum tarafından bilinmesi gerekenler ve yöneticilerin desteklediği politikaların yazılabildiği, yukarıdan aşağıya bilgi akışının olduğu bir işleve sahipti. Yayıncılık faaliyetinin, yayıncının tekel olmayı garanti ettiği iktidara basının desteğini sağladığı, iktidar ile yayıncı arasındaki zımni bir anlaşma ile sürdüğü bu dönemde, basının iktidarı kontrol etme işlevi elbette söz konusu değildi.

Siebert otoriter basın teorisi olarak tanımladığı bu yapıyı on altı ve on yedinci yüzyıldaki evrensel gerçeklik olarak değerlendirir. Ancak sonraki dönemlerde, komünist ülkelerin dışında, siyasal demokrasinin ve din özgürlüğünün gelişmesi, seyahat ve ticaretin yaygınlaşması, laissez faire ekonomin kabul edilmesi ve Aydınlanmanın yarattığı iklim ile otoriteriyenizm yerini liberteriyenizme bırakmıştır (Siebert vd. 1956, 3).

Siebert (1956), otoriteriyen sistemlerin felsefi kökenini Platon, Machiavelli Hobbes ve Hegel dayandırırken modern dönemde verdiği örnekler Hitler Almanyası ve Vatikan'dır. Nerone'ye göre (2004: 31), Siebert'in otoriteriyen teorisi gerçek bir teori olmaktan ziyade bir pratikler setidir. Devletler, liberteriyen değerleri otoriter amaçları doğrultusunda her zaman kullanmışlardır. Örneğin Amerika'da liberteriyen ideolojinin geçerli olduğu kabul edilmekte fakat pek çok durumda hükümet otoriteriyen pratiklere başvurmaktadır.

Siebert'e göre otoriter sistemler mutlak monarşilerde görülmektedir. Hitler'in rejimi otoriteriyen felsefeye dayalı faşist bir rejim olarak değerlendirilirken, Sovyetler Birliği totaliteriyen medya sistemine karşılık gelmektedir. Ancak, otoriteriyen sistemin artık ortadan kalkmış tarihsel bir kategori olarak değerlendirmek doğru değildir (Kaya, 1985: 40).

Dört Teori'den sonra medya sistemleri ayrıştırmasına dönük diğer çalışmalarda da otoriteriyen medya sistemleri ele alınmıştır. Williams (1963), Merill ve Lowenstein (1979), Hachen (1983) ve Saxer (1987), Altschull (1992) otoriteriyen medya tipolojilerine kuramlarında yer vermişlerdir. Otoriter medya yaklaşımlarının

ortak özelliği, siyasi iktidarın medya üzerindeki mutlak belirleyiciliğidir. Williams'ın otoriter medya yaklaşımı için örneği Sovyet sistemi iken otoriter yaklaşımın uzantısı olarak değerlendirilebilecek olan Himayeci yaklaşımın örneği BBC'dir. İki sistem arasındaki temel farklılık ise otoriter sistemde yöneticilik, yönlendiricilik ve liderlik özellikleri taşıyan hükümler veya yönetici elit medya mülkiyetinin kimlerin elinde bulunacağına ve medya içeriğine karar verirken himayeci sistemde tekçi yapı biraz daha yumuşatılmıştır. Egemen siyasi güç veya yönetici elit, medyaya müdahale ederken toplumu koruma gibi gerekçelerle meşrulaştırmaktadır.

Bu nedenle günümüzde otoriter rejimleri açıklamaya dönük temel yaklaşımlara değinmekte yarar vardır. Bununla birlikte otoriter rejimlerin günümüzdeki yeni görünümünü teorik olarak incelemek; otoriter rejimler, seçimsel otoriter rejimler ve seçimsel demokrasilere ilişkin temel yaklaşımları ele almak Türkiye'nin medya sisteminde etkili olan siyasal unsurları aydınlatılabilmek açısından önem taşımaktadır.

2. 3. Çağdaş Otoriter Sistemler

Yirminci yüzyılda liberal demokrasiler ile totaliter düzenler iki ana rejim tipi olarak değerlendirilirken otoriter rejimlerin gölgede kaldığını söylemek mümkündür. Ancak 1960'lardan itibaren özellikle Latin Amerika'da otoriter rejimlerin geleneksel mutlak monarşilerden farklı özellikler taşıyan yapısı ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan devletlerin, bazı demokratik özellikleri barındırmakla birlikte otoriter özellikleri de taşımaları dikkatleri bu yeni rejim tipine çekmiştir. “*Seçimsel Otoriter Rejimler*” olarak adlandırılan bu yeni rejim tipinin

yanı sıra demokratik niteliklerin daha ağır bastığı fakat otoriter özelliklerin de korunduğu “*Seçimsel Demokrasi*”ler de demokrasi ve diktatörlük arasında kalan “gri bölgede” yer alan rejimler olarak değerlendirilmeye başlandı.

Bu çerçevede otoriter rejimleri totaliter ve liberal demokratik rejimlerden ayıran özellikleri ile Juan J. Linz kavramsallaştırmıştır. Linz, 1964’te Franco rejiminden yola çıkarak 1975’te *Otoriteryen ve Totaliteryen Rejimler* başlıklı kitabında geliştirdi. Linz’e göre otoriter rejimler:

“Sınırlı fakat sorunlu olmayan bir pluralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişmelerinin bazı aşamaları dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin veya bazen küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmemiş, fakat fiiliyatta oldukça tahmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemlerdir” (Linz, 2012; 161).

Linz’in bu tanımında sınırlı çoğulculuk, ideolojiden ziyade zihniyet ve düşük düzeyli siyasal mobilizasyon olmak üzere üç temel unsur bulunmaktadır. Sınırlı çoğulculuk, otoriter rejimleri bir yandan çoğulcu liberal demokrasilerden diğer yandan da çoğulculuğun bulunmadığı totaliter rejimlerden ayırıcı unsurdur. İkinci unsur olan zihniyet ise, totaliter rejimlerin belirleyici unsuru olan ve bir düşünce sistemine karşılık gelen ideolojinin yokluğunu işaret eder. Linz’e göre *zihniyet*⁶

⁶ Zihniyet tanımını yaparken Theodor Geiger’in ayrımından esinlenmiştir. Zihniyet (mentality), *subjectiviter geist*, ideoloji ise *objectiviter geist*’tir. Zihniyet düşünsel bir durum alma iken ideoloji düşünsel bir içeriktir. İdeolojiler güçlü ütopyacı unsurları barındırırken zihniyetler bugüne veya geçmişe daha yakındır. İdeoloji ve zihniyet arasındaki ayrım Türkiye’de AKP dönemini

“değişik durumlara karşı kodlandırılmamış tepkiler sağlayan, rasyonel olmaktan çok duygusal nitelik taşıyan düşünce ve duygu tarzlarıdır”. Zihniyetleri yoğun bir siyasal eğitim ve mobilizasyon aracı olarak kullanmanın ideolojilere göre zor olduğunu belirten Linz böylece otoriter rejimlerde görülen düşük düzeydeki mobilizasyonu da açıklamış olur (Linz, 2012: 164-166).

Özbudun’a göre (2011), bu üç unsur otoriter rejimleri demokratik olmayan siyasal rejim tiplerinden veya sözde demokrasiler (pseudodemocracies) ya da yarı-demokrasiler (semidemocracies) olarak adlandırılan rejimlerden ayıran sınır çizgileri net değildir. Ancak Linz, temelde ne demokratik ne de otoriter ve totaliter rejimlere uymayan rejimleri üçe ayırır: dini kaynaklı geleneksel meşruluk temeline dayalı mutlak monarşiler olan, Suudi Arabistan, Fas ve Ürdün’deki “*geleneksel ve yarı geleneksel meşru otoriter*”, yöneticiye bağlılığa, korkuya ve işbirlikçilere dağıtılan ödüllere dayanan ve belirgin olarak Saddam Hüseyin dönemi Irak’ta görülen “*sultancı rejimler*” ve 19. yüzyılda Latin Amerika’da yaygın olan ve şef yönetimi anlamına gelen, kişisel hakimiyete, itaate ve silah gücüne dayanarak servet kazanan bir rejim türü olan “*caudillismo*” olarak adlandırılan rejim tipidir (Özbudun, 2012: 7-9).

Linz (2012), ideoloji ile zihniyet arasındaki ayrımı otoriter rejimlerin içinde bulunduğu gri alanı tanımlamakta yeterli olmadığından yola çıkarak, sınırlı çoğulculuk ve sınırlı katılma unsuru çerçevesinde otoriter rejimlerin yedi alt alana

değerlendirirken önemli bir referans noktası olarak ele alınacaktır.

ayırır: (a) bürokratik-askeri otoriter rejimler, (b) organik devletçilik, (c) demokrasi sonrası toplumlarda mobilize edici otoriter rejimler (d) bağımsızlık sonrası mobilize edici otoriter rejimler (e) ırksal ve etnik demokrasiler (f) eksik ve totalitarizm öncesi otoriter rejimler (g) totalitarizm sonrası otoriter rejimler. Linz'in 1975'te yayınladığı çalışmasında bu rejim tiplerinden bir kısmı güncelliğini kaybederken “*seçimsel otoriter rejimler*” gibi yeni kategoriler görülmeye başlanmıştır.

Bu yedi otoriter rejimden ilki olan bürokratik-askeri otoriter rejimler en sık rastlanan otoriter rejim tipidir. Bu rejimlerin Subaylar ve bürokratların tek başlarına olmasa da üstünlüğe sahip oldukları bir koalisyonun hükümete hakim olduğu, belirli bir ideolojiye bağlanmaksızın diğer grupları yönetime kattıkları veya dışladıkları bürokratik zihniyet sınırları içinde pragmatik biçimde hareket ettikleri, tek bir kitle partisinin hakimiyetine izin verilmeyen rejimlerdir. Bu tip otoriter rejimlerde hükümetin desteğinde resmi bir siyasi parti yaratılması söz konusu iken halkın güdümlü bir biçimde siyasal hayata katılmasını azaltma amacı vardır. Bürokratik askeri otoriter rejimler iki Dünya Savaşı arasında Orta ve Doğu Avrupa'da ve yirminci yüzyılda Latin Amerika'da yaygındır. Temel özellikleri ne aristokratik ve oligarşik bir sınıfa ne de gelişmekte olan ticaret ve sanayi burjuvazisine dayanmalarındır. Bu rejim tipinde, kendine özgü bir “devlet burjuvazisi” veya “siyasal sınıf” oluşmuştur (Linz, 2012: 195-199).

Modernleşme teorilerinin beklentileri çerçevesinde sosyo-ekonomik gelişmenin siyasal demokrasiyi teşvik edeceğine dönük beklenti gerçekleşmemiştir. 1960 ve 70'lerde Latin Amerika'nın en gelişmiş ülkeleri olan Arjantin, Brezilya, Şili gibi ülkelerde otoriter iktidarlar ortaya çıkmıştır. 1930'lardan sonra bu ülkelerde

uygulanmaya başlanan ithal ikameci sanayileşme sürecinin tükenmesinin ardından yaşanan ekonomik krizin ardından yoğunlaşan siyasal kutuplaşma yeni bir askeri-bürokratik rejim tipini doğurmuştur. O'Donnel'a göre (1990: 285-318) bu rejimlerde ordu, kanun ve düzen hâkimiyetini yeniden kurmak için göreve gelirken ekonomiyi normalleştirmek ekonomi teknokratlarına bırakılmıştır; güçlenen işçi sınıfının gücünü kırmak içinse örgütleri etkisizleştirilmiş ve pasif hale getirilmiştir; siyasal demokrasinin kurumları ortadan kaldırılmasının yanı sıra, işçi sınıfını ekonomik açıdan da dışlanarak özel sermaye tekelleri devlet tarafından desteklenerek gelir eşitsizliklerinin artmasına yol açılmıştır; üretim ise uluslararası bir nitelik kazanırken sosyal sorunların siyasal alanın dışına çıkarılması sağlanmıştır. Bu rejimlerin amacı daha önce bu ülkelerde rastlanan otoriter rejimin aksine somut bir anayasal krizi çözmek üzere değil ekonomik ve toplumsal sistemde köklü değişiklikleri hayata geçirme amacı taşımaktadırlar. Bununla birlikte, işçi sınıfının aktif rolünü bastırmak amacıyla çok daha sert baskı ve şiddet uygulanmıştır.

Otoriter rejimlerin ikinci alt tipi olan “organik devletçilik” ya da “korporatizm”, iki dünya savaşı arası dönemde, hem totaliter sistemleri hem de liberal demokratik ilkeleri reddederek üçüncü yol arayışında olan ve Portekiz’de Salazar rejiminin temsil ettiği sistemdir. Bir yanıyla anti-liberal, anti-kapitalist, anti-devletçi Katolik siyasal düşünceye dayanan bir yanıyla da Marksist otoritarizmi reddeden sendikalist bir anlayışı temsil eder. Korporatizm, bireysel temsil esasına dayalı parlamentarizmin yerine belli başlı korporatif meslek örgütlerinin temsiline dayalı bir yasama organını öngörür (Linz, 2002: 227).

“Demokrasi sonrası toplumlarda mobilize edici otoriter rejimler” ise Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra belli ölçüde demokratik deneyime sahip ve kitlelerin kısmen katılımcı oldukları Avrupa toplumlarında ortaya çıkmışlardır. Kısa zaman aralıklarıyla meydana gelen siyasal krizler demokratik kuralların yaygın ve güçlü bir biçimde olgunlaşmasına izin vermemiş bu nedenle liberal demokratik sistemlerden koparak komünizm ve faşizm gibi anti-demokratik kitle hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu rejimlerin en tipik örnekleri SSBC ve Nazi Almanya’sıdır. Bu rejimlerin ortak özelliği bir tek parti vasıtasıyla gerçekleştirilen kitle mobilizasyonuna dayanmalarındır (Linz, 2012: 239).

“Bağımsızlık sonrası tek parti rejimleri”, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından sömürgeciliğin tasfiyesi ile birlikte özellikle Afrika’da görülmektedir. Tunus, Cezayir, Gana, Senegal gibi ülkelerde sömürge döneminde başlayan bağımsızlık hareketi, bağımsızlığın ardından kendine özgü bir tek parti rejimi hâkim olmuştur. Temel misyonlarını *millet yaratma* olarak tanımlayan partinin yöneticileri genellikle sömürge yönetimlerinin kurduğu az sayıdaki okulda eğitim almış aydınlar ve profesyonellerdir. Bu rejimler, kısa süre içinde ya askeri bürokratik rejimlere ya da tek-partinin korunduğu askeri-sivil bürokrasinin ağırlığını koruduğu karma rejimlere dönüşmüşlerdir (Linz, 2012: 276).

Linz’in ayırdığı bir diğer otoriter rejim “ırksal demokrasiler”dir. Güney Afrika Cumhuriyeti’ndeki ırksal ayrımcı *apartheid* rejimi en çarpıcı örneği oluşturur. Bu rejim tipinde ırksal ya da etnik demokrasi deyiimi ile anlatılmak istenen toplumdaki belli bir ırksal grubun kendi içinde liberal demokrasinin temel

ilkelerini uygulaması kendi dışındaki grup veya grupların hukuki zorlama yöntemleri ile sistemden dışlanmalarıdır (Linz, 2012: 261).

Linz'in son ayrımı "*totalitarizm öncesi ve totalitarizm sonrası otoriter rejimler*"dir. Totaliter rejimlerin en aşırı örnekleri olan Sovyet ve Nazi rejimlerinin gerçek totaliter rejimlere geçmeden önceki dönemine Linz, totalitarizm öncesi dönem adını verir. Totaliter parti, demokrasiye yarı-sadık bir anlayışla diğer parti veya kurumların desteğini sağlayabilmek için taktiksel anlaşmalar yapmış ve bazı politikalarından geçici olarak taviz vermiştir. Linz'e göre Sovyetler Birliği'nde 1920'lerin başlarında uygulanan politikalar bunun örneğini oluştururken, Mussolini ve Hitler'in iktidara gelmeden önce diğer sağcı partilerden aldığı desteğe de dikkat çekmektedir. Linz'in totalitarizm sonrası otoriter rejimlerden kastettiği ise totaliter rejimin yıkılmasının ardından, yenik toplumsal gücün tasfiyesi ve toplum içinde çözülmesini sağlamaya dönük rejimin içine girdiği adaptasyon dönemidir. Nazi ve Faşist rejimler askeri yenilgiyle yıkılmış olduklarından bu analiz ancak Sovyet tipi totaliter rejimler için yapılabilir (Linz, 2001: 272-287).

Linz'in otoriter rejim ayrımlaştırması son otuz yıldaki gelişmeler ve değişimlerle beraber büyük ölçüde geçerliliğini yitirmiş olsa da totaliter rejimlerin farklı biçimlerdeki varlığı devam etmektedir. Demokrasinin küresel bir değer olarak yükselmesiyle birlikte dünya nüfusunun önemli bir bölümünü demokratik olmayan rejimler altında değerlendirmek mümkündür. Günümüzdeki otoriter rejimlerin daha önceki dönemlerde karşılaşılan rejim tiplerinden ayıran en önemli özellikleri, bu rejimlerin demokratik sembol ve kurumları içlerinde barındırmalarına rağmen bunlara olan sahte bağlılıklarıdır. *Seçimsel otoriter rejimler* ya da *sahte*

demokrasiler olarak adlandırılan bu rejimler günümüzün en yaygın otoriter rejimleridir.

Bu rejimlerin yaygınlığı son dönemde otoriter rejimleri açıklayabilmek için yapılan tanımların çokluğundan da anlaşılabilir. Demokratik rejimin temel unsurlarından olan genel oy ilkesinin bulunmadığı rejimler *sınırlı demokrasiler* (Epstein ve O'Halloran, 2006), *erksel (male) demokrasiler* (Sorensen, 1993) ya da *oligarşik demokrasiler* (Hartlyn ve Valenzuela, 1994) olarak adlandırılmaktadır. Eşit siyasal yarışmanın eksik olduğu rejimler *kontrollü demokrasiler* (Bagley, 1984), ve *kısıtlayıcı (restrictive) demokrasiler* (Wasisman, 1989) olarak adlandırılmaktadır. Vatandaşların temel hak ve hürriyetlerinden tam olarak yararlanamadıkları rejimler ise *seçimsel demokrasiler* (Diamond, 2002), *liberal olmayan (illeberal) demokrasiler* (Zakaria, 1997), *eksik/defolu (defective) demokrasiler* (Croissant ve Merkel, 2004) olarak değerlendirilmektedir. Liberal demokrasilerin temel ilkelerini yerine getirmeyen bu rejimlerle otoriter rejimlerin bir alt tipi olan *seçimsel otoriter rejimlerin* sınırlarının belirsiz olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Bu ayrım ancak rejimlerin ayrıntılı incelemesiyle yapılabilir (Özbudun, 2011: 40). Schedler (2002: 47) geliştirmekte olan 151 ülkeden 36'sının liberal demokrasiler, 32'sinin seçimsel demokrasiler, 58'inin otoriter rejimler 25'inin de kapalı otoriter rejimler olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, seçimsel otoriter rejimler dünyadaki otokratik rejimlerin üçte ikisinden fazlasına karşılık gelmektedir.

Liberal demokrasiler ile *seçimsel demokrasiler* arasındaki temel ayrım, liberal demokrasinin temel şartlarından biri olan serbest ve dürüst seçimlerin ötesinde hukuk

devleti, hesap verebilirlik, vatandaşların temel ve siyasal haklarının garanti altına alınması gibi liberal demokrasinin temel şartlarının kurumsallaşmamış olmasıdır.

Seçimsel demokrasiler ile seçimsel otoriter rejimler arasındaki farklılık ise seçim sürecinin serbestlik, dürüstlük ve yarışmacılık nitelikleriyle ilişkili olarak değerlendirilebilir. Schedler (2002: 47-48) seçimlerin, tarihsel olarak, demokratik yönetimin aracı oldukları kadar otoriter kontrolün de aracı olduğuna dikkat çekmektedir. Seçimsel demokrasiler ile seçimsel otoriter rejimler arasındaki temel ayrım da seçimsel demokrasilerde yarışma asgari demokratik gereklilikler yerine getirilirken, seçimsel otoritarizmde bu anlayışın bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Schedler'e göre (2002: 36-37) seçimsel otoriter rejimlerde demokratik pratiklerin açıkça engellenmesi ya da baskı altına alınması söz konusu değildir. Bunun yerine periyodik yapılan seçimler, dışarıdaki aktörler kadar içeridekileri de memnun edecek demokratik meşruiyet görüntüsü vermeye dönüktür. Sıkı bir otoriter kontrol altında yapılan seçimler iktidarı pekiştirmenin de bir aracıdır.

Seçimler üzerindeki kontrolü sağlamanın yöntemleri oldukça çeşitlidir. Otoriter iktidar seçim döneminde kendisine karşı ortaya çıkabilecek potansiyel tehditleri engellemeye yönelik olarak seçim ofislerinin kapsamını sınırlayabilir; kazandıkları seçimin kendi başarıları olmadığını muhalif partilerin başarısızlığı olduğunu vurgularlar ve muhalif partilerin nasıl başarısız olduklarına ilişkin argümanlar üretirler. Bu, muhalif partileri sistemin dışına çıkarmanın, onları dışlamanın yöntemlerinden biri olarak işlev görür. Bir diğer yöntem, seçmenlerin mevcut seçenekler arasında kendilerine sunulan bilgiye ulaşmalarının

engellenmesidir. Otoriter yönetime karşı olan siyasi partilerin mesajlarının gerek medya aracılığıyla gerekse kamusal alanlarda yapılacak konuşmalar ve reklamlarla yayılmasının önüne geçilir. Otoriter yönetimin seçimleri kontrol etmekte kullandığı diğer yöntem resmi ya da gayri resmi kanalları kullanarak halka iletilen dez-enformasyondur, sıklıkla ayrımcı ya da aşağılayıcı tabirlerle muhalifler karalanır, iktidara gelmeleri halinde toplumda yaratacakları karmaşadan, yapacakları etnik temizliğe kadar çeşitli söylemlere başvurulur. Sosyo-ekonomik eşitsizliğin sağladığı olanaklarla, yoksul seçmenler klientelistik kontrol yöntemleriyle satın alınmaya çalışılır, para ve iktidar seçmen tercihini belirleyen en etkili unsurlardan biridir. Oy pusulalarında, seçim ve oy sayımı sırasında yapılan hileler de otoriter yönetimin başvurduğu yöntemler arasında yerini almaktadır. Ancak bu manipülasyon yöntemlerinin kanıtlanması her zaman mümkün olmamaktadır (Schedler , 2002: 43-46). Bununla birlikte seçimsel otoriter rejimleri ile seçimsel demokrasilerin ayırt edilmesinde medyaya ve devlet kaynaklarına erişimdeki eşitsizlik, dernekleşme ve ifade özgürlüğüne getirilen sınırlamalar, siyasi parti yasakları, seçim kuralları ve seçim çevrelerinin iktidar partisi lehine düzenlenmesi güvenilir göstergeler oluşturabilir (Schedler, 2006: 7-12).

Schedler'e göre seçimsel otoriter rejimlerle kapalı otoriter rejimler arasındaki temel farklılık kapalı otoriter rejimlerin seçim yöntemlerini hiç kullanmamasıdır. Seçimsel otoriter rejimler ile seçimsel rejimlerin ayrımı şöyle özetlenebilir:

“Seçimsel otoriter rejimler yürütme organı başkanlığı ve milli bir yasama meclisi için düzenli seçimler yapmak suretiyle, çok partili seçimler oyunu oynamaktadır. Ancak, serbestlik ve dürüstlük konusundaki liberal demokratik

ilkeleri, o kadar derinden ve sistematik biçimde ihlal etmektedirler ki, seçimler, demokrasinin araçları olmaktan çıkıp, otoriter yönetimlerin araçları haline gelmektedir. Seçimsel otoriter yönetimde seçimler, geniş ölçüde kapsayıcıdır (genel oy kuralı uygulanmaktadır); asgari ölçüde çoğulcudur (muhalafet partilerinin seçimlere katılmalarına izin verilmektedir); asgari ölçüde yarışmacıdır (muhalafet partilerinin iktidara gelmelerine izin verilmemekle birlikte, oy ve milletvekili kazanmalarına müsaade edilmektedir); asgari ölçüde açıktır (muhalafet partileri seçmeli biçimde ve ara sıra baskıcı muamelelere uğrasa bile, kitlesel bir baskı altında değildirler). Ne var ki, bir bütün olarak seçim yarışmaları, o kadar ciddi, yaygın ve sistematik bir devlet manipülasyonu altındadır ki, bunları demokratik olarak nitelemek mümkün değildir” (akt. Özbudun, 2012: 43).

Özbudun’a göre (2011: 46), demokratik ideolojinin artan gücü, seçimsel otoriter rejimlerin demokratik olmayan rejimlerin en yaygın tipi haline gelmesinde etkilidir. Batılı devletlerin demokratikleşme çabalarına verdiği destek, milletler arası saygınlık kazanma arzusu ve sosyoekonomik gelişme paralelinde artan iç talepler, eski tip otoriter rejimlerin sürdürülmesini zorlaştırmıştır. Giddens (2000: 364 - 365) ise demokrasinin popüler hale gelmesi, toplumsal ve ekonomik değişimler bağlamında bir değerlendirme yapmaktadır.

"Öncelikle demokrasi, ekonomik sistemdeki rekabetçi kapitalizm ile el ele gitme eğilimindedir ve kapitalizm, kendisinin bir servet yaratma mekanizması olarak komünizmden daha üstün olduğunu göstermektedir. İkinci olarak, toplumsal etkinlik daha fazla küreselleştikçe ve insanlar kendi gündelik yaşantılarının çok uzak yerlerde olup bitenler tarafından etkileniyor olduğunu gördükçe, kendilerinin nasıl

yönetildiklerine ilişkin daha çok bilgi edinmek ve daha fazla demokrasi için taleplerini arttırmaktadırlar. Üçüncü neden, medyanın, özellikle televizyonun etkisidir. Özellikle uydu ve kablolu televizyon yayınları sayesinde hükümetler vatandaşların izledikleri programlar üzerindeki denetimlerini sürdürmektedirler. "

Özünde otoriteryen olan rejimler, hem iç kamuoyuna hem de uluslararası kamuoyuna karşı demokratik yöntemleri zorunlu bir taviz olarak kabul etmiş ve göstermelik biçimde de olsa bu yöntemleri kullanmak zorunda kalmışlardır. Demokratik rejimlerde seçim kuralları bütün ilgili taraflarca kabul edilmiş ve saygı gören kurallardır, seçimsel otoriter rejimlerin demokratik rejimlerden en önemli farkı da budur. Seçimsel otoriteryen rejimlerde mücadele "kurallar içerisinde" değil "kurallar üzerinde" yapılmaktadır. Kurallar her zaman otoriter iktidar sahiplerine avantaj sağlayacak biçimde düzenlenmektedir.

Bununla birlikte seçimsel otoriteryen rejimlerin yöneticileri, ikna yöntemleri tümüyle dışlamaları durumunda demokratik meşruluk iddialarını gerek kamuoyu gerekse uluslararası kamuoyunun gözünde kaybedecekleri için, manipülasyon yöntemleri ile ikna yöntemleri arasında bir denge kurmaya çalışmaktadırlar. Schedler (2002; 37), bu rejimlerin rüyasının demokrasilerdeki belirsizlik riskine girmeksizin seçimsel meşruluğun meyvelerini toplamak olduğu saptamasında bulunur.

Steven Levitsky ve Lucan Way (2002), soğuk savaş sonrası dönemde, Avrasya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde orta çıkan rejim tipini "*rekabetçi otoriteryen*" rejimler olarak adlandırmaktadırlar. Demokrasiye geçiş sürecinde, bu

yeni rejimlerde seçimsel rekabet otokrasinin farklı dereceleriyle birlikte görülmektedir. Tek parti rejimlerine ya da askeri otokratik rejimlere benzemeyen bu rejim türünün ortaya çıktığı Meksika, Malezya, Sırbistan, Slovakya, Tayvan, Zambia gibi ülkeleri, yarışmacı sistemlere sahip olmakla birlikte demokratik rejimler olarak adlandırmak da mümkün görünmemektedir. Bu rejimler, hükümeti eleştirmenin tacizlerle, tutuklamalarla ve zaman zaman şiddet kullanılarak cezalandırıldığı; seçim hilelerinin yapıldığı; medyaya erişimin eşitsiz olduğu, asimetrik bir oyun alanında devlet kaynaklarının hükümetin çıkarları doğrultusunda suistimal edildiği görülmektedir (Levitsky ve Way 2002: 5). Gerek demokratik rejimlerden gerekse kapalı otoriter rejimlerden farklılıklar gösteren bu rejim tipini rekabetçi otoriter rejimler olarak adlandırmışlardır.

Bu rejimlerdeki kritik unsurlar ise “asimetrik oyun alanı” içerisinde devlet kaynaklarının resmi görevlilerce suistimali, devlet kurumlarının politikleştirilmesi ve “adaletsiz” seçimlerdir. Resmi görevlilerin elde ettikleri avantajları kayırmacı iş ilişkileri, seçim bölgelerine sağlanan ayrıcalık, klientelistik toplumsal politikalar, medyaya erişim ve finansal kazanç gibi konularda kullanıyorlarsa bu durum demokratik sistemlerden farklılaştığını göstermektedir. Devlet görevlilerinin manipülasyonu ve kaynakların tek taraflı kullanımı siyasi rekabeti ciddi ölçüde sınırlamakta ve bu rejimlerin demokrasiyle bağdaşmayan yanını ortaya çıkarmaktadır.

Seçimsel demokrasiler, yarı demokrasiler, illiberal demokrasiler olarak adlandırılan bu sistemlerde medyanın siyasi ve ekonomik gelişmelerin iktidar ilişkileriyle şekillendiğini ve bu çerçevede liberal medya sistemlerinden farklılaştığı

görülmektedir. Avrupa ve Amerika'daki medya sistemlerinden farklı olarak medya, devlet ve pazar ilişkisindeki biçimlenmede hem devletin hem de pazarın müdahalesinin söz konusu olduğu bu sistemlerde ticari dinamiklerin medya sektörünün gelişmesindeki önemiyle birlikte devletin medya alanına müdahalesini engellemeye dönük esaslı bir girişimin olmadığı da görülmektedir. Örneğin Güney Amerika ülkelerinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında liberal olmayan toplumlarda liberal ilkelerin empoze edilmesiyle başlayan süreç, bu toplumlarda, medya sektörünün ticarileşmesi daha fazla devlete bağımlılığı getirmiştir (Weisborf, 2000: 45; Hallin, 2000).

1990'lara kadar, gazeteler, ticari olmaktan çok siyasi girişimler olarak tasarlanmış, devletin sahibi olduğu şirketler dolayısıyla en önemli gelir kalemi olan reklam gelirleri devletin kontrolü altında olmuştur. 1990'lardan sonra devletin elindeki büyük endüstri kuruluşlarının özelleştirilmeye başlanması, gazetelerin ekonomik geleceğini de etkilemiştir. Resmi görevliler, gazetelerin devlet bankalarından aldıkları kredileri, döviz kurlarını, vergileri ve gazete basımı ve teknolojisinin ithal edilmesine ilişkin gümrük vergilerini manipüle etmişler, devletin gücünü basın örgütleri üzerinde kurdukları diğer baskılarla hissettirmişlerdir. Devletin bu tutumu karşısında gazete sahipleri liberal modelin temelleri çerçevesinde bir karşı duruş ortaya koymamışlardır.

Latin Amerika'da, iktidar ve basın ilişkileri liberal modelin tam tersi yönde, mücadeleciliğin yerine işbirliğinin, otonomi yerine karşılıklı olarak avantaj sağlama tipik özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dinamikler çerçevesinde hükümet yetkililerinin doğrudan ya da dolaylı olarak medya şirketlerinin yönetiminde yer

aldıkları görülmektedir. Gazetelerin işlevleri, Pazar mekanizmasının yaygınlaştığı 90'lardan sonra da, önceki dönemin özelliklerini işlevsel olarak da sürdürmüşlerdir. Belirli iktisadi, politik ve ideolojik çıkarlar çerçevesinde sürdürdükleri yayın politikaları arasında objektif yayıncılığa rastlamak, medya şirketlerinin ekonomik hedefleri doğrultusundaki yayınları paralelinde tarafsızlığı aramak ve bu şartlar altında gazetecilerin bağımsız profesyoneller olarak değerlendirmek zordur (Waisbord, 2000: 44-45). Latin Amerika'da medyanın devlete olan yüksek düzeydeki bağımlılığını klientelistik sistem ve bu sistemdeki klientelistik çıkarlar doğrultusunda biçimlendiğini vurgulayan Hallin (2000: 85) Meksika'daki gazetelerin tipik olarak, siyasi bağlantıları olan zenginlerin sahipliğinde olduğunu ve bu çerçevede politik çıkarlarla ekonomik çıkarların ortaklığına dayandığını belirtmektedir. Bu özellikler 1980 sonrası Türkiye'deki medya yapılanması açısından da geçerli görünmektedir.

2. 4. Gelişmekte Olan Ülke Sistemleri

Gelişmekte olan ülke sistemleri, medya sistemleri ayrıştırmasının ilk girişimi olan Dört Teori'de yer almamaktadır. Bu model, McQuaill (1983) tarafından normatif medya kuramlarına eklenmiştir. McQuaill, Dört Teori'nin üçüncü dünya ülkelerindeki kitle iletişim sistemini açıklayamadığını vurgulayarak birbirinden farklı ekonomik ve siyasi yapılara sahip olsalar da gelişmekte olan ülke sistemlerine odaklanan bir normatif yaklaşım geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. McQuaill, üçüncü dünya ülkelerinin kitle iletişim sistemlerini anlayabilmek için kapitalist ve komünist sistemlerden ayrılan yönlerine dikkat çeker. Gelişmekte olan ülkeler iletişim altyapısı, profesyonel vasıflar, üretim ve kültürel kaynaklar ve izleyici kitlesi

açısından gelişmiş ülkelerden farklıdırlar. İkinci olarak gelişmiş ülkelerin teknolojilerine, profesyonel vasıflarına ve kültürel üretimine bağımlıdırlar. Üçüncüsü, bu toplumlarda ekonomik, kültürel ve toplumsal gelişme öncelikli ulusal hedefdir. Dördüncüsü, gelişmekte olan ülkelerin uluslararası politika alanındaki çıkarlarının ve benzer kimliklere sahip olduklarına ilişkin farkındalığın giderek artmasıdır. Her ne kadar gelişme teorisi çerçevesinde değerlendirilecek ülkelerdeki sistemler daha önceki dönemde otoriter ya da daha az rastlanmakla birlikte liberter ya da sosyal sorumluluk sistemlerine sahip olsalar da mevcut durumları bu sistemlerle açıklanamaz. Bu ülkelerde medya, ulusal kalkınmanın sağlaması yönünde bağımsızlığın ve kültürel kimliğin inşası için pozitif bir araç olarak kullanılmaktadır. Belli oranda demokratik ve katılımcı medya modellerinin benimsendiği ülkelerde, bu oran bağımsızlık ilkesi çerçevesinde otoriterizmle olan mesafeyi belirleyen gelişme amacıdır. Medya alanındaki özgürlüklerin sınırları ve gazetecilerin sorumlulukları gelişme hedefiyle bağlantılıdır (McQuaill, 1983: 94-95).

Gelişmekte olan ülke sistemlerine yer veren bir diğer kuramcılar Hatchen (1983) ve Altscull (1995) olmuştur. McQuaill'in gelişmeci yaklaşımıyla benzerlikler taşıyan bu yaklaşımlarda da kitle iletişimi toplumsal değişimin ve gelişmenin sağlanmasında önemli bir araçtır ve siyasi iktidarla işbirliği içindedir.

“Gelişme” kavramı modern anlamda ilk kez Truman tarafından 1949'da “azgelişmişlik” kavramının zıddı olarak kullanılmıştır. Bu tarihten itibaren Amerikan dış politikasının temelinde Sovyet Rusya'yı durdurma ve yayılması engelleme arayışı doğrultusunda “kalkınmaya teşvik” ve gelişmişliğin karşısında “az

gelişmişlik” anahtar kavramlar olurken iletişim ve iletişim teknolojisi kalkınmanın temel araçları arasında yer almıştır (Erdoğan (2000: 58). Modernleşmeyi kapitalist kalkınmayla eş tutan ve kalkınmayı kapitalizme geçişin ön aşaması olarak ele alan Daniel Lerner’in çalışmasını McLelland (1961), Pye (1963) ve Lerner ve Schramm’ın Kitle İletişimi ve Ulusal Kalkınma (1964) çalışmalarıyla W. Moore’un Unesco tarafından da desteklenen “Endüstrileşme ve Toplum” yapıtı izledi. Bu çalışmalarda medyanın kalkınmadaki rolü ve medyanın modernleşmenin ajanı olduğu vurgusu yapılmıştır (Erdoğan, 2000: 63). Schiller (1979), iletişim ve kalkınma arasında kurulan ilişkinin üç paradigma etrafında toplandığını belirtir. İlk paradigmada batı tipi kapitalist gelişmenin teşvik edilmesinde kitle iletişiminin sağlayacağı katkı öne çıkmıştır. İkincisinde, etnosentirik bileşenlerin etkili olduğu kitle iletişimini farklı gelişme modelleriyle ilişkilendiren paradigmadır. Üçüncüsü ise gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler arasındaki temel ilişkinin anlaşılmasızın medyanın anlaşılmasının mümkün olmadığı, gelişmenin gidişatının her ülkenin kendi içinde bulunduğu düzlemde kati suretle uluslararası sosyo-politik-ekonomik sistemle ilişkili olarak anlaşılabilirdir.

Her üç yaklaşım toplumun üç temel sosyolojik modeline karşılık gelmektedir. Boyd-Barret (1982: 174) *misyoner yaklaşım* olarak nitelediği ilk paradigma yapısal fonksiyonalizmden beslenir, ikinci yaklaşım neo-weberianism, üçüncüsü ise neo-marxizm kaynaklıdır. Batı tipi modernleşme ve kalkınma yaklaşımları gelişmekte olan ülkelerin ulusal kimlik kazanma, ulus kurma, kendi kendine yeterlilik, siyasal düzenin sağlanması ve ekonomik kalkınma gibi konularda dış yardımlar, bilgi ve teknoloji transferinin sağlanması ile doğal olarak batılı ülkelerin düzeyine erişecekleri varsayımına dayanır. Bu yaklaşıma göre batının değerleri ve toplumsal

yapısı dünyanın ekonomik ve toplumsal örgütlenmesi için en iyi ve kaçınılmaz model olarak değerlendiriliyordu. Bu yaklaşımlar, Rostow'un ekonomik kalkınma, Huntington, Almond ve Pye'in siyasi modernleşme gibi modellerini kapsamaktadır. Uluslararası bağlamda ve kültür değişiminde kitle iletişim araçlarının rolünü kalkınma açısından bağımsız değişken olarak ele alan bu yaklaşımlarda kitle iletişiminin rolü oldukça abartılmıştır (Erdoğan, 2000: 445).

Boyd-Barret'e göre, fonksiyonalizmden türeyen bu yaklaşım, karmaşık endüstriyel toplumların yeniden üretimi ve varlığını sürdürmesi için temel olan özelliklerin içini boşaltmaya meyillidir. Kapitalist toplumların özelliklerinin batılı olmayan ülkelerde ortaya çıkmasıyla endüstrileşmenin diğer toplumlarda da medyana geleceği varsayımına dayanmaktadır. Medyanın misyonerliği ile batının medya teknolojisinin zayıf ekonomilere sahip ülkelere nakledilmesi ile zayıf ekonomili ülkeler batılı ekonomileri kopyalayacaktır. Fonksiyonalizmin toplumu şekleştiren yaklaşımının ve toplumsal değişimi açıklamadaki yetersizliği karşısında neo-weberyanizm, fonksiyonalizmin yerini alan ikinci paradigma olmuştur. Gelir, toplumsal statü ve güç çatışmasını değişimin itici gücü olarak gören ve çoğulculuğu öne çıkaran neo-weberyan yaklaşım bu sayede motivasyon, algı ve çıkarı "yeniden keşfederek" toplumu insanoğluna "geri vermiş" olur. Bununla birlikte bu yaklaşım çoğulcu toplum görüşünün birbiriyle eşit olarak yarışan gruplardan oluştuğu varsayımını meşrulaştırması olarak da değerlendirilebilir.

Bu çerçevede iletişim ve kalkınma ilişkisi ile çoğulcu yaklaşım arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir. "*Kalkınma iletişimi*" olarak nitelenen ilk dönem yaklaşımlar, 1970'lerin ortalarından itibaren yeniden gözden geçirilerek, ulusal

kalkınmaya verilen önem azaltılmış, çoğulcu toplum anlayışı çerçevesinde kişisel değişim, bireyin modernleşmesi, siyasal demokrasinin yaratılması ve sürdürülmesi, kültürel kimlik ve ulusal bilinç öne çıkarılmıştır. Erdoğan ve Alemdar'a göre (2002: 448), kalkınma iletişiminin “iletişim, özellikle kitle iletişimi kişisel ve ulusal kalkınma, modernleşme ve değişim için gereklidir” varsayımında dikkate değer bir değişikliğin olduğunu söylemek güçtür. Fonksiyonalizmin dışarıdan enjekte edilen değişim yaklaşımındaki temel çelişki, sosyal değişimin sosyal ilişkilerin yapısının değiştirilmesiyle içsel olarak ortaya çıkacak sonuç olarak görmeleridir. Ancak, bu çelişki, dış yardım ve teknoloji transferiyle modernleşme ve kalkınma olarak adlandırılarak giderilmektedir (Alemdar ve Erdoğan, 2002: 450).

Kitle iletişimi ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkiye odaklanan üçüncü yaklaşım kalkınma kuramlarının temel varsayımlarını ve yaklaşım biçimini eleştirir. Schiller, Mattelard, Boyd-Barrett Symte ve Golding gibi eleştirel isimler bu kuramların ve incelemelerin uygulandığı ülkelerdeki ekonomik, ideolojik ve siyasi amaç ve bu amaçların doğurduğu sonuçları eleştirirler. Boyd-Barrett'in “totalist” medya yaklaşımı olarak değerlendirdiği bu yaklaşımın teorik çekirdeği Schiller'in çalışmasında oluşturulmuştur. Schiller, *Mass Communications and American Empire* (1969) başlıklı çalışmasında batının diğer teknolojik ürünleriyle birlikte kitle iletişim araçlarının ve iletişim sistemlerinin az gelişmiş ülkelere transferinin “kültürel alışveriş” çerçevesinin ötesinde uluslararası ekonomik ve siyasal bağlamı içinde yer alınması gerektiğini savunur.

Batının az gelişmiş ülkelerle olan ilişkisini iletişim bağlamında “kültürel emperyalizm” olarak niteleyen Schiller (1976: 9) kültürel emperyalizm sürecini

birbiriyle iç içe üç süreç olarak değerlendirir: (1) toplumun modern dünya sistemine doğru geliştirilmesi süreci (2) ülkelerin egemen tabakalarının cazibeyle, zorla bazen de rüşvetle kendi ülkelerinin sosyal kurumlarını egemen sisteme uygun olarak biçimlendirmesi (3) sistemin egemen merkezinin değerleri ve yapılarının teşvik edilmesi. Schiller'in bu yaklaşımı, kültürel emperyalizmin, baskıya, zora dayalı olduğu kadar istekli olarak katılma, katılmaya teşvik ve gönüllü işbirliği gibi öğeleri de barındırmaktadır. Schiller'e göre genel emperyalist sistemin bir alt kümesi olan kültürel emperyalizm, kendi başına özgür bir karaktere sahip değildir. Kültürel ve ekonomik alanlar iç içe geçmiş haldedir. Kültürel emperyalizmi egemen kültürün karakterlerine az gelişmişliğin kendini uyarlaması, özdeşleştirilmesi biçiminde gerçekleşmektedir (aktaran: Erdoğan ve Alemdar, 2002: 462- 64).

Boyd-Barrett'e göre ise medya emperyalizmi "herhangi bir ülkedeki medya sahipliğinin, yapısının dağıtımının veya içeriğinin tek başına veya birlikte, diğer ülke veya ülkelerin medya çıkarlarının önemli miktarda dış baskıya maruz kalma sürecidir" (Aktaran, Erdoğan ve Alemdar, 2002: 462). Emperyalizm kavramını kullanmayı haklı çıkaran ise kültürel işgalde ortaya çıkan güç dengesizliğinin varlığıdır ve bu durumda kendi tarihsel bağlamında ekonomik ve siyasal ortamdaki uluslararası medya faaliyetlerinin incelenmesi gereklidir (Body-Barrett, 1982: 175).

Mattelart ise burjuvazinin kitle iletişim aracılığı ile yaptığı ideolojik saldırıya karşı Lenin, Mao, Gramsci, Alhusser ve Barthes gibi kuramcılardan faydalanarak yeni stratejiler öne sürmüştür. Mattelart'a göre emperyalizmin farklı sektörleri yeknesak biçimde işgal ettiği fikri ortadan kaldırılmalı ve aktif ve pasif olarak direniş gösteren alanlar dikkate alınmalıdır. Mattelard, kültürel anti-Amerikancılığı,

Kuzeyin kötü Güneyin iyi olduğu indirgemesine dayanan Üçüncü Dünyacılığı, devletin rolü üzerine verilen ağırlığı, ekonomik ve siyasal saptayıcılık ve kötümserliği, kamu hizmeti yayınlarında savunulan statükoculuğu reddeder. İletişimin kamu sektörünün elinden özel sektöre verilmesi sosyal sorumluluktan yoksun, karlılık ve verimlilik esasına göre örgütlenmiş bir iletişim ve özelleştirme entrikaları yaratır. Sonuçta, çok uluslu şirketlerin rekabet ve tüketim çıkarı doğrultusunda toplumu yarıp parçalaması ortaya çıkar. Sistemdeki bu parçalanma, kendine dayanma, öbekleşme ve yerelciliğe yol açar. Devlet ya da çok uluslu şirketler böylece kolaylıkla yerel cemaatlerin çıkarı yönünde yerinden idari yönetim getirir. 1980'ler ve 1990'lardaki deregülasyonu açıklayan bu yaklaşım aynı zamanda bunun uluslararası hale gelmesine de işaret etmektedir (Erdoğan ve Alemdar, 2002: 469).

Bu aslında Batılı gelişmekte olan ülkelerin birçoğunun evvelinde meydana gelen modernizasyon değildir. Ulusal gelişimci model, baskıcı siyasal sistemi ve siyasal gücün keyfi uygulanmasını haklı göstermek için ortaya konmuştur. Medya sistemi, demokrasi eğitimi yerine kontrolün sağlanmasına yönlendirilmiştir. Başka bir deyişle, modernizasyon kuramı ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasında ve politik öğretilerin haklı çıkarılmasında kullanılmıştır (Curran, 2002: 15).

Gelişmekte olan ülkelerin medya sistemlerinin siyasal ve toplumsal alanla olan bağlantıları çerçevesinde ele alan yaklaşımlar 1980'lerden sonra teknolojik yenilikler ve neo-liberal ekonomi politikalarının etkisiyle eleştirilmeye başlanmış ve gelişmekte olan ülkelerdeki medya sistemlerinin açıklanmasında yeni yorumlar ortaya çıkmıştır. Örneğin Polonya'daki yayıncılık alanındaki değişimi inceleyen

Jacobowicz ve Jedrzejewski (1988) Batı'daki medya modellerinin toplumsal gelişme ile ne derecede örtüştüğünü sorgulamışlardır. Jacobowicz ve Jedrzejewski'ye göre (1988: 95-96) medya sistemleri ve toplumsal koşullar arasında "uygunluk yokluğu" vardır. Gelişmekte olan ülkelere uygun medya modelleriyle ilgili süren tartışmalar devam etmektedir. 1989-1991 arası komünizmin çöküşünün ardından post-komünist ülkelerde medya sistemlerindeki değişimin çok yönlü olarak ele alınması gerektiğini söyleyen Jacobowicz'e göre bir yandan liberalleşme ve demokratikleşme süreci yaşanırken diğer yandan medya alanındaki ticarileşmenin etkileri dikkate alınmalıdır. Post komünist ülkelerde medya pek çok çelişkiyi barındırmaktadır. Jacobowicz'e göre (2007: 370) Orta ve Doğu Avrupa'daki bu ülkelerin resmi ideolojisi "hayali sosyalizmden" "hayali kapitalizme" doğru yol alırken "hayali kapitalizmin" "gerçek kapitalizm" olmadığıyla yüzleşen bu ülkeler kendilerini refah ve istikrar olmaksızın batılı toplumsal düzenin bir kopyası olarak bulmuşlardır.

2. 5. 1980 Sonrası Medya ve İletişim Sistemleri

Kapsamlı bir düşünce olarak aydınlanma felsefesine, eşitlik ve ilerleme düşüncesi ve insan hakları anlayışına dayanan refah devleti anlayışının çökmesiyle birlikte devletin küçülmesi, özelleştirme ve pazarın koşulsuz egemenliği gibi değerler ön plana çıkmıştır. Devlete ilişkin yaklaşımları ve meşruiyet ölçütlerini yeniden tanımlayan bu yaklaşım çerçevesinde minimal devlete dönüş özgürlük düşüncesiyle temellendirilmiştir. Küçültülmüş minimal devlet, iş dünyasının çıkarları açısından değil özgürlüğün gerçekleşmesi için gereklidir⁷. Refah

⁷ "Gece bekçisi devlet" ve neoliberalizmin özgürlük yaklaşımına ilişkin bkz. Hayek, 1960 ve Nozick, 1974

devletinden sonra egemen ideoloji haline gelen yeni-sağ anlayışın temelinde pazara koşulsuz öncelik ve sınırsız güven yatmaktadır. Pazar ile zenginleşme arasında birebir ilişki kuran ve özgürlükleri bunun üzerine konumlandıran yeni sağda, insanın özgürleşmesinin önündeki en büyük engel yoksulluk ve yoksunluktur. Yeni-sağ ideolojinin politik hedefi, minimal devlet anlayışı doğrultusunda refah devletinin işlevlerinin tasfiye edilerek en aza indirilmesini, devletin ekonomik alandaki işlev ve girişimlerinin pazara devredilmesini, devletin sadece yasa koyucu ve düzen sağlayıcı görevleri üstlenmesidir (Şaylan, 2003: 132-141).

Yeni-sağ uygulamaların medya alanındaki etkisi ise 1970'lerde ABD'nin, Avrupa ve Japonya'nın ekonomik büyümesi karşısında başat konumunu güçlendirmeye yönelik olarak askeri gücünü pekiştirecek yeni askeri stratejisi bağlamında uydu haberleşme ağını oluşturmasıdır. Ancak, refah devletinin bunalımının ardından yeni-sağ ideoloji çerçevesinde kamu harcamalarında yapılan kısıntı askeri haberleşme ağının finansman kaynağının bulunmasını gerektirmiştir. Kaynağın bulunabilmesi için iletişim alanında deregülasyon ve özelleştirmelerin hızlıca uygulanması gündeme gelmiştir. İletişim alanında ABD'yi bir numara yapacak NASA bünyesinde yer alan uydu haberleşme ağı projesinin özel yüklenicilerin finansmanına açılması olmuştur. Özel sektörün uydu haberleşmesi alanına yapacakları yatırımı cazip hale getirmenin yolu ise kitlelerin uydu haberleşmesinin tüketicisi konumuna getirilmesinden geçmektedir.

Golding ve Murdock (1973), 1970'lerden itibaren medya sektöründe konsolidasyon, yoğunlaşma, çeşitlenme ve uluslararasılaşma eğilimlerine dikkat çekerler. Batılı toplumlarda medya endüstrisinin diğer sektörlerdeki gibi rekabetçi

bir pazar ortamında finansal ve siyasal baskılar tarafından belirlenen ticari ya da yarı-ticari kurumlar olduğunu belirten Thompson ise (1996: 110) teknolojik yeniliklerin de etkisiyle meydana gelen değişimi dört başlıkta değerlendirir: yoğunlaşma (*concentration*), çeşitlenme (*diversification*), küreselleşme (*globalization*), kuralların kaldırılması (*deregulation*)⁸. Medya alanında *yoğunlaşma* sayıları giderek azalan büyük şirketlerin iletişim endüstrisinin kontrolünün ele almasıdır. Dolayısıyla yoğunlaşmada birbiriyle içiçe üç süreç söz konusudur: yatay⁹ ve dikey bütünleşme¹⁰, çeşitlenme¹¹ ve uluslararasılaşma¹².

1980'li yıllarda kitle iletişim sistemleri teknolojik gelişmelerin önemli rol oynadığı ancak teknolojik gelişmelerle meydana gelen nicel boyuttaki değişimlerin yanı sıra nitel değişimlerin de gerçekleştiği bir dönemdir. Nitel değişimlerin başında ise basın döneminin kapanarak medya olarak adlandırılan dönemin başlaması gelmektedir (Kaya, 2001; Kaya, 2009; Adaklı, 2006). Medya döneminin en belirgin özelliği yeni sağ ideoloji ve ekonomi politikaları bağlamında mülkiyet ilişkilerinin ve sermayenin konfigürasyonundaki değişimlerin yanı sıra medya-devlet

⁸ Deregülasyon, 1970'lerden itibaren özellikle Avrupa'da kamu yayıncılığı tekellerinin ortadan kaldırılması ve özel radyo-tv yayıncılığının yaygınlaşmaya başlaması sürecini anlatmaktadır.

⁹ Yatay bütünleşme, şirketlerin birden fazla ürün veya kuruluşla alt sektörlerdeki farklı hedef kitleleri ve piyasayı kontrol etmeye çalışması olarak tanımlanabilir

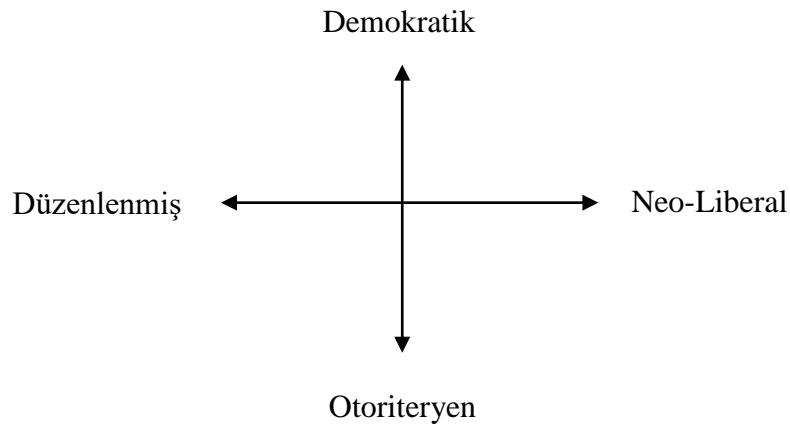
¹⁰ Dikey bütünleşme ise hammadde kaynağı ya da temel üretim girdilerinin temininden, malın tüketiciye ulaştırılmasına kadar süren üretim zincirinin bütün halklarının kontrol edilmesine dönük yoğunlaşma biçimidir.

¹¹ Çapraz bütünleşme ya da çapraz mülkiyet terimleriyle de ifade edilen çeşitlenme, belirli bir araç üzerindeki kontrollerin birleşme ve satın almalarla güçlendirilerek büyük şirketlerin farklı sektörlere el atması ve kontrol alanlarını genişletmesidir.

¹² Ürünlerin ulusal pazarların yanı sıra uluslararası Pazar için de üretiliyor olmasıdır. 1970'lerde kar oranlarının düşmesi tehdidi ile karşı karşıya kalan medya şirketleri ulusal pazarlardan çok uluslararası pazarlarda ortaklık ve satın almalara yönelmişlerdir. Şirket birleşmeleri ve satın almalar iletişim şirketlerinin en stratejik kararları arasına girmiştir.

bağlantısını kuran hukuksal zeminin de değişerek medya-sermaye-devlet ilişkileri temeline oturtulmuş olmasıdır (Kaya, 2009: 111).

Bu çerçevede, 1980 sonrası medya sistemleri ayrıştırması için devletlerin ekonomik ve politik yapısı temelinde medya sisteminin temel karakteristiklerinin karşılıklı ilişkilere dayandırılarak yapılması gerekmektedir. Curran ve Park (2000: 11) medya sistemlerinin oluşturulması için yapılabilecek sınıflandırma için dünyayı politik ve ekonomik olmak üzere iki eksene ayırmaktadırlar. İlk eksen otoriter ve demokratik siyasi sistemler yer alırken diğer eksen ise düzenlenmiş (regulated) ve neo-liberal ekonomik sistemler yer almaktadır.

Curran ve Park'ın bu yaklaşımı 1980 sonrası medya sistemlerinin ulusal ve uluslararası etkiler bağlamında değerlendirilebilmesine sağlayacak yeni bir alan açmaktadır.

2. 6. Ara Değerlendirme

Siebet, Schramm ve Peterson (1963) tarafından ilk kez ele alınan ve medyayı içinde bulunduğu politik ideoloji ve toplumsal sistem bağlamında değerlendiren

medya sistemleri yaklaşımı 1950'ler ve 1960'lar boyunca Batı'nın gözüyle ve ağırlıklı olarak soğuk savaşın etkisini taşımıştır. Daha sonraki dönemlerde de dünya medya sistemindeki farklılıkları açıklamak üzere yapılan normatif değerlendirmeler olmuş fakat bunlar da *Dört Teori* geleneğinin dışına çıkabilecek özgünlükleri ortaya koyamamıştır.

Dört Teori geleneğini takip eden normatif medya modelleri temel olarak yapmaya çalıştıkları sınıflandırmalarda tarihsel ve ideolojik olarak basını temel alan yaklaşımda oldukları söylenebilir. Bu tarz bir yaklaşım televizyon, uydu, sinema, reklam gibi farklı iletişim alanlarını içine alan medyanın, basının sarkacında ve basının kapsamında değerlendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla medya ve politika arasındaki ilişki aslında basın ve devlet arasındaki ilişki biçiminde daraltılarak tüm medya sistemi açıklanmaya çalışılmıştır. Medya ile siyasi iktidar ilişkisinde önemli bir belirleyiciliği olan ekonomik etki ihmal edilmiştir.

Dört Teori geleneğinin medya sistemlerini oluştururken çok geniş bir çatı altında yapılan karşılaştırmalara yönelik olarak yapılan soyutlamalar, genellemeler ve özgünlüklerin ortaya konulan sistemin yararına değiş tokuş edildiği görülmektedir. Medya sistemlerinin sınıflandırılabilmesi için genelleme ve soyutlamaların yapılması kaçınılmaz olmakla birlikte McQuaill'in da belirttiği gibi (1994: 133) çoğu ülkede medyanın tek bir sistem üzerine kurulu olmadığı da dikkate alınmalıdır. Medya sistemleri, farklı ayırım noktalarından, birbiriyle tutarsız olan öğelerin üst üste binmesiyle ortaya çıkmaktadır.

1980'lere kadar medya modelleri, güncel medya sistemine ilişkin farklı normatif yaklaşımların ve ampirik verilerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Güncel bir medya modeli oluşturmaya yönelik ortaya konan teorik yaklaşımlarda toplumdaki baskın ideoloji ve medyanın mevcut işleyişinden oluşan bir bileşimden hareket edilmiştir. Bunun da normatif değerlerin ampirik gözlemden daha baskın olmasına yol açtığı görülmektedir.

1960'lardan sonra, soğuk savaşın biçimlendirdiği dünya sisteminde, Batı'nın dışında kalan ülke sistemlerini sınıflandırmak üzere *Dört Teori*'nin temel kategorilerine *Gelişmekte Olan Ülke Sistemleri* yeni bir ayırma kategorisi olarak eklenmiştir. Gelişmekte olan ülke sistemlerinde, “modernleşme” ve “kalkınma” kuramları çerçevesinde kitle iletişiminin önemine yapılan vurgunun öne çıktığı görülmektedir. Genel olarak ulus kurma, ulusal kalkınma, ülkenin birliği ve bütünlüğünü sağlama, ortak kültür oluşturma hedefleri çerçevesinde yayın yapma ve kitle iletişim faaliyetlerinin iktidar tarafından bu bağlamda sınırlanması bu yeni kategorinin temel özellikleridir. Bu çerçevede gelişmekte olan ülke sistemleri “kalkınma” teorileriyle paralellik taşımaktadır. Kitle iletişiminin gelişmekte olan ülkelerdeki önemine yaptığı vurguyla Lerner, Schramm, Pool ve Pye gibi iletişimi merkeze oturtan kuramcılar Rogers ve Huntington gibi kalkınma kuramcılarının temel tezleri doğrultusunda gelişmekte olan ülkelerde geleneksel toplumların modernleşebilmesinde, modern iletişim sistemlerinin önemi vurgulanmıştır. Örneğin Lerner'a göre (1963: 348), modern iletişim insanların ufuklarını açacak ve bu sayede kendi ufuklarının dışındaki yaşam beklentileri ile sosyalleşeceklerdir. Lerner'a göre yeni fikirlerin ve yeni bilgilerin yayılmasıyla köylüler mülk sahibi çiftçiler olmak isteyecektir, çiftçilerin eşleri daha az çocuk doğurmak isteyeceklerdir, bu çiftçinin

kızı giyinmek ve saçlarını yaptırmak isteyecektir; bu değişime siyasi sistem de adapte olacaktır. İnsanları köylerinin dışındaki bilgiye ulaşmalarını sağlarken kamusal işlerde fikir sahibi olmaları konusunda da cesaretlendirecek böylece onları kamunun bir parçası haline getirecektir. Lerner, bu kanıtlar doğrultusunda kitle iletişimi ve siyasal demokrasi arasında yakın ilişki bulunduğunu savunmaktadır (1963: 342).

Kalkınma ve modernleşme kuramcılarının bu yaklaşımlarının 1960'lar sonrasındaki basına yaklaşımın temel yönünü belirleyen "toplumsal sorumluluk" modeliyle uyumlu yanları olduğu söylenebilir. Batılı ülkelerdeki basın özgürlüğünün durumunu ayrıntılı bir şekilde ortaya koyan 1947 Hutchins Komisyonu'nun raporuyla gündeme gelen "Toplumsal sorumluluk modeli" basının bağımsızlığı ilkesi ile topluma karşı görevlerinin nasıl bağdaştırılacağı üzerine kuruludur. Liberal teorinin, basının serbest pazar mekanizması içinde özgürce işleyeceğine ilişkin iyimserliğin beklentileri karşılayamadığının tespitine dayanan raporda, iletişim araçlarının mülkiyeti elinde bulunduranların yayımların içeriğini tikel çıkarılara göre değil kamusal çıkara göre belirlemelerinin esas alınması önerilmektedir. Bu anlayış, gelişmekte olan ülkelerde devletin çıkarı ve ulusal kalkınmanın yanında, ulusal birlik ve bütünlüğü pekiştirici, eğitici ve demokratik sistemin gelişmesine hizmet eden yayınlar yapmakla sorumlu medya anlayışı olarak işlev görmektedir.

"Kalkınma" ve "modernleşme" kuramcılarının batı yanlısı ülkelerin nasıl modernleştirileceğine yönelik girişimleri aslında baskıcı siyasal sistemlerin ve keyfi uygulamaların meşrulaştırılmasının önünü açmıştır. Bu ülkelerdeki medya sistemleri demokrasiyi güçlendirmek, fikir ve ifade özgürlüğünü sağlamak yerine toplum

üzerinde kontrolü sağlamaya yönelmişlerdir. Nitekim bu yönelim Latin Amerika ve Türkiye gibi ülkelerde görülen askeri darbeler, baskıcı hükümetler ve baskıcı yasal düzenlemelerle kendisini göstermiştir. Bu çerçevede, Linz gibi otoriteryen politik sistemleri açıklayan siyaset bilimciler demokratikleşmenin tam sağlanamadığı ülkeleri “gri” bölgeler olarak değerlendirmeye ve “illiberal demokrasiler”, “seçimsel demokrasiler”, “yarı demokrasiler” gibi isimlerle sınıflandırmaya başlamışlardır.

1980’lerden sonra ise medya sistemlerinde ekonomik, teknolojik, toplumsal ve kültürel boyutta önemli değişimler yaşanmamıştır. Ulusal medya sistemlerini tanımlamaya dönük yaklaşımlara derin bir meydan okuma olarak değerlendirilebilecek olan değişim uluslararası sistemin, ulusötesi şirketlerin ve bu şirketlerin örgütlenmesinin etkilerinin de dikkate alınmasını gerektirmektedir. 1980 sonrası yaşanan gelişmeler, medyanın toplumdaki rolünü açıklamayı temel alan normatif yaklaşımlar üzerinde bir konsensüs oluşmasına ilişkin beklentileri neredeyse yok etmiştir.

Humphreys (1996) karşılaştırmalı analiz ile geliştirilen medya sistemlerinde, aynı sistem içerisinde değerlendirilen ülkelerdeki farklılıklara dikkat çekmektedir. Birbiriyle karşılaştırılması en kolay yapılabilecek gibi görünen ortak tarihi ve kültürel geleneklere sahip, modern kapitalist liberal demokrasiler olan Avrupa ülkelerinde, ulusal, politik ve kültürel faktörlerden kaynaklanan politika yapımı ve uygulanmasında oluşan farklılıklar nedeniyle ayrıştıklarını belirtmektedir. Bu yaklaşımla Humphreys, “birbirine en çok benzeyen sistemler”in belirlenebileceğini savunmaktadır.

Humpries'in bu tespiti temelinde Hallin ve Mancini'nin (2004) *Karşılaştırmalı Medya Sistemleri* çalışması on sekiz Batılı demokratik ülkenin analizinden oluşmaktadır. Devletin medya politikası ve düzenleyici rolü, siyasal sistem ve demokratik yönetimin doğası; çıkar gruplarının rolü ve siyasal yapı ile işbirliği; rasyonel yasal otorite veya klientelizmin toplumsal ve siyasal örgütlenme açısından varlığı; ılımlı ya da kutuplaşmış çoğulcu siyasal sistemin işlerliği kategorileri altında Hallin ve Mancini siyasal sistemin karakteristikleri ile medya yapısı arasındaki ilişkiyi belirlemeye ve medya sistemleri arasındaki farklılaşmayı açıklamaya çalışmışlardır. Dört Teori geleneğinin aksine, Hallin ve Mancini, medya sisteminin oluşumunda, siyasal yapının teknolojik, ekonomik, toplumsal ve kültürel faktörlerle olan etkileşimi kadar medya endüstrisinin özellikleri ve pazarın yapısının da önemli olduğunu vurgulamışlardır.

Batılı medya sistemlerini ayırttıkları üç model olan *demokratik korporatist, liberal ve kutuplaşmış çoğulcu modeller* arasındaki temel farklılığı ise medyanın politik hiziplere olan mesafesini belirleyen "*politik koşutluk*" kavramıdır. *Kutuplaşmış çoğulcu sistemlerde*, yazılı basın tarihsel olarak elitlerin kontrolü altındadır ve kitlesel basın diğer ülkelerden görece geç yaygınlaşmıştır. Medya pazarının cılızlığı güçlü basının ortaya çıkmasını engellerken, sivil toplum eksikliği ve devletin etkisiyle basında siyasal yanlılık görülmektedir. *Demokratik Korporatist Model*, güçlü medya pazarına paralel olarak otonom gazetecilik anlayışının geliştiği, basın üzerinde sivil toplum örgütlerinin yoğun etkisinin bulunduğu sistemdir. Yirminci yüzyılın başlarında Alman toplumundaki ayrışmanın (pillarisation), yayıncılığın örgütlenmesinde toplumun Protestan, Katolik, sosyalist ve liberal alt gruplarının etkisi görülmektedir. Liberal sistemlerde ise, diğer iki

sistemden çok daha erkin ve daha güçlü gelişen medya pazarı, partizan olmayan, objektif gazetecilik anlayışının gelişmesinin yolunu açmıştır.

Hallin ve Mancini, medya sistemlerinin gelişim kalıplarını siyasal sistemin anahtar özellikleriyle açıklamaya çabasıdadır. Kabataslak ampirik verilere dayanan nedensel çıkarımları reddederek medyanın diğer toplumsal yapılarla birlikte evrimleşen ve kısmi değişkelerle var olan yapısına vurgu yaparak Dört Teori geleneğinin dışına çıkmışlardır.

Hallin ve Mancini'nin ayırdıştırdıkları üç sistem içinde Türkiye *kutuplaşmış çoğulcu sistem* içinde değerlendirilebilir. *Kutuplaşmış çoğulcu sistem* ya da *Akdeniz Modeli*'nin, temel özelliğı görece olarak düşük tirajlı ve elit-odaklı olmasıdır. Ticari medya ve basın özgürlüğü geç ortaya çıkmış; gazeteler sıklıkla ekonomik desteğe ihtiyaç duymuşlardır. Politik koşutluğun yüksek oranda görüldüğü *kutuplaşmış çoğulcu model*'de basın belirgin bir şekilde siyasal yaşama odaklanmıştır. Görüş odaklı ya da taraflı gazetecilik geleneğı Avrupa ülkelerine kıyasla daha baskındır. Medya, siyasi iktidar, siyasal partiler ve medya sektöründe faaliyet gösteren ve siyasi bağları güçlü olan şirketler tarafından yüksek oranda araçsallaştırılmıştır. Gazetecilik mesleğı güçlü bir gelişime sahip değildir, gazeteciler siyasal alanda da aktiftirler ve gazetecilik otonomisi sınırlıdır. Medya alanının kurucusu, sahibi ve düzenleyicisi rolünü üstlenen devlet, sınırlandırıcı fakat etkili bir düzenleme kapasitesine sahiptir. Çoğu Akdeniz ülkesinde, devlet kontrolündeki yayıncılıktan ticari yayıncılığa geçiş hızlı bir başlangıçla fakat kontrolsüz olarak gerçekleşmiş, “vahşî deregülasyon” yaşanmıştır. *Kutuplaşmış çoğulcu modelin* temel özelliklerini taşıyan ülkeler Fransa, İtalya, Portekiz ve İspanya'dır. Bu model, Türkiye'nin medya

sistemiyle de benzerlikler göstermektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de yüksek politik koşutluk düzeyi ve klientelistik ilişki biçimi nedeniyle medyanın yoğun biçimde araçsallaştırılması ve bazı dönemlerde, basın ve ifade özgürlüğü açısından otoriteryen eğilimlerin belirginleşmesine neden olmaktadır.

BÖLÜM III

TÜRKİYE’NİN MEDYA SİSTEMİ

Türkiye’de medya ve siyaset arasındaki ilişki AKP’nin tek başına iktidar olduğu 2002 yılından sonra sıklıkla gündeme gelmektedir. Bu tartışmalar ağırlıklı olarak medya sermayesinin el değiştirmesi ve yeniden yapılanması temelinde, basın özgürlüğü ve gazetecilik etiği çerçevesinde yapılmaktadır. Özellikle 2007 seçimlerinden sonra siyasal sistemin otoriterleşmesine dönük iddialar medyaya yapılan baskılar üzerinden gündeme gelmektedir.

Son beş yıllık dönemde Türkiye’de siyasal sistemin otoriteryen pratiklerinin en göze çarpan yansımalarının görüldüğü medya alanı, gazetecilerin mesleki kimliği, medyanın sahiplik yapısındaki değişim, haberlere uygulanan sansür ve baskılar gibi başlıklar etrafında tartışılmaktadır. Medya odağında yapılan bu tartışmaların yanı sıra Avrupa Birliği, AGİT, Freedom House gibi uluslararası örgütler ve kuruluşlar tarafından hazırlanan raporlar ve derecelendirmelerde de Türkiye’nin demokrasi, basın ve ifade özgürlüğü, insan hakları alanlarında eleştirildiği ve dünya ülkeleri sıralamalarında gerilediği görülmektedir.

Ancak, haber medyasının siyasal iktidar karşısında son on yıldır içinde bulunduğu durum tek başına AKP iktidarının uygulamalarıyla sınırlandırmak, Türkiye’de basının/medyanın geçmiş yıllarda yaşadığı benzer sıkıntıları ve bu sıkıntılara neden olan durumları gözden kaçırmak anlamına gelecektir. Son yıllarda siyasi iktidara muhalif gazeteciler ve akademisyenlerin darbe dönemlerinde dahi bu tarz baskıların yaşanmadığına dair ifadeler de bu durumun ipuçlarını barındırmaktadır.

Dolayısıyla, medya sisteminin otoriterleşmesinin nedenleri tek başına AKP iktidarı döneminin uygulamalarıyla açıklamak eksik bir yaklaşım olacaktır. Türkiye’de medya sisteminin değerlendirilmesi Hallin ve Mancini’nin (2004) medya sistemleri analizinde kullandıkları temel kategoriler çerçevesinde yapılacaktır. Hallin ve Mancini’nin analizlerinde kullandıkları temel referans noktaları medya sisteminin tarihsel gelişimi, mesleki profesyonelleşme, politik paralelizm ve devlet müdahalesidir. Medya sisteminin tarihsel gelişimi üçüncü bölümde dönemlere ayrılarak incelenektir. Devlet müdahalesi, ifade ve basın özgürlüğü ve medya alanını düzenleyen yasal çerçeveyi, medya kuruluşlarına yapılan teşvik ve destekleri içine almaktadır. Mesleki profesyonelleşme ise meslek örgütlerinin gelişimi, üzerinde uzlaşmış meslek ilkelerinin varlığı ve medya alanında içsel veya dışsal çoğulculuğun varlığına yönelik değerlendirmeyi kapsamaktadır. Hallin ve Mancini’nin (2004) medya sistemlerinin birbirinden ayırıştırırken kullandıkları diğer bileşen politik koşutluktur. Politik koşutluk siyasal yapı ile haber medyası arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için önemli dayanak noktalarından birisidir. Hallin ve Mancini politik koşutluk kavramını geniş bir içerikle ayırmıştır. Siyasal partiler ile medya arasındaki ilişkinin doğası ve düzeyi ya da daha derin anlamda toplumdaki siyasal ayrışmanın hangi boyut ve kapsamda haber hazırlama sürecine ya da eğlence içeriğine yansıtıldığı politik koşutluğun düzeyini belirlemektedir. Bu dört gösterge doğrultusunda Osmanlı döneminden başlanarak, Kurtuluş Savaşı ve Tek Parti yılları, çok partili sisteme geçiş ve Demokrat Parti dönemi, 1960 ve 1980 yılları, 1980 ve 2001 arası dönem ve 2002 yılı sonrası AKP iktidarı dönemi olmak üzere altı döneme ayrılarak incelenecek, dönemler arası karşılaştırmalı bir analiz yapılacaktır.

3. 1. Osmanlı Dönemi Türk Basını

Gazetelerin tarihsel olarak gelişimi bu çalışmada yapılacak analiz açısından önem taşımaktadır. Medya kurumları zaman içerisinde evrimleşmekte ve evrimleşme adımı önceki adımlardaki olaylar ve önceki periyotların devralınan ve onların etkilerini taşıyan kurumsal kalıplara sahiptir ve medyanın kurumsal yönünü belirleyen önemli birer faktördür. Örneğin, gazetelerin ilk ortaya çıkışları; ilk dönemlerde okuryazarlık oranı ile gazete tirajları arasındaki ilişki; medyada profesyonelleşme yönünde atılan adımlar, devlet müdahalesinin biçimi ve yoğunluğunun tarihsel süreç içinde değerlendirilmesi medya sisteminin nasıl biçimlendiği konusunda yapılacak değerlendirme açısından önem taşımaktadır.

1720'lerde ilk Türk Matbaasının İbrahim Müteferrika tarafından kuruluşundan 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'e kadar olan dönemde devletin reform çabaları ile birlikte düzenden rahatsız olan aydın kitlesinin oluşumu basının gelişiminde etkili faktörlerdir. Rus tarihçi Jeltyakov (1979: 153), basının ilk ortaya çıktığı döneme ilişkin olarak iki önemli faktörün öne çıktığını belirtmektedir. Bunlardan ilki ülkenin genel geri kalmışlığı ve yeni kazanılan kültürün çok dar bir toplumsal yapıya sahip olması ve Türk milli burjuvazisinin ekonomik ve politik zayıflığı ile yabancı sermayeye olan bağımlılığıdır. İkincisi ise salt rejimin ilerici yazar, yayımcı ve gazetelere karşı uyguladığı büyük baskılar ile feodal-dincilerin karşı koymasındadır. Jeltyakov'a göre (1979: 153) bunlara rağmen Türk basını, feodal-dinci rejime karşı etkin bir mücadele organı olmuş ve çeşitli güçlük ve fikirsel-politik eksikliklere rağmen Türkiye'nin burjuva devrimine taşınmasında ilerici güçlerin sözcüsü olmasını bilmiştir.

Alemdar ve Erdoğan'a göre ise (1998) Osmanlı'da Tanzimat dönemine kadar basının geleneksel yapısını şekillendiren temel motivasyon "seçkin bir yönetici elitin iktidarını sürdürme" ihtiyacıdır. 1927'de kurulan matbaa hiçbir zaman bilginin yayılma aracı olmamış, ilk gazeteler Fransızca olarak yayımlanmış, aydınların halka ulaşmada büyük umut bağladıkları gazetecilik devletin sıkı denetimi altında gelişmemiştir.

Koloğlu (1992), Osmanlı döneminde basımın ve basının aynı anda başlaması, Türk ve İslam toplumlarının Batı'nın yaşamış olduğu dört yüz yıllık basılı kitap kültürünü ve kültürün yarattığı toplumsal dönüşümü yaşamadan gazete kültürü ile tanışmış olmalarına neden olmuştur. Gazetenin kitabın önüne geçmesi benimsenmek istenen Batı kültürünün çok önemli bir öğesinin ters yönde gelişmesine yol açmıştır. Batı toplumları yoğun araştırmalarla kendi geçmişlerinin çözümünü kitaplarda yayınlarken Osmanlı toplumunda, kitabın eksikliğine paralel olarak geçmişin bilimsel çözümlerinin eksikliği ortaya çıkmış; basın ise doğrudan doğruya yaşanan güncel gerçeğe ve geleceğe ağırlığını koymuştur. Bu durum Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden pek çok çelişkinin sebebidir (Koloğlu, 1992: 12-14).

Türkiye'de ilk gazeteler ve gazetecilik, Batı'daki örnekleri gibi ulusal burjuvazinin çıkarlarını dile getirmek üzere değil, yabancılar tarafından çıkarılmış ve Fransızca olarak yayınlanmıştır. Adı, *Bulletin Des Nouvelles* 1795 yılında yayınlanmaya başlanmıştır. Fransız İhtilali'nin heyecanını yansıtan ve tüm dünyanın desteğini kazanmayı hedefleyen bu gazete Devrimci Hükümetin İstanbul'daki özel

temsilcisi tarafından yayımlanmaya başlamıştır (Alemdar 1999: 15; İnuğur, 1999: 168).

İlk Türkçe gazete ise ilk sayısı 1 Kasım 1831’de çıkan ve devlet tarafından yayınlanan *Takvim-i Vekayi*’dir. Bundan yaklaşık on yıl sonra yayımlanan *Ceride-i Havadis* ise bir İngiliz William Churchill’e verilen imtiyazla yarı resmi olarak yayımlanmaya başlanmıştır (Koloğu, 1992: 15; İnuğur, 1999: 181). Devletin öncülüğünde yayınlanan bu sözcülüğünü üstlenen bu iki gazetenin ardından yayınlanan ilk Türkçe özel gazete ise Agah Efendi ve İbrahim Şinasi tarafından 21 Ekim 1860 yayımlanmaya başlanan *Tercüman-ı Ahval*’dir. 1861 yılı Nisan ayında *Tecüman-ı Ahval*’den ayrılan Şinasi 18 Haziran 1862’den itibaren kadrosunda dönemin önde gelen aydınları Namık Kemal, Ziya Bey, Recaizade Mahmut Ekrem, Ali Suavi gibi isimlerin yer aldığı *Tasvir-i Efkar*’ı çıkarmaya başlamıştır. Gazete, dönemin siyasal muhalefetinin sözcüsü olmuştur. Gazetenin tirajı, *Ruzname-i Ceridei Havadis* ile girdiği polemik sayesinde 20-24 bine çıkmış olması kendi dönemi açısından oldukça dikkat çekicidir (Jeltyakov, 1976: 53-55). *Tasvir-i Efkar*’ın daha önceki iki gazeteden ayrılan en önemli tarafı, Şinasi’nin ‘millet’ kavramını ilk kullanan gazeteci olması ve gazetenin ‘hürriyet’ ve ‘eşitlik’ düşüncesinin yayılmasındaki etkisinin yanı sıra yazar kadrosunca kaleme alınan yazıların kendi dönemine göre fikir gazeteciliği olarak nitelenebilecek içeriğidir (İnuğur, 1999: 193). Basının ilk 31 yılında sadece dört Türkçe gazete ve dergi yayımlanmıştır. 1960-66 arasında İstanbul’da toplam 17 yayın görülmekte iken 1867-1878 yıllarında arasında bu sayı 113’e çıkmıştır (Koloğlu, 1992: 37).

Tanzimat Dönemi'ne kadar basım ve basın alanında henüz bir hukuki düzenleme bulunmamaktadır. 1857'de yürürlüğe giren bu ilk düzenleme *Matbaalar Nizamnamesi* ile başlamıştır. Sadece basım alanını kapsayan bu nizamnameyi 1864 *Matbuat Nizamnamesi* izlemiştir. Yabancı dilde basın ile birlikte toplamda on kadar olan gazete sayısına rağmen Avrupa'daki gazetelerin zaman zaman hükümetleri zor duruma düşürmesinden endişe duyan Osmanlı yöneticileri basına hukuki bir düzen vermek amacıyla bu tüzüğü çıkarmışlardır. İlk Batılı fikirlerin Fransa'dan gelmesi dolayısıyla basın rejimi konusunda III. Napolyon'un 17 Şubat 1852'de yayınladığı kararname örnek alınarak oldukça ayrıntılı hazırlanmıştır (İnuğur, 1992: 232). Kararnamenin birinci maddesi gazete çıkarabilmeyi hükümetin iznine bağlamıştır. Kararnamenin ikinci bölümündeki 26 madde cezalara ayrılmıştır. Bu cezalar arasında ruhsatsız gazete çıkarmak; gazetenin imtiyazlı sayısını ilgili devlet dairesine göndermemek; hükümetten gelen resmi yazıları yayınlamamak; Devlet-i Aliye'nin iç güvenliğini bozacak suçlardan birinin icrası için bazı kişileri kışkırtmak; genel adaba ve milli ahlaka aykırı yazılar, Hazreti padişahiye saldırı sayılabilecek yazılar, bakanlara dokunacak söz yazılması; dost hükümdarlara dokunacak söz yazılması; meclisleri, mahkemeleri ve devletçe kurulan heyetleri kötüleyecek yazılar; devlet memurlarının, yabancı diplomatların aleyhindeki yazılar ve halkın aşağılanması gibi maddeler bulunmaktadır.

Basının siyasal konulara ilgisinin artmaya başlamasıyla, 1867 yılında Ali Paşanın kendi adıyla çıkardığı *Ali Kararname* yayınlanmış ve basına yönelik baskılar artmıştır. Gerekçesi “devletin zaafını millete söylemek vatanperverlik sayılmaz” biçiminde ifade edilen kararname (Kocabaşoğlu, 1987: 44) geçici olarak çıkarılmasına rağmen 1908'e kadar yürürlükte kalmıştır. Ali Kararname'de bazı

gazetelerin ülke yararına aykırı fikir ve haberlere yer vermesi ve devletin temel yapılarına saldırmaları ileri sürülmektedir (İnuğur, 1992: 205; Topuz, 2003: 45).

Basına ilk sansür bu dönemde uygulanmıştır. 11 Mayıs 1876'da yayınlanan kararnamede "Osmanlı basınında çıkan yazılara hükümet gerekli dikkati göstermiş ve çoğu zaman gazeteleri süreli ve süresiz olarak kapatmışsa da basın baskı altına alınmamıştır. Bunun için basının baskıdan önce denetimine karar verilmiştir. Bu karar için de "geçicidir" ifadesi kullanılmıştır (Topuz, 2001: 47).

II. Abdülhamid'in 31 Ağustos 1876'da iktidara geçmesinin ardından 23 Aralık 1876'da ilk Anayasa ilan edilmiştir. "Basın kanun dairesinde serbesttir" hükmünün yer aldığı ilk anayasa ile 1857 ve 1864 tarihli Basım Tüzükleri ve Ali Kararname yürürlükten kaldırılmamıştır. Yine de Osmanlı'da anayasal düzene geçilmesi basın tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Dört ana bölüm ve elli dört maddeden oluşan ilk basın kanunu tasarısı 1877'de hazırlanmış ancak II. Abdülhamid tasarıyı kabul etmemiştir (Topuz, 2001: 52; İnuğur, 1999: 257). İlk anayasanın yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra İstibdat Dönemi başlamış ve 1878'de Sıkı Yönetim Nizamnamesi ile önce siyasi gazeteler sonraki yıllarda da her çeşit gazete ve dergi sansüre tabi olmuştur. Sansürün bütün ağırlığı ile egemen olduğu bu dönemde kanunsuzluğa ve keyfiliğe dayanan bir basın sistemi görülmektedir¹³. Papadopulos ve Şemseddin Sami'nin çıkardıkları *Sabah*, Ahmet Mithat'ın kurduğu *Tercüman-ı Hakikat*, Ahmet Cevdet'in yayınladığı *İkdam*, Murat Bey'in Çıkardığı *Mizan*, İstibdat döneminde yayımlanmaya başlanan ve daha

¹³ İstibdat dönemindeki uygulamalar için bkz. İnuğur, 1999; Topuz, 2001; Kudret, 2000.

sonraki yıllarda da yayınlarını sürdürecektir. Bu gazetelerden *Sabah* 15. 000, *İkdam* 40. 000 adet basılmıştır. İstibdat döneminde basın genel özelliklerine bakıldığında ilk dikkat çeken dilin sadeleşmesine yönelik harcanan çabalar; tüm baskı ve sansür uygulamalarına rağmen hükümet çevreleri ve halk üzerindeki etkisinin artmasıdır. Ancak, II. Abdülhamid dönemi basını susturmak ve gazetecilerin satın alınmasına yönelik ilk girişimlerin de görüldüğü yıllar olmuştur. Gazetecilere çeşitli kaynaklardan ödenek sağlanması ve nişanlar verilmesi yoluyla gerçekleştirilen bu uygulamalar ile ilgili uzun uzun listeler yayınlanmıştır (Topuz, 2001: 58-60). Tüm bunlara rağmen İstibdat Dönemi'nde yayımlanan gazeteler bu dönemde yabancı basına tanınan imtiyazlardan yararlanmama başta olmak üzere pek çok konuda mevcut düzeni eleştirmişler ve 1908'de ilan edilen İkinci Meşrutiyet'in fikri ve siyasi temelini oluşturmuşlardır (Adaklı, 2003: 97).

24 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı gazeteler tarafından büyük bir heyecanla karşılanmış ve gazetecilerin kurduğu ilk dernek olan "Osmanlı Matbuat Cemiyet"inin temelleri atılmıştır. Gazeteciler, sansür memurlarını gazetelere sokmama kararı almışlar ve 25 Temmuz günü gazeteler 33 yıl sonra ilk kez sansürsüz olarak yayımlanmıştır. 24 Temmuz tarihi Cumhuriyet döneminde "Basın Bayramı" olarak kabul edilmiştir. Meşrutiyet'in ilanını takip eden ilk yedi ay içinde 730 gazete imtiyaz için başvururken (Koloğlu, 1992: 54) gazetelerin tirajları 2000'den 50. 000'e kadar yükselmiştir. Bunların arasında öne çıkan gazeteler *Tanin*, *Yeni Gazete*, *Mizan*, *Hukuk-u Umumiye*, *Serbesti*, *Sada-yı Millet*, *Takvim-i Vekai*, *Osmanlı*, *Volkan*, *Tasvir-i Efkar* sayılabilir (Topuz, 2003: 82-84). Bu gazeteler arasında *İkdam*, *Sabah*, *Tercüman* ve *Saadet* Meşrutiyet'i savunurlarken *Tanin* İttihat ve Terakki Derneği'nin resmi sözcüsü olarak yayın yapmıştır (Koloğlu, 1992: 56).

Prens Sebahattin tarafından kurulan Ahrar Partisi ise *Osmanlı* gazetesi ile kendi fikirlerini yaymaya başlamıştır. Bu dönemde çıkarılan İslami gazeteler arasında *İttihad-i Muhammedi Derneği'nin* yayın organı olan *Volkan* da vardır (İnuğur, 1999: 312).

31 Mart Olayı'nın ardından basına yönelik özgürlükleri kısıtlayıcı yeni bir basın kanunu tasarısı hazırlanmış ve 14 Temmuz 1909'da Ayan Meclisi'nden geçerek onaylanmıştır. Bu kanun, on beş kez değişikliğe uğrayarak ve her birinde basına yönelik kısıtlamaların biraz daha arttırılarak 1931'e kadar yürürlükte kalmıştır (Topuz, 2003: 87). İkinci Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede basının temel özelliği meşrutiyet ile elde ettiği özgürlüğü yeterli bulmamasıdır. Abdülhamid'in İstibdat Rejimi süresince sürgün edilmiş ve susturulmuş aydınlar Avrupa'daki yayınları Osmanlı'ya göndererek farklı düşüncelerin yayılmasını sağlarken, Jön Türkler de devleti kurtarmanın çarelerini arayan yayınlarla önemli bir görevi yerine getirmişlerdir (Kansu, 1995: 66). Bu dönemin diğer özelliği ise gazeteciliğin siyasal hedefler doğrultusunda bir araç olarak kullanılmaya başlanmasıdır (Koloğlu, 1992: 58). Meşrutiyet Dönemi'nde İstanbul'daki yayın organları “monarşi yanlıları” ve “ittihatçılar” olarak ikiye bölünmüşler ve çoğu kez açıkça bir siyasal partinin yayın organları olarak çıkmışlardır (Koloğlu, 1992: 58-60).

3. 2. 1919-1945 Arası Dönem

3. 2. 1. Siyasal Atmosfer ve Yasal Düzenlemeler

Birinci Dünya savaşı yıllarında basın kontrol altına alınmış, kâğıt sıkıntısı ve sıkıyönetimin etkisiyle pek çok gazete kapanmış veya kapatılmıştır. İktidardaki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayınları olan *Tanin*, *İkdam*, *Sabah*, *Tasvir-i Efkâr* ayakta kalmıştır (Koloğlu, 1992: 58-60). Ancak Mondros Mütarekesi'nin ardından muhalif gazeteler yeniden seslerini yükseltmeye başlamışlardır. 1919-1922 yarası Mütareke yıllarında, bir yanda sarayın ve yabancı işgal güçlerinin uyguladığı sansürün altındaki savaşı kaybetmiş olan devletin tüm arazlarını bünyesinde barındıran İstanbul Basını diğer tarafta da başlayan milli mücadeleyi destekleyen Anadolu Basını ortaya çıkmış, ikiye bölünmüş bir iletişim ortamı oluşmuştur. Savaşın kaybedilmesiyle birlikte yurt dışına kaçan İttihatçılardan sonra iktidarı ele geçiren *Hürriyet ve İtilaf* yanlısı Ali Kemal'in çıkardığı *Peyam-ı Sabah*, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin gazetesi *İstanbul* ve Refii Cevat (Ulunay)'ın çıkardığı *Alemdar* gazeteleri yer alırken Yunus Nadi'nin *Yenigün*'ü, Falif Rıfkı (Atay) ve Necmettin Sadak'ın *Akşam*'ı, Hüseyin Cahit (Yalçın)'ın *Tasvir-i Efkâr*'ı ve Celal Nuri (İleri)'nin çıkardığı *İleri* Milli Mücadele'yi destekleyen gazeteler arasında sayılabilir. ¹⁴Koloğlu'na göre (1992) tüm Türk dışı unsurların terk ettikleri Osmanlılık'ı hala savunanlara karşı Milli Mücadele basınının zaferi Türkiye Cumhuriyeti çözümünün temelini oluşturmuştur.

¹⁴ Milli mücadele dönemi basını ile ilgili çok sayıda kaynak bulunmaktadır. Başlıcaları için bkz. Öztoprak, 1981; Özkaya: 1989; Coşar, 1967.

Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren basına büyük önem veren mücadelenin lideri Mustafa Kemal Sivas Kongresi'nin hemen ardından *İrade-i Milliye*'yi çıkarmaya başlamıştır. Bu gazete 10 Ocak 1920'de Ankara'da *Hâkimiyet-i Milliye* adıyla TBMM hükümetinin resmi yayın organı olmuştur. Milli Mücadele hareketinin yükselen başarısı ile birlikte Anadolu basını da hareketlenmiş ve “uluslaşma” sürecinin itici unsurları arasında yer almıştır.

Mustafa Kemal başlattığı siyasi mücadelenin iç ve dış kamuoyuna duyurulması, kurulmakta olan devlet ve devlet kurumları aracılığıyla gerçekleştirilecek dönüşüm sürecinin hızlandırılması açısından büyük önem verdiği iletişim için attığı ikinci adım Anadolu Ajansı'nın 6 Nisan 1920'de kurulmasıdır. Bu adımı, 23 Mayıs 1920'de kurulan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi izlemiştir. Bakanlar Kurulu'na bağlı olarak çalışacak olan Matbuat Umum Müdürlüğü'nün amacı “Biri dışa karşı ulusun işlemlerini ve taleplerini tanıtmaya ve davamızın meşruiyetini kanıtlamaya çalışmak, diğeri de içte kamuoyunu aynı noktada birleştirmek üzere her araçtan yararlanarak sürekli bilgi verme ve doğru yolu göstermeyle meşgul olmak”tır (İskit, 1943: 221).

Anadolu Ajansı ise Matbuat Umum Müdürlüğü bünyesinde kurulmuş ve her tarafla bağlantısı kesilmiş olan ülkede ulusal varlığın korunması için ayaklanmış olan halkı günlük olay ve gelişmelerden haberdar etme işlevini üstlenmiştir. Bu amaçla İstanbul, Zonguldak, Antalya, İnebolu ve İzmit'te oluşturulan istihbarat müdürlükleri, habere ulaşmak kadar yeni kurulan rejimin propagandasını yapmak ve yaptırmakla da görevlendirilmişti. Yurt dışında ise temsilcilikler aracılığı ile uluslararası kamuoyuna bilgi vermek ve yeni rejimi tanıtmak amaçlanmıştır. Doğru

yolu gösterme ve uyarıda bulunma olarak nitelenebilecek etkinlikleri Anadolu Ajansı, Hâkimiyet-i Milliye, diğer gazeteler, broşürler, kitaplar ve her dilden yayınlar ile yapılmıştır. Ancak Anadolu Ajansı'nın önce Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak daha sonra da Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü bünyesinde, ulusal kurtuluş ve direniş sırasında propaganda aracı olarak gösterdiği faaliyetler başarılı olmuş, ancak Cumhuriyet'in ilanından birkaç yıl sonra ajansın statüsü değiştirilmiştir.

Ajans'ın haberlerinin hükümetin görüşü olarak değerlendirilmesinden rahatsızlık duyan siyasi iktidar, Anadolu Ajansı'nı 1925 yılında, Ticaret Yasası'nın henüz olmadığı bir dönemde, 2000 hisseli ve 20. 000 lira sermayeli bir Anonim Şirket olarak yeniden yapılandırmıştır. Kuruluşunda, hisselerin yarısı Dış İşleri Bakanlığı'na verilirken diğer yarısı da Ajans Yöneticileri ve muhabirler arasında paylaştırılmış, genel kurulda ise her on hissenin bir oy sayılacaktır. Anadolu Ajansı Statüsünün en dikkat çekici özelliklerinden birisi de genel kurulda herkesin en fazla on oy hakkına sahip olmasıdır. Bu, 1000 hisse ile Anonim Şirketin çoğunluğunu elinde tutan Dış İşleri ve Maliye Bakanlığı'nın oy hakkının sınırlandırılması ve yönetimde azınlık durumunda olmasını sağlamış ve Anadolu Ajansı bağımsız bir haber ajansının dünyadaki ilk örneği olmuştur (Alemdar, 2001: 99- 200; Alemdar, 2009: 11-12).

Matbuat Umum Müdürlüğü bir yandan haberlerle birlikte gönderilen makaleler ile propaganda çalışmalarını da üstlenirken diğer yandan da bütün Anadolu gazetelerine kâğıt, hurufat ve diğer malzemeleri sağlamakla görevlidir. Basına yapılan kâğıt, hurufat ve diğer malzeme yardımlarının Cumhuriyet'in ilanından sonra kesilmesiyle müdürlüğün işlevi azalmış 1 Haziran 1931'de bütçe

kanunu ile kaldırılmıştır. Bu, basın idaresinin ulusal dönemdeki birinci evresinin kapanması anlamına gelmektedir (Uzun ve Hasdemir, 2010: 81). Matbuat Umum Müdürlüğü, 22 Mayıs 1933'te ülke içindeki basın işlerine bakmak üzere İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak yeniden kurulmuş ve başına Vedat Nedim Tör getirilmiştir (İskit, 1943: 265).

Saltanatın kaldırılması, Lozan Görüşmeleri sırasındaki tartışmalar, Cumhuriyet'in ilanı ve halifeliğin kaldırılması ile ilgili tartışmaların büyük ölçüde basına yansıdığını söylemek gerekir. Mustafa Kemal bu dönemde sürekli eleştirmesini ve yapılacak olan devrim programına yeterli desteği görememesinden yakınmıştır (İnan: 1982: 21-22). Cumhuriyet'in ilanı ise muhalif basın organları tarafında tepkiyle karşılanmış, diktatörlük iddialarına geniş yer ayrılmıştır. Bu iddialar, Halifeliğin kaldırılması kararının alınmasıyla birlikte basında yer alacak karşı propagandanın önlenmesine yönelik sansür uygulamasını gündeme getirmiş ve bu nedenle Matbuat Umum Müdürü olan Zekeriya Sertel bu karara tepkisini istifa ederek göstermiştir (Sertel, 1968: 116-120). Hilafetin kaldırılması sürecinde hükümetin isteği dışında Hintli Müslüman liderlerin İsmet Paşa'ya halifeliğin kaldırılmaması yönünde isteklerinin yazılı olduğu mektubun *Tanin*, *Tasvir-i Efkâr* ve *İkdam*'da yayımlanması nedeniyle gazete sahipleri Hüseyin Cahit (Yalçın), Velid Ebüzziya ve Ahmet Cevdet (Anday) ve sorumlu müdürler Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmışlardır (Tunçay, 1987: 48). 1925 yılında Doğu'da başlayan Şeyh Said Ayaklanması ile 4 Mart 1925'te yürürlüğe konan ve basını denetleme ve gerektiğinde doğrudan müdahale etme yetkisini veren Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlüğe girmiştir. Kanunun birinci maddesine göre:

“İrtica ve isyana ve memleketin içtimai nizamını, huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale beis bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşebbüsat ve neşriyatı, hükümet reisi cumhurun tasdiki ile re’sen ve idareten men’e mezundur” (aktaran. Özbudun, 2011: 79)

Bu madde uyarınca pek gazete ve dergi kapatılmış, gazeteciler İstiklal Mahkemeleri’nde yargılanmıştır.

Takrir-i Sükûn döneminin bitmesinin ardından 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası¹⁵ kurulmuş ve 1929’da Arif Oruç’un sahibi ve Mekki Sait Esen’in yazı işleri müdürü olduğu *Yarın* gazetesi yayınlanmaya başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi’ne muhalif olan *Yarın*, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın yarı resmi yayın organı olmuştur. Gazetenin baskısı 80 bine ulaşmıştır. Bu dönemde kurulan bir başka gazete de Zekeriya Sertel, Selim Ragıp Emeç, Ekrem Uşaklıgil ve Halil Lütfü (Dördüncü) tarafından çıkarılan *Son Posta*’dır. (Topuz, 2003: 154-155).

25 Temmuz 1931’de yasalaşan Cumhuriyet döneminin ilk basın kanunu hükümetin basın üzerindeki baskısını arttıran maddeler içermektedir. 1931 Matbuat Kanunu’nun en önemli maddeleri şunlardır:

Gazete ve dergi çıkarmak için ruhsat almak gerekmez yalnızca hükümete bildiri verilmesi.

Vatan, Milli Mücadele, Cumhuriyet ve Devrim düşmanlığı yüzünden hüküm giymiş olanlar veya Milli Mücadele’de işgal

¹⁵ SCF’nin kuruluşu, gelişmesi ve bizzat parti yöneticileri tarafından kapatılmasına ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. Yetkin, 2004.

altında düşman emellerine hizmet edici yayın yapmış olan kişilerin gazete çıkarmalarının engellenmesi,

Gazetede ve dergide çalışan bütün muhabir, yazar, fotoğrafçı, ressam ve idare memurlarının adları hükümete bildirilmelidir.

Suç işlemeye kışkırtıcı yazılar, açık saçık resim ve yazılarla şantaj ve yalan yayınların önlenmesi,

Piyango ve tombala gibi oyunların yasaklanması, intihar olaylarının yayınlarının yasaklanması,

Padişahlı ve hilafetçiliği, komünistlik ve anarşistliği kışkırtıcı yayınların yasaklanması

Ülkenin genel politikasına dokunacak yayınlardan dolayı, bakanlar kurulu kararıyla, gazete ve dergilerin geçici olarak kapatılması, kapatılan gazete ve dergilerin sorumlularının cezaları bitene kadar başka bir adla gazete çıkarmalarının engellenmesi,

Hükümetin dilediği zaman, dilediği gazete ve dergiyi kapatma yetkisine sahip olmasıdır (Topuz, 2003: 159).

1931 Matbuat Kanunu, kısıtlayıcı maddelerin yanı sıra gazetecilik mesleğini geliştirmeye dönük önlemleri içinde barındıran özelliği ile dikkat çekmektedir. Kanun, gazete sahipleri ve başyazarlar için yükseköğrenim zorunluluğu getirmektedir. Kanununun 12. maddesinin C bendinde “Yüksek mekteplerden veya lise ile buna muadil diğer bir mektepten şadetin ameli olmak (eğer şadetname ecnebi mekteplerden alınmış ise Türkçe okuryazar bulunmak)” şartı yer almaktadır. 15. Maddede ise “Gazete veya mecmuanın başmuharriri ile umumî neşriyatını idare eden zatın yüksek mektepten mezun olması ve bunlarla umumî müdür ve yazı işleri müdürünün yukarıdaki iki maddede yazılı diğer vasıf ve kayıtları haiz bulunması

şarttır”¹⁶ hükümleri yer almakta, bu koşulun yerine getirilebilmesi için yayınlandığı tarihte bu görevleri yürütenler için üç yıllık uyum süresi öngörülmüştür. Düzenlemenin sonucu olarak da Darülfünunda gazetecilik okulu açılmasına yönelik hazırlıklar başlamıştır¹⁷ (Alemdar, 2001: 88).

Fikri haklarla ilgili olarak bir gazete ya da derginin, özel olarak kendi araçlarıyla elde edip yayınladığı haberin yirmi dört saat geçmeden başka bir yayın organı tarafından kullanılması engellenmektedir. Ayrıca basında piyango ve tombala gibi oyunların yasaklanmasının gazeteciliğin aslı niteliğini koruyan bir maddedir. 1931 Matbuat Kanunu basına getirdiği önemli kısıtlamaların yanı sıra basın ve gazeteciliğin kurumsallaşma süreci açısından önemli bir adım olarak da değerlendirilebilir. Kanun, basının temel görevlerini ve öncü rolünün Cumhuriyet yönetimince farkında olunduğunun bu nedenle de basının eğitilmiş kişilerin elinde olması gerektiğine yönelik bir değerlendirmenin var olduğunu göstermektedir.

1930-1945 arası dönemdeki bir diğer önemli gelişme de Matbuat Kanunu’ndan üç yıl sonra 1934 yılında Matbuat Umum Müdürlüğü’nün yeniden kurulmasıdır. Müdürlüğün görevi “Gerek ülke içindeki gerekse ülke dışındaki siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hareketler bakımından yerli ve yabancı yayınları izlemek ve Ulusal basının inkılap ilkelerine, devlet siyasetine ve ulusun gereksinimlerine uygun olmasını sağlamak (İskit, 1943: 272), “basının en önemli “telkin” ve “terbiye” aracı olmasını sağlamaktır. Bunların yanı sıra Müdürlüğün bir

¹⁶ Yasa ile ilgili görüşme tutanakları için bkz.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c003/tbmm04003035.pdf>

¹⁷ Ancak diplomalı gazetecilerin yetiştirilmesi yasa maddesini değiştirmekten daha zor olduğu için eğitimle ilgili bu madde 1933’te görevde olanlar için bir zorunluluk olmaktan çıkarılmıştır.

diğer görevi de gazeteciliğın düzeyini yükseltecek önlemlerin alınmasına öncülük etmek, gazetecilik kursu açılmasını, basın mensupları birliği ve kulübü oluşturulması, basın kongreleri düzenlenmesi de yer almaktadır (Alemdar, 2009: 14).

1931 Matbuat Kanunu'nda, 1938'de yapılan bir değişlikle yayın için hükümetten ruhsat alma zorunluluğu yeniden getirilmiştir. Aynı kanun değişliği ile gazetenin çıktığı ilin nüfusuyla orantılı olarak 500-5. 000 lira arasında değişen teminat mektubu verilmesine ilişkin uygulama yürürlüğe konmuştur. Bu değişliğin amacı “gazetenin kapanması halinde çalışnalara haklarının ödenmesini temin etmek, para cezalarının karşılığını emniyete almak” olarak ifade edilse de “muhalif basına” baskının yeni bir yönetemi olarak değerlendirilmiştir (Aksoy: 1999: 20).

25 Mayıs 1935'ye toplanan Birinci Basın Kongresi ise basının denetimi ve siyasi iktidarın basının işlevlerine yönelik değerlendirmesi açısından önem taşımaktadır.

Birinci Basın Kongresi'nde basının sorunları, hükümetle ve Matbuat Umum Müdürlüğu ile ilişkileri, siyasi iktidarın basından beklentileri tartışılmış, gazeteciliğın bir meslek olarak yapılanması ve bir birliğin kurulmasının sağlanması görüşülmüş ayrıca halkın basından beklentileri tartışılmıştır. Vatandaşların basından beklentilerinin de kongre de ele alınması ile basının bütün bileşenlerinin bir araya getirilmesi açısından önemlidir. Gazeteciliğın işlevlerinin belirlenmesi ve devlete bağımlı bir basın yaratılması çabasının hâkim olduğu yadsınamayacak bir geçek olsa da, kongrenin toplanması ve vatandaşların beklentilerinin dikkate alınması, siyasi

iktidarın kurumsal ve nitelikli bir basın anlayışına sahip olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir (Fırat, 2010: 70).

Birinci Basın Kongresi'nin ardından, gazetecilik mesleğinin ve basının kurumsallaşmasında önemli bir adım olan 1938 yılında çıkan Basın Birliği Kanunu'dur. Kanun, gazeteciliğin mesleki bir kategori olarak örgütlenmesi ve mesleğin kural ve koşullarının düzenlenmesi açısından önem taşıyan kanunun gerekçesi şöyledir:

“Basın ailesinin mesleki bir kurum halinde örgütlenmesi Birinci Basın Kongresi'nin başlıca dileğidir. Türk basın mensuplarının haklarını koruyacak, basınımızın kültür seviyesini geliştirecek ve hükümetle basın arasındaki ülke çalışmalarını kolaylaştırıp genişletecek, böylece bir teşkilatın gerekliliği inancıyla ‘Türk Basın Birliği Yasası’ yüksek katınıza sunulmuştur” (İskit, 1939: 197).

Yasanın gerekçesi olarak sunulan meslek örgütünün kurulması “Basın Birliği” adıyla kurulmuş ve kuruluşundaki amaç ise şöyledir:

“Birliğe üye gazetecilerin maddi, manevi, kişisel ve ortak menfaatlerini savunmak ve temin etmek, mesleğin şeref ve ağır başlılığını korumak, meslekte düzeni sağlamak, dayanışma duygularını güçlendirmek, gazetecilik okulları veya meslek kursları açmak, uluslararası mesleki ilişkiler kurmak, Türk basını temsil etmek, basını ulusal amaçlar uyanık ve toplu bir halde bulundurmak, cumhuriyetin menfaatlerine uyumlu kılmaktır” (İskit, 1939: 198).

Kanunun birinci maddesine göre Birliğe üye olmayanlar gazetecilik yapamazlar:

“Türkiye’de çıkan gazete ve dergilerin sahipleriyle bunların ve Türk istihbarat ajanlarının yazı, haber, resim, fotoğraf ve tashih işlerinde ücretle, devamlı ve muntazam suretle çalışarak bu işi kendine meslek edinen kimselerden mürekkep olmak ve hükmi şahsiyeti haiz bulunmak üzere” Basın Birliği’ne üye olmak zorundadırlar” (İskit, 1939: 199).

‘Güdümlü Basın Dönemi’ olarak adlandırdığı bu dönemde Basın Birliği’nin siyasi iktidarın basını denetleme araçlarından biri olarak değerlendirilir. Ancak, basına yönelik kısıtlayıcılığı ve zorlayıcılığının yanı sıra mesleki profesyonelleşme, gazetecilik eğitimi, işçi-işveren ilişkilerinin düzenlenmesi gibi konularda da düzenlenmeler yapılması amaçlanmıştır (Uzun, 2010: 148). 1930-1945 arası dönem basının kamuoyu oluşturma, toplumu biçimlendirmede önemli bir araç olarak algılandığı yıllardır. Basının demokrasi ve özgürlük açısından önemi sıklıkla vurgulanmış olsa da, Türkiye’de basının bu dönemdeki durumu, Avrupa’da liberal basın anlayışında öne çıkan toplumsal sorumluluk yaklaşımından çok farklı olduğu görülmektedir. 1947 Hutchins Komisyonu’nun raporunda basının topluma karşı olan sorumluluğuna yapılan vurgunun tam aksi söz konusudur. Türk basını bu dönemde ulusa, devlete ve devrime karşı sorumludur.

Daha sonraki dönemde Matbuat Umum Müdürlüğü yapmış olan Server İskit (aktaran: Uzun, 2010: 148) bu dönemi şu sözleriyle değerlendirmektedir:

“Cumhuriyet döneminin Türk Basını savaş sonrasında başka ülkelerde olduğu gibi, yap itibarıyla liberalizme ayrılması bakımından da dikkate değerdir. Basının liberalizmden ayrılması, Türkiye’de de siyasi rejimin, yani Kemalizm’in, özelliklerinden ileri gelmektedir. Özetle, liberal basının; opiyonun serbestçe oluşması demek ve ancak ticaret maddesi görülen ‘haber’ ve ‘opinyonun’ serbest ticaretine dayanan bir sistem olduğu

bilinmektedir. Bu sistemde, haber ve opinyon, kısa bir gelişme döneminden sonra, büyük sermaye gruplarının ve siyasi menfaatlerin eline ve idaresine düşen ticaret emtiyasından başka bir şey değildir. Sansasyon bu ticaretin reklam usulü, tiraj da kar bilançosudur.

Liberal basın demek, nasıl mutlaka fikirde özgürlük demek değilse yapısı itibariyle liberalizmden ayrılmış bir basın da mutlaka sansür ve istibdat demek değildir”

Basına yönelik baskı ve kısıtlamaların yoğun olduğu, gazetecilerin yargılandığı, gazetelerin sansürlendiği, kapatıldığı bir dönemdir. Basın, bağımsızlık sonrası yapılan devrimlerin toplum tarafından benimsenmesinde önemli bir araç olarak görülmüş ve toplumu eğitmek, bilinçlendirmek ve devrimin benimsenmesini sağlamak üzere bir işlevle donatılmıştır.

Basın-siyaset ilişkisinin önemli bileşenlerinden biri olan gazeteci milletvekili sayısı oldukça yüksektir. 1923-1939 arası dönemde 69 gazeteci-milletvekili Türkiye Büyük Millet Meclis’inde görev yapmıştır (Asker: 2009: 126). Aralarında Falih Rıfkı Atay, Recep Zühtü Soyak, Nafi Atuf Kansu, Naşit Hakkı Uluğ *Hâkimiyet-i Milliye* yazarları olarak dikkat çekerken, diğer milletvekilleri bu dönemde Anadolu’da yayımlanan gazetelerin sahipleri ve muharrirleridir.

Milletvekilleri Basın Birliği’nde de sahip ve başyazar sıfatıyla etkin rol oynamışlardır. 10 Temmuz 1939’da toplanan Türk Basın Birliği Olağanüstü

Kongresi'nde belirlenen 9 kişilik Merkez Yürütme Kurulu'nda 6 milletvekili görev almıştır¹⁸.

Tek parti yönetimi 1939 yılında CHP tüzüğü'nün 160. maddesi ile gazeteci milletvekillerinin görevleri belirlenmiştir. Maddeye göre

“Sahibi partili olan gazete ve mecmuaların yazıları ile parti azalarının neşriyatı parti prensipleri bakımından göz önünde tutulur. Partili gazeteciler, mecmua sahipleri ve muharrirlerle bu yolda görüş birliğine yarayacak temas ve toplantılar yapar. Partililer sermayesiyle alakalı ve idaresinde müessir buldukları gazete, mecmua ve matbuatlarda parti program ve nizamnamesine, iç ve dış siyasetin ana hatlarıyla yüksek devlet menfaatlerine aykırı düşen yazılar neşrettiremezler”(aktaran: Aksoy, 1999: 23)

Bu madde, o dönemde milletvekili olan *Ulus* Gazetesinden başyazar Falih Rıfkı Atay, yazarlar Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Ahmet Şükrü Esmer'i; *Vaki*'in sahibi ve başyazarı Asım Us ve yazar Sadri Ertem'i; *Son Saat*'ten Hakkı Tarık Us'u; *İkdam* başyazarı Abidin Daver'i; *Cumhuriyet*'in sahip ve başyazarı Yunus Nadi ve yazar Fazıl Ahmet Aykaç'ı; *Son Telgraf*'in sahip ve başyazarı Ethem İzzet Benice'yi; *Akşam*'in sahip ve başyazarı Necmettin Sadık Sadak ve yazar İbrahim Alaettin Gövsa'yı; *Tanin*'in sahip ve başyazarı, *Yeni Sabah*, *Haber* ve *Yedigün* sahip ve başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ı; *Servet-i Fünûn*'un sahip ve yazarı Ahmet İhsan Tokgöz'ü de içine alan etkili siyasetçileri bağlamaktadır (Aksoy, 1999:

¹⁸ Türk Basın Birliği Başkanı CHF'nin yayın organı olan *Ulus*'un başyazarı ve Ankara Milletvekili Falih Rıfkı Atay'dır. Kurul üyeleri ise Asım Us, *Vakit* gazetesi sahibi ve başyazarı, milletvekili; Ahmet Şükrü Esmer, *Ulus* gazetesi yazarı, milletvekili; Abidin Daver, *İkdam* gazetesi başyazarı, milletvekili; Sadri Ertem, *Vakit* Gazetesi yazarı, milletvekili; İbrahim Alaettin Gövsa, *Akşam* Gazetesi yazarı, Kerami Kurtbay, Anadolu Ajansı Müdürü; Selim Ragıp Emeç, *Son Posta* Gazetesi yazarı ve sahiplerinden; Sedat Simavi, *Yenigün* ve *Karikatür* Dergileri sahibi.

23). Özellikle Mustafa Kemal'in ölümünden sonra tek parti rejiminin gazeteler ve gazeteciler üzerindeki baskısını arttırdığını, basını parti propagandasının bir aracı olarak denetim altında tuttuğu söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin tarafsız kalma kararlılığı bu denetim ve baskının artmasında önemli rol oynayan etkenlerden birisidir.

3. 2. 2. Gazete Tirajları

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında yasaklar ve çıkarılan yasalar basının tirajlarını önemli oranda etkilemiştir. 1919-1938 yılları arasında İstanbul gazetelerinin 3. 000 ile 20. 000 arasında değişen tirajları, kesin değil, değişkendir (Kocabaşoğlu, 1981: 100). Tirajların azlığının bir nedeni okuyucu kitlesinin azlığı iken diğer neden de tartışma ve polemik esaslı gelişen ve fikir gazeteciliğinin öne çıktığı gazeteciliğin, Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkmasının ardından siyasal tartışma ortamının daralmasıdır. (Kocabaşoğlu, 1981: 99-100).

1928'deki harf devriminin etkisiyle, ülkede okuryazar sayısı birden düşmüş, gazeteler ayakta kalmak için devlet desteğine ihtiyaç duymuşlardır. Gazeteler gerek yeni harf takımlarının gerekse baskı makinelerini yenilemek zorunda kalmışlardır. Yeni harflere geçilmesi sürecinde ithal edilecek baskı malzemelerine gümrük vergisinden muafiyet getirilmesi ve bütçeye eklenen 400 bin liralık kaleme rağmen gazeteler ciddi mali sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Bu nedenle gazetelere 1 Aralık 1928'den itibaren aylık toplam 9. 600 lira yardım yapılmıştır. Harf devriminden yaklaşık bir buçuk yıl sonra çıkarılan "Gazete Primleri Hakkında Kanun" ile 3 Kasım 1928'den beri çıkan gazete sahiplerine pirim ödenmesine karar verilmiştir. 1929,

1930 ve 1931 yılları için ödenen primlerden, 1929'da prim karşılığı olarak bütçeden 60. 700 lira ödenek karşılığı ayrılmıştır (Aksoy, 1999: 18).

Falih Rıfki Atay 1928'de Harf Devrimi ile basının içine düştüğü durumu *Yedigün*'de şöyle değerlendirmektedir: “Gazetecilik çıkmaza girmiştir. Büyük satış ihtiyacı (basının) devrimin kendilerinden istediğini yapmalarına mani oldu. Devrimin kendilerinden istediğini yapmak sokak demagojisine manidir. Hakikat şudur ki; Türk gazeteleri ciddi adam gazetesi değildir. Kendi mesleğim için en acı şeyleri söyleyebilirim. Çünkü bu acı şeylerde benim de hissem vardır” (Kocabaşoğlu, 1981: 123).

Ancak bu durumun kısa sürede iyileştiği de görülmektedir. 1930'lardan itibaren okuma yazma oranları hızla artmış 1927 yılında toplam gazete satışı olan 45. 000 rakamının (Özükan, 1983: 231) üzerine çıkılarak 1932 yılında toplam gazete satışı 130. 000'lere ulaşmıştır (Tamer, 2010: 362).

1927-1950 Yılları Arası Toplam Tiraj ve Nüfus Karşılaştırması				
Yıllar	Nüfus	Okuma Yazma Bilenler	Toplam Gazete satışı	1000 Kişiye Düşen Gazete
1927	13 648 270	-	45. 000	3
1935	16 046 000	2 475 649	130. 614	8
1945	18 729 000	4 583 305	201. 500	10
1950	20 807 000	5 779 915	708. 000	15
Kaynak: Tamer, 2010: 366				

1928-1932 Yılları Arası Gazete Tirajları				
Gazete	1928	1931	1932 ¹⁹	1932 ²⁰
Cumhuriyet	8. 000	14. 000	14. 275	20000
Hakimiyet-i Milliye	-	-	5. 500	25. 000
Akşam	1. 400	13. 000	12. 900	20. 000
Son Posta	2. 300	6. 125	6. 125	15. 000
Milliyet	7. 200	8. 000	8. 375	15. 000
Vakit	4. 200	6. 125	6. 125	10. 000
Kaynak: Tamer, 2010: 362				

Bu dönemde hızla düşen gazete tirajlarına rağmen, SCF'nin kuruluşunun ardından yayımlanmaya başlayan *Yarın*'ın tirajı, 80 bine ulaşmıştır. Bu rakam dönemin diğer gazetelerinin satış oranlarıyla kıyaslandığında oldukça yüksektir. Cumhuriyet'in ilk döneminde nüfus sayımı yapılan yıllarda toplam gazete tirajlarının karşılaştırmalı tablosuna bakıldığında 1927 yılında okuma yazma oranı verileri bulunmamakta, 1928 yılında yapılan harf devriminden sonra ise okuma yazma bilenlerin sayısının giderek arttığı gözlenmektedir. 1950'ye kadar olan dönemde 100 kişiye düşen gazete sayısı ise oldukça düşüktür.

3. 2. 3. Devlet Desteği

Basın yayın organlarına yapılan devlet yardımı, gümümüze oranla çok daha doğrudan olmuştur. Resmi ilanları kâğıt desteği, teşvikler ve özellikle harf

¹⁹ 1932 yılına ait bu rakamlar Bali'nin Amerikan Ulusal Arşivi (NARA) belgelerine dayanarak yapmış olduğu derlemeden alınmıştır.

²⁰ 1932 yılına ait farklı tiraj bilgileri de bulunmaktadır. Bu rakamlar Bali (2002: 18-19) da yer almaktadır.

devriminin ardından sağlanan gümrük indirimleri önemli devlet yardımlarıdır. Bu yardımlar, aynı zamanda muhalif gazeteler için birer cezalandırma mekanizması olarak da kullanılmıştır. Bu dönemde her ne kadar muhalif gazetelere ve gazetecilere yoğun baskılar uygulanmışsa da, okuryazar oranının düşüklüğü nedeniyle kitlesel etkilerinin sınırlı olduğu ve kamuoyu oluşturma gücünden yoksun oldukları söylenmelidir.

1923-1945 arası dönemde basının siyasal iktidar tarafından kendi ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendirilmeye ve kurumsallaşmanın da siyasal iktidarın bu yaklaşımı çerçevesinde sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemdeki siyasal ve yasal müdahalelerin yoğunluğu, gerçekleştirilen devrimin halka yayılmasını sağlamak ve mobilize etme çabası doğrultusunda azalmış ya da artmıştır. Bu dönemin gazete sahipleri, entelektüel birikimleri olan, bu nitelikleriyle gazetenin içeriğinin belirlenmesinde etkileri bulunan ve çoğunlukla başyazarlık yapan isimlerdir. nemli bir kısmı aynı zamanda iktidar partisi olan CHF'nin milletvekilleri'dir.

Bu dönemde gerçekleştirilen basını kurumsallaştırma çabaları, yasal düzenlemeler ve sahiplik yapısı birer baskı aracı olarak değerlendirilmekle birlikte, dönem siyasal rejimler ayrımı çerçevesinde "bağımsızlık sonrası mobilize edici otoriter sistem" olarak değerlendirildiğinde rejimin yapısı ve özellikleri'yle uyumlu olduğu daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Bununla birlikte bu dönemdeki uygulamalar Türk basın sisteminin biçimlenmesindeki temel unsurlar olarak etkisini devam ettirmiştir.

3. 2. 4. Ara Değerlendirme

1920-1945 arası dönemde Türkiye'nin siyasal sistemi Linz'in (2000) otoriter rejimler tipolojisine göre tek-parti döneminin “bağımsızlık sonrası otoriter rejimler” kategorisine uygun düşmektedir. *Bağımsızlık sonrası otoriter rejimler*'in en temel özelliği mobilizasyoncu olmalarıdır. Türkiye örneğinde, özellikle Milli Mücadele döneminde etkili bir kitle mobilizasyonu ve farklı toplum kesimlerini içine alan geniş bir koalisyon oluşturulmuştur. Ancak, özellikle 1931 CHF Kurultayından sonra Özbudun'a göre (2011) bürokratik ağırlıklı bir tek parti rejimine dönüşmüştür. Cumhuriyet'in ilanından sonra, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın mobilizasyoncu özelliklerini kaybetmeye başlamış ve devlet elitlerinin hâkimiyetinde bir kadro partisi olarak kalmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve daha sonra Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) deneyimlerinin de kısa sürmüş olması sınırlı bir çoğulculuğa işaret etmektedir. Bu nedenle de Cumhuriyet Dönemi'nin 1923-1945 yıllarını kapsayan ilk dönemini, özellikle CHF'nin Üçüncü Kurultayının yapıldığı 1931 sonrası dönemi, “tek partili kapalı otoriter rejimler” türünün bir örneği olarak değerlendirmek gerektiğini belirtmektedir (Özbudun, 2011: 80-95).

SCF'nin bir danışıklı dövüş olarak kurulduğuna dönük iddialar²¹ kısa ömürlü olmakla birlikte Mustafa Kemal SCF'nin kurulmasını istemekteki nedenini şu cümlelerle partinin kurucusu Fethi Okyar'a iletmiştir:

²¹ Bu tartışmaların kaynağı, Cumhuriyet Gazetesinde 9 Eylül 1930 günü yayımlanan Yunus Nadi'nin yazısıdır. Bu yazısında Mustafa Kemal'in iki parti karşısındaki konumunu belirlemesini isteyen Yunus Nadi'nin bu mektubu Mustafa Kemal'in isteği üzerine yazılıp yazılmadığı, deyim yerindeyse “danışıklı dövüş” olup olmadığı tartışılmaktadır.

“Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir diktature manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır, fakat dâhil ve hariçte bize diktatuer nazariyle bakıyorlar.

Geçen sene Ankara’ya ziyaret eden Alman muharrirlerinden Emil Lugwig bana şekl-i idaremiz hakkında tuhaf sualler sormuş ve diktatörlüğümüze kanaat ederek geri dönmüş ve bu kanaatini de yazmıştır.

Hâlbuki ben cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım: Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessesese bir istibdat müessesesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o suretle geçmek istemiyorum. ”

(Aktaran: Yekin: 2004: 121)

SCF’nin kurulma nedenine ilişkin Mustafa Kemal’in bu düşünceleri bizzat diktatörlük değil demokrasiden yana olan tavrının bir işareti olarak değerlendirilmelidir. Bunun yanı sıra, 1929 iktisadi bunalımıyla birlikte halk nezdinde yükselen tepkilerin de partinin kurulmasında önemli bir etkisi vardır. Taner Timur (2001: 173) Serbest Fırka denemsinin nedenlerini şöyle açıklamaktadır:

“Tahrir-i Sükun Kanunundan itibaren burjuva demokratik hak ve hürriyetlerinin kısıtlanması ve iktisat politikasının vergiler ve tekeller kanalı ile yoksul kitlelerin sırtından yürütülmesi, siyasi iktidarın –görünürdeki- sahipleri olan bürokratların halk nezdindeki itibarını azaltmıştı. Bu yüzden 1929 buhranı patladığı zaman iktidarın önünde iki yol vardı: Ya demokratik hak ve hürriyetlerin iadesi ile rejimi yumuşatmak ya da büsbütün sertleştirmek. Birinci yol, Serbest Fırkanın 1930’da kurulması ile denendi”.

Türkiye’de tek parti dönemini üzerine farklı incelemeler ve farklı değerlendirmeler söz konusudur. Ancak bu değerlendirmeler içinde, tek partinin ileriye dönük olarak demokrasi hedefini kategorik olarak reddettiği iddiası abartılı değerlendirmelerin yanı sıra bu dönemi dünya tarihsel konjonktürü açısından ele alan

yaklaşımlar da söz konudur. Maurice Duverger'e göre (1970: 359-364), CHF'nin en başta gelen özelliği, aynı tarihsel dönemde etkili olan 'Faşist ya da Komünist kardeşleri' gibi bir tarikat ya da kilise niteliği taşımamış, üyelerine bir iman ya da mistik bir düşünce empoze etmemiştir. Duverger, Kemalist Devrim'in özü bakımından pragmatik olduğunu, Ortadoğu uluslarının modernleşmesini engelleyen İslamiyet'e karşı Türkiye'nin Batılılaşmayı amaçladığını belirtmektedir. Diğerlerinden farkı ise demokratik ideolojisindedir. Aynı dönemde Faşist rejimlerdeki otorite savunusu yerine Türkiye'de, 'halkçı' veya 'sosyal' olarak nitelenen demokrasi savunusu yapılmıştır. Duverger (1960: 364) ayrıca, 1950'de tek parti sisteminden çok partili sisteme sınıksız geçişin 1923 sonrası "Türk Evrimi"nin bir sonucu olduğunu belirtmektedir.

Kitle iletişim sistemi açısından bakıldığında 1920-1930 arası dönem kuruluş dönemi olarak değerlendirilebilir. Bir tarafta basın denetim altında tutacak uygulamalar ve düzenlemeler yapılırken diğer yandan da temel kurumların kuruluşu gerçekleştirilmiş, çok seslilik ise devrim koşulları çerçevesinde sınırlandırılmıştır. 1929 ekonomik buhranının da etkisiyle, ekonomik kalkınma modeli olarak devletçiliğin benimsenmesi, çok partili sisteme geçişte yaşanan ve başarısızlıkla sonuçlanan deneme 1931-1944 yılları arasında basının giderek artan bir şekilde siyasal iktidarın denetimine girmesine neden olmuştur (Alemdar, 2009: 12-13).

1931'den itibaren SCF denemesinin başarısızlığı ile birlikte liberal ekonomik kalkınma modelinin 1929 buhranı ile birlikte başarısız olması ile birlikte ekonomide devletçilik politikası uygulanmaya başlanmıştır. Bu iki durumun basına yansımaları ise 1931 Basın Kanunu ile kendisini göstermiştir. Bir yandan rejimi savunacak ve

destekleyecek bir basın yaratmak diğer yandan gazetecilik mesleğini geliştirecek önlemler almaya yönelik iki özelliği bulunan Cumhuriyet'in ilk Basın kanunu birbiriyle çelişkili iki özelliği barındırmaktadır. Matbuat Umum Müdürlüğü'nün yeniden kurulması ve ardından düzenlenen 1. Basın Kurultayı ve bu kurultayda alınan kararlarla oluşturulan Basın Birliği bir yandan gazeteciğin kurumsallaşmasını hedeflerken diğer yandan da hükümetin basını denetleme araçları olarak işlev görmüştür. (Alemdar, 2009: 14).

3. 3. 1946-1960 Çok Partili Sisteme Geçiş ve DP İktidarı Dönemi

3. 3. 1. Dönemin Siyasal Atmosferi

1946, tek partili rejimden çok partili parlamenter rejime geçişin başlangıç yılı olması bakımından siyasal açıdan önemli bir dönüm noktasıdır. 5 Eylül 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kuruluşu ile başlayan çok partili sistem süreci, 21 Temmuz 1946'da bütün şaibelere rağmen yapılmış olan tek dereceli seçimlerle uygulanmıştır. 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçim ile iktidar el değiştirmiş ve 27 yıllık CHP iktidarı yerini DP iktidarına bırakmıştır.

Türkiye'de çok partili sisteme geçişin devrim, hükümet darbesi, iç savaş, askeri yenilgi veya yabancı işgali gibi radikal bir kesinti ya da kopma olmaksızın barışçı yoldan gerçekleşmesi, kendi dönemindeki diğer geçişlere bakıldığında tek örnek olması açısından önemlidir. Türkiye'nin bu deneyimi, gerek iç gerekse yabancı bilim adamlarının, siyasetçilerin ve araştırmacıların dikkatini çekmiştir.²² Bu geçişin farklı ülkelerde yaşanan çok partili sisteme geçiş süreçlerinden farklı kılan ve bu nedenle onu benzersiz hale getiren bir diğer özelliği ise basit bazı kanun değişiklikleriyle gerçekleştirilerek yani "reform" yoluyla yapılmış olmasıdır. Reform yolu ise demokrasiye geçiş sürecinin, mevcut siyasi rejim olan tek parti

²² Türk siyasal yaşamının en önemli kırılma dönemlerinden biri olan çok partili döneme geçiş süreci için bak. Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998; Rıfki Salim Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olgaç Yay. , İstanbul, 1979; Metin Tokar, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yay. , İstanbul, 1970; Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yay. , İstanbul, 1991; Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yay. , İstanbul, 1996; Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)* İmge Kitabevi, Ankara, 1999; Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, Kültür Bakanlığı Yay. , Ankara, 1988; Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, Yapı Kredi Yay. İstanbul, 2003; Ergun Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Bilgi Yayınevi, 1993, Ankara.

rejiminin yöneticileri tarafından bizzat başlatılması ve yürütülmesidir (Özbudun, 2011: 118).

Çok partili sisteme geçişte, İkinci Dünya Savaşı sonrası iç ve dış konjonktür etkili olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin çağdaşlaşma çabalarını sürdürülmesi açısından önünde üç seçenek olduğunu belirtmektedir. 1) Tek parti sistemini Atatürkçülük adı altında aynen devam ettirmek; 2) Planlı şekilde saptanmış aşamalara dayanarak kalkınmayı sürdürürken, belli bir süreçte toplumun çoğulculuğa geçecek düzeye erişmesiyle demokrasiye geçmek; 3) Hemen çok partili sistemi kabul ederek önceliği ekonomiye değil halkın siyasal yaşama katılmasına izin vermek. Koloğlu'na göre (1994: 74), İsmet İnönü, birinci ve üçüncü şıkkı bağdaştıran bir mantıkla hareket etmiş, Atatürkçülükten vazgeçmeyen iki partili bir sistemle 1920'lerden beri izlenen yoldan sapmadan, iki partinin de birbirine yakın politikalarla kamuoyuna seslenmesini sağlamayı hedeflemiştir. Bununla birlikte, çok partili sisteme geçişte İsmet İnönü'nün rolü belirleyici olmuştur. Kurulduktan sonra, bürokrasinin ve tüm devlet aygıtının CHP elinde olması nedeniyle muhalefette olan DP'nin güçsüz konumuna karşı İsmet İnönü'nün çok partili hayata teşvik edici yaklaşımı etkili olmuştur. İnönü en etkili tavrını 12 Temmuz 1947 Beyannamesi ile tarafsızlığını ve demokrasiden yana tavrını ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra farklı konuşmalarındaki destek vurgusuyla CHP içindeki ılımlıların artması ve DP'ye yönelik sert muhalefetin yumuşamasına önemli katkıda bulunmuştur.²³

23 İsmet İnönü'nün Muhalefet Partisinin kurulması ve demokrasiye geçiş sürecindeki yaklaşımları için bkz. Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950*, Ankara, Bilgi yayınevi, 1990.

Ancak İsmet İnönü'nün denetim altındaki bir muhalefet partisi kurulması yolundaki yaklaşımı, Kurtuluş Kayalı'ya göre (1994: 204-205) 1950 Seçimleriyle, muhalefetin iktidar olmasındaki sınırlamaların yerini, iktidarın belli noktalarda tutulması ilkesine bıraktığını ve bunun da Türkiye'de doğrudan ya da dolaylı olarak odu müdahalelerinin görülmesinin nedeni olduğunu belirtmektedir.

Demokrat Parti'nin sınıfsal temeli ve izlediği politikalar açısından değerlendirildiğinde ise farklı bakış açılarının bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Bunlardan birisi, CHP iktidarı döneminde Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik yapısında meydana gelen değişimlerdir. CHP'nin devletçi politikalarının ticari ve endüstriyel burjuvazinin doğmasına hizmet ettiği, 1945'ten sonra güçlenen bu burjuvazinin kendi menfaatlerini korumak üzere Demokrat Parti'yi desteklediğidir (Keyder, 1987: 112-115). Ancak Yılmaz'a göre (1997: 30-31) bu tez, 1945'te Türk burjuvazisinin ne Marksist anlamda "kendi başına bir sınıf" ne de Gramsciye anlamda "hegemonik siyasal" bir güç olduğu iddia edilemez. Hakan Yılmaz'a göre ise (1997) Demokrat Parti ile Türk burjuvazisi arasındaki ilişki Demokrat Parti ile köylü kitleleri arasındaki ilişkiye benzer şekilde bir siyasal temsil ilişkisi değildir. Sosyal destek tabanından partiye, partinin sıradan üyeleri tarafından da parti liderliğine sunulan tam bir "irade delegasyonu"dur. Sadece 1950'li yılları değil daha sonraki on yıllarda da etkili olan bu tarz bir delegasyon ile seçimler "milletin iradesi"nin kazanan parti kadar parti liderine vekâlet yoluyla devredilmesinin aracı olarak işlev görmüştür. Cem Eroğul'a göre (1970: 62) ise "Demokrat parti II. Dünya Harbinden sonra, Türkiye'de iktidara tamamen sahip olabilmek için bir halk hareketini araç edinen asalak hâkim sınıfların siyasi örgütüdür".

Cumhuriyet dönemi siyasi tarihinin liberal-muhafazakâr siyasetinin iktidardaki ilk temsilcisi olan DP, laik modernleşme hareketinin dışında kalan muhafazakâr modernleşme çizgisi DP iktidarıyla birlikte kendi projesini uygulama olanağı yakalamıştır. DP'nin temsil ettiği liberal- muhafazakâr çizgi, bir taraftan kapitalizme entegrasyonu derinleştirirken diğer taraftan da uluslararası kapitalist örgütlenmelerle ilişkileri geliştirmeye koyulmuştur. Aynı zamanda siyasal ve toplumsal yaşamın muhafazakâr bir kültür doğrultusunda şekillenmesini saplayıcı politikalara yönelmiştir (Develioğlu, 2010: 137).

14 Mayıs 1950'de, seçimlerinde %89.30'luk yüksek katılım oranıyla yapılan seçimlerden Demokrat Parti galip çıkmıştır. Türkiye'de ilk kez bir seçimin sonucunda gerçekleşen iktidar değişimi on yıl boyunca Demokrat Parti'yi yönetimde tutmuştur. Demokrat Parti'nin iktidarda bulunduğu yılları Cem Eroğul (1971) Yükselme (1950-1954), Duraklama (1954-1957) ve Yıkılma (1957-1960) dönemler olarak ele almıştır. Yükselme döneminde Türkiye'de sosyal ve ekonomik açıdan yaşanan canlanma, ve dış politikada da Türkiye'nin 1951-1953 yıllarında süren Kore Savaşı'na asker göndermesi sonucunda elde edilen NATO üyeliği ve 1954'te Bağdat Paketi'ne girişin gerçekleşmesi başarılı adımlar olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde diğer yandan Milli Kurtuluş Savaşı veren ülkelere tavır alma ve Batı Dünyasıyla tam bir uyum stratejisi ön plana çıkmıştır. Ekonomik alanda ise Marshall yardımının etkisiyle dış yardım ve borçlanma imkânları genişlemiş, dış ticarete korumacılık gevşetilmiştir. Karayolunun geliştirilmesi için yapılan yatırımlar sonucu iç pazar ve ticarete yaşanan canlanma görülmüştür. 1954'de çıkarılan Yabancı Sermaye Kanunu ile yabancı sermaye teşvik edildiyse de bu, dış ticaret açığının kapatılması açısından önemli bir miktara ulaşamamıştır (Boratav, 2004: 100-101).

2 Mayıs 1954'de yapılan genel seçimlerde Demokrat partinin yükselişini sürdürdüğü görülmektedir. Demokrat parti, yüzde 58, 42'lik oy oranıyla 503 milletvekili çıkarırken CHP yüzde 35, 11'lik oy oranıyla 31 milletvekili ile meclise girmiştir. Ancak, 1954 sonrası dönemde, DP ekonomi alanında sıkıntıya girdiği dönem olmuştur. 1954-1961 yılları İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan genişleme konjonktürü ve liberal dış ticaret politikalarının son bulduğu, ekonominin durgunluğa girdiği yıllardır. Bu dönemde geleneksel ithalat ve kambiyo kambiyo denetimleri içinde sürdürülen ekonomi politikası ithal ikameciliğe bu dönemde sürüklenmiştir. Bunun yanı sıra, kamu yatırımlarının ve devlet işletmeciliğinin özel sermaye birikimi açısından önemini fark ederek ekonomi politikalarını bu yönde belirlemiştir (Boratav, 2004: 107-109). Demokrat Parti'nin iktidara gelişinde önemli toplumsal bileşenlerden biri olan köylü kitlesi ve sayıları az olan sanayi sektöründe çalışanlar ekonomi politikalarından en çok zarar gören kesim olmuştur. 1950-1954 yıllarında alım gücü nispeten düzelen bu kesimler bir sonraki dönemde tüketim maddelerinin kıtlığı enflasyon ve fiyatların yükselmesiyle şikâyetçi olmaya başlamışlardır. Bunun yanı sıra tüketim malları ithalatının kısıtlanmasıyla küçük burjuvazi de ekonomik yönden sıkıntıya girmeye başlamıştır (Yerasimos, 1977: 1415-1417). Ekonomik durumun giderek bozulmaya başlamasıyla birlikte, siyasi iktidar düşünce ve ifade özgürlüğünü sınırlama yoluna gitmiştir. Basına uygulanan baskılar, her biri bir öncekinden daha baskıcı kanun maddeleri ve düzenlemelerle kendisini göstermiştir.

3. 3. 2. Yasal Düzenlemeler

14 Mayıs 1950 seçimleriyle Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi basın için de yeni bir dönemin başlamasıdır. Adnan Menderes, kuruluşundan itibaren, CHP'deki sert muhalefetin ve bu muhalefeti destekleyen CHP yanlısı gazetelerdeki yazarların dışında, önemli destek gördüğü basına verdiği sözü tutmuş ve basın kanunu değiştirmiştir. Seçimlerden iki ay sonra 21 Temmuz 1950'de yürürlüğe giren basın kanunu, özgürlükçü bir yasadır. Yeni kanun ile gazete ve dergi çıkartmak için gereken hükümetin izni ve ruhsat alma kaldırılmıştır. “kötü üne sahip” kişilerin gazetecilik yapmalarını yasaklayan eski maddeler bu kanuna girmemiştir. Basın suçlarının yargılanması özel mahkemelere verilerek, gazeteciler yıllarca süren davalardan kurtulmuşlardır. Cevap hakkı yeniden düzenlenmiş ve gazetelere gönderilen her türlü cevap ve düzeltme yazılarının anlamsız ve gülünç bir şekilde basımını önleyecek bir takım yetkiler mahkemelere verilmiştir. Gazete sahipleri cezai sorumluluklardan kurtulmuşlar, suç sayılan bir yazıdan yazar ve yazı işleri müdürünün sorumlu olması benimsenmiştir (Topuz, 2003: 193).

Bu Kanunun yanı sıra 13 Haziran 1952'de “Basın Mesleğinde Çalıştıranlar İle Çalıştırılanlar Arasındaki Münasebetleri Düzenleyen” 5953 sayılı kanun çıkmıştır. Bu kanunla gazeteciler sendika kurma; sosyal sigortalardan yararlanma; işveren ve gazeteci arasında zorunlu olarak yazılı iş anlaşması yapılması; askerlik, mahkûmiyet ve gazetenin kapanması durumlarında gazeteciye ücret ödenmesi; haftalık tatil ve yıllık ücretli izin haklarına kavuşmuşlardır (Topuz, 2003: 194).

Demokrat Parti, “özgür basın” yaratmak üzere attığı bu olumlu adımları kısa süre sonra basını iktidarın denetimi altına almak için tüm olanakları kullanmaya

başlamıştır (Alemdar, 2009: 158). Demokrat Parti'yi desteklemeyen yöneticilere karşı baskılar uygulanmaya başlanmıştır. Menderes, çeşitli toplantı ve parti kongrelerine hükümetin politikalarına yöneltilen eleştirileri izleyen muhabir ve yazarların bunlara gazetelerde yer vermelerini gazete sahipleriyle kurduğu yakın dostluklar nedeniyle doğru bulmamaktadır.²⁴ Çalışan gazetecileri hor gören bir yaklaşıma sahip olan Menderes, Başbakan –Patron ilişkilerinin muhalif haberlerin önüne geçeceğini düşünmüş fakat patronların gücü gazetelerde yer verilen eleştirel tavrı önleyememiştir (Topuz, 2003: 195). Patronların çalışanlarına söz geçirememelerindeki en önemli etken bu dönemde gazete sahiplerinin aynı zamanda gazeteci olmalarıdır.

16 Eylül 1951'de boşalan milletvekilliklerini doldurmak üzere yapılacak ara seçimlerin öncesinde muhalefetteyken basınla kurduğu iyi ilişkiler dönüşmeye başlamıştır. İktidara gelir gelmez basın kanununda yaptıkları değişiklikte muhalefetteyken aldıkları desteğin karşılığını vermiş olan Demokrat Parti, icraatları ile ilgili basında yer almaya başlayan eleştirilere bir kararname ile cevap vermiştir. Mayıs 1951'de çıkan kararnameye göre o zamana kadar özel bir şirket vasıtasıyla gazetelere eşit olarak dağıtılan resmi ilanların hükümet eliyle ve hükümetin takdir ettiği ölçülere göre dağıtılacaktı (Eroğul, 1970: 76).

²⁴ Adnan Menderes Ankara'da gazetelerin sahipleri ve başyazarlarıyla 20 Aralık 1952'de işbirliği toplantısı yapmıştır. Bu toplantıya *Vatan*'dan Ahmet Emin Yalman, *Hürriyet*'ten Sedat Simavi, *Yeni Sabah*'tan Safa Kılıçoğlu, *Yeni İstanbul*'dan Habib Edip Törehan, *Akşam*'dan Necmettin Sadak, *Milliyet*'ten Ali Naci Karacan, *Dünya*'dan Falih Rıfkı Atay, *SonSaat*'ten Cihat baban, *İstanbul Express*'ten Mithat Perin, *Vakit*'ten Asım Us, *Cumhuriyet*'ten Cevay Fehmi Başkut, *Zafer*'den Mümtaz Faik Fenik, *Ulus*'tan Nihat Erim, *Hür Ses*'ten Cavit Oral, *Demokrat İzmir*'den Adnan Düvenci, *Yeni Asır*'dan Şevket Bilgin katılmıştır.

1953'te Ceza Kanununda yapılan değişiklik ile sıfat ve hizmetlerinden dolayı bakanlara yapılan hakaretlerin takiplerinin ilgili bakanın Őikâyetine bağlı olmaktan çıkarılarak savcılığın res'en takibata geğebilmesi ile basında çıkan eleştirilerin soruŐturulması ve açılacak davalar savcılara baęlanmıŐtır²⁵

1954 seçimleri öncesinde Basın Kanun'unda yapılan değişiklik Demokrat Parti döneminde basına yönelik en ciddi darbe olmuştur. 9 Mart 1954 tarihinde "Neşir Yolu ile veya Radyo ile İŞlenecek Bazı Cürümler Hakkındaki 6334 Sayılı Kanun" kabul edilmiştir. Kanunun kabul ile yayın yoluyla işlenecek olan suçlara ağır cezalar getirilmiş ve basının iktidar aleyhine yayın yapma hakkı kısıtlanmıŐtır (Alemdar, 1988: 131)

Başbakan Menderes, Meclis'te yaptığı konuşmada kanunun çıkıŐ gerekçesini; "...Bütün vatandaŐlarımızın, namus, Şeref ve haysiyetlerinden de emin olarak korkusuz yaşama hakkına sahip olmalarını temin etmek icap eder. Bu medeni cemiyetin Őiarıdır. Hürriyet nizamı içinde yaŐayan vatandaşların korkusuz yaŐamasını istemek hakların esasıdır. " görüŐleriyle açıklamıştır.²⁶

Ceza kanunu kapsamına girecek çeşitli suları özel bir kanun altında toplayarak verilecek cezaların aęırlaŐtırıldıęı bu kanunun en önemli hükümlerinden biri suç sayılabilecek bir yazı hakkında savcılarının doğrudan kovuşturma aabilmeleridir. Büyük ya da küçük bir gazete olmasına bakılmaksızın, Demokrat

²⁵ 09. 07. 1953 Tarih ve 6123 Sayılı "Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki kanun" görüşmeleri için

bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c023/tbmm09023092.pdf>

²⁶ 7 Mart 1954'te başlayan tartıŐmalara yol açan kanunun meclis tutanakları için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c029/tbmm09029060.pdf>

Parti'nin önde gelenlerinden biri hakkında itibarını zedelediği düşünülen yazı ile ilgili "itibarı kırılan kişi" fark etmese de savcı harekete geçebilecekti. Bu madde, ülkedeki tüm savcılarını harekete geçirmiş ve onlarca gazeteci hakkında kovuşturma yapılmıştır (Topuz, 2003: 196).

7 Haziran 1956'da Basın Kanunu'nda yapılan değişiklikle 1954'te basın aleyhine alınan tedbirler ağırlaştırılmıştır. Gazete sahibi ve sorumlu müdür olmak yeni şartlara bağlanırken, altı aylık mahkûmiyeti olan gazetecilerin meslekten icrasına ilişkin hüküm kanun maddesi ile kabul edilmiştir. .²⁷

Bu değişiklikler sonucunda, Mart 1954- Mayıs 1958 arasında 1161 gazeteci hakkında kovuşturma yapılmış ve bunlardan 238'i mahkûm edilmiştir. Bu davalar sonucunda Ankara Cezaevi "Ankara Hilton" adıyla anılmaya başlanmıştır. (Topuz, 2003: 205)

1956 tarih ve 5680 sayılı Basın Kanununun bazı maddelerinde yapılan değişiklikler iktidar-muhalefet ilişkilerinin seyrini etkileyecek boyutlara ulaşmıştır. Bu dönemde iktidarın yayın organı olan *Zafer*'in dışında pek çok gazete ve dergi DP'yi desteklemeye başlamıştır. *Havadis* doğrudan destek verirken, *Hürriyet* ve *Milliyet* ilk çıktıkları dönemde ilan ettikleri tarafsızlıklarını kısmen terk ederek iktidara dolaylı olarak destek vermeye başlamışlardır. Ancak *Milliyet* 1958'den itibaren Vatan Cephesi, İspat Hakkı tartışmaları, Tahkikat Komisyonu ve öğrenci

²⁷ 6 Haziran 1956 tarih ve 6732 sayılı "Basın Kanununun Bazı Maddelerinin Tadiline ve Kanuna Muvakkat Bir Madde İlavesine Dair Kanun" ve aynı tarihli ve 6733 Ssayılı "Neşir Yolu İle veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler" hakkındaki 6334 Sayılı Kanunun Adı ile Bazı Maddelerin Tadiline Dair Kanun" ile ilgili Meclis Tutanakları için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c012/tbmm10012073.pdf>

olayları bağlamında muhalefet yanlısı bir yayın politikası izlemeye başlamıştır. Muhalefet partisi CHP'nin yayın organı olan *Ulus* dışında *Vatan* ve *Cumhuriyet* dönemin muhalif gazeteleridir. *Akis*, *Forum* ve *Kim* ise etkili muhalefetleriyle dikkat çeken dergilerdir (Topuz, 2003: 209-225).

Basın üzerindeki tüm hukuki baskıların yanı sıra özel bir kanunla 27 Nisan 1960'da kurulan Tahkikat Komisyonu kurulur. Kanunun ikinci maddesi basınla ilgili iki yeni hüküm getirmektedir: Yasağa uymayan gazete ve dergilerin basımı ve dağıtımı önlenecektir; yayın yasaklarına ısrarlı bir şekilde uymayan yayınlar kapatılacaktır (Topuz, 2003: 208). “CHP ve Bir Kısım Basının faaliyetlerini Soruşturmakla” görevli Tahkikat Komisyonu, *Akis* dergisi yazarı Kurtul Altuğ'u, *Ulus*, *Dünya*, *Demokrat İzmir*, *Sabah Postası* gazeteleri ile *Akis* ve *Kim* dergilerinin yayınlanmasını yasaklamış ve basıldıkları matbaaları kapatmıştır (Aksoy, 1999: 31).

DP döneminde gazeteler için temel hammadde olan gazete kâğıdı ise basına yönelik baskıların bir diğer aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. 1957 seçimlerindeki başarısızlığının sorumlusu olarak gördüğü basını terbiye etmenin bir aracı olarak “kâğıt”ı da kullanmıştır. 25 Kasım 1957'de Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nın yayınladığı bir tebliğ ile her türlü gazete ve dergi kâğıdı ithalatını devlet tekeline alınmıştır, ithal edilen kâğıtlar SEKA'nın ürettiği kâğıtlarla aynı şekilde tek fiyat üzerinden satılacaktır. DP döneminde gazete kâğıdı ton fiyatı 1950-1956 yılları arasında 600 lira, 9 Mart 1956'da yapılan zamlarla 890 lira; 20 Kasım 1957'de 1.000 lira; 12 Ağustos 1958'de 2.500 lira, 4 Temmuz 1959'da 2.050 lira olmuştur (Aksoy, 1996: 537).

3. 3. 3. Parti- Basın Paralelliği

Demokrat Parti, 1951'den itibaren basına yönelik yasal düzenlemelerle, muhalif basını susturmaya ve kendisini tarafsız olarak sunan basını en azından sessiz kalsını sağlayacak önlemleri kullanmaya başlamıştır. Ancak politik koşutluğun bu dönemdeki en dikkat çekici göstergesi CHP'nin mallarının müsadere konusudur.

Demokrat Parti, Aralık 1953'te CHP'nin maddi varlığının tek parti döneminde devletin imkânlarını kullanarak elde ettiği gerekçesiyle devlete iadesine ilişkin bir kanun teklifi verdi. DP'ye göre, CHP devletle içiçe olduğu zamanlarda bütçeden, özel idarelerden, belediyelerden sağlanan gayrimenkul ve paraları, partinin donanımı için kullanmıştı ve bu hakız elde edilen malların “millete iade edilmesi” gerekliydi. Muhalefete göre ise bu teklifle yapılmak istenen bir “müsadere” idi (Öymen, 2009: 413). Bu dönemde *Ulus*'ta muhabirlik yapan Altan Öymen'in anlattıkları CHP'nin mallarına el konulması halinde *Ulus*'un geleceği ile ilgili parti yönetiminin karar vermesi ilgili gelişmeleri şöyle anlatıyor:

“CHP'nin tüm birimleri, kanunun yürürlüğe girdiği andan itibaren, partiye ait tüm binaları boşaltmaya ve malları devletin sorumlu memurlarına teslim etmeye hazır olacaktı. CHP'nin bu kanunu bir “mal sorunu değil, bir “rejim” sorunu saydığı, mal konusuyla zerre kadar ilgilenmediği herkese gösterilecekti. Biz de *Ulus* binasını boşaltmaya hazır olacaktık. Gazeteye ait tüm mal, araç ve malzemeleri binada bırakacaktık. 1951'den beri makam odaları bizim binada (*Ulus* binası) bulunan –Genel Başkan İsmet İnönü dâhil- parti yöneticileri aynı şekilde davranacaktı. (...) *Ulus*'un binası ve matbaası elden gittikten sonra gazete olarak çıkarılıp çıkarılamayacağı tartışmalıydı. (...) (b)ir çok hukukçu *Ulus* adını kullanma hakkının da, el konulan mallar arasına girdiği yorumunu yapıyordu. (...) *Ulus*'un yayına devam etmesi halinde (Menderes)

onu canı istediği zaman kapatabilirdi. O açıdan *Ulus* 'un aynı adla yayınına devam etmesi, en azından, riskliydi. ” (Öymen, 2009: 415).

Parti yönetiminde yapılan tüm bu tartışmaların ardından *Ulus* 'un yayınlarının durdurulmasına karar verilmiştir. Eski *Ulus* 'la hukuki, idari ve mali bir ilişkisi bulunmayan ve özel sermaye ile kurulacak olan “*Yeni Ulus*’un çıkarılmasına karar verilmiştir. *Yeni Ulus* 'un imtiyaz sahibi, CHP'nin yöneticilerinden olan Nihat Erim olurken gazete eski bir CHP'li milletvekili olan Hıfzı Oğuz Bekata'nın matbaasında basılacaktır (Öymen, 2009: 416).

CHP bu süreçte hem genel merkez binası olarak kullandığı hem de *Ulus* gazetesinin yayıma hazırlandığı binayı boşaltırken, bu binanın bulunduğu *Rüzgârlı Sokak* 'ta Demokrat Parti Genel ve Merkezi ve *Zafer* gazetesinin ortak binası inşa edilmiştir (Öymen (2009: 425). CHP Genel Merkezi ve Ulus binası olarak kullandıkları binanın üç katı büyüklüğünde inşa edilen DP Genel Merkezi'nin finansmanının başka kaynakların yanı sıra *Zafer* gazetesinin büyük ölçüde artan remi ilan kontenjanının da büyük payı olduğunu ifade etmektedir (Öymen: 2009: 417).

Basına uygulanan yasal baskınların yanı sıra Adnan Menderes gazetecileri telefonla arayarak yazdıkları yazı nedeniyle tehdit etmeye, gazete temsilcilerinin görevden alınmaları için patronlarına baskı yapmaya başlamıştır. Örneğin, Başbakan Menderes'in 1954 Seçimleri öncesinde milletvekili adaylığı teklifinde bulunduğu *Hürriyet* Ankara temsilcisi Emin Karakuş seçimlerden hemen ertesinde görev yerleri değiştirilen üst düzey yönetici ve yargıçların listesini yayınladığı gerekçesiyle tehdit edilmiştir (Karakuş, 1977: 245).

“(Haberi) gazeteye bildirdiğim günün sabahı telefon çaldı. İstanbul’dan aranıyordum. Saat yediydi.... (Arayan) Başbakan Menderes’di.

“*Bak sana son ihtarımı yapıyorum. Bir daha bu gibi menfi haberleri gazeteye yazarsan sana yapmayacağım kalmaz*” dedi ve telefon büyük bir gürültüyle kapandı. Bu, Menderes’in bana ne ilk ne de son çıkışması oldu. Fırsat buldukça beni, Bakanları, Emniyet Müdürlüğü aracılığıyla çağırarak ve tehdit edecekti. ”

Emin Karakuş (1977: 338), *Hürriyet* Ankara Temsilciliği görevinden alınışını ise şöyle anlatmaktadır:

“Birkaç yıldan beri her hafta pazar günleri “Ankara Mektubu” başlıklı yazılarımın *Hürriyet* gazetesinde yavaş yavaş kesildiğini görmeye başladım. Yazılarımın biri çıkıyorsa ikisi çıkmıyordu. O günlerde yalnız muhalefet yapan gazeteler üzerinde değil, yansızlığı ile tanınmış gazeteler üzerinde de hükümetin baskısını kendini iyice duyurur hale gelmişti. (...) Gazetenin sahibi bir gün ansızın Ankara’ya geldi... Geldiği günün akşamı İstanbul’a döndü. . Ertesi gün de beni İstanbul’a çağırıyor gittim. Patronumun bana karşı gerçekten büyük güveni vardı. Hal ve hatır sorduktan sonra, ‘Karakuş seni Ankara Temsilciliğinden alacağım’ dedi. Neye uğradığımı bilemedim. Takdir onundu.... Sonradan öğrendiğime göre, Menderes, benim görevden alınmamı istemiş, çaresiz bu istek kabul olunmuştu. ”

Gazetecilere ve gazete patronlarına uygulanan baskılar ve telkinlerin yanı sıra, örtülü ödenekten yararlandırılan gazeteler de siyasi iktidar ve basın ilişkisinde politik koşutluğun göstergeleri arasında sayılabilir. 27 Mayıs İhtilali’nden sonra Yüksek Soruşturma Kurulu’nun talebiyle 28 Ekim 1960’da yapılan açıklama, örtülü ödenekten gazetecilere verilen para 723. 809 liradır. Yassıada Yüksek adalet Divanı Örtülü Ödenek Davası Gerekçeli Kararı’nda ise 1950-1960 yılları arasında örtülü ödenekten kullanılan 24 milyon 548 bin 713 lira 68 kuruşun 948. 535 lira 71

kuruşunun basına, gazetecilere ve gazetecilik örgütlerine verildiği belirtilmektedir. Yüksek Soruşturma Kurulu'nun açıklamasında belirtilenden fazla olan ve gerekçeli Karar'da açıklanan 224. 725, 77 liralık ödeme kamuoyuna açıklanmadığı görülmektedir. Ayrıca basına örtülü ödenekten verilen paranın 58. 811, 93 liralık kısmı usulüne uygun iken 165. 913, 84 lira usulsüz olarak basına dağıtılmıştır²⁸. Bunlar arasında en yüksek tutar 147. 900 lira ile *Büyük Doğu* için Necip Fazıl Kısakürek'e verilmiştir (Aksoy, 1999: 33-34).

Demokrat Parti döneminde basın siyaset ilişkisini yansıtan uygulamalardan biri de 1953 yılında İstanbul'da kurulan ve 1956'dan itibaren Demokrat Parti'nin propaganda organı olarak yayın yapan *Havadis*'i yayınlayan şirket olan *Neşriyat Türk Anonim Ortaklığı*'nın işleyiştir. 560. 000 liralık sermayesi ve her biri 500 lira değerinde olan 1120 paya ayrılmış olarak kurulan şirketin kurucuları Demokrat Parti'nin ve iş dünyasının önde gelen isimleridir. Ancak 1954 yılından itibaren başkalarının elinde olan hisseleri almaya başlamış, şirket kurulduğunda 1120 paydan 180'i partiye aitken 1959 yılına gelindiğinde payların tamamı partiye geçmiştir. 18 Ekim 1956'da ilk sayısı çıkan *Havadis*, geniş bir yazar kadrosuyla Demokrat Parti'nin propagandasını yapmak üzere tasarlanmıştır. Ancak işletme masraflarının yüksekliğinin sermayeden karşılanamaması ve Parti'nin finansmanının bu şirket üzerinden yapılması²⁹ nedeniyle bankalardan krediler alınmış³⁰, bu kredilerin de

²⁸ 1950-1960 yılları arasında örtülü ödenekten basına verilen paranın listesi için bkz. Aksoy, 1999: 33- 36

²⁹ DP'nin finansmanına şirketin katkısını yönetim kurulu kararlarından bir örnek; Neşriyat TAO, 24 Ekim 1957 tarihli yönetim kurulu toplantısında şirketi geliştirmek amacıyla İş Bankası'ndan 300bin, Ziraat Bankası'ndan 300 bin, Ticaret Bankası'ndan 200 bin lira kredi alınmasına ve DP Genel İdare Kurulu'na 800 bin lira borç verilmesine karar verilmiştir.

³⁰ Neşriyat TAO'nun bankalardan aldığı, limitleri aşan kredi miktarları ve kredilerin usulsüz

faizleri de masraflara eklenince şirket gelirleri giderlerini karşılayamaz hale gelmiştir. Bu nedenle 30 Haziran 1957’de toplamda 1. 062. 567. 81 lira zarar ederek sermayesini tamamen kaybeden şirket, DP’nin diğer propaganda gazetesi olan *Zafer*’i yayınlayan *Güneş Matbaacılık TAŞ* ile Türk Ticaret Kanunu Hükümlerine göre birleşme işlemlerinin tamamlanmamasına rağmen birleşmiştir. *Havadis* ile Demokrat Parti’nin yakınlığının bir diğer göstergesi de gazete kâğıdıdır. 1957-1959 yıllarında SEKA’nın peşin parayla yaptığı kağıt satışı kuralı *Havadis* için geçerli olmamış, *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet* ve *Yeni Sabah* kağıt alabilmek için sürekli para yatırıp bazen de borçlu kalırlarken *Havadis*, SEKA’ya sürekli borçlu kalmıştır. Bunların yanı sıra, 18 Ekim – 31 Aralık 1956 döneminde ortalama 55 bin olarak gösterilen gazete tirajının önemli bir bölümünün abonelerden oluştuğu görülmektedir. 1 Mayıs 1960’ta 3435 olan toplam abonenin 2640’ı Demokrat Parti iken 543’ü kamu kurumları olarak görülmektedir (Alemdar, 2009: 173-176).

Çok partili yaşama geçilmesi sürecinde basında önemli bir hareketlenme yaşandığı görülmektedir. 1946 seçimlerinde hem CHP he de DP gazetecileri milletvekili yapmışlardır. Gazetecilerin milletvekili yapılmaları, tek parti döneminde olduğu gibi basının kamuoyu oluşturma gücünden yararlanmaktır. 8. Dönem TBMM albümünde yer alan bilgilere göre bu dönemde TBMM’de toplam 465 milletvekili vardır. CHP’nin iktidarda olduğu bu dönemde sekiz gazeteci milletvekili olmuştur. Fuat Bilal (*Türk Dili Sorumlu Müdürü*), Eminittin Çetinöz (*Muharrir*), Abdurrahman Konuk (*And İdare Müdürü ve Başyazarı*), Mehmet Kamil

kullanımları için bkz. Alemdar, 2009: 175.

Boran (*İleri Hukuk* Sahibi ve Yazarı), Yusuf Ziya Ortaç (*Akbaba* Sahibi ve Yazarı), Ahmet Fahri Kurtuluş (*Yeni Mersin* Yazı İşleri Müdürü), Ahmet Remzi Yüreğir (*Yeni Adana* Sahibi ve Başyazarı) Orhan Seyfi Orhon (Muharrir). Bu dönemde DP'den meclise giren tek basın mensubu Faruk Nafiz Çamlıbel'dir.

1950 seçimlerinde ise DP milletvekili sayısı ile birlikte gazeteci-vekil sayısını da arttırmıştır. 9, 10 ve 11. Dönemlerde toplam 50 gazeteci milletvekili olarak mecliste görev yapmıştır.

Dönemin basın konusunda muhalefetin en çok yakındığı hususlardan biri de resmi ilanların gazetelere ayırım yapılarak dağıtılmasıdır. 1951'de Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı'nın yetki ve denetimine alınan resmi ilanlar, ağırlıklı olarak Demokrat Parti yanlısı gazetelere verilmeye başlanmıştır. 1951-1958 yılları arasında *Ulus*'un aldığı resmi ilan payının 539. 761 lira iken, *Zafer* ve *Akşam Postası*'nın aldıkları resmi ilan paylarının 5. 616. 815 liradır.

3. 3. 4. Gazete Tirajları

1952 yılında basın ilanlarının dağıtımının hükümet kontrolüne geçmesiyle birlikte Demokrat Parti basını kontrol altında tutmak, muhalif basını susturmak üzere bir nevi “havuç-sopa” politikasını devreye sokmuştur. Demokrat Parti daha sonraki yıllarda da kendi propagandasını yapmak amacıyla pek çok ulusal ve yerel gazetenin yayınlanmasını teşvik etmiştir. İktidar yanlısı pek çok gazete ilan ve reklam gelirlerini arttırmak için tirajlarını yüksek göstermiş, Demokrat parti de buna göz

yummuştur. Örneğin, Demokrat Parti'nin yayın organlarından olan *Havadis*'in satış rakamları Amerikan Ulusal Arşivi (NARA) belgelerinde 1957 yılı için 25. 000 iken (Tamer, 2010: 363) Neşriyat Türk Anonim Ortaklığı Yönetim Kurulu verilerine göre 1957 yılının ilk iki ayı için 43. 000'dir (Alemdar, 2001: 227)

1940-1949 Yılları Arası Gazete Tirajları				
Gazete	1940-1945	1945	1948	1949
Akşam	-	16. 000	15-17. 000	13. 500
Cumhuriyet	15-16. 000	20. 000	56. 000	45. 000
Hürriyet	-	-	15-20. 000	35. 000
Tan	-	10. 000	-	7. 000
Son Posta	10-12. 000	12. 000	14-18. 000	12. 500
Tasvir(-i Efkar)	-	11-12. 000	20-25. 000	22. 500
Vatan	7-8. 000	5. 000	30-35. 000	32. 500
Ulus	10-12. 000	30-35. 000	20-25. 000	30. 000
Vakit	4-5. 000	5. 000	-	-
Yeni Asır	-	4-5. 000	12. 500	9. 000
Yeni Sabah	8-10. 000	5. 000	10. 000	11. 000
Kaynak: Tamer, 2010: 362				

1953-1960 Yılları Arası Gazete Tirajları					
Gazete	1953	1956	1957	1958	1960
Hürriyet	100. 000	200. 000	150. 000	125. 000	200. 000
Cumhuriyet	40. 000	70. 000	90. 000	70. 000	85. 000
Milliyet	-	60. 000	80. 000	60. 000	85. 000
Dünya	15. 000	+30. 000	40. 000	+30. 000	-
Ulus	-	50. 000	-	40. 000	-
Zafer	-	60. 000	-	75. 000	-
Akşam	16. 000	+10. 000	12. 000	10. 000	50. 000
Vatan	25. 000	-10. 000	7. 000	6. 000	35. 000
Yeni Sabah	40. 000	-100. 000	70. 000	-	85. 000
Yeni Asır	-	12. 000	-	25. 000	20. 000
Yeni İstanbul	15. 000	10. 000	8. 000	8. 000	22. 500
Kaynak: Tamer, 2010: 363					

3. 3. 5. Ara Değerlendirme

Çok partili yaşama geçişle birlikte, basın-siyasal iktidar ilişkileri Adnan Menderes'in muhalefetteyken basınla kurduğu ilişkilerin yanı sıra 1950 Basın Kanunu'nun özgürlükçü maddelerinin de etkisiyle 1952'ye kadar gazetecilik açısından olumlu bir dönem olarak değerlendirilebilir. Ancak, 1954'ten itibaren gerek ekonomik alanda yaşanan çalkantılar gerekse Demokrat Parti politikalarına dönük toplumsal muhalefetin yükselişi ile basına yönelik baskılar giderek artmıştır. 1950 seçimlerinden sonra, Türk siyasal sistemini Linz'in otoriter rejimlerin çağdaş görüntüsü olarak "seçimsel demokrasi" olarak adlandırdığı rejim tipine uygun olduğu söylenebilir. DP'nin gerek muhalefet Partisi olan CHP'ye gerekse diğer muhaliflere yönelik baskıcı tutumu giderek yükselen bir hal almıştır.

DP dönemi politik koşutluğun düzeyinin göstergelerinden ilki olan yasal düzenlemeler alanında çıkarılan kanunların basın özgürlüğünü kısıtlama, muhalif basını susturma, kendisi yansız olarak tanımlayan basını ise yanına çekme yönünde işlev görmüştür. Siyasi partiler ile basın - yayın organları arasındaki örgütsel bağların ise yoğun olduğu açıktır. Gerek kamu yayıncılığı alanında radyonun muhalefete kapatılan mikrofonları gerekse DP isteği ve desteği ile yayınlanmaya başlanan gazetelerin sayısının artması bunun göstergeleri arasında sayılabilir. Ancak siyasi parti – basın arasındaki örgütsel bağın en dikkat çekici ve açık göstergesi Neşriyat Türk Anonim Ortaklığı ile bu şirketin bünyesinde çıkarılan *Hâkimiyet* ve daha sonra bu şirkete bağlanan *Zafer* ile partinin ilişkisidir. Siyasi parti ile basın arasındaki politik koşutluğun başka bir göstergesi olarak bu dönemde gazeteci milletvekillerinin sayısı gösterilebilir. DP döneminde milletvekili olan gazetecilerin

bir kısmı, bu gazetecilerin iktidar partisine yönelik muhalefetlerini sonlandırmak için milletvekili yapılmışlar, bir kısmı da partinin propagandasını daha etkili kılmak üzere tercih edilmişlerdir. DP milletvekili olarak mecliste görev alan gazetecilerin bu dönemde çıkarılan basına yönelik kısıtlayıcı kanunlara muhalif olamamışlardır. Gerek örtülü ödenekten gazetecilere ve gazetelere verilen paralar gerekse resmi ilan ve reklam dağıtımını üzerinde siyasi iktidarın yetkileri ve çok sayıda yerel gazetenin çıkarılması gibi uygulamalar dönemin basın sisteminde politik klientelizmin etkisini göstermektedir. On yıllık iktidarı boyunca tek parti dönemi politikalarını eleştiren ve sürekli kendisinden önceki dönemin anti-demokratik uygulamalarına göndermede bulunan DP, aynı politikaları uygulama devam etmiştir. Ancak, bir önceki bölümde de değerlendirildiği gibi, tek parti dönemi bağımsızlık sonrası otoriter sistemler çerçevesinde ele alınabilecek özelliklere sahipken, çok partili sisteme geçildikten sonra ilk kez seçimle iktidara gelen DP'nin bu yönde değerlendirilmesi mümkün görülmemektedir. DP, Türkiye'nin "seçimsel demokrasiler" kategorisine girmesinde ve uyguladığı popülist politikaların yanı sıra "çoğunluğun oyunu almış olmasını" otoriter pratiklerinin meşruiyet kaynağı olarak görmüştür. Bu yaklaşımı kendisinden sonraki dönemleri de etkilemiş, 2000'li yıllarda iktidara gelen AKP'nin rol modeli olmuştur.

3. 4. 1960-1980 Dönemi

3. 4. 1. Dönemin Siyasi ve İktisadi Gelişmeleri

DP'nin kırsal kesimle kurduğu ilişki ve bu ilişkinin bürokrasi ve sanayi burjuvazisi içinde yarattığı olumsuz sonuçlara tepki olarak gelişen 1960 askeri müdahalesinden sonra yeni bir politika ortaya çıkmıştır (Keyder, 1990: 118-119). 1970'lerde uygulanan ekonomi politikası, bürokratlarla sanayicilerin taleplerini bir araya getiren, kıt kaynakların ve özellikle dövizin hızlı kalkınma amacıyla rasyonel ve planlı biçimde tahsisini sağlamaya dönüktür. Sanayinin arkasındaki siyasi güce rağmen hızlı sanayileşmenin gerektirdiği tarımsal çözülme ve tarımdan sanayiye kaynak aktarımı gerçekleşmemiştir (Boratav, 1990). 1960 müdahalesinden sonra yürürlüğe konan ve çeşitli evrelerden geçtikten sonra 70'lerin sonlarında krize giren ekonomi politikalarının temel özelliği sanayi merkezli, içe dönük ve dışa bağımlı olmasıdır (Boratav, 1990; Keyder, 1990). İthal ikameci sanayileşme modeli olarak anılan bu model, dışarıdan ithal edilen sanayi mallarının içeride üretimine ve iç pazarda tüketimine dayanan bir büyüme tarzıdır. Türkiye'de sanayi kapitalizminin gelişiminde önemli bir evreyi temsil eden ithal ikameci model teknoloji ve temel girdiler bakımından dışa bağımlı, üretim ölçeği, birim maliyet ve kalite olarak rekabet gücünden yoksun bir sanayi yapısının yerleşmesine neden olmuştur (Keyder, 1990: 124-140). Bu dönemin bir diğer özelliği de hizmet sektörünün aşırı büyümesi olmuş, kırsal kesimden aldığı göç ile hızlanan kentleşmede, göç eden kitleler ağırlıklı olarak hizmet sektöründe istihdam edilmiştir. Bu da kentleşmenin sanayileşmenin önüne geçmesine neden olmuştur (Boratav, 1990: 334). 1962-76 arası dönemin diğer belirleyici özelliği siyasal rejimin popülist bölüşüm politikalarıdır. Geniş halk kitlelerinin siyasal alanda rol almalarına imkân veren bu politikalar, büyük toprak

sahiplerinin, ticaret ve sanayi burjuvazisinin egemen unsurlar olarak siyasi iktidara ve ekonomi politikalarına hükmettiği ancak bunu siyasi rejimin zorunlulukları çerçevesindeki kısıtlamalarla uygulanan politikalarıdır. Bu kısıtlamalar siyasi partilerin genel oy mekanizmasını kullanarak rekabet ettikleri ve bu rekabette işçi ve köylü kitlelerinin isteklerine duyarlı olmaları biçiminde iktisadi ve sosyal politikalara yansımalarıdır. Bu sayede egemen bloğun uzun dönemli çıkarları ile geniş halk kitlelerinin kısa dönemli çıkarları arasında uzlaşma sağlanmıştır (Boratav, 2003: 122).

. 12 Eylül darbesi 1980 öncesinde yaşanan siyasal ekonomik ve toplumsal krize yanıt olarak siyasal iktidarın yapısı yeniden düzenlenmeye çalışılırken aynı zamanda iktisadi yapının da dönüştürüldüğü bir dönemdir. Bu uygulamaların ardından gelen 1980 askeri darbesi, popülist politikalarla desteklenen, dışa bağımlı, müdahaleci, ithal ikameci model ile sağlanan uzlaşmanın egemen güçlerin aleyhine bozulma ihtimalinin güçlendiği durumda “dengeyi” yeniden sağlamaya yönelik bir girişim olarak karşımıza çıkmaktadır. 1977 itibarıyla ekonomik alanda yaşanan bunalım 1980’e gelindiğinde siyasi bir bunalıma dönüşmüş ve darbenin “resmi” gerekçesi, ekonomik bunalımdan çok anarşi, terör, kısır parti çekişmeleri olmuştur (Boratav, 2003: 140).

3. 4. 2. Yasal Düzenlemeler

Demokrat Parti’nin on yıllık iktidarı 27 Mayıs 1960 darbesi ile sona ermesinin ardından toplumsal gelişmeyi önemli ölçüde etkileyen 1961 Anayasası hazırlanmış ve toplumsal örgütlenme ve ifade özgürlüğünün önünü açan maddeler yeni anayasada yerini almıştır. Milli Birlik Komitesi (MBK) üyeleri müdahaleden

sonra, 12 Ekim 1960'da DP döneminde çıkarılan “Neşir Yoluyla ve Radyo İle İşlenecek Cürümler Hakkındaki Kanunları iptal etmiş ve basını içinde olduğu baskı ortamından kurtarmıştır.

1961 Anayasası, temel hak ve özgürlükleri genişletmiştir. Anayasanın 22-27. Maddeleri basın hak ve özgürlüklerini ve bunların dokunulmazlığını belirtirken, haberleşme özgürlüğü ile yakın ilişkisi bulunan 20. Madde de düşünce ve ifade özgürlüğü düzenlenmiştir.

Madde 22: Basın hürdür sansür edilemez; yayın yasağı konamaz³¹; gazete ve dergiler toplatılamaz³²; gazete ve dergiler kapatılamaz³³;

Madde 23: Gazete ve dergi çıkartmak için önceden izin alınmaz mali teminat gerekmez; haber, düşünce ve kanaatlerin yayınlanması engellenemez;

Madde 25: Basımevlerine ve basın araçlarına el konamaz;

Madde 27: Cevap ve düzeltme hakkı kötüye kullanılamaz;

Madde 22 : Devlet haberleşme hakkının kullanılması için olanaklar sağlar

³¹ Yayın yasağı ancak yargı görevinin amacına uygun olarak bir gizlilik gerekiyorsa konabilir. Bu madde daha sonraki dönemlerde önemli toplumsal olaylarla ilgili olarak sayısız kere kullanılmış ve haber alma hakkı bu madde sayesinde engellenmiştir.

³² Gazete ve dergiler “hakim kararı” ile toplatılabilir. Eylül 1971’de yapılan değişiklik ile gazete ve dergilerin toplatılması konusunda hükümete ve hakimlere yeni yetkiler verilmiştir. Buna göre devletin bütünlüğünün, ulusal güvenliğinin, kamu düzeninin, genel ahlakın korunması bakımından, hakim kararının gecikmesi durumunda ve kanunun açıkça yetkili kıldığı “merci” emriyle gazete ve dergiler toplatılabilir. Yetkili kılınan “merci”ler bakanlar kurulu, içişleri bakanlığı, valiler, emniyet müdürleri, sıkıyönetim komutanlarına bu tür yetkilerin verilebileceği farklı kanun maddelerinde geçmektedir. Gazetelerin toplatılmasını önleyen bu maddenin işlerliği sınırlandırılmıştır.

³³ Gazete ve dergilerin kapatılamayacağını hükme bağlayan bu madde, “gazete ve dergilerin ancak mahkeme kararıyla kapatılabileceğini” belirtir. Bu madde ile ilgili olarak da 1971’de yapılan değişiklikle gazeteler milli güvenliğe, kamu düzenine, genel ahlaka, insan hak ve hürriyetlerine dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal cumhuriyet ilkelerine ve devletin bölünmezliğine aykırı yayınlardan mahkum olma halinde mahkeme kararı ile kapatılabilir.

Madde 23: Basının sorumlulukları düzenlenmektedir³⁴

Basına özgürlük ve basın çalışanlarına önemli haklar sağlayan, resmi ilanların dağıtımını düzenleyen yasal ve anayasal düzlemdeki bu uygulamalardan sonra basın özgürlüğünü kısıtlayan ilk kanun yaklaşık bir yıl sonra 7 Mart 1962’de yayınlanan 38 sayılı Tedbirler Kanunu olmuştur. Bu kanun ile “27 Mayıs Devrimi’ni söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür ve başka araçlarla yersiz, haksız veya gayrimeşru göstermeye çalışanları” suçlamaya yöneliktir. Ahmet Emin Yalman, Selami Akpınar, Sabahattin Eyüboğlu gibi isimler yargılanmışlar ve beraat etmişlerdir. ³⁵

29 Kasım 1960’ta da 1950 Basın Kanunu’ndaki anti demokratik maddeler kaldırılmıştır. 1 Aralık 1960’ta Ceza Kanununda yapılan değişiklik ile *İspat Hakkı* gazetecilere iade edilmiştir. MBK’nın basın alanının düzenlenmesine yönelik olarak iki önemli kanun değişikliğini hayata geçirmiştir. Bunlardan ilki, gazete çalışanları ile patron arasındaki ilişkileri düzenleyen 5953 sayılı Fikir İşçileri Kanunu değiştiren 212 sayılı kanundur. İkincisi ise DP’nin denetimi altında olan resmi ilanları düzenleyen Basın İlan Kurumu’nun 195 sayılı kanun ile kurulmasıdır.

4 Ocak 1961’de kabul edilen 212 sayılı kanunla gazetecilere sağlanan hakların en önemlileri kıdem hakkı; ölüm tazminatı; gazetelerin kapanması durumunda gazetecilere tazminat verilmesi; istifa eden gazeteciye kıdem tazminatı

³⁴ İnuğur, Türk Basın Tarihi..., s. 376-377, Ayrıca bkz. İçel, a. g. e. , s. 37-40, Topuz, Türk Basın..., s. 233-235.

³⁵ 27 Mayıs’tan kısa süre sonra Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir ve arkadaşlarının yeni darbe girişimlerine karşı çıkarılan Tedbirler Kanunu’nun işlevi sınırlı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aksoy, Metin; Gazetecinin Yaşamı, TGC Yayınları, 1999, s. 41.

verilmesi; aylıkların peşin olarak ödenmesi; gece çalışanlara hafta iki gün izin hakkı tanınması; kar eden gazetelerin gazetecilere her yıl bir maaş ikramiye vermesi; iş anlaşmazlıklarının ticaret mahkemelerine değil iş mahkemelerine verilmesi; ödemelerin geciktirilmesi durumunda her gün için yüzde 5 faiz yükümlülüğü getirilmesidir (Topuz, 2003: 229; Üstün, 2009: 197-199).

MBK'nın ikinci uygulaması, DP döneminde resmi ilanları tekeline alarak yaratılan "besleme basın"ın yok edilmesine yönelik olarak Basın İlan Kurumu'nun kurulmasıdır. Basın İlan Kurumu, 2 Ocak 1961'de kabul edilmiş ve 9 Ocak 1961'de 195 sayılı yasayla özerk bir kurum olarak kurulmuştur. Kurumun 36 üyeden oluşan genel kurulunda gazete sahiplerinden 6, Gazeteciler Sendikası'ndan 3, İstanbul, Ankara ve İzmir Gazeteciler Cemiyeti'nden 3 üye; çeşitli bakanlıklardan 11, SEKA'dan 1, Üniversite ve İletişim Fakültelerinden 7, Odalar Birliği'nden 1, Barolar Birliği'nden 1, TRT'den 1, AA'dan 1 İlan Prodükörlerinden 1 üye yer alacaktır. Yasada Basın İlan Kurumu'nun görevleri şöyledir: Resmi ilanların gazetelerde ve sürekli yayınlarda basılmasına aracı olmak; gazete ve sürekli yayınlara, basın dernekleri ve sendikalara en çok 5 yıllık kredi açmak; gazeteci ve basın işçilerine en çok iki yıllık borç vermek; basının makine, kâğıt ve mürekkep gibi ihtiyaçlarını sağlamak; çalışamaz durumda olan basın mensuplarına ve ölenlerin ailelerine yardım etmek; sosyal girişimlerde bulunmak. Bu yasada basın ahlak ilkelerine uymayan gazete ve dergilere verilecek resmi ilanların iki aya kadar kesilebileceğine ilişkin 49. Maddesinde, bu ilkelerin belirtilmemiş olması keyfi uygulamaların yolunu açmıştır (Topuz, 2003: 230).

Bu gelişmelerin ardında Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul Gazeteciler Sendikası, İstanbul Günlük Siyasi Gazete Sahipleri Sendikası temsilcileri 1 Haziran 1960'ta yayınladıkları bildiri ile 27 Mayıs Müdahalesine desteklerini bildirmişler ve müdahaleyi özgürlük mücadelesi olarak değerlendirmişlerdi. Bu örgütlerin girişimiyle düzenlenen toplantı ve çalışmalar, “Basın Ahlak Yasası” ve “Basın Şeref Divanı” tasarılarının temelini oluşturmuştur (Altun, 1995: 88).

Basın Ahlak Yasası, Anglo-Amerikan gazetecilik etiği anlayışı ve basın özgürlüğü fikrinin ideolojik ön kabullerinin Türkiye’de basın anlayışı açısından görünür olması tarihsel açıdan önem taşımaktadır. Basın Ahlak Yasası oluşturulurken bu süreçte rol alan Abdi İpekçi, basın özgürlüğünü “suistimal eden” yayınlar karşısında basının hürriyete layık olmadığı kanısının oluşmasına engel olmanın pragmatik bir ihtiyaç olduğunu ve özdenetimin de bunun bir yolu olarak görüldüğünü ifade etmiştir (akt. Alemdar, 1990: 80). Gazeteciler ve yayın kuruluşlarının temsilcilerinin bir araya gelerek on maddelik metni imzalamalarının ardından uygulamayı denetlemek için Basın Şeref Divanı³⁶ oluşturulmuştur. Sınırlı bir işleve sahip, özdenetim kurumu olarak çalışan Divan, sadece basına öncelik

³⁶ Başlangıçta, gazetelerin büyük çoğunluğunun yasaya uymakta titizlik göstermiş olsalar da Divan’ın bildirileri bütün yayın organlarında düzenli ve dikkat çekici bir biçimde yayınlanmamıştır. Basın Şeref Divanı’nın sınırlı etkisi, Uluslararası Basın Enstitüsü tarafından Türk basınına incelemek üzere görevlendirilen Oliver Pollak ve Oliver Reverdin’in hazırladıkları raporda da yer almaktadır. Raporda, Şeref Divanı’nın gazeteler arasında çeşitli menfaatler dolayısıyla mevcut anlaşmazlık, şiddetli rekabet ve memleketi ayıran esaslı siyasi görüş farkları yüzünden, iyi işleminin son derece zorlaştığından söz edilmektedir. Türk basınının kendi kendisini kontrol etmekte başarılı olamaması durumunda kendi hürriyetinin temelini dahi yıkmaya tehlikesiyle karşı karşıya olduğu ve Basın Şeref Divanı’nın otoritesinin takviye edilebilmesinin Divan’ın ıslah edilmesiyle mümkün olacağı belirtilmektedir. Divan’ın işleyişi ve uygulamalarına dönük tartışmaların çözüme kavuşmaması sonucunda 1968 yılında yapılan bir toplantıda Divan’ın bu haliyle varlığını sürdüremeyeceği fikri ağır basmıştır. (Alemdar, 2009: 191-192; Alemdar, 1990: 95-97).

şikayetleri ele alan ve bu şikayetler hakkında karar verebilen ancak yaptırım gücü fazla olmayan bir kuruluştur (Uzun, 2011: 67).

Basın Ahlak Yasası'nın ortaya çıkışında basının sorumluluğuna yapılan vurgu, basın özgürlüğünün öneminin yanı sıra Abdi İpekçi'nin de belirttiği gibi bu özgürlüğün "belli bir tarzda" suistimal edilmesinin önlenmesi açısından basının sorumluluğuna yapılan vurgu, dönemin siyasal hassasiyetlerinin de dikkate alındığını göstermektedir. Askeri müdahaleden üç gün sonra başlanan çalışmalar, MBK'nın gazetecilerden beklentilerinin de dikkate alındığının göstergesi olarak değerlendirilebilir (Taş, 2012: 165).

212 sayılı kanun ve Basın İlan Kurumu'nun kuruluşu gazeteciler tarafından büyük sevinçle karşılanarak yasanın kabul edildiği 10 Ocak günü, 1962 yılında İstanbul Gazeteciler Sendikası tarafından bu dönemde elde edilen kazanımların bir sembolü olarak kalması için "Çalışan Gazeteciler Günü" olarak ilan edilmiştir (Üstün, 2009: 204)

Fakat yapılan düzenlemeler, gazete patronlarının büyük tepkisiyle karşılanmıştır. Gazetecilerle gazete sahipleri arasındaki ilişkinin dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek "9 Patron Olayı" olarak adlandırılan patron direnişine yol açmıştır. *Milliyet*, *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Yeni Sabah*, *Tercüman*, *Vatan*, *Yeni İstanbul Dünya* ve *Akşam* gazetelerinin sahipleri 10 Ocak 1961'de yayınladıkları ortak bildiri ile üç gün gazete çıkarmayacaklarını ilan etmişlerdir. Patronların bildirisinde şu ifadeler yer almaktadır:

“Türk Silahlı Kuvvetleri’nin desteğiyle saflarında yer almak mücadelesini yaptığımız hür dünya cephesi basınının hiçbirisinde emsali görülmemiş, görülmeyecek olan bir kontrol sisteminin Türk basınının üzerine konulmak istenmesi karşısındaki müteaddit müracaatlarımız da neticesiz kaldığından, biz aşağıdaki gazeteler teessürümüzün ifadesi olmak üzere yarından itibaren üç gün çıkmayacağımız sayın halk efkârına üzüntü ile bildiririz” (akt: Üstün, 2003: 199).

Patronların bildirisine karşı bütün çalışan gazeteciler gösteri yapmışlardır.³⁷

Gazeteciler ayrıca 11, 12 ve 13 Ocak tarihlerinde *Basın* gazetesini çıkarmışlardır.

Gazetenin başyazısındaki şu cümleler dikkat çekicidir:

“Temel hak ve hürriyetlerimizin gerçekten kısıtlandığı, basın, yalnız basının değil, bütün memleketin gerçekten eşi görülmemiş bir tehlikenin içine sokulduğu günlerde bile gazetelerini kapatmayan ve protesto yoluna gitmeyen gazete sahiplerinin, şimdi bir ilan kurumu için yaptıkları bu hareket, basın tarihimizde herhalde şerefli bir yer kaplamayacaktır. Gazete çıkartmak çorap fabrikası işletmeye benzemez. Basın bir kamu hizmetidir”

Patronların yayın durdurmasına sendikalı ve sendikasız yazı işleri müdürlerinin bir kısmı da karşı çıkmış ve gazetelerin künyelerinde yer almamayı tercih etmişlerdir. *Dünya* gazetesinin sorumlu yazı işleri müdürü Hikmet Çağlayan ve Sami Karaören imzalarını koymayınca onların yerine Yekta Ragıp Önen’in adı yer almıştır. *Milliyet*’te Hasan Yılmaer adını koymamış onun yerine sahibi Ercüment

³⁷ Gazetecilerin taşıdığı pankartlar arasında “Menderes’e boyun eğenler, hürriyete başkaldırıyorlar”, “Simidimiz ve hürriyetimiz için”, “Patronlar paralarını biz hayatımızı koyduk”, “Çalışan gazeteciye cop patrona hep hazırlop”, “Çalışan gazeteci bugüne dek simitle ve ümitle yaşadı” sloganları yer almıştır. Bu sloganlar arasında “Biz çalışan gazeteciler, Patronla değil Milli Birlik Komitesiyle beraberiz” sloganı, gazetecileri askeri müdahaleye verdikleri desteğin somut göstergeleri arasında sayılabilir.

Karacan'ın adı çıkmış; *Vatan*'da ise Mesut Özdemir ve Gökşin Sipahioğlu adlarını koymayı kabul etmeyince gazetenin sahibi Ahmet Emin Yalman'ın adı yer almıştır.

Patronlar boykot kararını, Basın İlan Kurumu ile ilgili kısmını savunurlarken gazetelerin prodüktörlere verecekleri yüzde 25 ve kuruma verecekleri yüzde 10 komisyonun haksız olduğunu, gazetelerin aldıkları özel ilanların dökümünün de kuruma bildirilmesi, bildirim yapılmaması halinde iki ay süreyle ilanların kesileceği maddesinin gazetelerin kapanmasına neden olacağını ifade etmişlerdir. 212 sayılı kanunda basın çalışanlarına tanınan haklara yönelik olarak ise gazetecilerin büyük çoğunluğunun subay ve devlet memurlarından fazla ücret aldıklarını ifade etmektedirler. Bu dokuz gazete, çalışanlarına yaptığı ödeme listesini yayınlamış ve ödenen ortalama miktarın 2500 lira olduğunu, 4000 lira alan yazarlar bulunduğunu söylemişlerdir. İstanbul Gazeteciler Sendikası ise açıklanan rakamların doğru olmadığını belirtmiştir. Bazı gazete sahipleri, gazetecilerin gösterilerine karşı ağır eleştirilerde bulunmuşlardır. Örneğin *Dünya*'da Bedii Faik, olayların çalışan ve çalıştırılan mücadelesi olarak gösterildiğini oysaki durumun “çalışanın çalıştırana küfretmesinin, iftira yağdırmasının ve hele Vilayet merdivenlerinden Radyo'ya kadar mesleğe müdahalesini istemediği bütün resmi vasıtalara sığınarak bunları yapmasının mücadele ile ne ilgisi vardır” diye sormuştur. Falih Rıfkı Atay ise ilan gelirlerinden Gazeteciler Sendikasına verilecek payı eleştirmiştir “Bir sendikanın gelirinden, bir gün mensupları ona karşı grev yapacak olan rakip bir sendikaya kanunla gelir sağlamak hangi demokraside görülmüştür”. *Yeni Sabah* ise ülkede servet düşmanlığının başladığını iddia etmiştir (Üstün, 2009: 201-203).

Dokuz Patron olayı gazete sahiplerinin yeni yasaları protesto etmek için gazete boykotuna gitmeleri basının bir kamu hizmeti olduğu iddiasının inandırıcılığını yitirmesine yol açmıştır. Aynı zamanda basının ticari bir faaliyet olduğu ve dolayısıyla çalışanlar ve patronların iki ayrı sınıfın mensupları olduğunun çarpıcı bir göstergesidir.

1966-1967 yıllarında MBK yönetiminin sona ermesinden sonra Adalet Partisi (AP) iktidarı döneminde çıkarılan “Temel Hak ve Hürriyetler Kanun Tasarısı” dönemin basın özgürlüğü açısından tartışma yaratan bir diğer gündem maddesi olarak öne çıkmıştır. Komünizm tehdidine karşı ortaya atılan bu kanun tasarısı muhalif basının ve İsmet İnönü’nün yoğun eleştirisiyle karşılaşmış ve sadece tasarı olarak kalmıştır. 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası ile siyasal özgürlükler ve basın özgürlüğü olumsuz etkilenmiş, yapılan Anayasa değişiklikleri ile temel hak ve özgürlükler sınırlandırılmıştır.

1960-1980 arası dönemde basın ve gazetecilik açısından 1975 yılında düzenlenen İkinci Basın Kurultayı’na da değinmek gerekir. Birinci Basın Kurultayı’ndan kırk yıl sonra, 19-21 Aralık 1975’te toplanan İkinci Basın Kurultayı, basının görev ve sorumluluklarının, basın çalışanlarının sorunlarının, basın-yayın kurullarının ve Anadolu basınının sorunlarının değerlendirildiği komisyonlarda tartışılmıştır. Kurultayda oluşturulan Basının Görev Sorumlulukları Komisyonu’nun hazırladığı raporda basının kendi kendini kontrolü, basın mesleğine girişin düzenlenmesi, haberdin tarafsız ve objektif olarak verilmesi, basının eğitim görevi alt başlıklarını içermektedir.

1960 sonrası dönemin gazetecilik mesleği açısından en önemli gelişmelerinden birisi de UNESCO'nun desteği Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde kurulan Basın Yayın Yüksek Okulu'dur (Alemdar ve Uzun, 2013: 190). Bu dönemde yayıncılık açısından ise Anayasa'nın 121. maddesi ile özerk bir kamu kuruluşu olarak kurulan Türkiye Radyo Televizyon kurumu (TRT) bünyesinde 31 Ocak 1968'de başlayan televizyon yayınlarıdır. 1971 Askeri Muhtırasının ardından 1972 yılında TRT'nin özerkliği kaldırılmıştır. TRT Genel Müdürlüğü siyasi iktidarlar açısından önemli bir pozisyon haline gelmiş, 1970'ler boyunca ve daha sonraki dönemlerde de siyasi çekişmelerin yaşandığı bir kurum olmuştur. "Kamu Hizmeti" yayıncılığını gösteren Avrupa bandrolü taşıyan TRT'nin kamu hizmetinin pratikteki geçerliliği olmamıştır (Kejanlıoğlu, 2004: 189-191).

3. 4. 3. Gazete Tirajları

1960-1980 arası dönemin dikkat çekici yanlarından birisi de günlük gazetelerin ofset baskı teknolojisiyle basılmaya başlanması, gazetelerde kullanılan görsellerin daha renkli ve daha parlak olarak basılmasının olanaklı hale gelmesi ile kitlelerin ilgisini çekmesi ve içeriklerindeki magazin unsurunun artmasıdır. Bu yıllarda gazetelerin tirajlarında da önemli artışlar gözlenmektedir.

1960'lı yıllarda gazete tirajlarında önemli artış gözlenmektedir. 1960'lar boyunca en çok satan gazete *Hürriyet*'tir. 1970'te gazetelerin toplamdaki günlük ortalama satışları 2 milyona yaklaşmıştır.

1960-1970 Yılları Arası Gazete Tirajları								
Gazete	1960	1962	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Akşam	100.000	110.000	100.000	100.000	170.000	150.000	110.000	55.000
Cumhuriy		90. 000	90. 000	110.000	120.000	140.000	140.000	90.000
Hürriyet	290.000	290.000	420.000	450.000	450.000	650.000	650.000	590.000
Milliyet	150.000	170.000	170.000	150.000	180.000	230.000	220.000	200.000
Tercüman		13.000	120.000	150.000	180.000	230.000	220.000	200.000
Yeni	120.000	80.000						
Kaynak: Koloğlu, 1993 ; Kuyucu, 2012: 57.								

1971-1975 Yılları Arası Gazete Tirajları					
Gazete	1971	1972	1973	1974	1975
Hürriyet	450.000	500.000	450.000	450.000	500.000
Milliyet	200.000	180.000	200.000	230.000	250.000
Tercüman	250.000	220.000	220.000	250.000	330.000
Cumhuriyet	10. 000	62. 000	70. 000	70. 000	80. 000
Günaydın	330.000	250.000	250.000	280.000	400.000
Kaynak: Koloğlu, 1993. ; Kuyucu, 2012: 57.					

1976-1980 Yılları Arası Gazete Tirajları					
Gazete	1976	1977	1978	1979	1980
Hürriyet	400.000	500.000	550.000	650.000	650.000
Milliyet	250.000	270.000	320.000	250.000	250.000
Tercüman	270.000	330.000	450.000	450.000	470.000
Cumhuriyet	100.000	100.000	100.000	100.000	90. 000
Günaydın	320.000	350.000	500.000	550.000	600.000
Kaynak: Koloğlu, 1993. ; Kuyucu, 2012: 57.					

1970’li yıllar boyunca en çok satan gazetelerin sıralaması değişmemiş, Hürriyet ve Günaydın gibi gazeteler tirajlarını 600 binlere çıkarmışlardır. 1950’lerde başlayan 27 Mayıs 1960 sonrasında ise siyasal yaşamda başlayan zengin tartışma ortamı ve canlanma okur kitlesinde önemli bir sayısal değişime neden olmuştur.

1949 yılında bin kişiye düşen gazete sayısı 7, 3 iken 1955 yılında 20, 1964'te ise 34 olmuştur. (Özükan, 1983). DP iktidarı döneminde bir yandan siyasal iktidarın desteklediği besleme basın, basın-iktidar ilişkileri açısından oldukça sorunlu olsa da alt sınıfların beğeni düzeyine hitap eden ve onların reaksiyoner karakterine uygun yayın yapan *Hürriyet* gibi gazeteler için bir yatırım stratejisi olarak değerlendirilmiştir. *Hürriyet*, 20 Aralık 1960'ta büyüme/genişlemenin önemli bir evresi olarak anonim şirkete dönüşmüş, her dönem içeriğini yeni bir popüler vizyonla üreterek bu geleneğin temsilcisi olmuştur. Ali Naci Karacan ise biraz daha fazla eğitilmiş kitleyi hedeflediği *Milliyet*'te özü itibarıyla benzer bir strateji izlemiştir. 1960'lardan itibaren tirajlar açısından ilk sıralarda yer alan bu iki gazete, bir basın kuruluşunun haber ajansları, eklerin çıkarılması, uzmanlık sayfalarının oluşturulması, fotoğraf kullanımı, röportajlar gibi içeriğine yönelik yenilikleri ile öncü olmuşlardır. Ayrıca, ticari bir işletme olarak gazetenin yatırım alanlarının genişletilmesi, kar marjlarının yükseltilmesi gibi konularda da öne çıkmışlardır.

Ekzen (1999) 1965-1995 yılları arası dönemde basında yoğunlaşma ve tekelleşme eğilimlerini incelediği çalışmasında 1980'lerden sonra ortaya çıkan ve 1990'larda etkisi artan yoğunlaşma- tekelleşmenin temellerini 1960'lara kadar geri götürmektedir. Basın sektöründeki yoğunlaşmayı en çok satan dört gazetenin toplam tiraj içindeki payını inceleyen Ekzen 1965'te Türkiye'de yayınlanan toplam gazete sayısının 930, ilk dört gazetenin toplam tiraj içindeki payının ise yüzde 69 olduğunu belirtmektedir. 1970 yılına gelindiğinde yayınlanan toplam gazete sayısı 1200'e ulaşırken, toplam tiraj 1, 8 milyondur. İlk dört gazetenin bu toplam içindeki payı ise yüzde 72'dir. 1975'te, yayımlanan gazete sayısı 1034'e gerilerken, toplam tiraj 2, 3 milyona ulaşmış, ilk dört gazetenin payı ise yüzde 68 olmuştur (Ekzen, 1999: 91-93).

Ekzen'in değerlendirmesine göre (1999), 1975 yılı, basın sektörüne yapılan yatırımların sektör dışından olan sermaye yapısının etkisine girmeye başlamasıyla önemli bir dönüm noktasıdır. 1980 yılında 2, 7 milyonluk toplam tirajın içinde ilk dört gazete yüzde 60'lık paya sahip görünmektedir. Ancak bu dönemde farklı sermaye gruplarına ait bu şirketlerin tekelleşmeye gittiğini söylemek mümkün değildir. Tekelleşme, medya/basın sektörüne girişin zorlaştığı 1985 sonrası dönemde başlamıştır. Çünkü 1980'lere kadar olan dönemde satışı 10. 000 olan ulusal nitelikte olan Ankara ve İstanbul'da çıkan gazeteler mevcuttur. 1995 yılına gelindiğinde büyük sermaye yatırı almadan ulusal medya pazarına girmek olanaksızlaşmıştır. 1965 sonrası dönem, 1990'larda medyada tekelleşmenin oluşacağı dönemin sermayelerinin oluşması açısından önemlidir. Nitekim 1975 yılı sonunda Türkiye'deki en büyük yüz şirket içinde ilk kez iki büyük basın kuruluşu yer almıştır (Ekzen, 1999: 95-99).

En çok satan ilk dört gazetenin tirajlarındaki bu artış, 1960'lı yıllar boyunca artan fikir gazeteciliği popüler basın ayrışması açısından da önemlidir. 1960'lı yılların ikinci yarısı ile birlikte "görülmemiş kalkınma hamlesi" sloganlarıyla izlenmeye başlanan ekonomi politikaları ile halkın tüketim kalıpları genişlerken siyasal hareketliliklerin artması fikir gazeteleri ve popüler kitle basını ayrışmasını da görünür kılmıştır. Ancak sürecin sonunda bu ayrışma fikir gazeteciliğinin basın sahnelerinden önemli ölçüde tavsiyesiyle sonuçlanmıştır (Kaya, 2009: 239).

Çalışmanın teorik kısmında da üzerinde durulduğu gibi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra modernleşme teorilerinin üçüncü dünya ülkelerinin kalkınması ve demokratikleşme sorunlarının çözümlenmesinde kitle iletişim araçlarının

geliştirilmesine yaptıkları vurgu bu yıllarda Türkiye'nin iletişim sistemindeki dönüşümde etkili olmuştur. UNESCO, Dünya Bankası gibi uluslar arası kuruluşların teknik ve ekonomik yardımları TRT'nin yapılanmasında kendisini göstermiştir. 1961 Anayasası'nda özerk bir kurum kimliği kazanan TRT'ye modernleşme teorilerinin kalkınmacı yaklaşımları paralelinde görevler verilmiş, 1968'de deneme yayınlarına başlayan TRT, 1971 Muhtırasıyla özerkliği kaldırıldıktan sonra sürekli televizyon yayınlarına başlamıştır. Bu dönemdeki televizyon yayıncılığı askeri muhtıranın etkisiyle yeni siyasal sistemin destekçisi olması, DP yıllarında radyonun partizanca kullanımı ile paralellik göstermektedir.

1950- 1980 yılları arasında gazete patronları aynı zamanda gazetecilik yapan kimselerdir. Gazetecilikten yetişmiş gazete patronlarının dışında basınla ilgilenmeye başlayan ilk iş adamı 1948'de Sefa Kılıçdaroğlu, ikinci iş adamı ise 1949'da Yeni *İstanbul*'u çıkarmaya başlayan Habib Edip Törehan olmuştur.

3. 5. 1980-2000 Arası Dönem

1980 sonrası dönem, Türkiye'nin siyasi, iktisadi ve toplumsal sisteminde önemli bir kırılma noktasının başlangıcıdır. Bu dönemde uygulamayan konan Yeni Sağ politikalar ve neo-liberal ekonomik yaklaşım iletişim sisteminin yeniden yapılanmasını ve 2000'li yıllarda artan otoriterleşme eğilimlerinin kökenlerini barındırması açısından önem taşımaktadır.

3.5.1. Yeni Sağ'ın Politikalar Çerçevesinde Dönemin Siyasi ve Ekonomik

Atmosferi

1980 yılı pek çok açıdan Türk siyasi tarihi için bir milat niteliği taşımaktadır. 12 Eylül darbesinin 1980 sonrası tüm dinamikler açısından belirleyici özelliğe sahip gerçek miladi tarih olarak ele alınabileceğini belirtmektedir. Darbe Türkiye'de yeni sağın oluşumu için zemin hazırlamıştır (Özkazanç, 1999). Yapısal dönüşüm sürecinin başlangıç noktası ise 24 Ocak 1980 "Ekonomik İstikrar Önemleri" paketinin açılmasıyla başlatılabilir. 24 Ocak kararlarından kısa süre sonra yapılan 12 Eylül Askeri darbesi arasındaki bağlantı Turgut Özal'ın "Eğer 12 Eylül olmasaydı 24 Ocak Kararları başarılı olamazdı" sözleriyle açıkça ifade edilmiştir. Askeri darbenin ardından baskıcı, kısıtlayıcı, antidemokratik bir siyasi sistem temellendirilmiştir.

Türkiye 1980'lerdeki küresel gelişmeleri içyapısal sorunları ile birlikte karşılamak zorunda kalmıştır. Bu nedenle atılan neo-liberal adımlar ekonomik ve toplumsal sorunlar karşısında ancak 12 Eylül askeri müdahalesi de bu politikaların uygulanması için gerekli koşulları yaratmıştır. Bu bağlamda 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte devlet ithal ikameci politikaların yerine serbest piyasa

mekanizmasının geçirilmesine yönelmiştir. Bu yönelim, ekonominin teknokratikleşmesine bu yolla da piyasa-devlet özdeşliğinin ortadan kaldırılmasına doğru bir gelişimi başlatmıştır.

Ekonominin kıt kaynaklara bağımlı yapısı sonucu, 80 öncesi iktidarlarının uyguladığı planlamalı ve kalkınmacı iktisat teorileri yerini yeni sağ uygulamalara bırakmıştır. Yeni Sağ'ın kalkınmacı ve ithal ikameci stratejiden temel farkı bu politikaların yerine büyüme politikalarının konmuş olmasıdır (Öcal, 1995) Neo-liberal politikalar artan toplumsal çözüm beklentilerini karşılamak için popülizmi ve temelsiz vaatlerin de artmasına neden olmuştur.

Türkiye'de Yeni sağ, ekonomik ve toplumsal gelişimindeki farklılıklar ve yeterli stratejik ve taktik planlama sağlanamadan yaşanan Özal Dönemi ile Batıdaki örneklerinden farklı bir seyir izlemiştir. Türkiye'nin dışa açılma politikaları ile ve anti-demokratik biçimde küreselleşmenin içine girişi toplumsal sorunları hızlandırmıştır. Türkiye'de toplumsal kargaşalar sonrasında gelen 12 Eylül Askeri Müdahalesi “yeni” ye yol açmış, bu yol Özal iktidarının ekonomi politiğın yerine politik ekonomiyi oturma çabasının hızlı ve etkin biçimde uygulanmasını, bu yolla da sivil yaşama geçişteki hegemonyasını kurmasını sağlamıştır (Özkazanç, 1996: 1219).

Ekonomi, askeri bürokratlardan oluşan kadrolarla Batı ile tam bütünleşme ve IMF reçetelerine uygun biçimde denetim altında tutulurken askeri yönetim, Türkiye'nin geleceğini siyasal ve hukuksal açıdan yönlendirme çabalarını hazırladığı 1982 Anayasası ile şekillendirdi. 12 Eylül'ü yapanların uzun dönemli amaçları,

iktidara el koyan tüm yöneticiler gibi kendi görüş ve anlayışlarında bir toplum yapısı kurmak hedeflenmiştir. Bu bir anlamda “demokrasinin bir daha kazaya uğramaması amacına yöneliktir. 12 Eylül Harekâtını yapanlar, ülkeyi 12 Eylül öncesine getiren koşulların 1961 Anayasası’nın ruhundan ve uygulamasından kaynaklandığını savunmuşlardır. Bu nedenle yeni anayasa ve diğer yasalar 1961 Anayasası’nın kurduğu mekanizmaları yeniden düzenlemeye yönelik olmuştur (Kongar, 2000: 198).

12 Eylül 1980’den 6 Kasım 1983’e kadar geçen dönemde ortaya konan uygulamalara bakıldığında daha merkeziyetçi bir yapı yaratmanın amaçlandığı görülmektedir. Bu merkeziyetçi yapı özellikle cumhurbaşkanının yetkileri artırılarak temellendirilmeye çalışılmıştır. Bütün ara dönem boyunca son söz tartışmasız olarak Milli Güvenlik Konseyi’nin elinde kalmıştır. Ara dönem süresince yasama yetkisinin kullanılması ile yürütmenin denetlenmesi beş generalin oyuna bağlanmıştır. Askeri rejim tarafından hazırlanan ve 18 Ekim 1982 günü MGK tarafından kabul edilen anayasa tasarısı halkoylaması yapılmaya kadar tanıtılma görevi yine MGK tarafından yerine getirilmiştir. 7 Kasım 1982’de katılımın zorunlu olduğu referandumdan % 91. 37 “evet”, %8. 63 “hayır” yönünde oy kullanılmıştır (Eroğul, 2000: 307).

1982 Anayasası kabul edilip, Kenan Evren’in Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra yapılacak seçimlerle yönetimin sivillere devredilmesine karar verilmiştir. Seçimlere katılacak partiler, istikrarın devamı açısından yine askerler tarafından belirlenmiştir. 6 Kasım seçimleri Özal’ın %45 oyla 211 milletvekili çıkararak kazanması ile sonuçlandı. Seçimler sağ kesimde güdümlü MDP yerine izinli

ANAP'ın serbest nitelik taşımaktan başka her türlü özelliğe sahip seçimlerin galibi olarak Türkiye'nin Özallı yılları başlamıştır. (Kongar, 2000: 219)

Özal'ın Mayıs 1983'te kurduğu Anavatan Partisi ile “Yeni sağ Türkiye’de başrolü oynamaya başlamıştır. Özal kurduğu partisini kamuoyuna şu cümleleriyle tanıtmıştır:

“Anavatan partisi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, İnsan Hakları Beyanname, Siyasi Partiler Kanunu ve diğer kanunların esas sınırları içerisinde faaliyet gören bir siyasi teşekküldür. Partinin sembolü bal petekleriyle donatılmış Türkiye haritası ve bal arısıdır. Arı, çalışkanlığı; petek, aziz vatanımızın en ücra köşesine kadar mamur hale getirilmesini ifade etmektedir. Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest Pazar ekonomisini esas alan bir partiyiz. Bundan önceki eğilimleri ne olursa olsun, programımıza inananları birliğe, beraberliğe davet ediyoruz. (Taşar, 2001: 1).

ANAP'ın merkezdeki çizgisine eklenen ve 80 öncesi milliyetçilik ve muhafazakârlık ile serbest piyasacılık ve sosyal adaletçilik eğilimleri, dışa açık politik tercih çerçevesinde batıda yaşananların etkisi altında gelişmiştir. Bu eğilimlerde küreselleşme süreci ile yüzyüze kalınarak yaşanan bu değişimler 80'lerin sonunun da toplumsal ortamının da temelini oluşturmuştur. Özal ANAP'ın kuruluşundan sonra yaptığı konuşmasında “partimiz milliyetçi muhafazakâr, sosyal adaletçi ve serbest ekonomiden yana olup, ılımlı sağı temsil etmektedir. Uç değerler partimizde yer almayacaktır” (Taşar, 2001: 17) sözleri ile partinin ideolojik çizgisini tanımlamıştır. ANAP'ın uygulamalarında ise anılan dört eğilimden liberal ve muhafazakâr olanlar ön plana çıkmıştır.

1980'lerde Türkiye'de neo-liberal yönetim rasyonalitesinin olduğu iddiasının temelinde piyasa fikrinin Türkiye tarihinde hiç olmadığı kadar güçlü biçimde savunulması bulunmaktadır. Bu dönem sadece piyasanın değil piyasa toplumun da geliştiği yıllar olmuştur. (Özkazanç, 1998: 33) 24 Ocak ekonomik kararlarıyla Türkiye'de etkisini gösteren yeni sağ programda serbest piyasa ekonomisi ya da "laissez faire" anlayışı "minimal devlet" in yanında anahtar bir amaç taşımaktadır. David Held'e göre Yeni Sağ program pazarın hayatın pek çok alanına girerek yayılması, fırsatların yaratımında ve ekonomide devletin aşırı müdahalesinin sınırlanması, devlet yönetiminde belirli grupların (işverenler ve sendikalar) amaç ve baskılarının azaltılması ve kanın ve düzen için güçlü bir hükümetin kurulması ile kendisini göstermektedir (Barry, 1989: 158, 159).

12 Eylül, burjuvazinin yeni ekonomik ve siyasal yapılanmada siyasi ve birlik arayışı olarak kurgulanmış ve bu birlik ANAP tarafından yerine getirilmeye çalışılmıştır. Özal'ın askeri yönetim, ABD ve iş çevreleriyle olan ilişkileri çerçevesinde devlet burjuvazinin genel çıkarlarına uygun olarak yapılandırılmıştır. 1980 öncesi hareketliliğin bastırılıp, toplumun tepeden tırnağa otoriter biçimde yeniden yapılandırılması, gerektiği ölçüde devletin baskı aygıtlarının rolünü arttırmış, diğer yanda da topluma güven ve işini bilir felsefesi aşılansarak bir tür "otoriter popülizmin" yolunu açmıştır. Dönemin serbest piyasa söyleminin iddia ettiğinin aksine devlet müdahalesi azalmamış biçim değiştirmiştir. Özal'ın ekonomide anti-bürokrat söyleminin ardında yatan gerçek, bu müdahalenin bürokrasi atlanarak doğrudan ve daha hızlı "siyasi" bir biçim almıştır. (Boratav, 1991: 94)

1987 Seçimleri, 1984-1988 arası dönemdeki Özal iktidarı, tamamen başarısızlıkla sonuçlandığı dönemin başlangıcı olmuştur. Bölüşüme dönük politikaların ücretler ve tarımsal destekleme ile ilgili boyutlarının askeri rejimin hedefleri doğrultusunda gerçekleşmesinin ardından 12 Eylül dönemi sona erdikten sonra kullanılan araçların değişmesi zorunlu olmuştur. 1982 Anayasası'nın işgücü piyasasının işleyişini emek aleyhine dönüştürmek amacıyla oluşturulan tüm ögeler hükümet tarafından kullanılmış bunun yanı sıra ANAP iktidarı sendika hareketinin yapısındaki zaafı ve iç çelişkileri etkili biçimde sömürmüştür. Diğer yandan halk sınıflarına dönük bir popülizmin uygulandığı bu yıllar özellikle kentli yoksul kitleleri sınıf bilincinden yoksun ve sermayenin program ve ideolojisine teslim olabilecek kalabalık gruplar yaratmıştır (Boratav, 1995: 165).

1989 Yerel Seçimlerinin başarısızlığının ardından Cumhurbaşkanı Seçimine tanınmış olan kolaylıkların verdiği olanaklarla ANAP sadece kendi milletvekillerinin katıldığı bir oturumla Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. ANAP, Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla yeni bir sürece girmiştir. Özal bir yandan partisinin yeni başkanı Yıldırım Akbulut aracılığı ile partinin işleyişi üzerinde hâkim olmaya çalışmış diğer yandan da Türkiye'de köklü bir yeniden yapılanma sürecinin başlatılması gerektiğine işaret ederek Başkanlık Sistemi, federasyon ve İslamın yeniden yorumlanmasına kadar uzanan yeni bir program hazırlığına girmiştir (Köker, 1996: 1257).

1989-1993 döneminde bir yandan bölüşüm politikasında popülizme dönüş yaşanırken diğer yandan da dışa dönük liberalleşmede yeni ve daha etkili adımlar atılmaya çalışılmıştır. Bu yöneliş, yaşanan 1994 ekonomik krizinin koşullarını

oluşturmuştur. Popülizme yönelişte ANAP'ın yerel seçimlerde oy oranındaki düşüş, kamu sektörü işçilerinin başını çektiği protesto hareketleri ve buna bağlı olarak sendikaların yeniden uyanışa geçmesi etkili olmuştur (Boratav, 1995: 167).

1991 Genel Seçimleri Özal döneminin kapandığı Ecevit, Demirel gibi eski liderlerin yeni imajlarıyla siyaset sahnesine yeniden çıktığı dönemi başlatmıştır. 17 Nisan 1993'te Özal'ın ölümü, Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesiyle Tansu Çiller DYP'nin Genel Başkanı olmuş, Türkiye'nin ilk kadın Başbakanı olmasının getirdiği cazibeyle 1994 yerel seçimlerinden DYP birinci parti olarak çıkmıştır. Özal'ın mimarı olduğu 24 Ocak Kararlarının aynısı olan ve Çiller'in Başbakanlığı döneminde alınan 5 Nisan "istikrar tedbirleri" Özal'ın ideolojik projesi yeni sağ uygulamaların temeli olan devletin küçültülmesine yönelik hedefiyle aynı politikaların devamlılığını sağlamıştır.

1994 yerel seçimlerinden oylarını ikiye katlayarak çıkan Refah Partisi 1995 Genel Seçimlerinde birinci parti olarak çıkmıştır. Seçim sonuçlarının hem iktidarı hem de sistemi kökten eleştiren ve söyleminin temelini "siyasal islam" ve "şeriat devleti" temelinde oluşturan Refah Partisi Anayasal olarak devletin temel ilkelerini din esaslarına dayandırmanın yasak olması nedeniyle "adil düzen" adını verdiği bir temelde ifade etmiştir (Kongar, 2000: 271-272). Erbakan'a göre Adil Düzen, birer zulüm rejimi olan kapitalizm ve komünizmin faydalı yönlerini alan ve aydınlık saadet dönemini günümüz koşullarına uygulayan bir düzendir (Erbakan, 1991: 17-19).

Türkiye’de siyasi alanda bir kriz olarak değerlendirilen İslamın yükselişi siyasal temellerini Özal döneminde yapılan anayasa değişikliklerinden almıştır. Bu değişiklikler gerek zihnen gerekse örgütsel olarak RP iktidarını hazırlamıştır. 1983 ve 1987 ANAP’a oy veren kesimin büyük bölümü Refah Partisine oy vermiş bu da ANAP’ın liberal politikalar eşliğinde uyguladığı dört kollu muhafazakârlık yöneliminin başarısızlığını ortaya koymuştur. Bu muhafazakâr kesimin bir araya geliş nedeninin değerler değil çıkarlar olmasının algılanmış olması şeklinde değerlendirilebilir. (Göka, Göral, Güney, 2003: 312).

Türkiye’de otoriter, milliyetçi-muhafazakâr ve neo-liberal öğelerin karmaşık bir sentezinden oluşan uygulamalarla oluşturulan yeni piyasa toplumunda otoriter yönetimin asıl rolü kamusal alanın tahribiyle birlikte siyasal özünden sıyrılmış ve özel alana doğru yönlendirilmiş bir toplumsallık yaratılmıştır. Yeni sağ içinde milliyetçilik, dinsel muhafazakârlıkla İslamın milli kimliğin özü sayılması ve İslami bir dinsel kültürün yaygınlaştırılmasında milli birlik ve beraberlik için elzem olarak görülmesi ile eklemlenmiş durumdadır. Türk-İslam sentezi içinde İslam devletçi bir tarzda, milli güvenlik doktrini bağlamında yorumlanmıştır. Diğer yandan milliyetçi-muhafazakârlık ile neo-liberalizmin eklemlenmesiyle hem millet ve milli kimlik piyasa değerleriyle tanımlanmaya başlanmış hem de piyasaya dini-milli bir anlam yüklenmiştir. Yeni sağ yönetim pratikleri ekonomi ve din alanlarında topluma nüfuz etmiştir. Ancak siyasi liberalizmin geliştirilememiş olması sonucunda piyasa mantığı ile din ve milletin mantığı çatışmaya başlamıştır. (Özkazanç, 1999: 34-35)

Refah Partisi ve DYP’nin Erbakan’ın başbakanlığında oluşturduğu 54. Hükümet uygulamaları ve söylemleri ile “laik-antilaik” keskinleşmesine neden

olmuş bu da askeri bürokrasinin Milli Güvenlik Kurulu aracılığı ile 28 Şubat 1997’de siyasal sisteme müdahalesinin yolunu açmıştır.

28 Şubat sürecinin en önemli göstergesi yeniden belirginleşen askeri bürokrasinin desteği olmadan istikrarın sağlanacağı bir siyasal kültürün henüz gelişmemiş olduğunu ve 80 sonrası süreçte yaşananların Türkiye’nin batıya yaklaştırmaktan ziyade yeni kriz alanlarının oluştuğunu gözler önüne sermiştir. 28 Şubat süreci ile gelişen siyasi konjonktür, askeri bürokrasi ile paralellik sağlayan milliyetçi tabanın yükselişine zemin oluşturmuş, terörle mücadele alanında alınan tavır ve küreselleşme yükselişe geçen milliyetçi akımların, milliyetçi ideolojiyi temsilde eski yapısına dönen ancak merkezle bağlantı kurma politikaları izleyen MHP’yi bir sonraki seçimlerde önemli bir çıkışa itmiştir. Seçimlerin ardından kurulan DSP-MHP-ANAP’ın kurduğu üç partili koalisyon hükümeti, sosyo-ekonomik ve politik içeriği yoğun olan bir gündemle iktidar olmuştur. 57. hükümet, yaşanan ekonomik krizi aşmaya yönelik olarak Kemal Derviş’in öncülüğünde etkin devlet ve düzenlenmiş serbest piyasa ekseninde finansal istikrarı öne çıkaran, ekonomik büyümeyi amaçlayan IMF ve Dünya Bankası destekli ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Ancak, ekonomi politikalarının sonuçları beklenmeden, Ecevit’in rahatsızlığının da etkisiyle MHP, Türkiye’yi 3 Kasım seçimlerine taşımış, seçimin galibi Adalet ve Kalkınma Partisi olmuştur.

3.5.2.Yasal Düzenlemeler

12 Eylül’ün hedeflerinin gerçekleşmesini sağlamak amacı ile hazırlanan 1982 Anayasası hükümleri ve demokrasiye geçişi siyasal yeniden yapılanma sürecini oluşturmuştur. 1982 Anayasası, bir referandumla kabul edilmiş, bu referandum ile

Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı halk tarafından onanmıştır. Referandumda kabul edilen 1982 Anayasası yine askeri müdahale sonrası hazırlanan 1961 Anayasası'ndan önemli farklılıklar taşımaktadır. İki anayasa arasındaki en temel farklılık 1982 Anayasasından “katılımcı ve çoğulcu demokratik” temaların 1961 Anayasası'na göre bir hayli azaltılmış olmasıdır (Özbudun, 1991: 41).

Devleti toplumdaki koruyucu düzenlemeler çerçevesinde 82 Anayasası özgürlüklerin devlet tarafından düzenleme altına alınması yerine hangi şartlar altında kullanılabilceğini tanımlamaktadır. Anayasa bu şekli toplumsal yapıyı tek tip bireyler bütününe indirgemekte ve toplumun depolitize edilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu çerçevede Anayasa'da yer alan sosyal devlet kavramı, devletin kendi ideolojisini hakim kılacak bir toplumsal yapıyı tanımlayacak biçimde kullanılmaktadır. Anayasa'nın 5. maddesi “sosyal devlet “ kavramı şu şekilde açıklanmaktadır: “Devletin temel amaç ve görevleri kişilerin ve toplumun refahını sağlamak, kişinin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleri ile bağdaşmayacak suretle sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır”. Bu muğlak cümleden yola çıkarak, kişiler ve toplum için, devletin baskın ideolojisinin dışında bir adalet ve refah anlayışının tanımlanmasını imkansız kılmaktadır. (Erdoğan, 2001: 159)

12 Eylül Askeri yönetimi siyasal sistemi şekillendirmek için üç yasal araç kullanmıştır: 1982 Anayasası, 1983 Siyasi Partiler Yasası, Milletvekili Seçim Yasaları. Bu yasalar ile 1980 öncesi yapının bertaraf edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede 80 öncesi ideolojik temelli ve zıt kutuplu iki siyasi

partinin yerine iki ılımlı yeni parti oluşturulmaya çaba gösterilmiştir. Bu süreçte toplum alınan üç yasal araçla depolitize edilmeye çalışılmıştır. (Sakallıoğlu, 1996: 1248).

Tanör'e göre (1986: 154) liberalleşme savında hazırlanan 1982 Anayasası'nın özü esasen, özgürlük ve demokrasi olmaktan çok "devlet ve otoritedir" Bu yolla ekonomik alan dışındaki özgürlüklerin tümü otoriter biçimde sınırlandırılmıştır. Kışlalı (1988: 301-302), 12 Eylül Anayasası'nın tutucu bir dünya görüşüne ve sermayenin çıkarlarına uygun olarak oluşturulmuş bir anayasa olarak tanımlamaktadır. Anayasa adeta bir orta sağ bir partinin programı gibidir. Oluşturduğu çerçevede dışında bir tercih olanağı bırakmadığı, tek bir seçeneği seçmene peşinen kabul ettirdiği için "seçimsiz bir demokrasi isteğinin yansımasıdır" Anayasa sonuç olarak demokrasiyi değil orta sağda bir çoğunluk diktasını hedeflemektedir. Özal hükümetinin seçim yasası ise o çoğunluğun bulunmaması durumunda, aynı eğilimin "bir azınlığın diktasına" olanak hazırlamaktır.

1980 askeri darbesini genel olarak memnuniyetle karşılayan basına yönelik kısıtlama, sansür, kapatma ve cezalar verilmiştir. 6 Kasım 1983 seçimlerine kadar ulusal yayın yapan sekiz gazete, toplam 195 gün kapatılmış, 927 yayın yasağı getirilmiştir. Bunun yanı sıra, Mart 1980 ve Mart 1984 arasında yazıları, kitapları, oyun ve filmleri nedeniyle muhabirler, yazı işleri müdürleri, yazarlar ve yayın organı sahipleri 181 ayrı soruşturma ve kovuşturmayla uğramış, haklarında davalar açılmış ve tutuklanmışlardır (ÇGD, 1984: 150).

Fikret İlkiz'e göre ise darbenin basın ve yayıncılık faaliyetleri açısından bilançosunu çok daha ağırdır. Darbeyle birlikte 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verilmiş, sakıncalı bulunan 937 film yasaklanmış, gazeteler toplamda 300 gün yayın yasakları nedeniyle yayın yapamamış, 30 ton dergi ve gazete imha edilmiştir (aktaran, Adaklı, 2006: 150).

Ancak 1984 seçimlerinde %45, 1 oy alarak İktidara gelen ANAP döneminde de sıkıyönetim yasaklarının yerini siyasi iktidarın getirdiği yasaklar, kısıtlama ve baskılar almıştır. Turgut Özal'a göre seçimlerden sonra basın ANAP'ın aleyhine dönmüştür (Mehmet Barlas, 1994). Çetin Emeç ise iktidarın hedefinin “bir kukla basın yaratmak” olduğunu belirterek “Bazıları konuşuyorlar, sonra ertesi sabah dillerinden dökülen incileri ak kâğıt üzerine simsiyah harflerle görünce dehşete düşüyorlar. Arkasından dava üzerine dava açıyorlar. Çalakaem yalanlama sağanakları yağdırıyorlar. Yargıçlarımız soluk kesen cezalar kessin istiyorlar” sözleriyle siyasi iktidarın basına yaklaşımı ifade etmektedir.

Basının ANAP iktidarı ile olan geriliminin temelinde ise çıkarılan yasalar ve mevcut yasalarda yapılan değişikliklerle basına getirilen kısıtlamalar yer almaktadır. 12 Eylül Anayasası'nda kitle iletişim araçlarının düşünce ve ifade özgürlüğü temelinde hangi hallerde sınırlandırılabilceği 1961 Anayasası'ndan çok daha ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

Anayasa'nın 25. Maddesi düşünce özgürlüğünün aynı zamanda düşünce ve kanaatler açıklama hakkını da içerdiğini vurgulanmaktadır:

Madde 25: Herkes düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun, kimse düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz.

Ancak, 26. Madde de basın dışı kitle iletişim araçlarında düşünce ve kanaatlerin önceden denetlenmesini, 2. fıkra da düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün nasıl sınırlanacağını düzenlemekte, 3. Fıkra ile de kanunların yasakladığı dilde yayın yapılamayacağı ve toplatılma kararına ilişkin düzenlemeyi içermektedir.

Madde 26: Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmî makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir.

(Değişik: 3/10/2001-4709/9 md.) Bu hürriyetlerin kullanılması, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir.

(Mülga: 3/10/2001-4709/9 md.) Haber ve düşünceleri yayma araçlarının kullanılmasına ilişkin düzenleyici hükümler,

bunların yayımını engellemek kaydıyla, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin sınırlanması sayılmaz.

(Ek fıkra: 3/10/2001-4709/9 md.)Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunla düzenlenir.

Basın özgürlüğünü düzenleyen 28. Madde de ise “Basın hürdür, sansür edilemez. Basımevi kurmak izin alma ve malî teminat yatırma şartına bağlanamaz. ” Hükmü verilmekle birlikte 2 Fıkroda, “Devlet, basın ve haber alma hürriyetlerini sağlayacak tedbirleri alır. Basın hürriyetinin sınırlanmasında, Anayasanın 26 ve 27. maddeleri hükümleri uygulanır” denmektedir.

Anayasanın getirdiği kısıtlamaların yanı sıra 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu, 1117 Sayılı Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu, 5680 Sayılı Basın Kanunu ve 1412 Sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu çeşitli hükümlerle, hükümet aleyhine yapılacak yayınların önlenmesine yönelik düzenlemeler içermektedir. Uygulanmakta olan yasaların 152’si içinde yer alan 1000 civarında hükmün basın özgürlüğü ile ilgili olduğunu saptayan Basın Konseyi, bu hükümlerin çok azının düzenleyici nitelikte olduğunu önemli bir kısmının sınırlayıcı nitelikte olduğunu vurgulamaktadır.

12 Eylül Askerî Müdahalesinden sonra basın üzerinde kurulan baskı, sivil yönetime geçilmesine rağmen 90’lı yılların sonuna kadar devam etmiştir. Bunun en büyük nedeni, otorite-özgürlük dengesinde otoriteye ağırlık veren 1982 Anayasası ile “ara rejim” ve “geçiş dönemi”nde kabul edilen kanunlardır. Yapılan araştırmalara göre sadece 1980-1990 yılları arasında basın aleyhine 2000’in üstünde dava açılmış; bu davalarda yaklaşık 3000 gazeteci, yazar, sanatçı ve yayımcı sanık olarak

yargılanmış; çıkan yazılarla gazete ve dergilerin kapatılmasına neden olan yazı işleri müdürlerine toplam 5000 yıldan fazla hapis cezası verilmiştir (Topuz, 2003: 273).

12 Eylül Askeri Müdahalesinin ve “geçiş dönemi”nin ürünü olan ve -diğer birçok özgürlükle birlikte- basın özgürlüğünü de ortadan kaldıran, 1982 Anayasasının, Türk Ceza Kanununun, Terörle Mücadele Kanununun ve Basın Kanununun bazı hükümleri 1999 yılının Aralık ayında yapılan ve Türkiye’ye Avrupa Birliğine tam üyelik statüsü verilen Helsinki Zirvesi sonrasında yakalanmıştır.

Bu dönemde Televizyon yayıncılığı alanında devlet tekelinin kalkması ile özel yayıncılık başlamıştır. Özel televizyon yayıncılığını ve medya sahiplik yapısını düzenleyen RTÜK yasının çıkarılması 1994 yılında olmuştur. 1994 yılında, Uluç Gürkan, hazırlanmasında kendisinin öncü olduğu RTÜK Yasası’nın mecliste tartışıldığı dönemde gördüğü baskıları şöyle anlatıyor:

“Doğan Medya grubunun televizyon yayıncılığı alanına girmesi sürecinde bu hükümler, meclisteki çatışmalı oturumlarda değiştirildi. Ahmet Necdet Sezer veto etti, Sezer’in vetosundan sonra yasal düzenlemeler yapılamadı. Ama bu süreçte ben olağanüstü baskılar gördüm. . Örneğin bir gazetenin genel yayın yönetmenliğinden o dönemde yeni ayrılmış bir isim, telefon etti bana: “Abi muhalefetini kes, bunlar sana pislik yapacaklar ” dedi. Ben de ne yaparlarsa yapsınlar dedim. Oğlum o dönemde TRT’de dış haberler muhabiriydi, Filistinliydi. Bana telefon etti, ‘biz gazeteciler buradaki çatışmalarla ilgili bazı anılar topladık, plastik mermi vb. ancak geçiremiyoruz, İsmail Cem geliyor, O Halimizden anlar, paket yapsak da o gönderse, halimizden anlar” diye rica etmemi istedi. İsmail Cem de kabul etti. Sefarette verecekler paketi, fakat İsmail Cem’in programı değişince, dış

işleri bakanlığına gitmeleri isteniyor. Haberli olduğu için İsrail Dış İşleri Bakanlığı'nda sorun çıkmadan birkaç kontrolden geçiyor. Sonuncusunda, bir kadın, paketi görünce 'bomba' diye bağıyor. Ortalık karışıyor. Üç gazeteciyi yaka paça alıyorlar. Tabii, ben durumdan hemen haberdar oldum, İsmail Cem devreye girmiş ve sorun çözülmüş. Fakat o sırada fotoğraf çekilmiş. Ertesi gün gazetelerde bu şekliyle yer aldı. Ancak iki gün sonra, Milliyet'te kocaman bir başlık '*Babası gibi bombacı*'. Bu haber yapılırken, Ankara Temsilcisi olan Fikret Bila karşı çıkmış, 'bu ayıp' demiş. Haberi yazarken de Hasan Cemal'in kitabına atıf yapıyorlar. Ama Hasan Cemal'in kitabında benim bombayla ilişkilendirildiğim hiçbir yer yok. O sırada Amerika'da olan Hasan Cemal'i aradım, 'sen kitaba yeni bölüm mü ekledin' diye sordum. 'Çıldırılmış bunlar' dedi. Mehmet Yılmaz bu olaydan daha sonra mahkûm oldu. Bu olay, gazetecilerin, gazete yöneticilerinin nasıl patronun baskısı altında haber yaptıklarının sayısız örneğinden biridir. Bu durum aslında dünyadaki de-regulasyon eğiliminin Türkiye'deki yansımasıdır. Bu süreç, medya sahipliğini yatay ve dikey olarak tekelleşme sürecine götürürken, Türkiye özelinde medyayı siyasi iktidarın dümen suyuna girmek zorunda bıraktı. ” (Uluç Gürkan ile yapılan görüşme, 9 Mayıs, 2016)

Özellikle enerji hâlelerinde yasal engellerden kurtulmak isteyen medya sermayesi özelleştirme ihalelerine girmelerini engelleyen RTÜK Kanunu'nun 29. Maddesinde değişiklik yapılması için lobi faaliyetleri yürütmüşlerdir. 3894 Sayılı Radyo ve Televizyon Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun'un Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Taslağı'nı Hazırlık Komisyonu tarafından hazırlanan ön raporda özel yayın kuruluşlarının mülkiyet yapısı için yeni düzenlemeler önerilmiştir. Şubat 2000'de tamamlanan ve 32 maddede değişiklik öneren taslak, “Radyo ve Televizyon Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun, Gelir Vergisi Kanunu ile Kurumlar Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair 4676 sayılı Kanun” adıyla mecliste kabul edilmiş, ancak Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet

Necdet Sezer tarafından veto edilmiştir. Nacak, tekrar meclise gelen yasa hükümetin desteği ve medya kuruluşlarının baskılarıyla 15 Mayıs 2002’de şirketlerin hisse oranlarıyla ilgili yapılan değişikliklerle kabul edilmiştir. Yasanın eski halinde mülkiyet ve kamu ihaleleri ile ilgili maddeler şöyledir:

“Bir hissedarın, bir kuruluştaki hisse miktarı, ödenmiş sermayenin %20’sinden ve birden fazla kuruluştaki hisse sahibi olanların bu kuruluşlardaki hisse toplamı da yüzde 20’den fazla olamaz. Belirli bir özel radyo ve televizyon kuruluşunda yabancı sermayenin payı %20’yi geçemez. Yerli ve yabancı hissedarlar hiçbir şekilde imtiyazlı hisse senedine sahip olamazlar.

Belirli bir radyo televizyon kuruluşunda %10’dan fazla hissesi olanlar Devlet’ten, diğer kamu tüzel kişilerinden ve bunların doğrudan veya dolaylı olarak katıldıkları teşebbüs ve ortaklıklardan her hangi bir taahhüt işini doğrudan doğruya veya dolaylı olarak kabul edemezler ve menkul kıymetler borsasında muamelelerde bulunamazlar.

Türkiye’de gazete çıkartan gerçek ve tüzel kişiler ile basınla ilgili mevzuata göre gazete sahibi olanlar bir arada % 20’den fazla hisse sahibi olamazlar. Bu hüküm bu şahısların bir ile üçüncü dereceye kadar (dahil) kan ve sıhri hasımları hakkında da uygulanır”

Kanunun, yapılan değişiklikle 21 Mayıs 2002’de Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren hali ile hisse oranları izleme oranlarıyla ilişkilendirilmiş, devlet ihalelerine katılma yasağı ve gazete sahipliğini düzenleyen hüküm kaldırılmıştır:

“Üst Kurul tarafından düzenlenecek yönetmeliğe uygun olarak her yıl yapılacak yıllık izlenme veya dinlenme oranı ölçümlerine göre yıllık ortalama izlenme veya dinlenme oranı %20’yi geçen bir televizyon veya radyo kuruluşunda bir gerçek veya tüzel kişinin veya bir sermaye grubunun sermaye payı %50’yi geçemez. Gerçek kişinin hisselerinin hesaplanmasında üçüncü derece dâhil

olmak üzere üçüncü dereceye kadar kan ve sıhri hisseler de aynı kişiye aitmiş gibi hesaplanır. (Adaklı, 2006: 227-228)

3. 5. 3. İletişim Sisteminde Yapısal Dönüşüm

24 Ocak kararlarının ekonomik içeriği ve 12 Eylül Askeri darbesini hazırlayan yönünün yanı sıra “karmaşık bir propaganda kampanyası” ile topluma sunulması olmuştur (Tekeli, 1984). Geçmişteki imgelere karşı başlatılan kampanyada yeni düzeni simgelemek üzere gerek sermaye kesiminden yeni ikonların yaratılması gerekse yeni sağın ideolojik atmosferinin toplumsal kabul görmesinde basın önemli bir rol oynamıştır (Adaklı, 2001). Sönmez’e göre (1996) siyasal alanda basının desteğine olan talep artarken basın organları yeni hegemonya projesinin en önemli destekçileri olarak görülmüştür. Üniversiteler, sendikalar, yargı ve kültürel kurumların yeniden yapılandırılmasında, ortaya çıkan meşruiyet krizini aşmak üzere aranan destek basından gelmiş ve bu süreçte basın önemli bir stratejik bileşen haline gelmiştir.

12 Eylül döneminde en basit imalar gazetelerin kapatılma gerekçeleri olurken gazeteler politik ve ekonomik konulardan uzaklaşmak durumunda kalmışlar ve bu boşluk magazin ve polis-adliye haberleri ile doldurulmuştur. Yapılabilen politika haberleri askeri yönetim tarafından dikte ettirilmiş haberlerdir (Adaklı, 2009: 147).

1980 sonrası döneminin ekonomi politikaları doğrultusunda devletin piyasadan başlayarak geleneksel müdahale alanlarından çekilmesi telekomünikasyon başta olmak üzere altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi ve bunların özelleştirilmesini gerektirmiştir. Bu, basın sektörünün hızlıca gelişmesine ve basın dışı sermaye

gruplarının sektörün bileşenleri haline gelmesinin önünü açmıştır (Adaklı, 2006: 142).

Gelişmiş bir enformasyon alt yapısına dayalı ekonomik yaşama geçiş sürecinde yapılan yatırımlarla ilgili 1993 yılında yayınlanan Dünya Bankası Raporu'na da yansımıştır. Raporda 1980'lerde Türk ekonomisinin diğer alanlarında yapılan yatırımların düşmesinin aksine iletişim alanında yapılan yatırımların "devasa" boyutlarda olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu dönemde toplam sermaye oluşumunun yüzde 4'üne karşılık gelen iletişim yatırımlarının Brezilya dışındaki bütün OECD ülkelerinden daha fazla olduğu ve bunun medya ortamında ciddi değişikliklere yol açtığı belirtilmektedir (aktaran: Kaya, 2009: 242). Altun da bu dönemde yaşanan değişimi anlamak için yapılan yatırımların oynadığı kilit role işaret etmektedir:

"1983 yılında ANAP iktidarının yaptığı ilk yatırım elektriğin en ücra köşelere kadar ulaştırılmasıdır. Elektrik çağdaş dünyanın ihtiyaç duyduğu iletişimin temel girdisi olduğu için bu geliştirme yapıldı. 1980'lerin ortalarından itibaren hızlanan ve 90'lı yıllara kadar çok hızlı tamamlanan telefon altyapısının iyileştirilmesidir. Daha sonraki yıllarda telekomünikasyon alanında yapılan yatırımların tamamı iletişim alanını güçlendirmeye yönelik oldu. Dolayısıyla yapılan teknolojik yatırımların iletişim sisteminin dönüşümündeki etkisi mutlaka dikkate alınmalıdır." (Altun; 13 Mayıs 2016 tarihli görüşme)

Türkiye'de pek çok sektör ileri teknolojinin kullanımına kavuşamazken, basın sektöründe, ulusal basının önemli bir kısmının ileri teknoloji ile donatıldığı görülmektedir. 1980'lerin sonunda yayıncılık alanında kamu tekelinin kaldırılması ile 1998 yılında 30'dan fazlası ulusal olmak üzere 1150 civarında radyo ve 16'sı

ulusal, 15'i bölgesel, 230'u yerel olmak üzere 261 televizyon kanalının faaliyette olduğu görülmektedir. Türkiye, hukuksal bir düzenleme olmaksızın, yayıncı kuruluş sayısı bakımından dünyada ön sıralarda yer almaya başlamıştır. 1998 yılında OECD Raporu, Türkiye'nin radyo-televizyon yayıncılığında büyüme rekortmeni olduğu açıklanmıştır. 1995-1997 döneminde bu alandaki büyüme oranının OECD ortalaması yüzde 3, 4 iken Türkiye'deki büyüme yüzde 24, 3 olarak belirlenmiştir (1998 OECD raporundan aktaran, Kaya, 2009: 243).

1980'ler yeni sağ siyasetin ve neo-liberal politikaların ilk dönemi olarak medya alanındaki yapısal dönüşümün temellerinin atıldığı ancak sistemin henüz yerli yerine oturmadığı bir dönem olmuştur. 1980'lerin sonralarından itibaren Türk basınındaki hakim olan şirketler ile Özal arasında yeni ilişki kalıbı harekete geçirilmiş, basından medyaya dönüşüm sınai, siyasi ve ideolojik bir kompleks olarak görünür hale gelmeye başlamıştır.

3. 5. 4. Medyanın Mülkiyet Yapısı

Neo-liberal politikaların ilk dönemi olan 1980'li yıllarda medyada yapısal dönüşümün temelleri atılmış ancak sistem henüz yerli yerine oturmamıştır. Darbe yılları ve sonrasındaki baskı rejiminin uygulamalarıyla karşı karşıya kalan Türk basınındaki hâkim unsurların 1980'lerin sonralarından itibaren siyasi iktidarla ilişkileri değişmeye başlamıştır.

Mayıs 1988'de Özal ile Simavi ailesinin sahibi olduğu Hürriyet Gazetesi arasında yaşanan söz düellosuna Milliyet'in sahibi Aydın Doğan'ın girişimleriyle 'tatlıya bağlanması' sektörün yapılanmasında yeni bir aşamanın başladığının

göstergelerinden biridir. Turgut Özal ile basın arasındaki gerginliğin gazete manşetlerine yansıyan en dikkat çekici örneği ise Hürriyet Gazetesi sahibi Erol

Simavi'nin 19 Nisan 1988'de "Sayın Başbakan" başlığını taşıyan mektubu oldu. Özal'ın kısa süre önce geçirdiği by-pass ameliyatının ardından basını köleye sıkıştırma gayretine değinilen mektup Özal'ın basına yaklaşımı açısından dikkat çekicidir:

"... Üzerine basa basa söylüyorum: Bizler hancıyız, sizler öyle de böyle de yolcu. Bazı akşamlar televizyonun penceresinden sizinle yüz yüze geliyorum. 'Basınlı konuşma' yapacağınız gün bakıyorum da avaz avaz haykırıyorsunuz. . . Basın yalan yazıyor. . . asparagaslar. Uydurmuşlar. İşletmişler. . . Basın yalan yazmıyor. . . Evet sayın Başbakanım. Gelelim netice-i kelama. . . Yasama, yürütme, yargı. Zatı devletliniz bu ilkeyi tekliye düşürdünüz. Şimdi varsa da yoksa da ÖZAL" (Hürriyet, 5 Mayıs 1988).

Sedat Simavi ile Turgut Özal arasındaki bu gerilim, daha bir ay geçmeden, Hürriyet'in 40. Yıl kutlamalarına Özal'ın katılmasıyla azalmış, Hürriyet'in ilk sayfasında Özal ve Simavi'nin kucaklaştığı fotoğraf yayınlanmıştır. Bu barış, basının, ticari, siyasi, ideolojik bir kompleks olan medyaya dönüşüm sürecindeki adımlardan birisidir (Adaklı, 2006: 151).

1980'lerin ortalarından 1990'ların sonuna kadar olan dönemde sermayenin medyaya girişinde en önemli nedenler arasında siyasi çevrelerde itibar görme, 'dördüncü gücü' paylaşma, gerektiğinde elindeki silahı savunma gerektiğinde ise bu silahı saldırı amaçlı kullanma öne çıkmıştır. Bunun yanı sıra, diğer sektörlerdeki yatırımların etkinliğini arttırma, elde edilebilecek rantlardan öncelik kapma, elinde

bulundurduğu medya organlarını holdingin diğer şirketlerinin reklamında kullanarak pazarlama faaliyetlerini artırma, itibar ve güven isteyen finans sektöründe medyadan yararlanma gibi nedenler de etkili olmuştur (Sönmez, 2004: 35).

Bu amaçlar doğrultusunda 1979'da Aydın Doğan, *Milliyet* gazetesinin yüzde 25 hissesini satın alarak sektöre giren ilk işadamdır. Doğan, 1980'de *Milliyet*'in tamamını satın almış ve *Milliyet* Gazetesinin künyesine "imtiyaz sahibi" olarak adının yazılması ile mesleği gazetecilik olmayan bir isim ilk kez yüksek tirajlı bir gazetenin mülkiyetine sahip olmuştur (Kuyucu, 2012: 249). 1982'de etkili biçimde sektöre giren bir diğer grup, Güneş gazetesini kuran Kozanoğlu-Çavuş grubudur. 1989'da ise Kıbrıslı işadamı Asil Nadir de medya piyasasına giriş yaparken Bilgin ailesi de İstanbul'a gelmiştir (Adaklı, 2006; Kaya, 2009; Sönmez, 2004).

Özal'ın medya piyasasına girişinde Asil Nadir'e verdiği destek yoğun olarak tartışılmasının yanı sıra, medya piyasasında daha önce görülmemiş paralarla satın almaya çalıştığı dergi ve gazeteler ve gazetecilere ödenen yüksek meblağlar ile de dikkat çekmiştir. Özal'ın diğer gazetecilerle kurduğu ilişki bağlamında diğer siyasetçilerden farkını Uluç Gürkan şöyle değerlendirmektedir:

"Özal ikili ilişkiler kurardı. Özal öncesinde bu pek görülmezdi. Özal, doğrudan telefon açardı. 'Alo, Ben Özal' diye başlardı konuşmaya. Kızardı, ama matraktı. Özal özel ilişkileriyle yarattığı sıcaklık ortamıyla gazetecileri etkilemeye çalışırdı. Süleyman Demirel ise medyaya karşı dava açmayan, karikatürlere güler, ama Özal gibi doğrudan ikili ilişkilere indirmeden, mesafeli olarak ilişkileri sürdürürdü. Ecevit ise, gazetecilikten geldiği için, basın özgürlüğüne son derece duyarlı ve gazetecilerle son derece mesafeliydi. Etkilemeye çalışıyorlardı, kendi yanlarında yer

alınmasını istiyorlardı, ama bunun için iktidar gücünü veya yargıyı kullanma konusunda hiçbir inisiyatifleri söz konusu değildi. ”

Özal’ın o dönemde sarf ettiği “Türkiye’de 2, 5 gazete kalacak” sözleri Asil Nadir’in medya deneyimine atıfla sıkça dile getirilmiş, siyasi iktidarın basın sektörünün yeniden yapılanmasına ilişkin bir işaret olarak değerlendirilmiştir. Özal’ın bu öngörüsü ‘sözde’ olmasa da ‘özde’ gerçekleşmiş, Özal’ın destek verdiği iş adamlarından başka diğer holdinglerin de medyaya girmesiyle, medya kuruluşları ülke ekonomisinde ağırlıklarını hissettiren gruplardan oluşmuştur (Kaya, 2009: 247).

1990’lı yıllarda tekstil, turizm ve inşaat sektörlerinde büyüyen finans sektörüne giren sonra da medya sektörüne el atan gruplar olmuştur. Bunlar arasında Kamuran Çörtük’ün Bayındır Holding’i ve Cavit Çağlar’ın Nergis Holding’i, Erol Aksoy’un Avrupa-Amerika Holding’i, Ayhan Şahenk’in Doğu Grubu, Cem Uzan’ın Uzan Grubu ve Mehmet Emin Karamehmet’in Çukurova Grubu sayılabilir. 1980 öncesinde basın alanına giren toplam şirket sayısı 7’dir. 1980-1989 yılları arasında bu sayı 14’e çıkmış, 1990-1999 yılları arasında ise 18 holding/grup medyaya giriş yapmıştır (Kuyucu, 2012: 293).

Şirket	Sahibi	Medya Faaliyetleri	Finans Faaliyetleri	Diğer Faaliyetler
Avrupa Holding	Erol Aksoy	Show TV, ATV, AKS TV, AKS Radyo, Show Radyo, Alo Show, CİNE %	İktisat Bankası	Leasing ve Sigorta Şirketleri
Doğan Holding	Aydın Doğan	Kanal D, Milliyet, Hür FM	Alternatif Bank, Dışbank	Doğan Oto, Mil-Pa
Doğuş Holding	Ayhan Şahenk	Radyo Kulüp, Hürriyet	Garanti Hayat (1989-92), Garanti Finansal Kiralama AŞ (1990), United Garanti Bank International (1991), Garanti Yatırım Bankası (1991), Doc Finans SA (1992 İsviçre/ Cenevre), Bank Ekspres (1994), Garanti Bank Moscow (1996), Garanti Menkul Kıymetler AŞ: (1992), Aktif Finans Factoring AŞ (1990)	Filiz Gıda (1974)
Medya Holding	Dinç Bilgin – Hüsni Özyeğin	ATV (Erol Aksoy ile ortak) – Sabah, Bugün Yeni Yüzyıl, Fotomaç, Sabah Yıldızı, 1 Numara Yayıncılık		MEPAŞ (1994),
Çukurova Holding	M. Emin Karamehmet		Pamukbank (1954, Yapı ve Kredi Bankası (1970'lerin ortalarında satın alınmış) Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası (70'lerin sonunda satın alınmış)	Çukurova Gıda Çukurova Çelik, Çukurova Sanayi, Çukurova Kimya, Turkcell İletişim Hizmetleri AŞ 1993
Rumeli Holding	Cem Uzan	Magic Box (1989) (Ahmet Özal ile) Star 1(1990), Star2, Star 3, Star 4, Star 5, Star 7, Kanal 6, Teleon	İmar bankası (1984), Ada Bank (1985), Kıbrıs'ta 2 Banka (1990)	ÇEAŞ ve KEPEZ Elektrik (1993 özelleştirme – Sabancı ile ortak) Aktif Kablo Teknik Hizmetleri (1993), Rumeli Telekom-TELSİM (1993)
İhlas Holding	Enver Ören	TGRT TV, TGRT FM, Türkiye Gazetesi, İHA(1993)	Sümerbank'ı alma girişimi	İhlas Otomotiv (KİA), Subaru, Citroen, Peugeot)

1990’larda gazetelerin ve sayıları gittikçe artacak olan özel televizyon kanallarında siyasi yanlılık görülmektedir. Medya patronlarından, genel yayın yönetmenlerine, editörlerden muhabire kadar tüm basamaklarda habercilikte yanlılık patronun kapitalist çıkarları doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemde medya yöneticileri, içinde buldukları kurumun yayın politikasının yanı sıra patronun iktisadi çıkarlarını koruma görevini de üstlenmişlerdir. 1990’larda medya kuruluşları kendi çıkarlarının politik aktörleri haline gelmişlerdir. Haber üretim sürecinde yer alan muhabirler ve editörler ise çalıştıkları kurumun çıkarları doğrultusunda haber üretmeye başlamışlardır. Fatih Çekirge (1992: 141) gazetecilerin hükümet ya da iktidar oyunlarının iyice içine girdiğine dikkat çekmektedir. Kalem düelloları sayesinde gazetelerin ortadan ikiye ayrılacak hale geldiğini ve 1991’de kurulan DYP-SHP koalisyonunun oluşumunda basının büyük baskısı olduğunu ifade etmektedir. Gazeteci Ali Bayramoğlu ise Tempo dergisinde yer alan “Medya ve Siyaset” başlıklı yazısında dönemin siyasetle olan ilişkisini anlatan şu cümlelere yer vermektedir:

“Medyanın bildik ustalarına dikkat ediyor musunuz son zamanlarda? Olayları nasıl açıkladıklarının bilmem farkında mısınız? Sistemi değil insanları sorguluyorlar, anlamadan açıklıyorlar; inançlarından hareketle suçlu arıyorlar; kendi siyasi ve kültürel dünyalarına ait olmayan her şeyi patolojik ilan ediyorlar. . . . Sonra bu medya ustalarını tek referans noktasının oldum olası devlet ve siyasi merkez olduğunu düşününce, boş hayallere kapıldığımı anlıyorum. Türkiye’de medya ustasının siyasi merkez aktörü olduğunu, merkez seçkinciliğine soyunduğunu hatırlıyorum çünkü”.

Gazeteci Umur Talu ise bu dönemde basının yanlılığını Milliyet gazetesinde kaleme aldığı yazısında şu ifadelerle dile getirmektedir:

“. . . asıl saygıdeğer olan, ‘tarafı’ gazeteci ya da gazetenin seçtiği tarafı, örneğin bir seçim döneminin başlarında dürüstçe ilan etmesidir. Açıklamadığı tarafgirliğini kamuoyuna tarafsızlık kisvesi altında kakalamaya çabalayanlar, kendi oynadıkları kumarın kaybına halkı da ortak eder. Buna karşılık, siyasete-siyasetçiye bakışında gerçekten ‘tarafsız’ olmayı seçen gazeteci ve gazeteler de vardır. Bu çerçevede tuttıkları ‘taraf’ yoktur, ama olaylar ve gelişmeler karşısında ‘tavır’ları olur. Her ne kadar ‘tavır’ da sübjektif öğeler barındırıyor olsa da, bu sübjektiflik, ‘siyasetçi Ahmet ya da Mehmet’le, yakın ‘bilinemeyen’ ilişkilerden değil, kamuoyunun en ortak çıkarları konusunda, kişilerin etkisinden arınmış saptamalardan kaynaklanır”.

1990’lı yıllarda televizyon yayıncılığındaki siyasi yanlılığın örneğini ise 1991 genel seçimlerinde Ahmet Özal’ın sahipleri arasında yer aldığı daha sonra adı İnterstar olarak değişen Magic Box’ın yayıncılık anlayışında görülmektedir. Emir Turan (1992: 465) ANAP’tan yana yayın yapılması konusundaki uyarıya dikkat çekmektedir. Bu dönemde *Magic Box*’ta Genel Müdür olan Yekta Okur ve *Magic Box*’ın ortağı olan Cem Uzan’ın istihbarat şefi Namık Koçak ve yardımcısı Aydın Özdalga’yı siyasi haberlerle ilgili uyardığını ve DYP’nin mitinglerindeki kalabalığın az gösterilmesi ve hırpalayıcı haberlerin öne çıkarılmasının istendiğini belirtmektedir. ANAP’a yönelik eleştirilerin ise en masumlarının haberleştirilip ANAP yanlısı yayın yapılması talimatına karşı çıkan Özdalga ve Koçak’ın görevden alındığını dile getirmektedir.

Bu dönemde Hürriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni olan Ertuğrul Özkök'ün, Turgut Özal ile yakınlığı dikkat çekmekte hatta Özkök bu yakınlığı nedeniyle 'Özköşk' lakabı ile anılmakta, 'yağdanlık' olarak nitelenmektedir.

Özal'a yakınlığı ile bilinen bir diğer gazeteci ise Mehmet Barlas'tır. Barlas'ın bu dönemdeki taraflılığına ilişkin olarak Melih Aşık (1994) şu satırları kaleme almıştır:

“Geçen Pazar günü Kanal 6 televizyonunda . . . Mehmet Barlas yeri geldikçe Dalan'ı övüyor ve destekliyor, kendinden emin ve gayet net ifadelerle: İstanbul'un en büyük sorunu Nurettin Sözen'dir diyordu. Bir gazeteci aynı saatlerde Nurettin Sözen'e Mehmet Barlas'ın sözlerini hatırlattı. Sözen'in yanıtı şu oldu: İstanbul'un değil ama Mehmet Barlas'ın en borunu benim. Bu da doğal. Çünkü Uyum Kooperatifinde yasa dışı olduğu gerekçesiyle biri kendisine diğeri de karısına ait iki villasını yıktık. Barlas'ı Bedrettin Dalan villa sahibi yapmış, Nurettin Sözen yıkmıştı. Barlas öfkesinde haklıydı. Nacak ekrana villası yıkılmış bir mağdur olarak değil de yargılarında tarafsız bir gazeteci olarak çıkması biraz garipti. Bedrettin Dalan gazeteci desteği yönünden şanslı, Nurettin Sözen şanssızdır. Belediyeden yemlenmeyi gazeteciliğe aykırı saymayan pek çok ünlü isim Dalan döneminde altın çağını yaşamıştır”.

Dönemin etkili köşe yazarlarının gerek siyasetçilerle kişisel çıkarları gerekse patronlarının çıkarları doğrultusunda kalemlerini oynatmaya başladıkları bu dönemde medya alanında içeriğin daha da magazinleştiği, kalitenin ise düştüğü görülmektedir. Kaya (2009: 249) bu dönemde yaşanan 'medya kavgaları'nın geçmişteki 'basın kavgaları' olarak yaşanandan çok farklı olduğuna dikkat çekmektedir. Geçmişte yaşanan kavgalar yazarların genellikle siyasi konularda zaman zaman da kişisel nedenlerle gazete sayfalarında atışmalarıdır. O dönemde öne çıkan ise fikir ve tutum

farklılıklarının bu şekilde sergilenmesi basının varlık nedeniyle bir ölçüde örtüşürken, ‘medya kavgaları’ düşünce ayrılıkları ile değil çıkar çatışmaları nedeniyle çıkmıştır. ‘medya kavgaları’nda esas olan karşıt düşüncelerin ortaya konması değil karşı tarafın usulsüzlük ya da yolsuzluğunu sergileyerek başını derde sokmak, sonra da rakiplerini yok etmeyi amaçlayan bir savaş görüntüsü vermektir.

1992-1995 yılları arasında ise gazetelerin satışlarını arttırmak için kullandıkları yöntem promosyonlar olmuştur. Hürriyet, Sabah gibi büyük gazetelerin dev promosyon kampanyaları, satışları arttırmanın yanı sıra medya kuruluşlarının karlarını da katlamıştır³⁸.

Bu dönemin gazetecilik açısından en dramatik gelişmesi medya alanında yaşanan sendikasıztırmadır. *Milliyet* gazetesinde 1992, *Hürriyet* gazetesinde de Aydın Doğan’ın satın aldığı yıl olan 1994’te sistemli olarak gazetecilerin sendikal bağları koparılmıştır. Bu dönemde *Hürriyet*’in Genel Yayın Yönetmeni olan Ertuğrul Özkök’ün açıkça “sendikadan istifa etmeyenler için bir şeyler düşüneceklerini” söylemesi, sendikasıztıma operasyonun bizzat gazete yönetiminden geldiğini göstermektedir (Aksoy, 2009: 627). Sendikasıztıyan gazeteciler³⁹, medya patronunun karşısında tek başına kalmış, muhabirler

³⁸ Promosyon savaşları için bkz. Sağnak, 1996; Seçkin, 1999. Promosyon savalarının medya profesyonelliği açısından ayrıntılı değerlendirme için bkz. Taş, 2011.

³⁹ 1984-2002 yıllarını kapsayan dönemde gazetecilik işkolunda sendikalaşma verileri için bkz. Aksoy, 2009: 626.

yürürlükteki hukuk düzeni karşısında “gazeteci” bile sayılmadıkları bir statüde 212 sayılı yasa kapsamında çalışmaya başlamışlardır⁴⁰.

1990’larda yaşanan ‘medya kavgaları’, ‘promosyon savaşları’, medya gruplarının ekonomik çıkarları ile belirlenen siyasi ilişkileri, gazetecilerin sendikasılaştırılması medyada haberciliğin giderek geri plana itilmesini getirirken medya içeriklerinde sermaye gruplarının ‘ortak çıkarları’ temsil edilmektedir. Medya kuruluşlarının hepsinde başta emek sermaye ilişkilerini içeren haber ve yorumlar olmak üzere toplumsal gelişmeler karşısında bir ağız birliği söz konusudur. Sermayenin ortak yaklaşımlarından yana olan bu tutum grev gibi çalışma yaşamı uyuşmazlıklarına gözlerini kapatırken, özelleştirme uygulamaları, vergilendirme gibi siyasal iktidarların sermayeyi gözeten politikalarını desteklediği görülmektedir (Kaya, 2009: 252).

2000’li yılların başında medyanın mülkiyet yapısı ve holdinglere bağlı şirketler aşağıdaki gibidir:

Şirket	Medya Faaliyetleri	Finans Faaliyetleri	Diğer Faaliyetler
Avrupa- Amerika Holding Erol Aksoy	TV- Cine5 , Super Sport, Maxi Tv, Playboy TV, Multicahannel TV- RADYO- Radyo Viva, Radyo 5, Show Radyo DERGİ- Marie Claire- Beyaz Butik, Voyager, Adres, Mutfak-	İktisat Bankası	

Kaynak: Kültür ve İletişim Dergisi , "Medya -Demokrasi-Siyasal İktidar İlişkisi", 2003, Aralık, s. 123

⁴⁰ Gazetecilerin sendikasılaştırılma süreci ve gazetecilerin çalışma koşulları için bkz. Özsever, 2004.

1990'lı yıllarda medya alanında önemli oranda büyüyen Erol Aksoy Grubu, 1999'da Show TV'nin % 80'lik hissesini Çukurova Grubu'na İktisat Bankası borçlarını devralması karşılığında satmıştır. 2000 yılında başlayan ekonomik kriz sonunda 15 Mart 2001'de TMSF İktisat Bankasına el koydu. Bu tarihten 31 Ekim 2005'e kadar geçen sürede birikmiş faiziyle toplam 945 milyon 94 bin 678 dolarlık borcu olan Aksoy'un tüm şirketlerine 2004 yılında el kondu. Erol Aksoy, 24 Mayıs 2004 itibariyle medya piyasasından tamamen çıktı (Kuyucu, 2012: 402).

Şirket	Medya Faaliyetleri	Finans Faaliyetleri	Diğer Faaliyetler
Doğan Holding Aydın Doğan	TV- Kanal D, CNN Türk, D Fun, Bravo, Galaxy TV. GAZETE- Milliyet, Hürriyet, Radikal, Gözcü, Posta, Fanatik, Finansal Forum, Turkish Daily News, . RADYO- Hür FM, Radyo D, Radyo Forex - DERGİ- 37 Dergi'nin Yayıncılığı, YAYINCILIK- Doğan Ofset, Doğan Printing Center, TV Yapım- ANS Production, D Production, Hürriyet TV Film DAĞITIM- Yay-Sat, Bir-Yay, AJANS- Doğan Haber Ajansı, Milliyet Haber Ajansı Müzik- DMC, Perakende - D&R	Dışbank, Dış Factoring, Dış Leasing, Doğan Hayat, Ray Sigorta, Dış Yatırım, İş-Doğan Yatırım,	TELEKOMİNİKASYON- İLETİŞİM- Doğan Telekomünikasyon, Digital Hizmetler Pazarlama, Doğan İletişim Elektronik Ser. Tic. Aş. Ultra kablolu Tv. Aş, ENERJİ- Petrol Ofisi, Erk Petrol Yatırım, Zigana Elektrik, Ditaş-Doğan Yed. Par. İmalat, Doğan İletişim Elektronik Ser. Hiz. AŞ, TURİZM-TİCARET- MİLPA, MİLTA, BİRPA, Doğan Dış Ticaret ve Mümesillik, Kartem Turizm,
Kaynak: Kültür ve İletişim Dergisi , "Medya -Demokrasi-Siyasal İktidar İlişkisi", 2003, Aralık, s. 123			

1990'lı yıllar Doğan Grubu'nun da asıl büyümesini gerçekleştirdiği yıllar olmuştur. 1994 yılında Hürriyet Gazetesini Simavi ailesinden almış, aynı yıl devletin el koymuş olduğu Dışbank'ın %65'lik hissesini alarak finans sektörüne girmiştir. 1999 yılında Time Warner ile ortaklığa girerek CNNTÜRK'ü kurmuştur. 2000 yılında Özelleştirme İdaresi'nden Petrol Ofisi'nin %51'lik hissesini alan Doğan

Grubu, aynı yıl içinde Turkish Daily News’i yayınlamaya başlamıştır. Doğan Grubu, 2001 krizini diğer medya gruplarına göre oldukça hafif atlattır⁴¹.

Şirket	Medya Faaliyetleri	Finans Faaliyetleri	Diğer Faaliyetler
Doğuş Holding Ayhan Şahenk	NTV, CNBC-e, NTV Radyo, Radyo Eksen, NTV MAG, F1 Racing, N Stayle, Popüler Tarih, NTV Haber Ajansı	Garanti Hayat, Garanti Finansal Kiralama AŞ United Garanti Bank International, Garanti Yatırım Bankası, Doc Finans SA, Bank Ekspres, Garanti Bank Moscow, Garanti Menkul Kıymetler AŞ, Aktif Finans Factoring AŞ	Filiz Gıda, Doğuş Otomotiv, Doğuş Hava Taşımacılığı AŞ. , Bol Bat Patates Fabrikası, İksir Uluslararası Elektronik Ticaret, Hyatt Regency Hotel,
Kaynak: : Kültür ve İletişim Dergisi , "Medya -Demokrasi-Siyasal İktidar İlişkisi", 2003, Aralık, s. 123; Adaklı, 2006 ve Kuyucu, 2012’den derlenmiştir.			

DP iktidarı döneminde Adnan Menderes’in teşviki ile baraj ve otoyol gibi kamu projelerini yüklenerek inşaat sektörüne giren Ahyan Şahenk, 1966 yılında Doğuş İnşaat, 1974 yılında ise gıda sektörüne girerek Filiz Gıda Sanayi ve Ticaret AŞ’yi kurmuştur. 1975 Yapı Kredi Bankası’nda aldığı hisseler ve İmar Banka’sını satın alarak finans sektörüne girmiş ve holdinge dönüşmüştür. 80’li yıllarda inşaat sektöründe büyüyen şirket 1980 yılında İmar Bankasını ve Yapı Kredi Bankasındaki hisselerini satmış, 1983’te Garanti Bankası’nı satın almış, 1987’de de Körfezbank’ı Qatari ortaklığı ile kurmuştur. 1990’lı yıllarda büyümeye devam eden şirket, 1991’de Doğuş Hava Taşımacılığı AŞ’yi kurmuş, 1994’ye Bank Ekspres’i satın almış ve Doğuş Otomotiv’i kurmuştur. 1997’de Osmanlı Bankası’nı satın alan Grup, Hyatt Regency Hotel’i bünyesine katmıştır. 2001 yılında holding bileşenlerini tek çatı

⁴¹ Doğan Grubu’nun bu dönemdeki büyümesi ve detaylı faaliyetleri için Bkz. Adaklı, 2006; Kuyucu, 2012, Sönmez 2004.

altında toplamaya başlayan Doğuş Holding, 2001’de Körfezbank’ı, ve Osmanlı Bankası’nı Garanti çatısı altında birleştirmiştir (Adaklı, 2006: 190, Kuyucu, 2012: 472).

Doğuş Grubu’nun medyaya olan ilgisi 1990’ların ikliminin etkisiyle, 1993’te *Milliyet*’in sahibi olan Aydın Doğan ile birlikte DTV Haber ve Görsel yayıncılık AŞ adı ile Kanal D’ye ortak olmasıyla başlamıştır. 1995’te Kanal D hisselerinin tamamını Aydın Doğan’a satmıştır. 1999 yılında Cavit ağlar’dan NTV satın alması, medya alanındaki en g c l  çıkışı olmuş, aynı yıl E Haber Ajansı Reklam ve Ticaret AŞ adıyla Kanal E (daha sonra CNBC-e) ve İxir’i kurmuştur. 2001 yılında National Geographic dergisinin ilk sayısını yayınlamış, ardından Nuri olakoğlu’nun öncülüğünde grubun diğer dergileri yayınlanmaya başlanmıştır (Adaklı, 2006: 192).

Gazeteci bir aileden gelen Dinç Bilgin, basın sektöründe gazeteci kökenli son patronudur. 6 Eylül 1924’te ilk sayısı İzmir’de yayınlanan *Yeni Asır* gazetesi 1960’ların ortalarından itibaren çıkarmaya devam eden Dinç Bilgin, yerel piyasada tek olmak için pek çok yeniliği hayata geçirmiş, İzmir’deki diğer rakiplerinin önüne geçmiştir. 1982’de Kemal Uzan ile birlikte İstanbul’da gazete kurma girişimi anlaşmazlıkla sonuçlanmış ve bu sırada İzmir’den İstanbul’ taşıdığı ekonomi gazetesi *Rapor*’u çıkarmaya başlamış, 22 Nisan 1985 yılında da aldığı kredilerle *Sabah*’ı yayınlamaya başlamıştır. Bir bulvar gazetesi olarak çıkarmaya başladığı *Sabah*’ın  denmedeki en büyük rakibi *Tan*’dır. Bu dönemde, *Tan*’ın Genel yayın Yönetmeni olan Rahmi Turan’ı ve aralarında Zafer Mutlu, Aydın  zt rk gibi isimleri *Günaydın* gazetesinin üst düzey yöneticilerini transfer etmiştir. Gazeteye transfer edilen isimler arasında o dönemde ANKA Ajansında yönetici olan Uluç Gürkan da vardır. Gürkan,

Sabah'a geçme öyküsü, Dinç Bilgin'in basın alanında emek piyasasını nasıl değiştirdiğinin örneği olması açısından dikkat çekmektedir.

“ANKA Ajansını bırakma niyetim yoktu. *Sabah* gazetesi bir bulvar gazetesi olarak çıkmıştı. *Sabah* gazetesinden Rahmi Turan ayrılınca, Zafer Mutlu, patrona gazeteyi ciddileştirme önerisinde bulunmuş. Benden Ankara Temsilciliği için öneri istedi. Verecekleri maaşı da söyledi, oldukça yüksek bir rakamdı. Ben de Hikmet Bila'yı önerdim. Hikmet, kabul etmedi. Zafer'e telefon ettim, parayı daha da arttırdı. Söylediği para benim ANKA'da aldığımın üç katı kadardı. Hükmet ikinci öneriyi de kabul etmedi. Bunun üzerine 'neredeyse ben kabul edeceğim' tarzında esprili bir konuşma geçti aramızda. Beş dakika sonra Zafer tekrar aradı, eğer sen kabul edersen diye rakamı bir hayli arttırdı. Uçakla İstanbul'a giderken Ertuğrul Özkök ile karşılaştım, o dönemde Doğan'a danışmanlık yapıyordu, konuyu anlattım, çok garibime gidiyor, bakalım nasıl olacak dedim. Bir saat sonra Ertuğrul aradı, Milliyet de yaklaşık bir miktar öneriyor Milliyet'e gel dedi. Teklifi görüşmek üzere *Sabah*'a gittiğimde, güzel bir karşılama yapıldı benim için, ancak Aydın Doğan, teklifi kabul edersem görüşeceğini söyledi. Ben de bana verilen değer in göstergesi olan bu davranış karşısında *Sabah*'ı tercih ettim. ” (Uluç Gürkan ile yapılan görüşme, 9 Mayıs, 2016).

Daha sonraki yıllarda 1 Numara yayıncılık ile dergi piyasasına giren Bilgin Grubu, 1990'da İkitelli'ye taşınarak *Sabah* dışında *Bugün*, *Yeni Yüzyıl*, *Fotomaç*, *Sabah Yıldızı* gibi gazeteleri çıkarmaya başlamıştır. 12 Temmuz 1993'te ATV deneme yayınlarına başlamış ve grup televizyon alanına girmiştir. 24 Aralık 1994'te ise Erol Aksoy ile ortak olarak reklam pazarlama şirketi olan MEPAŞ'ı kurmuştur. Dinç Bilgin, 1989 yılında özelleştirme kapsamına alınmış olan Etibank Bankacılık AŞ'yi 2 Mart 1998'de Nergis Holding'le birlikte kurulan Medya-İpek Holding'i kurarak satın almıştır. 2000 yılı Dinç Bilgin için sarsıntı ve yıkım yılıdır. Grubun

Finans motoru olan Etibank'a TMSF tarafından el konulması ve Etibank ile ilgili açılan davada Dinç Bilgin Cezaevine girmiştir. Sabah Grubu'nun çoğunluk hisselerini 20 Ekim 2000'de Turgay Ciner' devretmiştir. Böylece Ciner, Sabah Yayıncılık, Birleşik Basın Dağıtım, ATV, 1 Numara Yayıncılık ve Sabah Pazarlama'ya sahip olmuştur. Hisselerin geri kalanı ise Mehmet Emin Karamehmet'e geçmiştir. 30 Kasım 2000'de "Ceketimi alıp çıkıyorum" başlığı ile yayınlanan yazısında Dinç Bilgin, *Sabah* 'la birlikte *ATV*, *Yeni Asır* ve *Kanal 6* 'nın içinde bulunduğu bütün varlıklarını Ciner ve Karamehmet'e bırakıp medya

Şirket	Medya Faaliyetleri	Finans Faaliyetleri	Diğer Faaliyetler
Bilgin Grubu Dinç Bilgin	ATV (Çukurova ile ortak) , ATV Avrupa, Kiss TV, Yeni TV, RADYO- Kiss FM, Radio Sport, Şık FM, Sabah Gazetesi, Takvim, Fotomaç - DERGİ- 27 Derginin Yayıncılığı, YAYIN- Sabah Yayıncılık, Binyıl Yayıncılık, Sabah D'Agostini, Medya-Ofset Yayıncılık, Sabah Kitapçılık, IPR Uluslararası TV Video Yapım AŞ, Satel AŞ, Bilgin İletişim AŞ. DAĞITIM- Birleşik Basın Dağıtım AŞ, AJANS- Sabah Haber Ajansı	Etibank	MEPAŞ
Kaynak: Kaynak: Kültür ve İletişim Dergisi , "Medya -Demokrasi-Siyasal İktidar İlişkisi", 2003, Aralık, s. 123; Adaklı, 2006 ve Kuyucu, 2012'den derlenmiştir.			

dünyasından ayrıldığını duyurmuştur. Ancak, bir süre daha Aydın Doğan'ın desteği ile piyasada kalmaya çalışmıştır. 2 Nisan 2001'de DGM tarafından 'nitelikli dolandırıcılık, zimmet ve cürüm işlemek için teşekkül oluşturmak' suçlarından tutuklanmıştır.

Şirket	Medya Faaliyetleri	Finans Faaliyetleri	Diğer Faaliyetler*
Çukurova Holding (2001)	TV- Show TV, ATV (Bilgin ile), Sky Türk, RADYO-Alem FM, GAZETE- Akşam, Güneş, Tercüman, DERGİ- Alem, Platin, Aman YAYINCILIK- Aslı Gazetecilik ve Matbaacılık AŞ, Basın Yatırım San. Tic AŞ, Dost Basın Yayın Dağıtım, Hobim Bilgi İşlem, Mobicom Bilgi İletişim, Superonline, Topaz Telekomünikasyon,	Pamukbank, Yapı Kredi Bankası, Banque de Commerce et de Placements SA, Yapı-Toko Bank, Genel yaşam Sigorta, Halk Reasurans AŞ, Halk Sigorta, Halk Yaşam Sigorta, Türkiye Genel Sigorta, Inter-Lease Uluslararası Finansal Kiralama, Yapı Kredi Yatırım AŞ: , Yapı Kredi Factoring, Uluslararası yatırım Holding AŞ:	BMC Sanayi Ticaret AŞ. , Çukurova İnşaat Makineleri Çukurova Madencilik, Çukurova Çelik, Çukurova Kimya, Çumitaş-Çukurova Makine İmalat AŞ. TİCERET ve İNŞAAT-, Baytur İnşaat Taahhüt AŞ, Baytur Trading AŞ, Çukurova Dış Ticaret AŞ, Çukurova İthalat ve Ticaret AŞ, Çukurova Tüketim Ürünleri, Çukurova Ziraat Endüstri ve Tic. AŞ, KVK Mobil Sistemleri Ticaret AŞ, AMPAŞ Otomotiv, , İLETİŞİM-ENFORMASYON-Turkcell İletişim Hizmetleri, Ericson Çukurova Telekom, Satel Sabah Televizyon, Verinet Uydu Haberleşme, TURİZM-Anadolu Turizm Yatırımları, Pegasus Hava Taşımacılığı, Sultanahmet Turizm, Akşam Denizcilik, Akşamüstü Denizcilik, Anadolu Uluslararası Ticaret ve Taşımacılık, Barbaros Denizcilik İşletmeleri, Batı Denizcilik,
Kaynak, Adaklı, 2006: 381-383.			

1954 yılında Pamukbank'ı kuran, 1972 yılında holdigleşen Çukurova Grubu, 1980 yılında Adana'dan İstanbul'a taşınarak finans yatırımlarıyla büyümüştür. Bu tarihten sonra Yapı Kredi Bankası ve yurt dışında üç bankanın yanı sıra uluslararası endüstri ve ticaret ile pek çok sanayi şirketini bünyesine katmıştır. Medyaya ilk ilgisi 1977 yılında Akşam gazetesini satın almasıyla başlayan grup, 12 Eylül'den sonra gazeteyi satmış, Akşam gazetesini 1997'de Ilıcaklar'dan yeniden satın almıştır.

Aynı zamanda Ilıcak Grubuna bağlı olan *Alem* ve *Alem FM*'le birlikte *Tercüman*'ın da isim hakkını satın alan Karamehmet, 1997'de *Güneş* gazetesi ile ikinci gazeteye sahip olmuştur. 1999'da Doğan Holding ile birlikte Digitürk dital yayın

Şirket	Medya Faaliyetleri	Finans Faaliyetleri	Diğer Faaliyetler
Rumeli Holding Cem Uzan (2002 Yılı)	TV- Star TV, Kral TV, Teleon, RADYO- Süper FM, Metro FM, Kral FM, Radyo Blue, Lokum FM, Joy FM, GAZETE - Star Gazetesi, Damga Gazetesi, DERGİ-Kral Müzik Dergisi, AJANS- Ulusal Medya Haber Ajansı, YAPIM-Medya Park Yapım, Ultra Film ve Reklam Yapım, Prime Prodüksiyon, MBI Reklamcılık ve Filmcilik	İmar bankası, İmar OffShore, Ada Bank, Rumeli Hayat Sigorta, Rumeli Sigorta, Ulus Factoring,	TELEKOMİNİKASYON- Telsim, Rumeli Telekom, Rumeli Teknik, Ünitel, Aktif Kablo, Kartel (Kazakistan), Artel (Azerbaycan), JPP (Ürdün), Rumeli Tanıtım, KKTC-Telsim- İNTERNET VE İNTERAKTİF GRUBU- RT. net, Rumeli Yazılım, Standart Pazarlama, Star Dijital -NEREJİ GRUBU- Çukurova Elektrik, Kepez Elektrik ÇİMENTO GRUBU- Şanlıurfa Çimento, Gaziantep Çimento, Trabzon Çimento, Bartın Çimento, Van Çimento, Gümüşhane Çimento, edirne Lalapaşa Çimento, Rumeli Çimento, Ergani Diyarbakır Çimento, Ladik Çimento -DEMİR ÇELİK GRUBU- Metaş, Aysan, Demas, Limaş- SPOR- Adanaspor, İstanbulspor, - DİĞER Mavi AŞ, Rumeli Havacılık
Kaynak: : Kültür ve İletişim Dergisi , "Medya -Demokrasi-Siyasal İktidar İlişkisi", 2003, Aralık, s. 123; Adaklı, 2006 ve Kuyucu, 2012'den derlenmiştir.			

platformunu kurmuştur. Aynı yıl Erol Aksoy'a ait Show TV'nin yüzde 83'lük hissesini satın almıştır. 2001 yılında Türksat uydusu ve kablolu yayın platformlarından yayın yapan SkyTürk kurulmuştur. Grubun iletişim alanındaki en büyük üstünlüğü ileri teknoloji kapasitesi ile çalışan GSM, dijital platform ve internet alanındaki yatırımları ile elde etmiştir. GSM alanındaki üstünlüğünü Turkcell ile sağlarken, Superonline ile internet alanında öncü bir girişim başlatmış,

dijital platform alanında ise Digitürk ile öne geçmiştir. Nisan 2000’de Digitürk yerli ve yabancı toplam 74 kanalla hizmet vermeye başlamıştır, bu sayı Mart 2002’de 118’e çıkmıştır. 2000 yılında 8 milyar dolarlık servetiyle Türkiye’nin 1. Dünyanın 27. Büyük zengini olarak açıklanmıştır. 2001 krizinden etkilenen Çukurova Grubu’nun sahip olduğu Pamukbank’a TMSF el koymuş, bankacılık kanunu gereğince Yapı Kredi Bankası’nın yönetiminden de çekilmek zorunda kalmıştır. BBK ile yapılan anlaşma şartlarını yerine getirerek ödeme planını aksatmayan grup 2002-2006 yıllarında toplam 2, 015 milyon dolarlık borç ödemesi yapmıştır. (Adaklı, 2006: 195-203; Kuyucu, 2012: 423-426).

1910’da Balkan Savaşı sırasında Adapazarı’na yerleşen Uzan Ailesi, 1956 yılında kurdukları inşaat firması Yapı Ticaret AŞ ile ticarete başlamışlardır. 1965 yılında Kemal Uzan’ın *Yeni İstanbul*’u satın almasıyla basın alanına giren grubun “asıl hedefinin gazetecilik değil arkalarına bir güç almak olduğu” (Taşlıcalı, 2002: 37) iddialar arasındadır. Kemal Uzan, 1978’de *Ses* ve *Hayat* dergilerinin sahibi olmuştur. Uzan ailesi 1984 yılında Doğu Grubundan aldığı İmar Bankası ile finans piyasasına girmiş, 1985 yılında Adabank’ı kurmuştur. 1989’da Ahmet Özal’ın yüzde 50 ortak olduğu yurt dışından uydu yayını yapan *Magic Box*’ın yayına başlamış bu kanalı 5 Mayıs 1990’da deneme yayınlarına başlayan *Star 1* takip etmiştir. 1991 Genel Seçimlerinin sonuna kadar ANAP’ın propaganda aracı olan *Star1*, partinin muhalefete düşmesiyle Özal’ı ortaklıktan çıkarma çabasına girmiştir. 1992’de *Teleon*, *Süper FM*, ve *Metro FM* yayınlarına başlamıştır. 1994’te TELSİM ile GSM alanına giren Uzanlar, 1998’de, Türkiye’de cep telefonu sistemi kurma amacıyla Motorola ile anlaşma imzalamıştır. Ancak sonraki yıllarda Motorola’nın verdiği kredilerin başka alanlara harcandığının tespiti sırasında Cem Uzan ve Hakan Uzan

Ürdün vatandaşı olmuşlar, mahkeme sonunda 4. 2. milyar dolarlık cezaya çarptırılmışlardır. Grup, 21 Ekim 1991 seçimlerinden sonra kurulan DYP – SHP Koalisyon Hükümeti döneminde Trabzon Çimento, Gaziantep Çimento, Çukurova Elektrik, Kepez Elektrik, TOE, Ladik Çimento, Şanlıurfa Çimento ve Bartın Çimento'nun özelleştirme ihalelerini almıştır (Taşlıcalı, 2002). 1996'da DYP-CHP Koalisyonu sırasında Van Çimento ve Lalapaşa Çimento'yu; 1997'de RP-DYP Koalisyon Hükümeti sırasında Ergani Çimento'yu, 1998'de Mesut Yılmaz'ın Başbakanlığı döneminde de Telsim lisans Sözleşmesini almıştır. Uzanlar, 1999 yılında *Star*'ı yayınlamaya başlamışlar ve yazılı basın alanına tekrar giriş yapmışlar, 2001 yılında da Kanal 6'yı satın almışlardır.

23 Ağustos 2002'de Hasan Celal Güzel'in Genel Başkanı olduğu “Yeniden Doğuş Partisi” YDP'nin kongresinde, parti yöneticilerine para ödediği iddiasıyla Genel Başkan seçilen Cem Uzan, partinin adını Genç Parti olarak değiştirmiş ve 2002 seçimlerine girmiştir. Elindeki tüm medya olanakları seçimler için seferber eden Uzan'ın Genç Parti'si yüzde 7 oy almıştır. Seçim dönemindeki üslubunu seçim sonrasında da sürdürmüş ve bu seçimlerden birinci parti olarak çıkan AKP ile ciddi polemiklere girmiştir. Uzan, 2001 yılında 209 milyon lira zarar ettiğini açıkladığı ÇEAŞ'ın 2002 yılında yüzde 100 kar ettiğini açıklaması Maliye Bakanlığı'nın dikkatini çekmiş, yapılan denetimin sonunda 12 Mayıs 2003'te ÇEAŞ'a el konmuştur. 3 Temmuz 2003'te İmar Banka'sı TMSF yönetimine geçmiş⁴², 14 Şubat

⁴²1980 sonrası dönemde medya sektöründe etkili olan kuruluşların finans alanında da yatırımları olduğu görülmektedir 1980 sonrası dönemin özelliklerini en iyi yansıtan alan bankacılık sektörüdür Bu dönemde bankacılık sektörüne girişler kolaylaştırılmıştır. 1980'lerin başında 43 banka faaliyeteyken bu sayı 1898 yılında 81'e ulaşmıştır. Bu süreçte bütün medya sahipleri bir ya da birkaç bankanın sahibi olmuştur. DSP-MHP-ANAP Koalisyon Hükümeti'nin 2000 yılında başlattığı yeni

2004'te Uzan grubuna bağılı 210 şirketin yönetimine el konmuştur. Cem Uzan, 2009 yılında Fransa'ya yerleşmiştir (Adaklı, 2006; Kuyucu, 2012). Uzan Grubunun el konulan medya şirketleri satılıncaya kadar kaldığı TMSF yönetimince AKP'nin propaganda aracı olarak kullanılmıştır.

1990'larda oligopol yapının egemen olduğu medya sektöründe daha küçük ve bağımsız sayılabilecek oyuncular da mevcuttur. Bu bölümde sahip oldukları şirketler ve büyüme çizgileri ele alınan büyük grupların dışındaki oluşumlar bu yapılar etrafında kümelenmişlerdir. Bunlar arasında Ömer Göktuğ'un sahibi olduğu *Flash TV*, MNG Holding'e bağılı *TV 8*, tek bir gazete olsa da büyük sermaye gruplarının her zaman ilgi odağı olan *Cumhuriyet*, Demirkent ailesinin sahibi olduğu *Dünya Grubu*, Fethullah Gülen'in kontrolündeki medya şirketleri olan *Samanyolu TV*, *Zaman*, *Aksiyon*, *Burç FM*, *Zaman Kitap*, *Cihan Haber Ajansı*, İslami eğilimli *Kanal 7*, *Ufuk Güldemir*'in sahibi olduğu *Habertürk* ve ANKA bu gruplar arasında sayılabilir.

3. 5. 5. Gazete Tirajları ve Pazar Payları

1980'li yıllarda 24 Ocak kararlarının uygulanmaya konası ile başlayan neo-liberal dönemde bir sanayi kolu olarak büyüyen medya sektörüne iş adamları girerlerken gazetecilik mesleği ve basın alanı çoğunlukla tek ve asıl işi olan gazeteciler sektörden birer birer çekilmeye başladıkları görülmektedir. 1980 ve 1990

ekonomi programı öncesinde Egebank, Esbank, Yurtbank, Yaşarbank ve Sümerbank TMSF bünyesinde geçmiştir. 19 Haziran 2002'de Çukurova Grubu'na bağılı Pamukbank'a el konmasıyla 1998-2002 yılları arasında toplam 20 banka fona devredilmiştir Medya kuruluşlarıyla ilişkili bankalara dair ayrıntılı tablo için bkz. Adaklı 2006: 213-216

yılları arasında on üç gazetenin yayınları sonlanmış, bununla birlikte 1985- 1990 yılları arasında gazete gruplarının yapılarında önemli değişimler yaşanmıştır.

Grup	1985	1987	1989	1990
VEB Grubu	% 24, 91	% 17, 14		
Hürriyet Grubu	% 18, 44	% 23, 54	% 18, 05	% 14, 81
Tercüman	% 15, 19	% 8, 68	% 3, 68	% 4, 00
Milliyet	% 9, 32	% 8, 86	% 9, 61	% 10, 21
Cumhuriyet	% 2, 93	% 4, 31	% 3, 49	% 3, 72
Yeni Asır & Sabah	% 17, 77	% 21, 10	% 26, 39	% 26, 99
Güneş	% 7, 06	% 6, 12		
Türkiye		% 6, 30	% 6, 11	% 8, 30
Asil Nadir Grubu			% 29, 49	% 29, 23
Diğer Gazeteler	% 4, 38	% 3, 95	% 2, 98	% 2, 94
Kaynak: Kuyucu, 2012: 249.				

1989 yılında Haldun Simavi'nin sahibi olduğu VEB Grubuna bağlı gazeteleri ve *Güneş*'i satın alan Asil Nadir toplamda % 29, 49'luk Pazar payı ile lider olmuştur. Bu, Türk basın sektöründe ilk kez mülkiyet ve kontrolü bir iş adamında olan grubun öne geçmesi demektir. Daha sonraki dönemde yaşanacak olan gelişmelerin ilk adımını Turgut Özal'ın desteklediği iş adamı olan Asil Nadir ile atılmıştır. 1990 yılında dört büyük grubun toplam pazar payları % 81, 24'e çıkması sektördeki tekelleşmeyi ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, Görgülü (1991) araştırmasında bu grupların dışında kalan ve 'diğer' olarak adlandırılan gazetelerin % 2, 94'e gerilediğini göstermektedir. Bu oran 1970 yılında %12, 23'tür. Bu durum, 1980'lerden sonra Basın alanındaki çoğulculuğun gerilemesinin işaretlerinden birisi olarak değerlendirilebilir.

Grup Adı	Pazar Payı
Doğan Grubu	% 39
Dinç Bilgin Grubu	% 19
Çukurova Grubu	% 9
Uzan Grubu	% 6
İhlas Grubu	% 5
Doğuş Grubu	% 3
Erol Aksoy Grubu	% 2
Diğerleri	% 17
Kaynak: Kuyucu, 2012: 255.	

2001 yılına gelindiğinde ise medyanın mülkiyet kontrolü tamamen büyük holdinglerin eline geçmiştir. Reklam gelirlerinin % 58'lik bölümünü iki büyük grup olan Bilgin ve Doğan paylaşmaktadır.

3. 5. 6. Devlet Desteği

1990'lara kadar basın ile gerilimli ilişkisi devam eden Özal'ın hedefi yeni iktisat politikalarıyla uyumlu bir basının oluşmasıdır. Özal özel sektör sahipleri ve yöneticilerini etrafında toplayarak birebir ilişkilere girmiş, bu yüz yüze ilişkiler özel sektörün teşviklerden, ithalat ve ihracat kolaylıklarından, özelleştirmeler yoluyla kaynak aktarım mekanizmalarının kullanımdan yararlanmalarının yanı sıra kamu denetiminden uzaklaştırılmalarının yolunu açmıştır (Kaya, 1994).

Özal ve çevresiyle iyi ilişkiler kuran basın grupları büyük ölçekli teşvik belgeleriyle genişleme olanağına kavuşmuşlardır. 1980'li yıllarda büyük ölçüde artan teşvikler, Hazine Bakanlığı'nın verilerine göre 1 Ocak 1980-31 Mayıs 2002 yılları arasında toplam 6 Milyar 723 milyon 451 bin dolar tutarındadır. Bu desteğin 753 milyon 496 bin doları televizyon ve radyo yayıncılığına verilirken geri kalanı

basına verilmiştir (Kıvanç, 2002). Doğan ve Bilgin Gruplarının 1983-1997 yılları arasında aldıkları toplam devlet desteği ise 625. 2 milyon dolar civarındadır. Ağırlıklı olarak teknoloji yenileme ve kapasite yaratma amacıyla verilen teşvikler basından medyaya dönüşümde önemli bir etkiye sahiptir (Aksoy, 2009: 622).

Büyük medya grupları bu dönemde zaman zaman partilere ve hükümetlere karşı eleştirel bir yaklaşım sergileseler de asıl olarak sistemin ve düzenin savunucusu olmuşlardır. Siyasal partiler ise iktidara geldiklerinde kendilerine destek veren medya gruplarını gözetmiş ve onlara çeşitli çıkarlar sağlamışlardır. Medya grupları, siyasal partileri desteklerken içine girdikleri keskin kutuplaşmanın örneğini Zafer Mutlu'nun kendi gazetesinde yayınlanan 1995 seçimleri öncesindeki mülakatında görülmektedir. Mutlu bu kutuplaşmayı “İnsanlar birbirlerine *Sabah*'a mı oy vereceksin yoksa ANAP'a mı diye sormaya başladı” sözleriyle anlatmaktadır (Tılıç2009: 298).

Doğan Akın (Cumhuriyet, 16. 10. 1996) bir köşe yazısında 1995 yılında hükümetin denetiminde bulunan Halk Bankası'nda üç büyük medya kuruluşuna sağlanan nakdi ve gayri-nakdi kaynakların toplam tutarının 57 milyon dolar civarında olduğunu yazmıştır. Bu rakam bankanın 1995 sonundaki 5 trilyon liralık sermayesini aşmaktadır.

28 Şubat öncesi dönemde Erbakan-Çiller hükümetine eleştiriler yoğun olarak medyada yer almaya başladığında bu durumu kendilerine verilen desteğin kesilmesiyle açıklayan Çiller'in 1995 seçimleri öncesi medya gruplarına dağıttığı teminat mektuplarının toplam değeri 1 katrilyon 423 trilyon 134 milyar 119 milyon

liradır. Çiller'in 1995 yılı boyunca medya gruplarına dağıttığı toplam 2. 1 katrilyon liralık teminata karşılık o dönemde toplam devlet gelirleri 1. 4 katrilyon liradır. Çiller, dağıttığı teminat mektuplarıyla bir rekora imza atmıştır (Doğan Akın, Cumhuriyet, 13. 05. 1997).

Bu desteklerin yanı sıra bu dönemde medya gruplarının büyümelerinde özelleştirmelerin önemli bir payı olduğu da gözden kaçmamalıdır. 1984 yılında başlayan özelleştirme uygulamaları ile 2002 yılına kadar 169 kuruluş Özelleştirme İdaresi tarafından "hisse senedi devri ya da varlık satış /devir işlemi" ile özelleştirilmiştir. Blok satış biçiminde kısmi satışı gerçekleşen kuruluş sayısı ise 15'tir (OİB, 2002).

Bu dönemde medya holdingleri özellikle enerji ve alt yapı alanındaki özelleştirme ihalelerini kazanmak uğruna kıyasıya rekabete girmişlerdir. Doğan Grubu 1992'de Ray Sigorta'nın yüzde 49, 65'lik hissesini satın almıştır. Grubun bünyesine özelleştirme yoluyla kattığı en büyük kuruluş ise POAŞ olmuştur. Çelik Halat (1997) ve DİTAŞ (1991) da Doğan Grubunun özelleştirme ihalelerinden aldıkları diğer kuruluşlardır. Uzan Grubu ise 1992- 1998 yılları arasında özelleştirilen Gaziantep, Trabzon, Ladik, Şanlıurfa, Bartın, Van, Lalapaşa ve Ergani Çimento Fabrikaları'nın çoğunluk hisselerine sahip olmuştur. Uzan'ların enerji alanındaki kazandıkları en önemli haleler ise Kepez Elektrik ve Çukurova Elektrik'in 70 yıllık işletme haklarıdır. Bu özelleştirmeler o dönemde yoğun eleştiriler almıştır. 1994 ve 1998'de HAVAŞ'ı Park Holding alırken, Etibank 1998 yılında Cavit çağlar ve Bilgin grubunun kurdukları Medya-İpek Holding'e satılmıştır.

3. 6. 7. Ara Değerlendirme

1980’li yıllarda ekonomik ve politik alandaki değişim medya alanını da önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu dönem itibarıyla medya, ekonomik bir sektör olarak yeniden yapılanmış ve bu yapılanma süreciyle birlikte dönemin toplumsal yapısının yeniden örgütlenmesinde etkili rol oynayan yeni aktörler medya alanının oyuncuları olmuştur. 1980 öncesi dönemde siyasal ve toplumsal alanda meydana gelen gelişmeler basın sisteminde belirleyici olurken, 1980 sonrası dönemde önceliği ekonomik öğeler almış ve basının içeriği ve toplumsal rolü üzerinde ekonomik bağımlılıklar asıl belirleyici haline gelmiştir (Koloğlu, 1994: 86)

24 Ocak Kararları ile başlayan neo-liberal ekonomik yapılanma ve ekonominin dışa açılması sürecinde gazete kâğıdına yapılan sübvansiyonun kaldırılması ve bu dönemde gazete kâğıdı fiyatlarının yüzde 300’lere varan fiyat artışı basını sıkıntı içine düşürmüştür. Bu durum, basının hükümetin mali denetim çabalarını bir parçası olurken diğer yandan teknolojinin hızla gelişmesi gazete yayımcılığını büyük sermaye gereksinimlerine bağımlı kılmıştır. Bu süreçte, Dinç Bilgin gibi geleneksel medya sahipleri basın dışı alandaki yatırımlarını geliştirerek sektörde kalabilirlerken, medya dışındaki sermaye sahipleri de medya yatırımlarını geliştirmişlerdir. Bu dönemde medya alanında ihtiyaç duyulan kredi ve desteklerin siyasi iktidarlara kurulan yüz yüze ilişkiler yoluyla sağlandığı görülmektedir.

Hallin ve Mancini’nin medya sistemleri ayrıştırması çerçevesinde Türkiye’nin 1980-2000 arası döneminin *kutuplaşmış çoğulcu modelin* temel bileşenlerinin özelliklerini taşıdığı söylenebilir. Kutuplaşmış Çoğulcu Sistemde, klientelistik ilişkilerin belirleyiciliği Türkiye’nin medya sistemi açısından da

geçerlidir. 1990'lar boyunca Türkiye'de koalisyon hükümetleriyle yönetilmiştir. Bu dönemde, medya sektöründe yeni düzenin yerleştiği söylenebilir. Birbirlerinden farklı ideolojik söylemleri temsil etmeseler de, medya patronları kendi çıkarları doğrultusunda siyasi partilere destek vermişlerdir. 1990'lar boyunca koalisyon hükümetlerinin medyanın desteğine olan ihtiyaçları ve bu destek talebinin karşılığında medya sahiplerinin kayırmacılık talepleri ile medyada klientelistik ilişkiler öne çıkmıştır. 1996'da Refah Partisi'nin seçimlerden birinci parti olarak çıkmasının ardından siyasal İslam ve Türk Silahlı kuvvetleri arasında bir kutuplaşma yaşanmıştır. Bu kutuplaşmada medyanın askerin yanında yer aldığı görülmektedir. Bunda medya sahipleri ve yöneticilerinin temel kaygısının Türkiye'de yaşanacak rejim değişikliğinden çok, Refah Partisi'nin "milli görüş" anlayışı çerçevesinde, ekonomik yapılanmayı değiştirme potansiyeline yönelik geliştirdikleri tepkinin etkili olduğu söylenebilir. 1990'larda, gruplar arası rekabetin siyasal alana yansımaları "Bakanlar kurulunun belirlenmesinde söz sahibi oldukları" (Mutlu, 2012), "hükümet kurup hükümet düşürdükleri" iddialarına (2012, Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporu) kadar varmıştır.

Dönemsel olarak bakıldığında, gazete tirajlarının düşük izlenme oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu da, *Kutuplaşmış Çoğulcu Sistemin* özelliklerinden birisidir. Bu dönemde medyada faaliyet gösteren holdingler siyasi iktidarlar karşısında ellerini güçlendirmek üzere birbiriyle kıyasıya rekabet haline girmişler ve bu nedenle basında promosyon savaşları yaşanmıştır.

Mesleki profesyonelleşme açısından bakıldığında ise, 1990'larda gazeteciliğin işletme ve üretim fonksiyonlarının şirket yönetimi ilkeleri etrafında bir

araya geldiği görülmektedir. Profesyonellik, bu dönemde yalnızca bir mesleki ilke olarak değil bir piyasa değeri ve işletmeciliğin esası olarak görülmeye başlanmıştır. 1980'lerden sonra gazetecilik kamuoyunu bilgilendirme, yasama organını halk adına denetleme gibi profesyonel iddialarından uzaklaşarak, medya holdingleri arasındaki rekabeti hizmet ve kalite standartları ekseninde sürdürme amacına hizmet eder hale gelmiştir (Taş, 2012: 272). Mesleki örgütlemenin yok olma noktasına gelmesinde ise 1990'larda başlayan sendikasılaştırma hareketi önemli bir etkiye sahiptir. Gazete sahipleri ve gazetece yöneticileri sendikanın tasfiyesini, gazeteciliğin bireysel bir meslek olduğu, gazetelerin mali yapısının bozukluğu, sendikanın çağdaş bir yapıya sahip olmayışı, Türk sendika sisteminin zaafı gibi gerekçelere dayandırmışlardır (Adaklı, 2006: 299). Sendikasılaştırılmalarıyla iş güvencelerini kaybeden gazeteciler özerkliklerini önemli oranda yitirmişler, kendilerini çalıştıkları medya kurumu ile özdeşleştirerek, kurumun çıkarlarını ve sektördeki karlılığından sorumlu hale getirilmişlerdir.

Türkiye'de bu dönemdeki medya sisteminin, Hallin ve Mancini'nin Kutuplaşmış Medya Sistemleri örneği olarak inceledikleri İtalya ve Yunanistan ile kamu yayıncılığı üzerindeki devlet etkisi açısından benzer özellikler taşıdığı söylenebilir.

Özellikle neo-liberalizmin dünyada etkili olmaya başladığı yıllardan itibaren medya alanına büyük holdinglerin girişi ve siyasi iktidar ve medya arasındaki klientelistik ilişki biçiminin yaygınlaştığı ve medyanın araçsallaştırıldığı görülmektedir. Bu özellik kutuplaşmış çoğulcu model içinde yer alan Yunanistan ve İtalya ile de benzerlikler taşımaktadır. Medya sahiplerinin turizm, altyapı,

telekomünikasyon, petrol endüstrisi ve enerji alanlarındaki yatırımları Yunanistan'da da görülmektedir. Medyanın, araçsallaştırılması, medya sahipleri tarafından ticari çıkarların korunması yönünde siyasetçiler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılması ise Yunanistan'ın yanı sıra Latin Amerika ülkelerindeki uygulamalarla paralellik içindedir.

Kutuplaşmış Çoğulcu Sistemin bir diğer özelliği ise sınırlı profesyonelleşmedir. Türkiye'de mesleki profesyonelleşmenin, bu sistemin diğer örneklerinde görülenden daha erken dönemde gelişmeye başladığını söylemek mümkündür. Bu dönemde, gazetecilik alanında sendikasızlaştırmanın başarılı olması, diğer mesleki örgütlenme ve gazetecilik mesleğinin etik kodlarının geliştirilmesi ve uygulanmasını engellemiştir. Her ne kadar, 1990'larda medya kuruluşları kendi etik ilkelerini yayınlama yarışına girmiş olsalar da bu çaba piyasanın ve ticaretin çıkarlarının egemen olduğu medya dünyasında, kamusal bir meslek olan gazeteciliğin aldığı yarayı örtbas etme girişimi olarak değerlendirilebilir. Gazeteciler bu dönemde, kamunun değil çalıştıkları kurumun çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir.

3. 6. 2002 Sonrası Dönem

1960'lı yıllarda çağdaşlaşma projesinin halkalarından biri olarak seçilen Avrupa Birliği'ne entegrasyon için son adımları atma zorunluluğunun itici gücüyle 57. Cumhuriyet Hükümeti, ekonomik kriz başlayıncaya kadar daha önceki hükümetlerle görece bir meşruiyet zeminini sağlamıştır. Krizi aşmaya yönelik olarak Kemal Derviş'in öncülüğünde uygulanan etkin devlet ve düzenlenmiş serbest piyasa ekseninde finansal istikrarı öne çıkaran niteliğiyle ekonomik büyümeyi amaçlayan

IMF ve Dünya Bankası destekli ekonomi politikaları, hedefe ulaşmaya dek, geçiş sürecinde belirli toplum kesimleri bu politikalardan olumsuz yönde etkilenmiştir. Örneğin ANAP döneminde öne çıkan, sonraki dönemlerde kabuğuna çekilen Anadolu merkezli üretim sektörü başta olmak üzere, büyük kentlerdeki mavi ve beyaz yakalılardan, esnaf, tüccara uzanan alt ve orta sınıf, bu toplumsal kesimleri oluşturmaktadır. Ekonomi politikalarının sonuçları beklenmeden, Ecevit'in rahatsızlığını da fırsat bilerek MHP, Türkiye'yi 3 Kasım seçimlerine taşımıştır.

Seçmenin daha önceki dönemlerde oy verdiği partilerin tasfiye edildiği 3 Kasım seçimlerinde AKP %34. 3, CHP %19. 4, DYP %9. 6, MHP %8. 3, GP %7. 2, DEHAP %6. 2, ANAP %5. 1, SP %2. 5, DSP %1. 2, YTP %1. 0 oy almışlardır. İktidar partileri, DSP, MHP ve ANAP seçimlerde barajın altında kalırken merkez sağın diğer bir partisi DYP barajı aşamamıştır. Hükümetin küçük ortağı ANAP, 18 Nisan 1999'daki seçime göre yüzde 8 oy kaybetmiştir. Meclis dışında kalan oy oranının yüksekliği meşruiyet tartışmalarına neden olurken, Genç Parti'nin aldığı yüksek oy, koalisyon ortaklarının baraj altında kalışı, merkez sağ ve solun klasik tabanlarında bile yaşanan erime gözler önüne serilmiştir.

AKP'nin seçim başarısı Türk siyasetinde yıllardır hâkim olan sağ, sol ve merkez partilerin ekonomi politikalarının toplumu iyice fakirleştirmesi, toplumun alt ve üst ekonomik grupları arasındaki uçurumun giderek büyümesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. AKP'nin seçim başarısı arkasında yatan gerçekliğin ideolojik değil, ekonomik bir gerçeklik olduğu ve partinin devlet değil toplum merkezli yaklaşımının bundaki payı da dikkate alınmalıdır.

3 Kasım seçimlerini diğer seçimlerden farklı kılan ikinci özellikse seçmen tercihini etkilemiş olan 'aktörlerin' nitelikleridir. 1995 ve 1999 seçimlerinde, seçimlerde etkili olan aktörler ulusal çerçeve ve Türk siyasetindeki partilerle sınırlıyken 3 Kasım 2003 seçimlerinde siyasi aktörler özellikle AB ve IMF gibi kuruluşlar aracılığı ile uluslararası nitelikler kazandığı ve sivil toplum örgütlerinin de sürece dahil oldukları görülmektedir. Özellikle IMF, DB ve AB, partilerin sadece programlarını hazırlarken faydalandıkları referans noktaları olmakla kalmamış, aynı zamanda etkin ve işlevsel bir hükümete duyulan ihtiyaç konusunda Türkiye'de bir kamuoyunun oluşmasında da etkili olmuşlardır. Seçim sonuçları da bu örgütlerin başarısını doğrulamaktadır. Dolayısıyla, seçimlerin ekonomi temelinde ulusal ve küresel olmak üzere iki farklı boyutu olduğu söylenebilir (Keyman, 2003).

3 Kasım öncesi AKP eliti ile kimi siyasal yorumcular, AKP'nin seçim sonrası ideolojik yelpazeye ilişkin misyonunu merkez sağı yeniden tanzim ve ihya etme olarak ilan etmişlerdir. Tayyip Erdoğan “Merkez sağı yeniden inşa edeceğiz ve tek başına biz olacağız. Çünkü seçmenimizin profili farklı. ANAP, MHP, DYP, DSP ve DEHAP'tan oy aldık... Vatandaş bizi omurga parti olarak... gördü” (*Radikal*, 5 Kasım 2002) sözleri İslamcı kimlikleriyle aralarına koydukları mesafe konusunda kamuoyunu ikna etme çabasının bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

1969'da MNP ile başlayan Milli Görüş çizgisi içinde gelişip 3 Kasım seçimleriyle tek başına iktidar şansını yakalayan AKP, siyasi ve ideolojik kimliği tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Partinin önde gelen isimleri ve teorisyenleri “merkez sağ” ve “muhafazakâr demokrat” tanımlamalar dışında partiye

atfedilen diğer tanım ve adlandırmalara karşı çıksalar da AKP'nin İslami geçmişi tartışmaların odağına oturmuştur.

AKP, yenilikçiliğini dini siyasallaştırmayacağı, demokrasi ve sivil toplum vurgusu, yönünü doğuya değil batıya çevireceği söylemi ve liberal ilkelere dayalı ekonomi programıyla milli görüş hareketinden farklılıklarını ortaya koymaya çalışmıştır. Milli Görüşün evrim geçirmiş hali olarak değerlendirilen AKP'liler değişimlerini muhafazakâr demokrasi kavramı ile göstermek istemişlerdir. AKP'nin muhafazakâr demokrat kimliğini siyasi ve ekonomik açıdan iki başlık altında değerlendirmek mümkündür. Birincisi, muhafazakârlık ile İslami geçmişini sahiplenebilmekte ve İslami tabanını korumaya çalışmaktadır. Muhafazakârlığın ikinci boyutunu ise yeni muhafazakârlık ve neo-liberalizmin bir birleşimi olan yeni sağ ideolojinin neo-muhafazakâr ayağı ile bağlantı kurulmaktadır.

Tayip Erdoğan AKP'nin geleneksel İslamcı söylemin dışına çıkmasının gerekçelerini şöyle sıralamaktadır:

“AK Parti'den önce siyasi hayata hâkim olan partilerin iki karakteristiği vardır. Birinci kısım partiler, siyaseti sadece belli bir ideoloji temelinde yaparak siyasi parti olmaktan çok siyasi cemaat gibi davranıyorlardı. Bu partiler, kamu siyaseti temelinde bir yapılanma yerine katı ideoloji temelinde yapılanarak siyaseti radikalleştirmektedirler. Diğer tür partiler ise her türlü siyasi fikirden yoksun, sadece rant dağıtmaya ayarlanmış siyasi şirket görünümündeydiler. AK Parti, siyaseti radikalleştiren 'siyasi cemaat' anlayışına da, siyaseti fikirliksizleştiren 'siyasi şirket' anlayışına da kesinlikle karşıdır. AK Parti, muhafazakârlık temelinde bir kitle

partisidir. Siyasetin fikir ekseninde yapılmasını temel almakta, buradan kalkarak kitlelere dönük merkez siyaseti üretmektedir. Böylece AK Parti, toplumsal merkezden aldığı güçle siyasi merkezi yeniden inşa etmiş ve merkez sağın tartışmasız tek gücü haline gelmiştir. Türk siyasi yaşamından silinip giden partilere baktığımız zaman, bu partilerin siyasi kimliklerini geliştiremedikleri için önce söylem krizine, sonra temsil krizine girdiklerini görürüz. AK Parti'nin bugün iktidarda olmasına rağmen böyle bir çaba içine girmiş olması, önemsenmesi gereken bir açılamdır. Türkiye'de üretilecek bir model, birçok ülkeye de örnek olabilecektir.” (Erdoğan, 2004)

AKP muhafazakâr demokrat kimliğini kuruluşundan itibaren ilan etmiştir. Muhafazakâr demokrat kimlikle statükodan değil değişimden yana bir parti olduklarını göstermek istemiştir. AKP sıkça vurguladığı İslamcı değil muhafazakâr bir parti oldukları söylemi içerisinde yeni muhafazakâr hareket paralelinde muhafazakârlığın liberalizmle olan bağlantısını da görmek mümkündür.

AKP, Muhafazakâr Demokrat kimliğini Yalçın Akdoğan'ın hazırladığı kitapta ayrıntılı biçimde anlatılmıştır (Akdoğan, 2004). AKP'nin muhafazakâr kimliği kapitalizmin yarattığı siyasal, iktisadi ve kültürel dönüşüme bir tepki olarak doğup 20. yüzyılın son çeyreğinde Batı'da yeni sağ iktidarlarla birlikte kazandığı önem paralelinde temellendirilmektedir.

Akdoğan, İngiltere ve ABD'de yeni sağ politikalara yaptığı bu göndermelerle bir yandan muhafazakârlığın mutlak anlamda bir ekonomi politiği olmadığına

değirirken diğier yandan da serbest piyasa, özel mülkiyet gibi liberalizmin temel argümanlarının sahiplenilmiş olmasından söz etmektedir.

AKP Özal'ın başlattığı ancak zamanla otoriter bir popülizme dönüşen bu girişimleri tamamlama iddiasındadır. Kitabın ikinci bölümünde demokrasinin Yeni küresel konsept doğrultusunda insan hakları, hukukun üstünlüğü, çoğulculuğun içselleştirilmesi, azınlıkların temsili ve korunması gibi yeni parametrelerin kabulü ile sağlanabileceği ve bu koşullarında serbest piyasa ekonomisi ile mümkün olacağına vurgu yapılmaktadır.

“Serbest piyasa ekonomisinden anlaşılan şey, merkezi yönetimlerin ekonomik kaynaklar ve kredi piyasası üzerindeki denetimlerinin mümkün ölçülerde asgariye indirilmesi; yeni sosyal güçlerin kendi performanslarıyla üretime katılmasının önündeki engellerin kalkması ve bütün dünyada serbest piyasa kurallarına uygun olarak mal ve hizmet mübadelesinin sağlanmasıdır.

Küreselleşme karşılıklı bağımlılığı öne çıkarmakta ve buna dayalı olarak uluslararası yeni siyasi, ekonomik ve hukuki değerleri dominant hale getirip herkesten bunların kabulünü istemektedir. Bunlar da çoğulcu demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, kimliklerin ifade özgürlüğüne ve görünürlüğüne uygun yeni bir kamusal ve serbest piyasa ekonomisidir.

Çoğulcu demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve temel insan haklarının korunmasının merkezi-ulus devletlere getirdikleri maliyet, başta iç-hukuk olmak üzere, diğier siyasi, idari ve toplumsal yapıların yeni uluslararası standartlara göre yeniden düzenlenmesini gerekli kılan durumdur.”(Akdoğan, 2004: 33)

AKP'nin tarihsel olarak DP, AP, DYP, ANAP çizgisini devam ettiren muhafazakâr-liberal anlayışı ve demokrasiye vurgu yapmaktadır. Bora'ya göre (1998: 55-56) muhafazakârlık kapitalist modernleşmenin somut toplumsal

malzemeye uyarlanmasında, tıkanıklıkların açılmasında işlevseldir. Muhafazakârlığın sürekliliğinin ve asli değerlerinin sabitlenmesinin güçleşmesi karşısında her toplumsal değişim durumunda araçsal hale getirilecek yeni sabitin bulunmasındaki pratik tutum sayesinde muhafazakârlık modernleşmenin her yeni uğrağında kendisini yenilemektedir. Bora'nın bu yaklaşımı çerçevesinde, AKP'nin muhafazakârlığının kapitalizmin yeni aşamasına kendisini uyarlama çabası olarak değerlendirilebilir.

Muhafazakârlık ile liberalizmin birbirine ihtiyaç duyduğu nokta da burada başlamaktadır. Kapitalizmin toplumsal yapılara uyarlanmasında muhafazakârlık bir araç işlevi görmekte, kapitalizmin getireceği yabancılaşmanın yatacağı duygusal boşluk muhafazakâr değerler sistemi ile doldurulmaktadır. Bu noktada ise ideolojik mücadele öne çıkmaktadır (Develioğlu, 2010: 140). İdeolojik mücadelenin nasıl yürütüleceği konusunda muhafazakârlığın entelektüel anlamda gösterdiği taşralı zihniyet (Akyol, 2006: 61) karşısında, liberal kanadın entelektüel zenginliği muhafazakârlığın meşruiyet zemini oluşturmaktadır. Murat Belge, Etyen Mahçupyan, Ahmet İnsel, Ömer Laçiner, Ahmet Altan, Mehmet Altan gibi sağ ve sol liberaller ile Fehmi Kuru, Taha Akyol, Mümtazer Türköne gibi muhafazakâr elitlerin desteğinde muhafazakâr entelektüellerin birikim eksikliğinin yanı sıra AKP'nin iktidara geldiği ilk yıllarda Avrupa Birliği üyeliğine kararlı yaklaşımının da etkisi olduğu açıktır. Örneğin Mehmet Altan (2005), kritik dönemlerde geliştirdiği eleştirilerini Kemalizm ve Cumhuriyete yönelik demokratik olmamak, halk egemenliğini hiçe saymak, modernleşmeyi demokrasiyi feda ederek gerçekleştirmeye çalışmak, devleti öne çıkarmakla gerekçelendirmektedir. Bu noktada, Avrupa Birliği Türkiye müzakereleri çerçevesinde siyasal ve bürokratik

kurumların yeniden yapılanması ve cumhuriyetin demokratikleşmesi saplanacak, asker-sivil bürokrasinin değil halkın egemenliğine dayanan, düşünce ve ifade özgürlüğünün olduğu, parlamentonun üstünlüğünün perçinlendiği bir cumhuriyet ortaya çıkacaktır (Altan, 2004, 150-155).

AB sürecini Türkiye’de laiklik anlayışının, sosyalist solun ve Kemalizm’in tasfiyesinde bir fırsat olarak algıladıkları anlaşılan liberal-muhafazakâr aydınların yanı sıra Ömer Laçiner ve Ahmet İnsel gibi sol –liberaller ise AKP’nin AB’ye yönelik pozitif tutumu çerçevesinde gereksinim duyulan desteği soldan tamamlamışlardır (Develioğlu, 2010: 148). Bu destek, AKP’nin AB ile uyum müzakerelerine ağırlık verdiği dönemde, Ergenekon ve Balyoz davaları sürecinde Türkiye’deki askeri vesayetin son bulacağına olan inanç doğrultusunda ve Kürt açılımı çerçevesinde devam etmiştir. Ancak, 2013 yılı Gezi Direnişi ve ardından yürütülen iç ve dış politikada liberal aydınların ‘ikircikli’ tavırları, zaman içerisinde ‘gözden düşme’lerini de beraberinde getirmiştir.

AKP’nin iktidara geldiği dönemden sonra sıkça gündeme gelen tartışma konulardan biri de AKP’nin bürokratik eltilerin yanı sıra yerleşik burjuvazinin yıllarca dışladığı Anadolu sermayesini çevreden merkeze taşıdığı yönündedir. Boratav ise (2015: 5) AKP’nin yerleşik Türk burjuvazisinin dışından olmadığını, İstanbul Büyükşehir Başkanlığı süresince küçük, büyük, orta-ölçekli pek çok grupta işbirliği içinde olduğuna dikkat çekmektedir. Muhafazakâr-İslamcı iş çevreleri ve örgütlerinin organik bağlantılarının ise 1970’lerin ortalarından itibaren, AKP’den önce siyaset arenasında yer almış olan MSP ve RP dönemlerinde kurulduğunu vurgulamaktadır. Bu kuruluşların AKP’den önce etkinliklerinin sınırlı olması ise

MNP-MSP-RP çizgisinin ekonomik programlarının katı bir müdahaleciliğe, korumacılığa ve milliyetçi unsurlara dayanması, batı karşıtı ve anti-AB'ci yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. AKP ise kendisinden önceki İslamcı partilerin bu tarz yaklaşımlarının tam aksi yönde, AB ile üyelik müzakerelerinin önemine inanan, Batıyı düşman olarak görmeyen bir yaklaşıma sahiptir.

AKP iktidarının sermayenin genel çıkarlarıyla uyumlu ekonomi politikaları, AKP için kritik olan 2010 Anayasa Referandumu sürecinde Türk burjuvazisinden destek görmesinde etkilidir. Benzer bir desteği uluslararası finans kapitalin de verdiğini söylemek mümkündür (Boratav, 2015: 6). Ancak, 2007'den sonra AKP'nin siyasal söyleminde İslamcı unsurların ağırlık kazanması, daha önceki dönemde kaçındığı türban sorunu gibi İslamcı siyasetin temel vurgularını öne çıkarması ve otoriteryen bir siyaset tarzının yönelmesi ile birlikte toplumsal muhalefet yükselmiştir.

Kemal Derviş'in 2000 yılındaki düzenlemelerinde öne çıkan ranta dayalı ekonominin sınırlanması ve kontrol altına alınmasına yönelik oluşturulan özerk kurumlar, 2007'den sonraki dönemde aşınmaya başlamıştır. Rant ekonomisinin engellenmesine yönelik kuralların kaldırılması ya da değiştirilmesiyle Özal geleneğini yeniden diriltmiştir. Özal'ın ekonomik kararları alırken kayırdığı ya da karşısına aldığı veya ödüllendirdiği ya da dışladığı gruplar, firmalar, şirketler ya da işadamları varken, Erdoğan bu seçeneklere cezalandırmayı da eklemiştir. Doğan Holding ve Koç Holding, siyasi iktidarla politik konularda aynı çizgide hareket etmediklerinde maliyenin ya da diğer kurumların denetimleriyle karşılaşmışlardır (Boratav, 2015: 7).

2007'den sonra dönemde yapılan özelleştirmeler, açılan devlet ihaleleri belirgin bir şekilde yandaş şirketlere kimi zaman devlet kredileriyle kimi zaman da sembolik rakamlarla verilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte, TMSF, BBDK gibi kuruluşların elinde bulunan şirketler satılincaya kadar, siyasi iktidarın atadığı üyeler tarafından siyasi iktidarın lehine çalıştırılırlarken, satılmaları sırasında da iktidarın 'kayırdığı' gruplara verilmiştir.

2007 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecinde Genel Kurmay Başkanlığınca yayınlanan e-muhtıra ve AKP'nin kapatılmasına yönelik açılan dava sonrasında AKP'nin ana gündemini 'askeri vesayete karşı mücadele' olmuştur. 2008'de başlayan Ergenekon davası bu sürecin temel ayağını oluşturmuştur. Ergenekon davası, yeterli delil olmaksızın yapılan tutuklamalar, birbirinden çok farklı siyasi görüşlere sahip kişilerin 'Ergenekon Terör Örgütü' üyesi olduğunun iddia edilmesi, davanın AKP döneminde işlenmiş suçlarla sınırlı kalması ve çok sayıda davanın Ergenekon Terör Örgütü davasıyla birleştirilerek içinden çıkılmaz hale getirilmesi nedeniyle gerek iç gerekse dış kamuoyunda başlangıçta gördüğü ilgiyi kaybetmiştir, Ergenekon Davası süresince ortaya çıkan gelişmeler, AKP iktidarının rahatsızlık duyduğu kesimleri saf dışı bırakmak için kullanıldığı algısı yaygınlaşmış ve dava inandırıcılığını da büyük ölçüde yitirmiştir (Şık, 2012). Ergenekon ve balyoz davaları sonucunda verilen karar, 2014 yılında Yargıtay tarafından bozulmuştur. Ancak Ergenekon, Balyoz ve Oda TV Davaları ile muhalefet önemli ölçüde bertaraf edilmiş, bu davalar ile AKP muhafazakâr-demokrasiden uzaklaşarak otoriterliğe yönelmiştir. Askeri vesayetinin son bulması hedefiyle, liberallerden, medyadan ve çeşitli toplumsal kesimlerden gördüğü destek

ile aynı zamanda AKP açısından otoriteryen pratiklerinin meşrulaştırılmasında da işlevsel olmuştur.

12 Eylül 2010'da yapılan ve AKP'nin demokratikleşme söylemini besleyen bir işleve sahip olan Anayasa Değişikliği Referandumunda gördüğü destek, AKP için muhafazakâr-demokrat kimliğinden milliyetçi-otoriter-İslamcı çizgiye geçişi açısından bir dönemeçtir.

AKP iktidarı bir taraftan kayırdığı ve ödüllendirdiği işadamlarıyla rant ekonomisini tesis ederken diğer yandan da hayırseverlik çerçevesinde alt sınıflardan sağladığı toplumsal desteğin sağlanmasında ve muhalif kesimlerin davalar ve çeşitli tehditkâr yöntemlerle bertaraf edilmesinde⁴³ medya önemli bir role sahiptir. Medya sektörü 2002 yılı sonrasında önemli oranda yeniden yapılandırılırken manipülatif bir etkinin yaratılmasında önemli bir araç olmuştur.

⁴³ Recep Tayyip Erdoğan 12 Eylül 2010 Referandumu öncesinde TÜSİAD'a yönelik olarak sarf ettiği 'Bitaraf olan bertaraf olur' sözün (Hürriyet, 18. 08. 2010)ü daha sonraki dönemlerde de kullanmıştır. Özellikle 17-25 Aralık Yolsuzluk İddialarına karşı Gülen Cemaati'ne yönelik başlatılan soruşturmada destek isterken Operasyonu destek isteyen Erdoğan, "Bitaraf olan bertaraf olur. Onun için tarafımızı çok iyi belirlemeniz lazım" demiştir (Evrensel, 15. 12. 1014) 3 Kasım 2015 seçimleri öncesinde de Almanya'da olduğu kaydedilen eski savcı Zekeriya Öz ve Celal Kara'nın iadesi için Alman Hükümeti'ne yönelik olarak "Gün tarafsız olma günü değildir. Şunu açık söylüyorum taraf olmayan bertaraf olur. Hazreti Mevlana adaleti çiçeği sulamak zulmü de dikenini sulamak olarak tarif ediyor. Bugün dikenini sulayan herkes ortaya çıkan zulme ortaktır" ifadesini kullanmıştır. (Akşam, 15 Ağustos, 2015) Bu ifade kritik süreçlerde bir tehdittin ifadesi olarak kullanıldığı görülmektedir.

BÖLÜM IV

GÜNCEL GÖRÜNÜM:

2002 SONRASI OTORİTERLEŞME EĞİLİMLERİ

4. 1. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

AKP'nin iktidara geliş süreci ve AKP döneminde medya sistemindeki dönüşüme etkisi olan temel gelişmeler üçüncü bölümün son alt başlığında ele alınmıştır. Bu bölümde AKP iktidarı dönemi medya sisteminin özellikleri ve otoriterleşme eğilimleri medya alanının içinden değerlendirmelerle analiz edilecektir.

Bu analiz için 6'sı gazeteci - milletvekili, 8'i gazeteci, 5'i yönetici ve 3'ü araştırmacı ve 1'i de milletvekili olmak üzere toplam 23 derinlemesine mülakat yapılmıştır. Ağırlıklı olarak 2016 yılı Mayıs ayı içinde yapılan mülakatlardan dört tanesi 2011 yılı Mayıs ayında yapılmıştır. Mülakat yapılan parlamenter gazetecilerden Utku Çakırözer (CHP), Mustafa Balbay (CHP), Barış Yarkadaş (CHP) ve Şamil Tayyar (AKP), AKP'nin iktidarda olduğu dönemlerde milletvekili seçilen gazeteciler arasında yer alırken Uluç Gürkan (DSP) ve Ahmet Tan (DSP) 2002 öncesi dönemlerde milletvekilliği yapmış olan gazetecilerdir. 61. Cumhuriyet Hükümeti döneminde BYGEM, TRT, AA ve RTÜK'ten Sorumlu Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç ile sorumlu olduğu dönemde hükümetin özerk medya kuruluşlarıyla ilgili mülakat yapılmıştır. Görüşme yapılan bir diğer grup gazetecilerdir. Derinlemesine mülakatlar için seçilen gazetecilerin en az 15 yıllık mesleki deneyimleri bulunmakta ve farklı medya kuruluşlarında çalışmaktadır. Üçüncü grupta Ankara temsilcileri ve genel yayın yönetmenlerinin içinde bulunduğu yöneticiler yer almaktadır. Vatan Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Zafer Mutlu,

Cumhuriyet Vakfı Yöneticisi Orhan Erinç, Cumhuriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni İbrahim Yıldız, FOX Tv Ankara Temsilcisi Sedat Bozkurt ve Hürriyet gazetesi Ankara Temsilcisi Deniz Zeyrek çalışma kapsamında görüşülen yöneticilerdir. Bu gazetecilerin yanı sıra medya ekonomisi üzerinde araştırma yapan Nazif Ekzen ile görüşülmüş ve son dönem medya ekonomisi ile ilgili görüşleri alınmıştır. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı Abdülrezzak Altun'un Türkiye'de iletişim eğitimi ile ilgili görüşlerinin yanı sıra, aynı zamanda BİK Bağımsızlar Grubu üyesi olması dolayısıyla BİK'in işleyişi ile ilgili gözlem ve görüşleri sorulmuştur.

AKP iktidarı döneminde medya alanındaki uygulamalara yönelik mesleki değerlendirmelerin analiz edildiği çalışmanın bu bölümünde, en başta gelen kısıt, medya profesyonellerinin işlerini kaybetme kaygısıyla çalışmaya katkı sunmakta çekimser yaklaşımları olmuştur. Medya sahipliğinde yaşanan değişimler, muhalif medyaya yapılan baskı, işini kaybetme korkusu, keyfi yasal uygulamalar gazetecilerin görüş ve düşüncelerini açıklamaları açısından en önemli engel olarak görülmektedir.

Görüşmelerde gazetecilere yasal düzenlemelere, medya mülkiyetinin yapısına, mesleki profile ve politik koşutluğu değerlendirilmesine olanak verecek sorular sorulmuştur. Hazırlanan sorular, AKP döneminde medya sistemindeki otoriterleşme eğilimlerine yönelik değerlendirmeleri almaya yöneliktir.

Ortalama bir saatlik görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılmış ve görüşmeler deşifre edilmiştir. Sorulara alınan yanıtlar değerlendirilmiş ve analiz edilmiştir.

4. 2. AKP Döneminde Devletin Rolü - Yasal Düzenlemeler ve Bu Düzenlemelere İlişkin Görüşler

Hallin ve Mancini'ye göre (2004: 42) medya sisteminin şekillenmesinde devlet önemli bir rol oynamaktadır. Medya sistemine devlet müdahalesinin göstergelerinden birisi kamu yayıncılığının kapsamı ve düzenlenmesi ile ilgili olmaktadır. Türkiye'de kamu yayıncılığının devletin doğrudan kontrolü altında olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ticari yayıncılığın yaygınlaşması ile birlikte devletin sahipliğindeki kamu yayıncılığına müdahalenin medya sistemine etkisinin geçmişe oranla daha düşük düzeyde gerçekleştiği görülmekle birlikte yasal düzenlemelerin medya sistemi üzerindeki etkisi önemli oranda devam etmektedir.

AKP iktidarı öncesinde 1999 Helsinki Zirvesi'nin ardından hızlanan AB'ye katılım süreci Türkiye'de medyanın bağımsızlığını, çoğulculuğunu ve özürülüğünü arttıracak yasal reformların yapılmasının önünü açmıştır. Bu düzenlemelerin yanı sıra, 2001 ekonomik kriziyle birlikte sahipleri aynı zamanda medya sahibi de olan bankaların iflas etmesi ve bankacılık ve finans alanında yapılan yeni düzenlemelerle BDDK, TMSF ve Rekabet Kurulu medya sektöründe yeni aktörler olarak yer almaya başlamışlardır. Bu gelişmeler, medyada sahiplik ilişkilerini düzenleyen mevzuatın yeniden ele alınmasına ve medya politikaları ile düzenleyici kuruluşlar açısından yeni ilişki biçimlerinin önünü açmıştır. 1999'dan itibaren yapılmaya başlanan düzenlemeler siyasi iktidarın ve devletin medya üzerindeki kontrolünü kaybetmeksizin ulusal yasal çerçeveyi AB standartlarıyla uyumlu hale getirmeye çalışmaları, AB sürecine tezat bir takım tartışmaları da gündeme getirmiştir.

1994 yılında özel radyo ve televizyon kuruluşlarını 3984 sayılı yasaya uygunluğunu izlemek ve yayın frekanslarını tahsis etmek üzere kurulmuş olan RTÜK frekans tahsisi işlevini yerine getirememiştir. Kurulduğunda yayıncılara verilen geçici lisansların kalıcı frekans tahsisleri haline gelmesi yayıncı şirketlerin karşı çıkışları, mahkeme emirleri, meclisteki siyasi kavgalar nedeniyle mümkün olmamıştır (Sümer, 2010: 113-115). Telekomünikasyon hizmetlerinin yeniden yapılandırılması kapsamında ve frekans tahsislerini kolaylaştırmak için, 2002’de HYK ve Türk Telekom RTÜK’ün ortakları haline getirilmiş ve frekans planlaması Türk Telekom’un görevlerine dâhil edilmiştir. Ancak, frekans düzenlemelerine yönelik girişim medya alanını düzenleyici organlar arasındaki uyumsuzluk ve medya şirketlerinin baskısı nedeniyle başarısız olmuştur. Hükümetin “medya devlerinin misillemesinden korkması” ve MGK’nın “radyo ve televizyon yayıncılarına dini televizyon kanallarının kurulmasını önleyeceği söylenen bir milli güvenlik lisansı alma yükümlülüğü getirme” yönündeki müdahalesi nedeniyle frekans ihaleleri durdurulmuştur. (Sümer, 2010: 295-296). Radyo ve Televizyon Kanunu’nun 2002’de değiştirilmesinin ardından, hükümet 1994’te geçici lisans verilen 23 yayın kuruluşuna ulusal yayın yapmak için daimi lisans vermiş, ancak diğer firmalar için ek frekanslar tahsis edememiştir. 15 Şubat 2011’de yürürlüğe giren 6112 Sayılı Radyo ve Televizyon Kanunu ile frekans tahsisi yeniden RTÜK’e verilmiştir. Bununla birlikte, frekans planlamasının Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) tarafından yapılmaktadır. BTK’nın telekomünikasyon sektörüyle ilgili Ulaştırma Bakanlığı’na tavsiyede bulunma ve bu sektördeki diğer oyunculara destek sunma gibi görevlerinin yanı sıra sektördeki faaliyetlerin Radyo Televizyon Kanununa uygunluğunu izlemekle de görevlidir. BTK’nın uygunsuzluk tespitinde

bulunması durumunda ilgili kurumlara bildirimde bulunma ve yaptırım uygulama, çocuk istismarı ve müstehcenlik gerekçesiyle internet erişimini engelleme ve tüketicinin korunması için tedbir alma yetkisi de bulunmaktadır (www.btk.gov.tr). İnternet alanında diğer düzenleyici kuruluş Türk Telekom'dur. 2005 yılına kadar PTT bünyesinde olan bu tarihten sonra ise özelleştirme ile posta ve telekomünikasyon hizmetlerinin ayrılmasıyla Türk Telekom kurulmuştur. Özelleştirme ile kurumun yüzde 55'lik hissesi Oger Telekom Ortak Girişim Grubu'na satılmıştır. Bu özelleştirme ile pazar rekabete açılmış olsa da Türk Telekom, internet hizmetlerinin sunumunda pazarın yüzde 95'i kontrol altında tutmakta, dolayısıyla tekel konumunda bulunmaktadır. (Sözeri ve Güney, 2011: 43). Şubat 2011'de kabul edilen Radyo ve Televizyon Kanunu ulusal mevzuat ile AB müktesebatı arasındaki uyumsuzluğu gidermek amacıyla hazırlanmıştır. AB'nin Görsel İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesinin temel alındığı kanun radyo-televizyon yayıncılığında dijital yayıncılığa geçişin önünü açmıştır (Kurban ve Elmas, 2012: 43). Yasada 'radyo' ve 'televizyon' terimleri yerine 'medya hizmet sağlayıcıları' ifadesinin yer alması yeni kavramın muğlaklığı gerekçesiyle İLAD⁴⁴ ve diğer ilgili kuruluşlar tarafından eleştirilmiştir.

2001 yılında yeniden ele alınan 1994 RTÜK yasası ile medya sahipliğinin düzenlenmesi ile ilgili olarak medya sahipliğinin ölçülmesinde yıllık ortalama izleyici oranı baz alınması öngörülmüştür. Ancak bu düzenlemede öngörülen yıllık ortalama yüzde 20'lik izlenme oranı, hiçbir özel yayın şirketinin bu orana

⁴⁴ Bkz. İletişim Araştırmaları Derneği (İLAD), Değerlendirme Raporu; raporda bu ve diğer eleştiriler yer almaktadır. Rapor, <http://www.iletisimarastirma.org/haberler/71-rtuk-kanun-tasarisi-taslagi-degerlendirme-raporu.html> adresinde mevcuttur (son erişim tarihi: 29 Mart 2011)

ulaşmasının mümkün olmaması nedeniyle gerçekçi değildir. RTÜK Kanununun sahipliği düzenleyen maddesinin tekelleşmeyi ortadan kaldırmak yerine kolaylaştıracağı yönünde eleştiriler gelmiştir. RTÜK üyelerinin atanmasında ve yayıncılık şirketlerinin sahip olduğu hisselerin üst sınırına ilişkin hükümler Ahmet Necdet Sezer tarafından veto edildiği halde kanun meclisten olduğu gibi geçmiş, bunun üzerine Cumhurbaşkanı kanunu Anayasa Mahkemesi'ne göndermiştir. Anayasa Mahkemesi, 2002 yılında, Sezer'in veto ettiği kanun maddelerinin yürürlüğünü durdurma kararı vermiş, 2004 Eylül ayında da bu hükümleri tamamen iptal etmiştir. Böylece 1994 tarihli ilk Radyo Televizyon Kanunu'nda medya sahipliğine getirilen sınırlamalar, özel radyo ve televizyon sahiplerine getirilen kamu ihalelerine girme engeli kaldırılmış ve yabancı yatırımların üzerindeki yüzde 20'lik sınır yüzde 50'ye çıkarılmıştır (Kurban ve Sözeri, 2012: 45).

Medya alanını düzenleyen bir diğer kanun da 2004 yılında yenilenen 5187 sayılı Basın Kanunu'dur. Yeni basın kanunu medyada yoğunlaşmanın önlenmesine ilişkin her hangi bir düzenleme içermemektedir. 1950'de kabul edilmiş olan 5680 sayılı Basın Kanunu yürürlükten kaldırılarak 09 Haziran 2004'te yürürlüğe giren 5187 sayılı yeni Basın Kanunu'nun 3. maddesinin 1. fıkrasında, AİHS'nin 10. maddesindeki düzenleme esas alınarak, basının özgür olduğu, bu özgürlüğün bilgi edinme, yayma, eleştirme, yorumlama ve eser yaratma haklarını içermektedir. Aynı maddenin 2. fıkrasında ise "basın özgürlüğünün kullanılmasının ancak demokratik bir toplumun gereklerine uygun olarak; başkalarının şöhret ve haklarının, toplum sağlığının ve ahlakının, milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği ve toprak bütünlüğünün korunması, devlet sırlarının açıklanmasının veya suç işlenmesinin

önlenmesi, yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması amacıyla sınırlanabileceği” hükme bağlanmıştır.

Basın özgürlüğünün kısıtlanmasında en sık başvurulan sınırlama 5187 sayılı Basın Kanunu’nun 19/1. Maddesi uyarınca yayın yasakları ile yapılmaktadır.

“Hazırlık soruşturmasının başlamasından takipsizlik kararı verilmesine veya kamu davasının açılmasına kadar geçen süre içerisinde, Cumhuriyet savcısı, hâkim veya mahkeme işlemlerinin ve soruşturma ile ilgili diğer belgelerin içeriğini yayımlayan kimse, iki milyar liradan elli milyar liraya kadar adli para cezasıyla cezalandırılır. Bu ceza, bölgesel süreli yayınlarda on milyar liradan, yaygın süreli yayınlarda yirmi milyar liradan az olamaz”⁴⁵

Basın Kanununun 19/1 maddesinin yanı sıra 5651 sayılı “İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun” ile de internet alanı düzenlenmiştir. İnternete erişimin engellenmesine ilişkin alınan kararlar pek çok çevre tarafından eleştirilmektedir. Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü 2011 yılının Mart ayında yayınladığı raporda Türkiye’yi “internet düşmanı ülkeler bölümünde göstermiştir”⁴⁶.

⁴⁵ Bu madde kapsamında sıklıkla uygulanan yayın yasakları Anayasa’nın 28. Maddesinde yer alan “Basın hürdür, sansür edilemez. Basımevi kurmak izin alma ve mali teminat yatırma şartına bağlanamaz. Devlet, basın ve haber alma hürriyetlerini sağlayacak tedbirleri alır” hükmüne ve 5187 sayılı Basın Kanunu’nun 3. Maddesinde yer alan Basın özgürdür. Bu özgürlük; bilgi edinme, yayma, eleştirme, yorumlama ve eser yaratma haklarını içerir. Basın özgürlüğünün kullanılması ancak demokratik bir toplumun gereklerine uygun olarak; başkalarının şöhret ve haklarının, toplum sağlığının ve ahlakının, milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği ve toprak bütünlüğünün korunması, Devlet sırlarının açıklanmasının veya suç işlenmesinin önlenmesi, yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması amacıyla sınırlanabilir” hükmündeki belirsizliklere dayanılarak getirilmektedir. Bu hükümlerde bir olay, habere veya soruşturma konusu olabilecek suçla ilişkin somut belirlemeler yapılmamıştır.

⁴⁶ Sınır Tanımayan Gazeteciler, “Internet Enemies”, <http://march12.rsf.org/en/> (2011)

Bunların yanı sıra medya düzenlemesiyle doğrudan ilişkili olmayan ancak Terörle Mücadele Kanunu ve Ceza Kanunu'nda da medya ve ifade özgürlüğünü kısıtlayan maddeler yer almaktadır. Her iki kanunda da suçların basın veya yayın yoluyla işlenmesi cezayı ağırlaştırıcı sebep olarak yer almaktadır. Medya organları ve medya mensupları aleyhine açılan davaların çoğunun Ceza Kanunu ve Terörle Mücadele Kanunu kapsamında açılması nedeniyle basın ve ifade özgürlüğü açısından bu iki kanun önem taşımaktadır. Özellikle Ergenekon, Balyoz Davaları sürecinde Türk Ceza Kanunu'nun 285 (soruşturmanın gizliliğinin ihlali) ve 288. (adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs) Maddeleri gazetecileri caydırmak için sıkça başvurulan maddeler olmuştur. (Sözeri ve Kurban, 2012).

AKP iktidarı döneminde gerek yayıncılık alanında gerekse basın alanında yapılan yasal düzenlemelerin önemli oranda iktidarın kontrolünde bir medya yapılanmasının önünü açar nitelikte olduğu görülmektedir. Bununla birlikte çalışma kapsamında görüşüne başvuru alan AKP milletvekili Şamil Tayyar medya alanında yaşanan sorunların yasal düzenlemelerden kaynaklanmadığını düşünmektedir:

“Meslek örgütlerinin hazırladıkları raporlarda yer alan sorunlardan hangisi yasal düzenlemelerden kaynaklanıyor? Hiç biri. Siz basın özgürlüğünü sizden olanlar ve olmayanlar için değerlendirirseniz, temel bir çelişki var demektir. Burada basın emekçilerinin kafasında ciddi bir problem var, meseleye evrensel ölçütlerde bakmıyoruz. Bir tarafta, medya siyaset ilişkisinin medya patronları ve siyasetçiler arasında yürüyen ticari ilişkiler boyutu var, medya çalışanları arasında da ideolojik eksende yürüyor (...) 2002'den sonra medya iktidar gücünü büyük ölçüde kaybetti ve siyasi iktidarla sürekli çatışma halinde, bu çatışma devam ediyor. Özgürlük bağlamında yapılan değerlendirmelerin doğru olmadığını, medyanın kaybettiği gücünü yeniden kazanmak için siyasi iktidarla kavgaya girdiğini düşünüyorum.”

AKP iktidarı özellikle, 2010 yılı sonrasında tutuklu gazeteciler konusunda sıklıkla eleştirilmektedir. Örneğin, 2011 yılı AGİT Raporu'nda Türkiye'de tutuklu gazeteci sayısını eleştiren bir madde yer almaktadır. Raporda gazeteciler söz konusu olduğunda, “mahkemelerin terörizm hakkında haber yapmak ile terörün propagandasını yapmak arasında ayırım yapmak konusunda aşırı bir ihtimam sergilemekte oldukları” ifade edilmiştir. Raporda ayrıca “duyarlı konularda yayın organları yetkililerce ‘yasadışı örgütün yayın organı’ olarak” görülmektedir (OSCE, 2011) denmektedir. Gazeteciler, rutin bir biçimde terör suçlarından mahkûm olmakta, sadece kamuyu bilgilendirme görevlerini yerine getirdikleri için mahkemeler tarafından “terörist” muamelesi görmektedirler. 2011 sonu itibarıyla, yüz dört gazeteci ve otuz medya çalışanının cezaevlerinde bulunduğu görülmektedir. Bu yüz otuz dört kişiden birisi dışında hepsi terör suçlarından yargılanmışlardır (Gülcan, 2012). Bu kişilerden birkaçının tahliye edilmesi sonucu, hapisshanede olan gazeteci ve medya çalışanlarının toplam sayısı 26 Nisan 2012 itibarıyla yüz bire düşmüştür (Kaya ve Altan, 2012).

AKP iktidarı döneminde gazeteciler hakkında açılan ceza davaları çok aralarında AGİT, Avrupa Gazeteciler Federasyonu⁴⁷ ve Avrupa Konseyi yer aldığı çok sayıda uluslararası kurum ve kuruluş tarafından eleştirilmektedir. Avrupa Konseyi, durumun aciliyetine dikkat çeken ve Türkiye hükümetini basın özgürlüğünü güvence altına alacak gerekli tedbirleri almaya davet eden çok sayıda açıklama yapmış, raporlar yayımlamıştır (Hammarberg, 2011). Bu tepkilerden en

⁴⁷ Avrupa Gazeteciler Federasyonu, Türkiye hükümetine tutuklu gazetecileri serbest bırakması çağrısında bulunan uluslararası bir kampanya başlatmıştır. <http://europe.ifj.org/fr/pages/turkey-campaign-set-journalists-free>. Erişim tarihi 21. 11. 2011

serti belki de Avrupa Parlamentosu'nun 9 Mart 2011 tarihli ilke kararıdır. Kararda gazeteciler hakkında açılan ceza davalarını “polis veya yargı tacizi” olarak nitelendirilmiş, “basın özgürlüğü konusunda kötüye gidişten ve internet de dâhil olmak üzere, Türk mediasındaki bazı sansür eylemlerinden ve artan otosansürden” duyulan kaygı dile getirilmiştir (Avrupa Parlamentosu, 2011, par. 8).

2011 yılı Nisan ayında AGİT Basın Özgürlüğü Temsilciliği Türk Yetkililerle görüştüğten sonra tutuklu gazetecilerle de görüşerek bir rapor hazırlamıştır⁴⁸. Bu raporda tutuklu gazetecilerin birçoğunun Terörle Mücadele Kanunu ve Ceza Kanunu maddelerine istinaden tutuklandıkları belirtilmektedir. Raporda ayrıca gazetecilerin, terörizm ve hükümet karşıtı faaliyetler üzerine haber yapmanın bile bu faaliyetlere destek vermek şeklinde yorumlandığını belirttikleri ifadelerine de yer verilmiştir. Bu tarz haberlerin yapılmasının dahi suç kapsamına alınması konuşma ve ifadenin de suç kapsamına sokulduğunun bir ifadesi olarak değerlendirilen raporda, bunun halkın bilgi edinme hakkına aykırı bir durum olduğu yazılmıştır.

Kararın yayımlanmasının hemen ardından Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Avrupa Parlamentosu'nu adil, objektif ve dengeli olmamakla eleştirerek, medya mensuplarının gazetecilik faaliyetleri yüzünden değil, “terör örgütleri ile ilişkileri ve hükümeti yıkmaya yönelik girişimleri” nedeniyle hapishanelerde olduğunu ileri sürmüştür. Avrupa Parlamentosu'nun yayınladığı kararın ardından bu kez RSF'nin Dünya Basın Özgürlüğü Raporu'nda Türkiye'yi basın özgürlüğü sıralamasında yüz yetmiş dokuz ülke arasında on sıra birden gerileterek yüz kırk sekizinci sıraya

⁴⁸ 4 Nisan 2011 tarihli AGİT Basın özgürlüğü temsilcisinin basın bildirisi için bkz. www.osce.org/fom/76374. (erişim tarihi: 15 Şubat 2012)

yerleştirmiştir. Tayyip Erdoğan raporun açıklandığı gün yaptığı konuşmada “polis katilleri, cinsel tacizciler ve darbe destekçilerine gazeteci denilerek Türkiye’ye karşı kampanya yürütülüyor” ifadesini kullanmıştır (BİA, 2012).

AKP milletvekili gazeteci şamil Tayyar’ın düşüncelerinin Tayyip Erdoğan’ın gazetecilere verilen cezalar konusundaki görüşleriyle paralel olduğu görülmektedir. şamil Tayyar da hükümet kanadından yapılan açıklamalarla uyumlu olarak sorunu ideolojik kutuplaşama çerçevesinde değerlendirmektedir:

“Tutuklu gazeteciler var deniyor ama baktığımız zaman gazetecilik faaliyetinden dolayı içerde değiller. Bir tanesi bir bankaya molotof atmış, bir tanesi hırsızlık yapmış. Basın Kartı olunca sanki bütün suçlardan azat edilmiş gibi bir muamele bekliyor. Bunların önemli bir kısmı radikal gazete ve dergilerde çalışıyorlar, hatta bir kısmının basın kartı bile yok, sadece kurumun verdiği uyduruk bir kartı var, bu onu gazeteci yapmaz. Ya da PKK’nın yayın organı var. O yayın organında gazeteci görünenler gazetecilik mi yapıyorlar, PKK’nın bir elemanı olarak çalışıyorlar. Bir terör eylemine karıştıklarında gazeteci tutuklandı deniyor. Batı’da Türkiye’de olup biteni PKK’lı ve solcu yazarlardan öğrendiği için Türkiye’deki gerçeklikten kopuklar. Ben 65 ay hapis cezası almış biriyim. Benim banka soygunu yaptığım yok. Ben o cezaları aldığımda, bugün basın özgürlüğü diyenlerin tamamı, o kararı alkışladılar. Hiç birisi beni sahiplenmedi. Uluslararası Gazetecilik rgt hazırladığı basın raporunda benim adımı yazmadı. Düşünün ki ben gazetecilikten emekli olmuş, sürekli basın kartı sahibi birisiyim, sadece makalemdeki yazılardan dolayı ceza aldım, beni basın tutuklusunu olarak görüp raporuna koymuyor. Benim yaşadıklarımın yanında Can Dündar hiçbir şey yaşamıyor, onu söyleyeyim.”

Milletvekili Mustafa Balbay Türkiye’de medya alanındaki yasal düzenlemelerin her zaman siyasi iktidarın basını kontrol altına almasının bir aracı

olduğunu ve bunun bir tarihsel gerçeklik olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Balbay, AKP iktidarı dönemindeki uygulamaların DP Dönemiyle taşıdığı benzerliklere de dikkat çekmektedir:

“DP döneminde de 130 gazeteci ceza evlerindeydi. Ben ödül aldığım bir haberden dolayı iki yıl sonra yargılandım örneğin. Bugün 170 yasada gazetecilikle ilgili düzenleme var. Çoğu aleyhte olmak üzere. Kanun ‘bu suçtur, basın yoluyla işlersen iki kat artar’ diyor. Dünyanın hiç bir yerinde yoktur bu kadarı. Yasal düzenlemeler, iktidarların basını kontrol etmelerinin bir yolu olarak değerlendirilmelidir.”

Metin Aksoy da DP döneminde hapse atılan gazeteciler açısından ve haberlere uygulanan sansür yönünden AKP döneminin basına yönelik uygulamaları ile önemli paralellikler taşıdığı görüşünü paylaşan bir diğer gazetecedir. CHP milletvekili gazeteci Barış Yarkadaş da AKP iktidarı dönemindeki yasal düzenlemelerin, tarihsel birikimin bir sonucu olduğu ve siyasi iktidarın gazeteciliği bir suç faaliyeti olarak görmesinin göstergesi olduğu kanısındadır:

“Türkiye’de gazetecilik var olduğundan beri ceza ile karşı karşıya kalmışlardır. Gazeteciler, hiç bir zaman rahat yüzü görmemişlerdir. 12 Mart, 12 Eylül 28 Şubat hep sıkıntılı günler olmuştur. Bu sıkıntılar bugün katlanarak artmıştır. AKP iktidarı gazeteciliği bir suç faaliyeti olarak gördüğü için, gazetecilerin gerçeği yazmasını engellemeye çalışıyor. Gazetecilik ağır bir baskı döneminden geçiyor.”

Gazeteci kökenli milletvekili Uluç Gürkan, gazetecilerin tutuklanması ve yargılanması konusunda geçmiş yıllardaki deneyimlerinden yola çıkarak bir değerlendirme yapmıştır. Gürkan, 1961 Anayasası’nda basın ve ifade özgürlüğü alanındaki düzenlemeler, yeni basın yasası ve gazetecilere verilen sendikal haklar ile

Türkiye’deki basın sisteminin çağdaş toplumlara yaklaştığını ancak sonraki yıllarda yapılan yasal düzenlemelerin önemli geriye gidişlere yol açtığını düşünmektedir. Son dönemde ise siyasi iktidar doğrudan yargıya müdahale eder hale gelmiştir. Gürkan, AKP iktidarı döneminde açılan basın davalarına ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Ben hem 12 Mart hem 12 Eylül döneminde basın faaliyetlerim nedeniyle sıkıyönetim mahkemelerinde yargıldım. Hiç biri bugünkü kadar hukuk dışı değildi. Askeri mahkemeler olmasına rağmen, hiç biri hukuku bu kadar yok saymıyorlardı. Mahkemeye olmasa bile temyizine güven hiç kaybolmuyordu. O dönemde çok haksız idamlar, mahkumiyetler var, bu inkar edilemez, ancak basın somutunda, ciddi bir mağduriyete yol açan baskıcı yargılama süreci söz konusu değildi.”

Mart-Aralık 2014 döneminde gazeteciler hakkında 77 dava açılırken, Ocak-Kasım 2015 arasında 157 dava açıldığı görülmektedir. Ayrıca, 2014 yılı Mart-Aralık döneminde gazetecilerle ilgili toplam 179 adli işlem yapılırken bu sayı 2015’in ilk on bir ayında 305’e yükselmiştir (ÖİB, 2014-2015: 36). Medya mensupları hakkında yapılan adli işlem sayısı medyanın içinde bulunduğu özgürlük ortamı hakkında en çarpıcı göstergelerden birisi olarak değerlendirilebilir. Görüşmelerde sıklıkla anayasal güvence altına alınan gazetecilik faaliyetlerinin yukarıda da değinilen farklı kanun maddeleriyle sınırlandırılmış olması nedeniyle pratikte sınırlı bir karşılığının olduğu ifade edilmiştir:

“Anayasada basın özgürlüğü tanımı var ama bu özgürlüğü farklı yasalarla kısıtlayan bir iktidar var. Örneğin internet yasasıyla ifade özgürlüğü kısıtlandı. Yasalarla oynayarak, anayasada temel ilke olan ifade özgürlüğü alt yasal düzenlemelerle engelleniyor. Yapılan kısıtlamaların yanı sıra akreditasyon uygulamaları, iştin

çıkarmalar, küçülen bürolar, Ankara büroların kapatılmasına giden uygulamalarla da basın ve ifade özgürlüğü güvence altında değil” (Yıldız Yazıcıoğlu, 9 Mayıs 2016 tarihinde yapılan görüşme)

Fox Tv Ankara Temsilcisi Sedat Bozkurt’un yasal düzenlemeler konusundaki ifadelerinde ise Türkiye’de siyasal sistemin yasal özellikleriyle basın özgürlüğünün birbiriyle örtüştüğü vurgusu öne çıkmaktadır:

“Türkiye’de yazılı metinler sorunludur. Anayasada basın hürdür sansür edilemez yazar, toplantı ve gösteri yürüyüşleri serbesttir. Ama on kişi toplanıp Kızılay’a gidin, başınıza neler gelir. Türkiye’de devlet size ne kadar özgürlük verirse o kadar özgürsünüzdür. ” (Sedat Bozkurt ile yapılan görüşme, 11 Mayıs 2016).

AKP iktidarının internet medyası üzerinde de önemli sınırlamalar getirdiği görülmektedir. Mart-Aralık 2014 döneminde üst kurullarca getirilen 23 yayın engeli, 46 erişim engeli görülmüştür. 2015’in Ocak-Kasım döneminde ise 31 akreditasyon olayı, 103 kez üst kurullarca uygulanan yayın engeli ve 797 kez haber sitelerine, haberci bloglarına yönelik erişim engeli söz konusudur. Mart 2014 ile Kasım 2015 arasındaki dönem dikkate alındığında 55 akreditasyon vakası, 126 yayın engeli ve 843 erişim engeli yaşanmıştır. Erişimi engellenen site sayısı ise 2013’e kadar toplam 42 bin 686 iken, bu sayıya 2014’te 23 bin 558 site ilave edilerek 66 bin 244’e, 2015’in ilk 10 ayında 37 bin 633’ü daha eklenerek uluslararası alanda kırılması zor bir rekora imza atılmış ve erişime kapatılan toplam site sayısı 103 bin 877’ye ulaşmıştır (ÖİB, 2014-2015: 38).

Görüşmelerde gazetecilerin önemli bir kısmı tüm engellemelere rağmen internetin iletişim özgürlüğü açısından en önemli mecra olduğunu ifade etmişlerdir. Gazeteci Yıldız Yazıcıoğlu'na internet gazeteciler için alternatif bir mecra olmuştur:

“Dikkat ederseniz, Twitter da en çok takip edilenler yine gazeteciler. Siyasi iktidarın baskısıyla gazeteciler haberleri yayınlayacak mecraları kaybettikleri için internet gazeteciler için alternatif bir mecra oldu. Gezi direnişi sırasında pek çok görüntü internet aracılığı ile paylaşıldı. Hala da devam ediyor. Ruşen Çakır'ın Medyaskop adıyla bir oluşumu ortaya koyması bunun en yeni örneklerinden birisi. Çünkü gazeteciler bu süreçte işsiz kaldılar ve bu nedenle alternatif bir mecra yarattılar. İnternet haber siteleri sayısı ve çeşitliliği de bu dönemde arttı”. (Yıldız Yazıcıoğlu ile yapılan Görüşme, 9 Mayıs 2016).

Hürriyet Gazetesi Ankara Temsilcisi Deniz Zeyrek, tüm yasaklama ve engellemelere rağmen internetin gündemi belirleyen önemli bir mecra olduğunu düşünmektedir. İnternet ortamında yer alan haberlerin doğruluğunun sınanmasının gazetecilik ilkelerinin gerektirdiği sorumluluk göz önünde tutularak zaman aldığını ancak siyasi iktidarın baskısı nedeniyle haberin doğrulanma sürecinin daha sıkı kontrol edildiğine dikkat çeken Deniz Zeyrek'e göre internetin etki gücü artmıştır:

“Sosyal medyada tartışılan bir konu, bir süre anaakım medyaya girmese de sonunda gündeme geliyor. En dikkat çekici örneklerden birisi, Güneydoğu'daki operasyonlardan birinde öldürülen bir PKK'lı'nın cenazesinin ayaklarından bir araca bağlanarak sürüklenmesi haberi idi. Görüntüler sosyal medyada yayıldı. Uzun süre bu haberi anaakım medya göremedi. Bir gazeteci devlet görevlisine sordu, araştırıyoruz cevabı alındı. Ancak bir süre sonra bunu yapanlar açığa alındı, haber de medyada yer aldı. Sosyal medyanın etki gücü yükseldi.” (Deniz Zeyrek ile yapılan görüşme, 18 Mayıs 2016).

AKP milletvekili gazeteci Şamil Tayyar da internetin önemli bir mecra haline geldiğini diğer kitle iletişim araçları üzerinde de etkisini giderek arttırdığını düşünmektedir. Ancak Tayyar'a göre, ülkede meydana gelen önemli toplumsal olaylarda daha da öne çıkan internet alanının yasal düzenlemelerle kontrol altına alınması gerekmektedir:

Teknoloji hızla değiştikçe, kitle iletişim araçları da değişiyor. İnternet bugün en etkili kitle iletişim aracı, bir savaş makinesi gibi. Bunlar yazılı basının da görece olarak etkisini azalttı. Ama karşılıklı etkileşim de var. Yazılı basın da gücünü internet üzerinden artırıyor. Gazetede okumadığı yazıları, internet üzerinden okuyor. Ama "kontROLSÜZ GÜÇ GÜÇ DEĞİLDİR" derler ya, bunlara ilişkin bir düzenleme yapılması ve kontrol altına alınması gerektiğini düşünüyorum. Hukuki bir boşluk var. Şu anda internet, küresel aktörlerin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki operasyonlarının birer aracı haline dönüştü. Mısır'da darbeyi böyle yaptılar, Türkiye'de Gezi Olayları böyle çıktı, bir darbe teşebbüsünün aracı haline geldi. Türkiye bununla ilgili tedbir almak istediğinde tavır koydular. İngiltere'de bir denetimden geçtikten sonra mesajlar yayınlanıyor mesela. Twitter, İngiltere ve Almanya'nın denetimini kabul ederken Ukrayna, Türkiye veya Suriye gibi ülkelerin taleplerini önemsemiyor. Bu bir silaha dönüştü. Bunun için hızlı bir yasal düzenlemeye ihtiyaç var. Olağanüstü dönemlerde inanılmaz manipülasyonlar yapılıyor, biz bunu Gezi Olaylarında gördük. Bunlara izin vermemek lazım. ”
(Şamil Tayyar ile yapılan görüşme, 11 Mayıs 2016)

İnternet ve diğer medya alanlarında getirilen yayın yasakları ve düzenlemelerin yanı sıra AKP döneminde gazetecilere uygulanan akreditasyon basın özgürlüğünü sınırlayıcı bir uygulama olarak sıklıkla gündeme gelmektedir. Akreditasyon uygulaması başbakanlıktan başlanarak, Cumhurbaşkanlığı ve tüm bakanlıkları içine alan devlet kurumlarına yayılmıştır. Akreditasyon uygulamasıyla

medyanın önemli bir bölümünün habere ulaşması ciddi biçimde engellenmiştir (ÖİB, 2014-2015: 28).

Hürriyet gazetesi Parlamento Muhabiri Bülent Sarıoğlu, siyasi iktidarın çeşitli yayın kuruluşları ve gazetecilere uyguladığı akreditasyonun başbakanlıktan başlayarak parti binalarına, kongrelere ve devlet kurumlarına doğru genişlediğini ifade etmiştir. Sarıoğlu'na göre uygulanan akreditasyon sistematik bir ayrımcılığı göstermektedir. Gazeteci Yıldız Yazıcıoğlu da akreditasyon uygulamasıyla 28 Şubat döneminde de karşılaştıklarını ancak o dönemde kendi içinde demokrasiyi barındırmayan bir kurum olarak askerinin uygulamasıyla sivil bir hükümetin uygulamalarının siyasal sistem açısından aynı anlamı taşımadığını vurgulamıştır. Yazıcıoğlu geçmiş dönemlerle AKP iktidarı döneminin temel farklılığını şu sözlerle getirmiştir:

“Bu hükümet döneminde artan bir şekilde muhalif medyanın habere ulaşması açısından önemli bir mesafe koyması gibi ciddi bir sorunla karşı karşıya kaldı. Akreditasyon uygulamalarının yanı sıra, habercilerin fiziki olarak mekânlara girmesi engellendi. Örneğin bu fiziki engel geçmiş dönemlerde yoktu. Geçmiş dönemlerde sivil bürokrasinin gazeteciler arasında ayırım yapmasının örneği görülmemiştir” (Yıldız Yazıcıoğlu ile yapılan Görüşme, 9 Mayıs 2016).

Deniz Zeyrek akreditasyon uygulamasının bugün “kanıksanan” bir hal aldığını geçmiş dönemdeki deneyimleriyle kıyaslayarak şu sözlerle değerlendirmektedir:

“Örneğin, ben Genel Kurmay Başkanlığı'ndan akreditasyon yasağı almıştım. Gazetemizin akreditasyonu olmasına rağmen benimkini iptal etmişlerdi. O da bir albay, “bize herkes çizgi gibi dursun

demmişti”, ben de “ben asker değilim gazeteciyim” diyerek onun söylediğine uymadığım için listeye adımlı yazmıştı. Zenitsa’daki Türk Birliği’ne bile girememiştim. Ama bu benim gazeteciliğimi çok fazla etkilememişti. Sonuçta bu davranışlarından dolayı eleştirilerin hedefi oluyorlardı, akreditasyon uygulamalarını birçok gazeteci eleştirebiliyordu. Şimdi bunu bir rutin uygulama olarak kanıksadık. Bazı gazetelerin, bazı gazetecilerin Cumhurbaşkanlığı gibi yerleşkelere girememesi günlük hayatın olağan akışına dönüşmüş durumda. Kimse bunun anormal bir durum olduğunu söylemiyor. Kimse bugün akreditasyon yasağından şikayetçi olmuyor. Bu iktidar 28 Şubat’ta yapılanları öne çıkarmasına rağmen, bunun daha beterini uyguluyor ama kimse de çıkıp biz buna niye uyuyoruz demiyor. ” (Deniz Zeyrek ile yapılan görüşme, 18 Mayıs 2016).

28 Şubat döneminde akreditasyona maruz kalmış bir gazeteci olan Şamil Tayyar ise Deniz Zeyrek’in görüşünün aksine bugün akreditasyondan şikâyet eden medya mensuplarının 28 Şubat döneminde bu durumdan rahatsız olmadıklarını ifade etmiştir. Geçmişte anaakım medyada görev yapan pek çok gazeteci için sorun olmayan uygulamaların bugün sorun olarak dile getirilmesi ise Tayyar’a göre “samimiyetsizlik”tir. Bunun yanı sıra, akreditasyonun sadece siyasi iktidar tarafından uygulanmadığına da dikkat çekmektedir:

“Akreditasyon her iki tarafta da uygulanıyor. Örneğin, Star’ın, Sabah’ın, Ülke TV’nin muhabirleri CHP’nin etkinliklerine katılmıyor. Orada da var bu problem. Kutuplaşmanın getirdiği bir problem bu, çözülebilir. Ancak buradan medyanın kendisine bir ders çıkarması gerekir. Bu sadece basının bir bölümünün değil tamamının yaşadığı bir problem. Eğer herkes kendi zaviyesinde meseleye bakmazsa problem aşılır. ” (Şamil Tayyar ile yapılan görüşme, 11 Mayıs 2016)

Şamil Tayyar, AKP muhalifi siyasi kanadın da gazetecilere resmi benzer uygulamalarla yaklaştığına yönelik ifadesi görüşme yapılan diğer gazeteciler tarafından da dile getirilmiştir. Bu durum siyasal sistemdeki kutuplaşmanın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

AKP döneminde medya alanını düzenleyen kurumların yasal çerçevesi, medya sahipliğini düzenleyen yasalar, medya özgürlüğü üzerinde doğrudan etkisi olan kanunlar siyasi iktidarın otoriter uygulamalarıdır. Nitekim gazetecilere açılan davalar, akreditasyon uygulamaları, internet sitelerine ve medya kuruluşlarına konulan erişim engelleri ile hükümete yönelik eleştirel yayınlara uygulanan baskının pratikteki yansımaları olarak değerlendirilmelidir. Siyasi kurum ve oluşumların gazeteciler arasında ayırım yaptıkları da görülmekte, birbirine muhalif olan gruplar muhabirlerin haberi izlemesini engelleyici girişimlerde bulunmatadırlar. Kutuplaşmanın bir yansıması olan bu durum siyasi iktidarın elinde bulundurduğu güç ve daha geniş olanaklara sahip olması nedeniyle daha etkili olurken muhalefetin uygulamaları ve bu uygulamaların etkileri sınırlıdır.

4. 3. AKP Döneminde Medya Pazarının Yapısı ve Medya Mülkiyetine İlişkin Görüşler

4. 3. 1. Medya Pazarının Yapısı

2001 yılında yaşanan ekonomik kriz medya endüstrisini önemli ölçüde etkilemiştir. Medya şirketlerinin büyük bir kısmının bankacılık sektöründe faaliyet gösteriyor olmaları ve krizden etkilenecek iflas etmeleri, medya sisteminde geçerli olan “iş-finans-medya” üçgeninin artık işlemediğinin göstergesi olmuştur.

AKP döneminde medyanın sahiplik yapısındaki dönüşümde TMSF önemli bir oyuncu olarak karşımıza çıkmaktadır. Anaakım medyada etkili medya grupları krizin etkisiyle TMSF'ye devredilmiş ve sonrasında iktidara yakın iş adamlarına satılmıştır. TMSF'ye devredilen şirketlerin satılincaya kadar geçen süre içinde yönetim ve yayın politikalarında siyasi iktidarın etkili olduğu görülürken satışları da ağırlıklı olarak siyasi iktidara yakın olan şirketlere yapılmıştır. Bu şirketler arasında Dinç Bilgin'e ait olan Sabah ve ATV başta olmak üzere gruba bağlı diğer yayın organları, Cem Uzan'a ait olan Star Televizyonu ve Star gazetesi ve diğer yayın organları; Tuncay Özkan'a ait Kanaltürk sayılabilir.

Medya sektöründe yeniden yapılanmanın ilk adımı Cem Uzan Grubu şirketlerine yapılan operasyonla atılmıştır. Uzan Grubu'nun tüm malvarlığına 2004 yılında TMSF'nin el koymasından sonra bu şirketler arasında değeri en yüksek olan *Star TV* Doğan Grubu'na, *Metro Fm*, *Joy FM* ve Süper FM Kanadalı CanWest Grubu'na, *Star Gazetesi* ise Ali Özmen Safa'ya satılmıştır⁴⁹. Uzanlar'a ait GSM operatörü Telsim, *Vodafone*'a satılırken satıştan elde edilen gelir ile Uzanlar'ın Motorola'ya olan borcu kapatılmış, satış tutarının 1/6'sı kamuya aktarılmıştır (Adaklı, 2010: 565).

⁴⁹ 15 Mart 2006'da, Star gazetesini satın alan Safa, İngiltere'de yıllık 100 milyon sterlini aşan ciroya sahip konut yatırım şirketi Property International adlı şirketin yönetim kurulu başkanıdır (Kuyucu, 2010: 529). *Kanal 24*, daha önce Uzan Medya Grubu'na bağlı olarak *Max Haber* adı ile yayına başlayan ve daha sonra *Star Haber 24* adı ile yayına devam ettikten sonra kapanan kanaldır. Safa, kanalın isim hakkını Star gazetesi ihalesi ile birlikte satın almış ve Kanal 24 ismiyle faaliyete geçirmiştir. Feza Grubu'na ait *Zaman* gazetesinin kurucularından olan Alaaddin Kaya ile ortaklık kurarak gazetenin başına Kaya'yı getiren Safa, daha sonra gruba Ethem Sancak ve dönemin Futbol Federasyonu Başkanı olan Hasan Doğan ile üçte bir oranında ortaklık kurmuştur. Bu ortaklıktan sonra 2008 yılında Star Medya Grubu'nun bütün hisseleri Ethem Sancak'a geçmiştir.

Mehmet Emin Karamehmet'in Yönetim Kurulu Başkanı olduğu Çukurova Grubu ise AKP iktidarı döneminde önce küçülne sonra da medya sektöründen çekilen bir diğer gruptur. Grubun medya şirketlerine TMSF, 24 Mayıs 2013'te el koymuştur.

Ethem Sancak'ın Yönetim Kurulu Başkanı olduğu Sancak Grubu AKP iktidarı döneminde medya sektörüne yaptığı yatırımlarla dikkat çekmektedir. Ethem Sancak, Cem Uzan'a ait Star Gazetesini satın alarak medya sektörüne girmiş, ardından Kanal 24'ü satın almıştır. *Kanal 24* ve Star gazetesini sattıktan sonra "Tayyip Erdoğan'ı ve başlattığı hareketi tek sesli Türkiye'de savunmak için" medyaya girmiş olduğunu (T24, 26 Şubat, 2012) açıklayan Sancak 21 Kasım 2013'te daha önce Mehmet Emin Karamehmet'e ait olan TMSF' yönetimine geçen Turkmedya şirketini satın alarak medya alanına yeniden girmiştir. Turkmedya'nın bünyesindeki *Akşam* ve *Güneş* gazeteleri, haber kanalı *Skytürk 360* ve 1'i haftalık, 4'ü aylık olmak üzere 5 dergiyi, 1'i ulusal 1'i bölgesel 2 radyo kanalının da sahibi olmuştur (*Hürriyet*, 22 Kasım 2013).

Star gazetesi ise önce Ethem Sancak'a sonra Tevhid Karakaya'ya satılmış, daha sonra Rixos Otellerinin sahibi Fettah Tamince grubun yeni ortağı olarak AKP döneminde medya sektörüne AKP yatırım yapmaya başlamıştır. Star Gazetesinin bir sonraki ortağı, 2013 yılı Nisan ayında gazeteyi satın alan Azeri Devlet Enerji Şirketi olan SOCAR'dır (*Radikal*, 24 Nisan, 2013). 2014 Mayıs ayında ise Tamince'nin elindeki yüzde 50 hisseyi tekrar Ethem Sancak'a devretmesiyle *Star*'da Socar-Sancak ortaklığı başlamıştır. 2014 Ağustos ayında Socar hisselerini bu kez Tamince'ye satmış, Tamince sadece 17 gün sonra bütün hisseleri Sancak'a

devretmiştir (*Hürriyet*, 3 Ekim, 2014). Star gazetesinin sahiplik yapısındaki bu el değiştirmelerin arka yüzü ise 17-25 Aralık tapelerinde ortaya çıkmıştır.

AKP iktidarları döneminde medya sektöründe etkili olan bir diğer grup ise Ciner Grubu'dur. Turgay Ciner'in medya sektörüne girişi, 27 Ekim 2000'de TMSF'nin Dinç Bilgin'in sahibi olduğu Etibank'a el koyması ve bankanın 880 milyon liralık borcu karşılığında medya şirketlerini TMSF'ye devredilmesiyle başlamıştır⁵⁰. TMSF'nin Dinç Bilginin başvurusu üzerine Sabah ve ATV'nin yanı sıra Ciner Grubu şirketlerine el koymasına rağmen grup medya sektörüne yatırım yapmaktan vazgeçmemiş ve 2007 yılında Ufuk Güldemir'den Habertürk televizyonu satın almıştır. 2009 yılı yerel seçimlerinin hemen öncesinde de Fatih Altaylı'nın yönetimindeki *Gazete Habertürk* yayınlanmaya başlanmıştır.

1990'larda medya sektörünün en büyük oyuncularından olan Dinç Bilgin, Ciner Grubu ile yaptığı gizli anlaşmayı açıklamasının ardından medya sektöründen tamamen çıkarken, Ciner Grubu da ATV ve Sabah'ın satış sürecinin dışında kalmıştır. Bu durum, hükümeti ATV ve Sabah'ın satışı konusunda harekete geçirmiş ve hükümete yakın Çalık Grubu ATV ve Sabah'ın sahibi olmuştur. 1990'larda tekstil

⁵⁰ Turgay Ciner, 17 Kasım 2003'te Dinç Bilgin ile 15 yıllık bir lisans sözleşmesi imzalayarak ATV ve Sabah'ın marka ve isim haklarını 10 milyon dolara kiralamıştır. 2005 yılında TMSF ile masaya oturarak, Satel Sabah Televizyon (ATV), ve Nilgün Yayıncılık gazetesi (*Sabah*) için 18.5 milyon dolar peşinat ödemiş ve kalan borcu 10 yılda 6 ayda bir 19.5 milyon dolarlık taksitlerle toplam 433 milyon dolar vererek satın almıştır. Ancak, ödenecek toplam tutar olan 433 milyon dolar Bilgin'in Etibank'tan doğan borçlarını karşılamaya yeterli bir meblağ değildir. Elindeki medya grubunu Ciner'e kaptırmasıyla birlikte borçlarını ödeyemeyen Dinç Bilgin, 2007 yılı Mart ayında TMSF'ye başvurarak Ciner ile gizli bir protokol yaptıklarını ve ortada satış olmadığını, gerçekte ortak olduklarını açıklamıştır. Bu başvuru üzerine TSMF Sabah ve ATV ile birlikte Ciner'in 63 şirketine el koymuştur (Adaklı, 2010, Mavioğlu, 2012, Yüksel ve Çam, 2015).

ve inşaat sektörü⁵¹ ile büyüyen Çalık Grubu *ATV* ve *Sabah*'ı 1.1 milyar dolarlık ihale bedeli için kamu bankaları olan Halkbank ve Vakıfbank'ın verdiği 700 milyon dolarlık kredi ile satın almıştır⁵². Kamu bankalarından bu miktardaki krediyi nasıl aldığı ve beş dakika süren ihale çok tartışılmıştır⁵³.

AKP Hükümetleri döneminde medya sektörüne adım atan bir diğer şirket de Akın İpek'in Yönetim Kurulu Başkanı olduğu Koza-İpek Grubu olmuştur⁵⁴. Akın İpek, Mart 2005'te Bergama Ovacık'taki altın madenini Normandy'den satın almıştır. Bergama Altın Madeni'ni aldığı yıl, Mehmet Ali Ilıcak ve Turgay Ciner'in ortaklığı ile kurulmuş olan Bugün gazetesini satın alarak medya dünyasına giren Akın İpek 2008 yılında Tuncay Özkan'a ait Kanaltürk televizyonunu ve *Radyo Kanaltürk*'ü satın almıştır. 2 Ocak 2009'da grubun ikinci televizyon kanalı *Bugün Tv* yayına başlamıştır (Kuyucu, 2012: 481-485).

Hükümete ve Gülen Cemaatine yakınlığı ile dikkate değer bir ekonomik başarı yakalayan grup için zor günler, AKP iktidarının Gülen Cemaati ile arasının bozulmasıyla birlikte⁵⁵ başlamıştır. 17-25 Aralık'a giden süreçte Tayyip Erdoğan'ın

⁵¹ 1993 yılında GAP Güneydoğu Tekstil, 1997 yılında GAP inşaat kurulmuştur. 2001 yılında toplam varlıkları 1 milyar dolar olan grup, AKP iktidarı yıllarında 4.4 milyar dolarlık varlığa ulaşmıştır. 2008 yılında Forbes Dergisinin milyarderler listesine ilk kez 960. Sıradan giren Ahmet Çalık bu listeye Türkiye'den giren 35 işadamından biri olmuştur (Mavioğlu, 2012, : 28). Çalık Grubu, 2004 yılında özelleştirme İdaresi'nden Bursagaz'ı, 2006 yılında Samsun-Ceyhan Boru Hattı Projesi'ni aldı (Kuyucu, 2010: 509).

⁵² Bu krediler ile peşin ödeme yapan Çalık Grubu *ATV* ve *Sabah*'ın yanı sıra *Radyo City*, *Takvim*, *Günaydın*, *Yeni Asır*, *Pas*, *Fotomaç* gazeteleri, *Bebeğim* ve *Biz*, *Sinema*, *Sofra*, *Home Art*, *Şamdan Plus*, *Yeni Aktüel*, *Para*, *Global Enerji*, *Transport* ve *Hukuki Perspektifler* dergilerinin de sahibi olmuştur.

⁵³ İhaleye ilişkin tartışmalar için bkz. Mavioğlu, 2012.

⁵⁴ 1948 yılında Koza markası ile kurulan İpek Matbaacılık, 1985 yılında Anonim Şirket olmuş, davetiye ve karton alanında uzmanlaşmıştır.

⁵⁵ AKP-Cemaat gerginliği Oslo sürecinin basına sızmasıyla başlamış, 2012'de MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ın KCK Operasyonu sırasında soruşturma kapsamına alınmasıyla derinleşmeye başlamıştır. Buna karşılık hükümetin Gülen Grubunun ağırlıkta olduğu dersaneleri

“Bunların maden ruhsatlarını ellerinden alınca basbas bağıyorlar. Altın ağalığı yaparken iyiydi. Bunların hepsini açıklayacağım” (*Radikal*, 21 Aralık 2013) dedikten kısa bir süre sonra Koza Madencilik’in Çukuralan Altın İşletmesi’ndeki faaliyetleri “Çevre İzin ve Lisans Belgesi” bulunmadığı gerekçesiyle İzmir İl Özel İdaresi tarafından durdurulmuştur (*Hürriyet*, 32 Aralık 2013). 17-25 Aralık Yolsuzluk Operasyonu’nun ardından ise Gülen Cemaati Paralel Devlet Yapılanması ve Fethullahçı Terör Örgütü” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Cemaate yakın olan şirketler ve devlet görevlileri hakkında soruşturmalar hız kazanmıştır. 31 Ağustos 2015’te de Koza İpek Holding Yönetim Kurulu Başkanı Akın İpek hakkında "FETÖ yöneticisi olmak", "Terörizmin finansmanı suçu" , "Zimmet" ve "Terör örgütünün propagandasını yapmak" iddiasıyla soruşturma başlatılmış, 29 Ekim 2015’te Koza-İpek Holding bünyesindeki şirketlere kayyum atanmıştır (*Cumhuriyet*, 31 Ağustos 2015). Bu tarihten sonra AKP iktidarı, muhalif medyayı, muhalif şirketleri, muhalif kurum ve kuruluşları susturmadaki stratejisi kayyum atamak olmuştur.

AKP iktidarı döneminde medya sektöründen çekilmese de önemli oranda küçülen grup ise 1990’lardan itibaren Türkiye’nin “medya moğolu” olarak adlandırılan Doğan Grubu’dur. 2002 seçimleri öncesinde CHP’nin yanında yer alan grup, AKP iktidara geldikten sonra kısa zaman içinde AKP’ye karşı tutumunu yumuşatmıştır. Bu yumuşamada büyük sermayenin Avrupa Birliği ile müzakere

kapatması ile tırmanan gerilim cemaatin yayın organlarında iktidarı eleştiren yayınlara yer verilmesiyle tırmanmıştır. 17-25 Aralık Yolsuzluk Operasyonu ile Cemaat ve AKP arasındaki ipler kopmuş, Cemaat bu tarihten sonra Paralel Devlet Yapılanması olarak anılmaya ve cemaatle ilişkisi olanlara yönelik operasyonlar düzenlemeye başlanmıştır.

süreci ve Kemal Derviş'in ekonomi politikalarını devam ettiren neo-liberal çizginin etkisi olduğu söylenebilir. Tayyip Erdoğan konuşmalarında sıklıkla “büyük medyaya rağmen iktidara geldik” ifadelerine yer verse de Doğan Grubu'na yönelik baskı grubun Deniz Feneri e. v. davasına gazetelerinde yer vermesiyle birlikte başlamıştır.

AKP iktidarı döneminde medya mülkiyetinin yapılanması ve medyanın siyasi iktidarla olan ilişkisini eleştiren görüşleri 2011 yılı AGİT Seçim Gözlem Raporu'na da yansımıştır. Raporda,

“Medya mülkiyeti, son derece gelişmiş elektronik ve basılı basın piyasasının önemli bir parçasını kontrolü altında tutan dört esas medya şirketine yoğunlaşmıştır. Ana akım medya kuruluşlarının yazı işleri politikalarının sahiplerinin işlerini ve siyasi çıkarlarını desteklerken, küçük ölçekli medya kuruluşlarının daha bağımsız ve çok yönlü gazeteciliğe açık olduğu yönünde genel bir kamuoyu algısı mevcuttur.”

ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca seçim süresince gelen itirazların RTÜK tarafından değerlendirildiğine ancak RTÜK'ün yaptığı denetleme ve inceleme sonuçlarını kamuoyuna açıklamaması, kurumun tarafsızlığına ve şeffaflığı açısından sorunlu bir durum olarak raporda yerini almıştır (OSCE, 2011).

Çalışma kapsamında görüşme yapılan gazeteci-yazar Melih Aşık, 2001 ekonomik krizinin medya sektöründeki yeniden yapılanmaya önemli etkisinin olduğunu düşünmektedir. Doğan Grubunun küçülmesine giden süreci ise ekonomik krizin yanı sıra hükümetin gündemde öne çıkmaması konusunda “hassasiyet gösterdiği” bir yolsuzluk dosyası olan Deniz Feneri davasının grup bünyesindeki gazetelerde yer almasının etkilediğini düşünmektedir:

2001 krizi medya hayatında çok şey değiştirdi. Hem kemer sıkma politikası başladı. Hem diğer partilerin gúclerini kaybetmesi hem de medyada kemer sıkma önlemleri başlamıştır. Demokrasiye tahammülsüz olduğu gibi meydanın da boşalmasıyla kendini güçlü hissettikçe medyaya daha fazla yüklendi. Deniz Feneri bizim gruba yüklenmesinde etkili oldu (Melih Aşık ile yapılan görüşme, 17 Mayıs 2011)

Deniz Feneri'ne ilişkin yolsuzluk haberlerini izleyen süreçte 2009 yılındaki iki dalgada Doğan Medya Grubu, hesaplanan vergi aslı ve cezalarının toplamı yaklaşık 6, 5 milyar lira olan vergi cezası ile karřılamıřtır⁵⁶. Vergi cezalarının ardından Doğan Grubu önce Milliyet ve Vatan gazetelerini Demirören-Karacan ortaklığına, ardından Star televizyonunu Doğuş Grubu'na satmıştır. İki gazete ve bir televizyon kanalının satışını, grubun en büyük gazetesi *Hürriyet*'in de içinde bulunduğu Hürriyet Medya Towers Nurol Holding'e satılmıştır. Gruptaki yüzde 30'luk küçülmenin yanı sıra, Radikal gazetesi tabloid boyda çıkarılmaya başlanmıştır. *Radikal*'in Haziran 2014'te basılı yayınına 1 Nisan 2016 itibariyle de internet yayınına son verilmiştir. *Radikal* yazarlarından Cengiz Çandar T24'ten Hazal Özvarışa'a verdiği söyleşisinde "medyanın büyük bölümünün siyasi iktidar karşısında secde ettiğini, Doğan Grubu'nun ise rükûda dururken doğrudan yere kapaklandığını" ifade etmiştir (www.t24.com.tr. Erişim: 11 Nisan 2016).

⁵⁶ TMSF'nin Sabah-ATV grubunu, Tayyip Erdoğan'ın damadı Berat Albayrak'ın yönettiği Çalık Holding'e 2008 yılında 1, 1 milyar dolara satıldığı ve bunun 750 milyon dolarının Halkbank ile Vakıfbank kredisi ile karşılandığı düşüldüğünde vergi cezasının amacının Aydın Doğan'ı medya sektöründen tamamen silmek amacı taşıdığı görülmektedir⁵⁶. Nitekim Haziran 2011'de Maliye Bakanlığı'yla uzlaşma masasına oturan Doğan Yayın Holding'in devlete, *ATV-Sabah*'ın satışındaki rakama yakın bir tutarı, 1 milyar 200 milyon lirayı ödemesine karar verilmiştir (Doğan Akın, T24, 25 Eylül 2014).

Doğan Grubu'ndan *Milliyet* ve *Vatan* gazetelerini satın alarak medya sektörüne giren Demirören-Karacan ortaklığı bir yıldan kısa sürmüştür. Ali Karacan'ın 20 Temmuz 2011'de ortaklıktan ayrılmasıyla Demirören gazetelerin tek sahibi olmuştur.

AKP iktidarı döneminde özellikle AKP'li belediyelerde meslek eğitim ve sanat kursları ile çeşitli kültürel etkinliklerin organizasyonu alanındaki faaliyetleriyle dikkat çeken grup Kanal 7 Televizyonu'nun da içinde bulunduğu Hayat Görsel Yayıncılık ve Beyaz İletişim AŞ'dir. 1994 yılında Yeni Dünya İletişim AŞ'nin bünyesi altında yayına başlayan Kanal 7 2008 yılında Yeni Dünya İletişim AŞ bünyesine geçmiştir. MNP- RP çizgisini destekleyen Milli Görüş camiasının bağışlarıyla kurulmuştur⁵⁷. Grup, Deniz Feneri e. V. davasının ardından 15 Temmuz 2007'de şirket faaliyetlerine Hayat Görsel Yayıncılık AŞ olarak devam etme kararı almıştır. Grup bünyesinde 1999'da Radyo 7, 50 merkezde yaptığı yayımla Türkiye'nin en geniş kapsamlı erişim alanına sahip olan radyolarından biridir. 2004 yılında *Türk Tv* adı ile kurulan bir diğer televizyon kanalı 2009'dan itibaren *Kanal 7 Avrupa* adını almış; 2006 yılında yayına başlayan *Haber 7* ise 2008'de *Ülke Tv* adıyla yayınlarını sürdürmektedir (Kuyucu, 2012: 540).

Yukarıda kısaca özetlendiği gibi 2001 ekonomik krizi Türkiye'de AKP'ye tek başına iktidar olmasını getirirken kriz sonrası yıllarda medyanın mülkiyetinin el değiştirdiği dönem olmuştur. Medya mülkiyetinin el değiştirmesinde iktidar

⁵⁷ Kanal 7'nin kuruluşundaki ortaklar şöyledir: Haşim Bayram (Kombassan Holding Yönetim Kurulu Başkanı), Zekeriya Karaman, Recai Kutun, Azmi Ateş, Ekrem Baki, Zeynel Durak, Mehmet Tarık Çetin, Necati Şahin, Rıza Akın, Mehmet Bodur. Tüm ortakların hisseleri yüzde 12 ile yüzde 9 arasında değişmektedir. (Milliyet, 30 Eylül 2008)

partisinin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bununla birlikte 2002 sonrası medya alanındaki gelişmelerin 1980 sonrası politikalarla bağlantılı değerlendirilmesi gerekmektedir.

4. 3. 2. Medya Pazarının Güncel Yapısına İlişkin Değerlendirmeler

1980 sonrası dönemde neo-liberal politikalarla uyumlu olarak medya alanında yaşanan dönüşümde medya alanında sahiplik yapısının değişmesi siyasal iktidar medya ilişkisi açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Abdülrezzak Altun da medyanın farklı alanlarda yatırım yapan ve siyasal iktidarla ilişki içinde olan holdinglerin bir parçası olmasının doğurduğu sonucu şu sözlerle özetlemiştir:

“Halk arasında ‘ağayla bostan ekenin hıyarı eğri biter’ derler. Türkiye’de medyanın durumu bu. Birine tabi olmaya başlıyorsan, tabi olduğunun huyunu dönüştürme şansın yok. Bağımlılık ilişkisinde kimin güçlü olduğuna inaniyorsan, onun gadrine uğramamak için onun gibi davranmaya başlıyorsun.” (Abdülrezzak Altun ile yapılan görüşme, 13 Mayıs 2016)

Türkiye’de basın siyaset ilişkisinin her zaman sorunlu olduğuna değinen gazeteci kökenli milletvekili Uluç Gürkan, medya mülkiyetindeki değişimin asıl etkilerinin 1990 sonrasında görülmeye başlandığını, AKP döneminde ise gazetecilik açısından vahim sonuçlara yol açacak müdahalelere zemin hazırladığını düşünmektedir:

“90’lı yılların ikici yarısından sonra, öncelikle kendi özel işleri için enerji ruhsatı almak, finansman ile ilgili denetimin dışına çıkmak gibi konularda, hükümetlerle yakın ilişki kurmaya ciddi biçimde öncelik vermeye başladılar. Örneğin Petrol Ofisi ile ilgili haber değeri taşıyan bir konu, Çukurova Grubu gazetesinde haberd, ”

Doğan Grubunda haber değeri yoktu. Bu tür yaklaşımlar ve bu grupların kendi işleri için, siyasi iktidarı kızdırmamaya çalışma hâkim oldu. Bu durum AKP iktidarı döneminde çok yoğun hale geldi. AKP iktidarı döneminde devletin bütün imkanları kullanarak medya sahiplerinin elinden medya organları alınarak havuz sermayesine aktarıldı. AKP iktidarı sermayeyi iş çıkarları doğrultusunda yönetmek yerine sermayeyi doğrudan kendisine bağlı hale getirdi. Bu, gazetecilerin, gazetecilik adına son direnme noktalarını da yok etti. ” (Uluç Gürkan ile Yapılan görüşme, 11 Mayıs 2016).

1990’lardaki gelişmeler AKP döneminde siyasi iktidarın medyaya daha doğrudan müdahalelerine zemin hazırladığına dikkat çeken Sedat Bozkurt’a göre medyanın arkasındaki sermaye yapılan işin gazetecilik olup olmadığına karar verir hale gelmiştir.

“Medyanın arkasındaki sermaye çok önemli. Arkasındaki sermaye orada yapılan işin gazetecilik olup olmadığına karar veriyor. Gazetecilik dışında ticari bir faaliyet alanınız varsa, bu ticari faaliyetlerinizin getirisinin ne düzeyde olacağını belirleyen devlet olduğu sürece, devlet aygıtını elinde bulunduran siyasi iktidara bağlı olmak zorundadır. Devlet sizin faaliyet alanınızı daraltır ya da son dönemde gördüğümüz gibi, devlet kurumlarını sopa gibi kullanarak sizi terbiye etmesi gibi yollara başvurur. Kayyum atar, kapatır, baskı uygular, ceza evlerine atar. Buna muhatap olmamak için ya siyasal iktidarın medya organı olarak senden talep ettiklerini yerine getireceksin ya da medya kurumunu siyasal iktidara ulaşmak için bir araç olarak kullanacaksın. Burada bir gönüllülük söz konusu, iktidarın sana dayatması yok. Senin kendi ticari faaliyetlerini yürütebilmek için medya organına sahip olup, onunla siyasal iktidara uzanma gibi kendi iradenle verdiğin bir karar söz konusu. Ama bu kararı verdiğin andan itibaren siyasetin de kendi baskı yöntemlerini kullanması da söz konusu. ” (Sedat Bozkurt ile yapılan görüşme, 11 Mayıs 2016)

Nazif Ekzen ise medya alanında 1980'lerde yaşanan gelişimi devletin alt yapı yatırımları ve medya patronlarına verdiği teşviklerle birlikte değerlendirmektedir. Ekzen'e göre Türkiye'de 1980'li yıllarda iletişim teknolojisinin geliştirilmesi yönünde yapılan yatırımların devlet tarafından yapılmış olması, medya gruplarının ise verilen teşviklerle teknolojik yeniliklere uyum sağlaması 1980 sonrasında Türkiye'de tekeli medya düzeninin oluşumunu beraberinde getirmiştir. Teknolojik ilerlemenin getirdiği yeniliklere uyum sağlayacak ve rekabet edebilecek grupların medyaya girmesiyle 2000'lere kadar tekeli medya yapılanması ortaya çıkmış, 2002 sonrasında ise bu medya yapılanması iktidarın da müdahalesiyle parçalanmıştır. Ekzen, 80'li yıllarda başlayan ve "tekeli" medya düzenini yerleştiren değişimin 2007'de tamamlandığını, bu tarihten sonra siyasi iktidarın tikel çıkarlarına hizmet eden "tikieli" medya düzeninin kurulduğunu belirtmektedir.

4.4. Politik Koşutluk ve Politik Koşutluğun Yansımalarına İlişkin

Görüşler

Medyanın toplumsal yaşam üzerindeki merkezi rolüyle birlikte siyasal yaşam üzerindeki belirleyiciliği de uluslararası alanda tartışmasız kabul edilmektedir. Çağdaş toplumlarda gerçek anlamda bir temsili demokrasinin hayata geçirilmesinde özgür medyanın gerekliliği argümanı üzerinden tartışılmakla birlikte medya ve siyaset arasındaki ilişkinin başından itibaren sorunlu olduğu da görülmektedir. Kitle iletişiminin siyasal etkiye odaklanan Seymour-Ure'ye göre (1974), Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılda birbiriyle rekabet eden siyasal partilerin ortaya çıkmasıyla bu siyasal partileri destekleyen gazetelerin ortaya çıkması birbiriyle paraleldir. Seymour-Ure'nin teorik bir yaklaşım olarak geliştirdiği, siyasi partiler ile basın

arasında birebir ilişkinin olduğu *parti-basın paralelliği* yaklaşımı bugün için geçerli olmasa da farklı siyasal yönelimleri doğrultusunda siyasal olarak farklılaşmış çok sayıda medya organı varlığını sürdürmektedir. Hallin ve Mancini, Seymour-Ure'nin parti-basın paralelliği düzeyinin, parti sistemiyle koşut olan medya sistemiyle ilişkili olduğuna yönelik teorik yaklaşımı temel almışlar ve analizlerinde bunu *politik koşutluk* olarak kavramsallaştırmışlardır.

Politik koşutluğun medya sistemiyle doğrudan ilişkili dört bileşeni vardır: medya içeriği, örgütsel bağlar, medya çalışanlarının siyasal yaşamdaki aktif rolleri, gazetecilik rolünün yönelimi ve pratiği; medya örgütlenmesinde içsel ve dışsal çoğulculuğun varlığıdır. Bu bileşenler doğrultusunda AKP iktidarı döneminde politik koşutluğun düzeyi analiz edilecektir.

4. 4. 1. Örgütsel Bağlar

Politik koşutluğun medya sistemiyle doğrudan ilişkili olan temel bileşenlerinin en başında siyasal partiler, sendika, kooperatif kilise gibi toplumsal oluşumlar ile medya arasındaki örgütsel bağlantılar yer almaktadır. Yirminci yüzyılda yaygın olarak görülen doğrudan örgütsel bağlantılar günümüzde ortadan kalkmış olsa da medyanın kurumsallaşması açısından etkileri devam etmektedir.

Türkiye'de politik koşutluğun bir bileşeni olarak siyasal partiler ve diğer toplumsal kurumlarla medya arasında doğrudan bağlantı Cumhuriyet ilanından sonra tek parti yönetimi döneminde ve çok partili hayata geçişin ardından da DP iktidarı döneminde daha belirgin olarak görülmektedir. Siyasi partilerin finanse ettiği, gazete bürolarının partilerin binalarında yer aldığı ve dağıtımlarının parti üyelerine yapıldığı parti-basın paralelliği basının ticarileşmeye başlamasıyla giderek zayıflamıştır.

1980'lerden sonra ise siyasi partiler ile medya arasında bu tarz doğrudan bağlantıdan söz edemesek de politik koşutluk düzeyinin azaldığını söylemek de doğru bir yaklaşım olmayacaktır. 1980 sonrasında medyada artan ticarileşme medya üzerinde siyasi iktidarın kontrolü azalmamış aksine medya endüstrisi ile siyasi iktidarlar arasındaki ilişki, medya kuruluşlarının şirket çıkarlarına uygun biçimde araçsallaştırılması yoluyla tahkim edilmiştir (Kaya ve Çakmur, 2010: 523).

2001 ekonomik krizinin Türkiye'nin siyasal yaşamında yol açtığı değişikliklerin yanı sıra medya alanında da önemli değişikliklerin yaşanmasını beraberinde getirmiştir. 2001 Krizi sonrasında medya alanında politik koşutluğun artmasına yol açan gelişmelerin başında medya sermayesinin el değiştirmesi yer almaktadır. Kriz sonrasında TMSF'ye devredilen medya şirketlerinin yanı sıra bu şirketlerin satın alan işadamlarının ve medya sektöründe yatırım yapmaya başlayan diğer işadamlarının iktidar partisi AKP ile olan bağlantıları dikkat çekmektedir.

Örneğin 2008 yılında Star Gazetesini iş adamı Ali Özmen Sefa'dan satın alan Ethem Sancak, para kazanmak için medyaya girmediğini⁵⁸ ifade etmiş, "Kazandıkça fikrimizin zekâtı olarak basına yatıracamız" diyerek medya alanına girmesinin nedenini açıklamıştır. Kendisine yönelik 'yandaş medya' suçlamasına karşı "Yandaş medya çok yanıltıcı bir laf, yandaş olmayan medya mı var" sözleriyle cevap vermiş, "İdolüm Tayyip Erdoğan, O'na sevdalıyım" sözleriyle de Tayyip Erdoğan'a karşı

⁵⁸ Türkiye'de yaklaşık 13 hastane açan Sancak Mısır ilaç dağıtım pazarının yüzde 32'sini elinde bulundurmaktadır. Sancak'ın açtığı 13 hastane, AKP'nin sağlık alanında yapmış olduğu 'yenilikler' ile sağlık sektörüne yatırım yapmaya teşvik ettiği iş adamlarının örneklerinden birisidir. Sadece Türkiye'de değil, Mısır'da da ilaç işinde liderliğe oynayan Ethem Sancak, Ortadoğu ve Afrika'ya açılacak Türk şirketlerine de Kanuni Sultan Süleyman'ın Barbaros Hayrettin Paşa'ya muamelesini örnek almaları tavsiyesinde bulunmuştur (*Zaman*, 25 Nisan 2010).

hislerini ifade etmiştir. Ethem Sancak “İnkâr etmiyorum yandaşım ama demokrasinin herkesin eşit olduğu fikrinin yandaşım” demiştir (*Zaman*, 5 Ekim 2008). Sancak’ın bu ifadeleri siyasi iktidar ile doğrudan bağlantısını kanıtlayacak unsurları barındırmasa da sahibi olduğu medya organlarında AKP iktidarını destekleyen yayın politikasıyla devletten çok sayıda ihale almıştır. Gezi Direnişi’nden sonra Emniyet Genel Müdürlüğü’nün açtığı 251 TOMA’lık ihaleyi Ethem Sancak’a ait BMC Şirketi’nin⁵⁹ de sahibi olmuştur (*Cumhuriyet*, 15 Kasım 2014). Ethem Sancak, 2012 yılında yapılan AKP’nin Dördüncü Olağan Kongresi’nde parti yönetimine girmiş, Tayyip Erdoğan’ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından yaptığı ‘balkon konuşmasında’ Erdoğan’ın yanında yer almıştır.

AKP iktidarı döneminde medya-siyaset ilişkisinin bir diğer örneği ATV-Sabah’ın satışı sürecidir. ATV-Sabah’a kamu bankalarından aldığı devlet kredisi ile sahip olan Çalık Holding, ihalenin hemen ardından Tayyip Erdoğan’ın damadı Berat Albayrak’ı şirketin genel müdürlüğüne, aynı zamanda Turkuvaz Medya’nın yönetim Kurulu Üyesi olan kardeşi Sedat Albayrak’ı ise Star gazetesinin genel müdürlüğüne atanmıştır.

Bu iki örneğin yanı sıra TMSF’nin el koyduğu şirketlerin yönetimine getirilen isimler de siyasal iktidarla ilişkili isimlerdir. TMSF’nin “Çukurova Grubu'nun 455 milyon dolarlık borcunu ödeme imkânı olmadığı” gerekçesiyle Akşam gazetesi,

⁵⁹ Daha önce Çukurova Grubu’na ait olan ve borçları nedeniyle TMSF’nin el koyduğu BMC’ye tek teklif veren Ethem Sancak ve Katarlı AFİC şirketinin ortak olduğu Es Mali Yatırım ve Danışmanlık AŞ’ye satılmıştır. Ortaklık, 30 Nisan 2014’te 985 milyon lira muhammen bedelle satışa çıkarılan şirkete 550 milyon liralık teklif vermiş ve TMSF ile yapılan pazarlık sonucunda 751 milyon liraya satılmıştır (*Hürriyet*, 30 Nisan 2014) .

Show TV ve Sky Türk 360 da dâhil olmak üzere grubun pek çok medya şirketine el konmasının ardından medya grubunun yönetimine Cengiz Özdemir atanmıştır. Cengiz Özdemir, aynı dönemde Ethem Sancak'a ait Turkmedya Grubu'nun da başındaki isimdir. Ardında, Star Gazetesi Genel Yayın Koordinatörü olan Mehmet Ocaktan'ı İsmail Küçükkaya'nın yerine Akşam Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni olarak atanmıştır. Mehmet Ocaktan, 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde AKP'den milletvekili olarak seçilen ve hükümete yakın olan bir isimdir (*Hürriyet*, 24 Haziran 2013). Bu atamalar yapıldıktan sonra grup bünyesinde çalışanlar işten çıkarılmıştır. Gruba ait Akşam gazetesi SKY 360 televizyonu ve Alem FM, 60 milyon dolar bedelle 18 Temmuz 2013'te Kolin-Limak-Cengiz⁶⁰ ortaklığına satılmıştır (*Radikal*, 19 Temmuz 2013).

Medya sermayesindeki el değiştirmeler ve TMSF'nin oynadığı rolü Cem Uzan'ın medya şirketleri üzerinden değerlendiren Sedat Bozkurt, el konan ve TMSF yönetiminde bir süre kaldıktan sonra satılan medya sermayesi ile siyasi iktidar arasındaki dolaylı bağlantıya işaret etmektedir:

“Refah Partisinin hedeflediği AK parti döneminde oldu, kendi sermayesini büyüttü, diğer sermaye de kendiliğinden Ak Parti'nin yanına geldi. Uzan Medya Grubu'na el konmasının nedeni Cem Uzan'ın kötü bir patron elması değildi. Nedeni AK Parti'ye karşı olmasıydı. Uzan medyası Cem Uzan'ın elindeyken nasıl

⁶⁰ Kolin-Limak- Cengiz ortaklığı 2012 yılında İstanbul Avrupa yakasının elektrik dağıtım şirketinin özelleştirme ihalesine katılmış ve yüzde 100 oranındaki hissenin özelleştirme ihalesinde en yüksek teklifi 1.960 milyar dolar ile Cengiz-Kolin-Limak vererek ihaleyi kazanmıştır. Aynı ortaklık, Akdeniz Elektrik Dağıtım AŞ'nin 12 Kasım 2012'de yapılan özelleştirme ihalesini de kazanmıştır (*Hürriyet*, 19 Aralık 2012), 3 Mayıs 2013'te yapılan 3. Hava Limanı İhalesini de verdiği 22 milyar 152 milyon Euro'luk teklifle Limak-Kolin-Cengiz-Mapa-Kalyon Ortak Girişim Grubu almıştır (*Hürriyet*, 3 Mayıs 2013)

tetikçiyse, TMSF'nin eline geçtikten sonra da aynı tetikçiliği farklı bir içerikle sürdürmüştür. Her iki dönemde de gazetecilik yapılmamıştır. Bu bizim için aslında bir işaret fişegi idi. Ak Parti'nin hiçbir şeyi dönüştürmeyeceğini, doğasına, aslına uygun hale getirmeyeceğinin, tam tersine kendisi için kullanacağını en güzel göstergesiydi. Hiç kimse fark edemedi onu. Dindar muhafazakâr bir iktidar elbette demokrasiyle özgürlüklerle bağdaşan bir düşünce dünyası olamazdı. Ama AB hedefini sahici göstererek 2007'ye kadar özgürlükçü bir ortam yarattı. ” (Sedat Bozkut ile yapılan görüşme, 10 Mayıs 2016)

CHP Milletvekili gazeteci Utku Çakırözer medya kurumları ile siyasi iktidarlar arasında kurulan ilişkinin özellikle 1990'lardan itibaren sorunlu olduğuna ancak AKP iktidarı döneminde medya sahipleriyle siyasi iktidar arasındaki bağlantıyı şu sözlerle dile getirmektedir:

“Hiç bir dönem bu kadar kötü olmamıştı. Artık doğrudan hükümet kendisine yakın iş adamlarına medya organı aldırıyor ki gazete televizyon bugün hiç biri karlı işler değil (...) AKP'ye yakın medya kuruluşlarının siyasi iktidar ile hem ideolojik hem de maddi ilişkisini bir arada ele almak gerekiyor. Gelinen noktada ikisi birbirine tamamen bağlı halde. Yandaş medyanın varlık sebebi siyasi iktidar, siyasi iktidarın varlığını sürdürme aracı da medya oldu. ” (Utku Çakırözer ile yapılan görüşme, 9 Mayıs 2016)

Zafer Mutlu'ya göre 1990'lar ile 2000'li yılların medya yapılanması açısından temel farklılığı Tayyip Erdoğan'nın medyayı algılayış biçiminden kaynaklanmaktadır. Mutlu'nun değerlendirmesi, bu algılayış biçiminin, medyanın prestijini de yok etmekle birlikte otoriter yönelimin öne çıktığı göstermektedir:

“Tayyip Erdoğan, merkez medyayı ‘eski medya’ diye adlandırıp, kendisini ona karşı konumlandırıp, medyayı bir siyasi rakipmiş gibi kamuoyunun önüne koyup, ondan siyasi bir kar elde etme yoluna girdi. Bunda başarılı oldu, her seçimde bunu kullanıyor. (...) Basının üzerine gelerek prestijimizi de bitirdi. Siyasi gücünü

kullanarak bunu yaptı. Kendi kontrolünde bir medya yaratmakta gayet usta. Demokrasiyi içine sindirememiş her güçlü iktidar gibi, beni yazın, ben size ne yazacağınızı söylerim' havasında. Bunu yaptırdığı bir medyası var. 'Merkez' veya 'muhalif' medya yazamıyor artık." (Zafer Mutlu ile yapılan görüşme, Mayıs 2011).

Gazeteciliğe 1992 yılında *Cumhuriyet*'te başlayan ve aralıksız on iki yıl burada çalıştıktan sonra *Hürriyet*'e geçen Bülent Sarioğlu, 1990'lı yıllar ile 2000'leri kıyasladığında her iki dönemde vesayetçi anlayışın medyaya hakim olma isteği açısından bir fark olmadığını ancak koalisyon hükümetleri döneminde işleyişin liderlerin ve birbirine rakip siyasi partilerin sayısı ve koalisyon hükümetlerinin etkisiyle medya patronlarıyla siyasi iktidar arasındaki bağlantının daha zayıf olduğunu düşünmektedir:

"Şimdiki dönemle hem bir ayrım yok hem de var. 2001'den önce liderler fazla olduğu için, etki edebildikleri edemedikleri vardı. Kısmen bağımsız, bazı konuların gündeme gelmesini sorgulanmasını sağlayan bir dönemdi. AKP döneminde patron sayısı azaldı. Tek başına iktidar olduğu için yönetmesi kolaylaştı. Diğerlerinden bağımsız olarak Tayyip Erdoğan'ın liderliğinde medyayı baştan tanzim etme planları olduğu belliydi. Bunu daha önceki iktidarlar da istemişti. Ama bu kadar hoyrat, bu kadar keskin, demokratik mekanizmalarını, erkler ayrımını, bağımsız basının yerini önemsemeyecek derecede bu kadar pervasızca yapıldığını görmedik. Bu 2007'den sonra arttı. 2001 öncesinde kendisine yakın gazetecilere daha öncelik vererek, ihalelerde kollayarak-ki biz onları sonradan öğrendik- bunlar vardı." (Bülent Sarioğlu ile yapılan görüşme, 9 Mayıs 2016)

1980'lerin sonu 1990'ların başından itibaren, medya alanında iletişim altyapısının dönüşümüyle birlikte medya kuruluşu sayısının arttığı fakat içerik zenginliğinin azaldığı yeni dönem, medya kuruluşları ile siyasi iktidarlar arasındaki ilişki açısından da yeni bir dönem olmuştur. Yapılan mülakatlarda, 2002 yılında iktidara gelen ancak 2007 sonrasında medya özgürlüğü açısından yaşanan sorunlu

ilişkinin ise 1980'lerin sonundan itibaren medya sahipleri ile siyasi iktidarlar arasında kurulan ve medyanın araçsallaşmasına yol açan klientelistik ilişki biçiminin etkili olduğu görülmektedir.

4. 4. 2. Gazetecilerin Siyasi Eğilimleri

Politik koşutluğu diğer bileşeni medya alanında çalışanların siyasal yaşamda aktif olma eğilimleridir. Bugün, bazı sistemlerde siyasi partilerde ya da kamu alanında doğrudan görevli olma eğilimi azalsa da bazılarında gazeteciliğin bir kariyer basamağı olduğu ve diğer medya çalışanlarının da siyasal eğilimlerinin bu yönde biçimlendiği görülmektedir. Bunun temel nedeni ise siyasal eğilimin muhtemel siyasal kapıları açmasıdır (Hallin ve Mancini, 2004: 28)

Türkiye'de milletvekilliği gazetecilerin geçmişten bugüne destekledikleri siyasi partilerden milletvekili seçtikleri görülmektedir. Gazetecilik ve siyasetin birbirine yakın ilişkisinin bir sonucu olarak tek partili dönemden itibaren basın mensuplarının siyasi partilerin görüşlerini kamuoyuna aktarmaları, görev yapmış oldukları basın organlarında partileri adına kamuoyu oluşturmasında etkili oldukları görülmektedir. Gazeteci-milletvekillerinin bu etkisi nedeniyle milletvekili aday gösterilmeleri ve seçilmeleri, ticari basının güçlenmesi ve parti-basın paralelliği döneminin sonlanmasıyla birlikte kısmen azalmıştır. Ancak, gazetecilik mesleğinin doğası gereği gazetecilerle siyaset arasında güçlü bir etkileşim ve ilişki bulunmaktadır. Gazeteci Parlamenter Ahmet Tan, Gazetecilerin siyasete girmesinin bu yakın ilişki nedeniyle olağan olduğunu düşünenler arasındadır. Tan, mesleği gereği sürekli siyaseti takip eden gazetecilerin siyasete atılmalarının normal olduğunu ancak, milletvekili olduktan sonra gazetecilik mesleğini de aynı anda

sürdürmenin doğru olmadığını düşünmektedir. Tarihsel olarak değerlendirildiğinde gerek yerel medya da gerekse ulusal medyada öne çıkan gazetecilerin parlamentoda görev yaptıkları görülmektedir. AKP iktidarı döneminde de bu eğilimin devam ettiği görülmektedir.

3 Kasım 2002 milletvekilliği genel seçimlerinde de AKP 365, CHP 177 milletvekiliyle TBMM’de yer almıştır. 2002 yılından sonra tek başına iktidar olan AKP döneminde partilerin kendilerine yakın medya mensuplarına milletvekili aday listelerinde yer verdikleri görülmektedir. 22. Dönemde toplam 25 medya mensubu AKP milletvekili olarak mecliste görev yapmışlardır.

Adı Soyadı	Çalıştığı Kurum	Dönem
Ömer Çelik	<i>Yeni Yüzyıl, Yeni Şafak ve Star</i> yazarı	22
Recep Garip	Gazeteci Radyo Tv. Program Yapımcısı	22
Ziyattin Yağcı	Basın ve Hakla İlişkiler Müşaviri	22
Reyhan Balandı	Gazeteci	22
Eyyüp Sanay	Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi	22
Mehmet Dülger	<i>Tercüman</i> Genel Müdürü	22
Fahrettin Poyraz	Mali Hukuk Dergisi Yönetim Kurulu Üyesi	22
Sedat Kızılcıklı	<i>Süper Kanal, Gençses Fm</i> , Program Müdürü ve Yapımcısı	22
M. İhsan Aslan	<i>Zaman ve Çingar</i> İmtiyaz sahibi, <i>Tasvir</i> Muhabiri	22
Cavit Torun	<i>Diyarbakır Söz</i> Yazarı ve TV Yorumcusu	22
Mücahit Daloğlu	Ankara Büyükşehir Belediyesi Basın Müşaviri	22
İbrahim Özdoğan	Gazete köşe yazarı	22
Nurettin Canikli	<i>Yeni Şafak</i> Yazarı	22
Sabri Varan	Gümüşhane Köy Hizmetleri Spor Basın Temsilcisi	22
Hüseyin Besli	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Basın Danışmanı, <i>Yeni Şafak</i> Genel Yayın Yönetmeni	22
Halide İncekara	Köşe Yazarı ve TV program Danışmanı	22
Emin Şirin	Gazeteci yazar	22

Fazıl Karaman	<i>Zaman</i> Ekonomi Yazarı, <i>İĞİAD</i> Bülten Dergisi Editörü, Sigortacı Gazetesi Yazarı	22
Serpil Yıldız	Halkla İlişkiler ve Reklam Ajansı Sahibi ve Yöneticisi	22
Avni Doğan	<i>Zaman</i> , <i>Yeni Devir</i> , <i>Akit</i> Yazarı	22
Süleyman Gündüz	Sinema Yönetmeni, Gazeteci-Yazar	22
Mehmet Faruk Bayrak	Yayıncı-Bayrak Matbaacılık, Bayrak Grafik, Evrim Basın-Yayın Dağıtım Kurucusu, Alfa Yayın Grubu Yönetim Kurulu Başkanı	22
Mehmet Atilla Maraş	Yazar, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Mütevelli Heyeti Üyesi, Türkiye Yazarlar Birliği Genel Başkanı	22
Resul Tosun	Yörünge Dergisi Sahibi	22
Ömer İnan	Yazar	22

Listede AKP'ye yakın yayın organı olan *Yeni Şafak* ve *Zaman* yazarları görülürken, AKP'li iki büyük belediye olan Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi basın müşavirlerinin yer aldığı görülmektedir.

22. Dönemde yasama organında görevli CHP milletvekilleri ise şöyledir:

Adı Soyadı	Çalıştığı Kurum	Dönem
Uğur Aköz	Gazeteci-Yazar	22
Ayşe Gülsün Bilgehan	Gazeteci-Yazar	22
Yakup Kepenek	<i>Cumhuriyet</i> Yazarı	22
F. Fikret Baloğlu	<i>Özgür Akdeniz</i> Yayıncısı-Yazarı	22
Atila Emek	CHP Genel Merkezi Halkla İlişkiler Uzmanı	22
Turçay Ercenk	<i>Antalya Barosu Dergisi</i> Yayın Kurulu Üyesi	22
Özlem Çerçioğlu	Halkla İlişkiler Uzmanı	22
Mehmet Küçüktaşık	<i>Belde</i> ve <i>İlkadım</i> Yazışmaları Müdürü	22
Mustafa Özyurt	<i>Cumhuriyet</i> Yazarı	22
Ali Kemal Kumkumoğlu	Hasay Basın Yayın AŞ Kurucusu ve Anadolu TV Genel Müdürü	22
Ö. Zülfü Livaneli	Yazar	22
Y. Nuri Öztürk	<i>Son Havadis</i> , <i>Tercüman</i> , <i>Hürriyet</i> , <i>Star</i> Yazarı	22

Emin Koç	<i>Yankı, Hürriyet, Sabah, Star</i> Muhabiri, TGS Ankara Şube Başkanı	22
Muharrem İnce	Yalovaşpor Basın Sözcüsü	22

22 Temmuz 2007 erken seçimlerinde AKP yeniden tek başına iktidar olmuştur. Bu dönemde medya sermayesinde el değiştirmelerle iktidar yanlısı medya oluşumu hızlanırken Doğan Grubu başta olmak üzere AKP'ye muhalif medya gruplarına yapılan baskılar da sıklıkla gündeme gelmiştir.

23. Yasama Döneminde 23 medya kökenli isim AKP Milletvekili olarak TBMM'de yer almıştır.

Adı Soyadı	Çalıştığı Kurum	Dönem
Fatih Öztürk	<i>TRT, Flash Tv</i> Program Yapımcısı ve Sunucusu	23
Suat Kılıç	<i>Dünya Radyo, Kanal 7, NTV, Kanal D</i> Program Yapımcısı Sunucusu, Haber Müdürü	23
Fuat Bol	<i>Türkiye, TGRT</i> Yöneticisi, Program Sunucusu	23
Hüseyin Besli	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Basın Danışmanı, <i>Yeni Şafak</i> Genel Yayın Yönetmeni	23
Mehmet Saik Dilek	<i>Ekonomik Doğuş</i> ve <i>Milliyet</i> Ankara Temsilcisi	23
Mehmet Ocakdan	<i>Yeni Devir, Tercüman, Güneş</i> Editörü, Muhabiri, <i>Yeni Şafak</i> Kurucusu	23
Faruk Çelik	Yerel Gazete Sahibi, Yazar	23
Hayrettin Çakmak	<i>Bursa Marmara, Londo Olay, Bursa Time, Demokrat Bakış, Apamedya, Duayen, Gazete A</i> dergi ve gazeteleri Yazarı	23
Reha Çamuroğlu	<i>Cem ve Nefes</i> Yazışları Müdürü	23
Suat Kınıklıoğlu	<i>Turkish Daily News, Today's Zaman</i> Yazarı, <i>Insight Turkey</i> Dergisi Başeditörü	23
N. Haluk Özdalga	<i>Toplumcu Düşün, Sosyal Demokrat</i> <i>Ufuk</i> Editörü	23
Zeynep Dağı	<i>Demokrasi Platformu</i> Dergisi Editörü ve <i>Bugün</i> Yazarı	23
Avni Erdemir	<i>Kardelen</i> Dergisi Yazışları Müdürü	23
Cemal Kaya	<i>Türkiye'de Ekonomi Politika, Ekonomi Bülten, Ekonomi Haber</i> Muhabiri	23

Ahmet Yeni	Yazar	23
A. Erdal Feralan	Netform Matbaacılık	23
Kerem Altun	Telif Hakları ve Sinema Genel Müdürü	23
H. Hasan Sönmez	Basın ve Halkla İlişkiler Müşaviri	23
Fatih Arıkan	<i>Yalnız Ardıç</i> Sahibi	23
M. Nursuna Memecan	Yayıncılık ve Dergileri Sahibi	23
Tuğrul Yemişçi	Yazar ve TV Program Yapımcısı	23
Ömer İnan	Yazar	23
Mustafa Hamarat	<i>Aktif Hukuk Dergisi</i> Yayıncısı ve Yazışleri Müdürü	23

23. Dönem medya kökenli milletvekillerine bir önceki dönemde seçilmiş olan ve 23. Dönemde de milletvekilliği yapmakta olan Sedat Kızılcıklı, Avni Doğan, Halide İncekara, M. İhsan Aslan, Nurettin Canikli, Ömer Çelik, Ömer İnan ve Fahrettin Poyraz' da dikkate alındığında sayının 33'e yükseldiği görülmektedir.

Aynı dönemde CHP'nin medya kökenli milletvekili listesi şöyledir:

Adı Soyadı	Çalıştığı Kurum	Dönem
Faik Öztrak	<i>Milliyet</i> yazarı	23
Mustafa Özyürek	<i>Milliyet</i> ve <i>Finansal Forum</i> Yazarı	23
Esfender Korkmaz	<i>Günaydın</i> Grubu Danışmanı	23
Necla Arat	<i>Kadın Araştırmaları Dergisi</i> Editörü	23
Nesrin Baytok	<i>Finansal Forum</i> ve <i>Forum Diplomatik</i> Köşe Yazarı	23
Hüsnü Çöllü	<i>Turizm World Dergisi</i> Editörü	23
Muharrem İnce	Yalovaspor Basın Sözcüsü	23
Hüseyin Ünsal	Halkla İlişkiler Uzmanı	23
Hulusi Güvel	<i>Kadirli'nin Sesi</i> Yazarı	23

Bu dönemde medya kökenli CHP milletvekillerinin sahip oldukları farklı mesleklerle birlikte medya organlarında yazılarına yer verilen isimler oldukları görülmektedir. 23. Dönemde mecliste sandalyeye sahip olan MHP'nin medya kökenli milletvekilleri arasında *Ortadoğu*'nun ağırlıklı olduğu görülmektedir. MHP'nin medya kökenli milletvekilleri şöyledir:

Adı Soyadı	Çalıştığı Kurum	Dönem
Rıdvan Yalçın	Yerel Tv Programcısı	23
Osman Çakır	<i>Haber ve Ortadoğu</i> Yazarı	23
Mithat Melen	Radyo ve Tv Programcısı, <i>Turkish Daily News, Dünya</i> Yazarı	23
Mehmet Günal	<i>Ortadoğu</i> ve Etikhaber Sitesi Yazarı	23
Y. Tuğrul Türkeş	Basın Danışmanı, <i>Ortadoğu</i> Yönetim Kurulu Başkanı, <i>Akşam, Son Havadis</i> ve <i>Yeni Harman Dergisi</i> yazarı	23
Mehmet Ekici	Matbaacı ve Yayıncı	23

23. Yasama Döneminde bağımsız olarak milletvekili seçilen ve mecliste grup kuran DTP'nin medya kökenli dört vekili bulunmaktadır:

Adı Soyadı	Çalıştığı Kurum	Dönem
Sırrı Sakık	<i>Cumhuriyet ve Vatan</i> Muhabiri	23
Gültan Kışanak	Muhabir	23
Hasip Kaplan	<i>Hukuk ve Esmer</i> Dergileri ve <i>Gündem</i> Yazarı	23
Bengi Yıldız	<i>Haftalık Yeni Ülke Gündem, Demokrasi, Ülkede Özgür Gündem</i> Muhabiri	23

2011 Genel Seçimlerinde AKP'nin aldığı oy oranıyla yeniden tek başına hükümet kurduğu 24. Yasama Dönemi başlamıştır.

Adı Soyadı	Çalıştığı Kurum	Dönem
Suat Kılıç	<i>Dünya Radyo, Kanal 7, NTV, Kanal D</i> Program Yapımcısı Sunucusu, Haber Müdürü	24
Ömer Çelik	Gazeteci	24
Mehmet Metiner	<i>Girişim, Yeni Zemin, Sözleşme</i> Dergileri Yayın Yönetmeni İBB Basın Danışmanı, <i>Star</i> Gazetesi	24
M. Naci Bostancı	<i>Zaman</i> Yazarı, Gazi İletişim Fakültesi Dekanı	
İlhan Yerlikaya	Erciyer Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı, RTÜK Üyesi, 2009-2011 RTÜK Başkan Vekili	24
Yalçın Akdoğan	<i>Yeni Şafak, Star</i> Yazarı, Genel Başkan Danışmanı	24
Sevde Beyazıt Koçar	Yapımcı	24
Oya Eronat	Diyarbakır Yenişehir Belediyesi Medya Tanıtım Başkanı	24
Nabi Avcı	<i>Zaman</i> Yayın Kurulu Üyesi, Yazarı	24
Şamil Tayyar	<i>Milliyet, Sabah, Yeni Şafak, Star</i> Muhabiri ve Yazarı	24
Nurettin Canikli	<i>Yeni Şafak</i> Yazarı	24
Tülay Kaynarca	Gazeteci, Program Yapımcısı, İstanbul Yerel gazeteciler Derneği Kurucu Başkanı	24
İsmet Uçma	<i>İşaret ve Şehir</i> yayınları kurucusu, Basın Yayın Birliği, Türkiye Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu, İto Basın Yayın Komisyonu Üyesi	24
Rıfat Sait	Gazeteci, Yazar	24

25. Dönem’de CHP milletvekili medya kökenli milletvekillerinin listesi şöyledir:

Adı Soyadı	Çalıştığı Kurum	Dönem
Turgay Develi	<i>Yeni Adana, Sabah, günaydın</i> gazeteleri editör ve haber müdürü, Adana <i>Metro Tv</i> kurucusu ve Genel Yayın Yönetmeni, <i>KentTv</i> gazete ve televizyonu kurucusu ve Genel Yayın Yönetmeni	24
Mustafa Balbay	<i>Cumhuriyet</i> , Ankara Temsilcisi	24
Umut Özgümüş	<i>Adana Kanal A</i> Yönetim Kurulu Başkanı	24

Okyat Ekşi	<i>Dünya, Ulus, Yeni Ankara, Güneş, Gazeteleri</i> muhabirlik ve editörlük, <i>Hürriyet</i> Başyazarı, Basın Konseyi Başkanlığı	24
Melda Onur	<i>Shov TV, Star TV, Kanal D ve Akşam</i> yazarı	24
Rıza Türmen	Diplomat, Gazeteci	24

24. Dönem’de milletvekilliği yapan BDP’li gazeteciler ise şöyledir:

Adı Soyadı	Çalıştığı Kurum	Dönem
Adil Zozani	<i>Nevroz, Gündem, Özgür Gündem, Azadiye Welat</i> yazarı	24
Gültan Kışanak	Muhabir	24
Ertuğrul Kürkçü	Gazeteci	24
Bengi Yıldız	<i>Haftalık Yeni Ülke, Gündem, Demokrasi, Ülkede Özgür Gündem</i> Muhabiri	24

2011 Milletvekili Genel Seçimlerinin ardından *Radikal*’de “Ankara’da bugünlerde en çok yapılan espri şu: ‘Bu gidişle gazete ve televizyonlar Ankara temsilciliğini kapatabilir! Hemen her gazetenin bir temsilcisi meclise girmiş durumda” ifadesinin yer aldığı habere yer verilmiştir (Radikal, 18. 06. 2011).

AKP döneminde farklı siyasi partilerden milletvekili seçilen medya kökenli parlamenterlerin siyasi eğilimlerinin milletvekili olmalarında etkili olduğu görülmektedir. Ağırlıklı olarak temsil ettikleri siyasi partiye yakın görüşleri olan isimler vekil olmuşlardır.

2015 yılında yapılan iki milletvekili seçimlerinde de bu durumun devam ettiği görülmektedir. 7 Haziran seçimlerinde milletvekili adayı olan 53 gazeteciden 15’i milletvekili seçilerek mecliste görev yapmaya başlamışlardır. / haziran seçimlerinin

tekrar edildiği 3 Kasım 2015 seçimlerine benzer listelerle gidilmiştir. AKP’de milletvekili seçilen medya kökenli parlamenterlerin listesi şöyledir:

Adı Soyadı	Çalıştığı Kurum	Dönem
Aydın Ünal	Muhabir, yazar, Başbakanlık Müşavirliği, Başbakanlık Başmüşavirliği, Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanlığı	26
Şamil Tayyar	<i>Milliyet, Sabah, Yeni Şafak</i> muhabiri, <i>Star</i> yazarı ve Ankara Temsilcisi	26
İsmet Uçma	<i>İşaret ve Şehir</i> yayınları kurucusu, Basın Yayın Birliği, Türkiye Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu, İto Basın Yayın Komisyonu Üyesi	26
Hüseyin Yayman	Vatan yazarı, CNN Türk yayın danışmanı	26
Markar Esayan	<i>Agos, Taraf, Yenişafak, Daily Sabah</i> yazarı	26
Tülay Kaynarca	Gazeteci, radyo Haber Programcısı, İstanbul Yerel Gazeteciler Derneği (İYGAD) Kurucu Başkanlığı	26
Mehmet Metiner	<i>Girişim, Yeni Zemin, Sözleşme</i> Dergileri Yayın Yönetmeni İBB Basın Danışmanı, <i>Star</i> Gazetesi Yazarı	26
Hüseyin Kocabıyık	<i>Sabah</i> ve <i>Yeni Asır</i> yazarı, Turkuvaz Medya Ege Temsilcisi,	26
Muhsin Kızılkaya	Gazeteci- Yazar, <i>Güneş, Hürriyet, Özgür Gündem, Aydınlık</i> yazarı,	26
Talip Küçükcan	Insight Turkey Dergisi Editörü	26
İbrahim Aydemir	Erzurum Gazetesi Sahibi, <i>Kanal 25</i> Ortağı, AKP Erzurum İli Medyadan Sorumlu İl Başkan yardımcısı	26
Nabi Avcı	<i>Zaman</i> Yayın Kurulu Üyesi, Yazarı	26
Sait Yüce	<i>Yurt Ajans, Yeni Nesil, Sabah</i> siyaset, dış politika ve parlamento muhabirliği, Ankara Temsilciliği, Köşe yazarlığı	26
Orhan Miroğlu	<i>Radikal İki, Ülkede Özgür Gündem, Özgür Politika ve BirGün, Taraf, Star</i> gazeteleri köşe yazarı	26

Medya kökenli CHP milletvekillerinin listesi aşağıdaki gibidir.

Adı Soyadı	Çalıştığı Kurum	Dönem

Utku Çakırözer	<i>Cumhuriyet</i> , muhabir, Ankara Temsilcisi, Genel Yayın Yönetmeni	26
Barış Yarkadaş	<i>Hürriyet</i> , gerçekgündem. com	26
Enis Berberoğlu	<i>Hürriyet</i> Muhabiri, <i>Hürriyet</i> Ankara Temsilcisi, <i>Hürriyet</i> Genel Yayın Yönetmeni	26
Eren Erdem	<i>Oda Tv</i> , <i>Aydınlık</i> , <i>Yurt Yazarı Karşı</i> Gazetesi Kurucusu,	26
Tuncay Özkan	<i>Radikal</i> , <i>Milliyet</i> , <i>Akşam</i> yazarı, Çukurova Medya Grup Başkanı, Kanal D Haber Yayın Yönetmeni, Show Haber Genel Yayın Yönetmeni, Kanaltürk Kurucusu ve Genel Yayın Yönetmeni	26
Mustafa Balbay	<i>Cumhuriyet</i> , Ankara Temsilcisi	26

HDP'den milletvekili seçilen isimler bir önceki dönemle benzerlik göstermektedir

Adı Soyadı	Çalıştığı Kurum	Dönem
Sırrı Süreyya Önder	Yönetmen, Senarist	26
Ertuğrul Kürkçü	Gazeteci	26

Milletvekili seçilen gazetecilerin önemli bir kısmı, daha önce çalıştıkları gazetelerde köşe yazarlığı yapmaya devam ettikleri görülmektedir. AKP'nin iktidar olduğu 2002 sonrasında AKP'den milletvekili seçilerek köşe yazarlığına devam eden isimler arasında Yalçın Akdoğan, Mehmet Metiner, Şamil Tayyar, Markar Esayan, Muhsin Kızılkaya gibi isimler sayılabilir. Bunun yanı sıra CHP milletvekilleri Utku Çakırözer ve Enis Berberoğlu gazeteciliği bıraktıklarını açıklarken Mustafa Balbay *Cumhuriyet*'te, Eren Erdem'de *Yurt*'ta yazmaya devam etmişlerdir. Barış Yarkadaş gerçekgündem. com internet gazetesinde yazılarını sürdürmektedir.

25 ve 26. Dönemde CHP'den milletvekili seçilen Utku Çakırözer'in, gazetecilerin neden parlamenter olduklarını şu sözlerle anlatmaktadır:

“Gazeteci siyasi partilerle yakın ilişki içindeler. Siyasi partileri daha yakından tanıma olanağına sahipler aynı zamanda siyasi partiler de gazeteciye yakından tanıyorlar. Birincisi bu etkiyle olabilir. İkincisi, benim siyasete girmemdeki neden, toplum adına hesap sorduğunuzda gazeteci manevi tatmin elde eder. Sınırlı sayıda basın kuruluşunda bu var zaten. Bu manevi tatmini siyasi arenada da yaşamak isteyen gazeteciler siyasete giriyorlar. Bir de üçüncüsü var, Mehmet Ocaktan, Şamil Tayyar gibi, siyasi partiyle olan ilişkisinin devamı niteliğinde siyasete çağrılmış kişiler. Gazetelerinde ne misyonları varsa siyasette de aynı misyonu sürdürüyorlar.” (Utku Çakırözer)

Ancak Türkiye’de 1980’lerin ortalarından itibaren medya kuruluşlarının siyasi eğilimlerini belirleyen önde gelen unsur bu şirketlerin ticari çıkarlarıdır. 1980’lerin sonundan itibaren medyanın yeni düzeninde medya yöneticileri aynı zamanda medya organının içinde yer aldığı holdingin çıkarları korumakla görevli hale gelmişlerdir. 1990’lı yıllarda gazete sayfalarına yansıyan birkaç örneğe önceki bölümlerde değinilmiştir. Bununla birlikte yapılan mülakatlarda AKP döneminde gazete yöneticileri ve gazetecilerin siyasi eğilimlerinin görünümüne yönelik değerlendirmeler yapılırken Özal döneminin gazeteci-siyasetçi ilişkisini nasıl dönüştürdüğüne değinilmiştir.

“Türkiye’de iktidarla gazeteciler arasındaki ilişkiyi en çok çürüten Özal’dır. Önce kendine uygun gazeteler yaratması, iki buçuk gazete kalacak demesi, muhalif gazetelere uyguladığı acımasızca tavır Türk medya tarihi açısından önemlidir. Özal sadece baskı yapmakla kalmadı aynı zamanda gazetecileri bol parayla da tanıştıran sistemi kurdurdu. Özal, gazetecileri kendi memuru gibi görmek istemiştir. Tıpkı bugün Erdoğan gibi. Özal, bizzat genel

yayın yönetmenleriyle irtibat kurarak muhabirliği önemsizleştirmiş, anlamsızlaştırmış ve gazeteciliğin temelini sarmıştır. Gazetecilik, Özal'la birlikte, artık iktidar sahiplerinin söylediğini yazma haline dönüşmüştür. ” (Barış Yarkadaş ile yapılan görüşme, 10 Mayıs 2016)

Özallı yıllarda medya sahiplerinin siyasi iktidarla kurdukları ilişkinin temelini oluşturan maddi çıkar, gazetelerin ve gazetecilerin siyasi eğilimlerinin daha geri plana itildiği dönemi başlatmıştır. AKP iktidarı döneminde ise ideolojik eğilimin önemli hale geldiği, medya patronlarının ticari çıkarlarının da etkisiyle medya yöneticileri ve yazarlarını iktidar partisinin ideolojik eğilimine uygun olarak hatta siyasi iktidarın onayını alarak atadıkları görülmektedir. Gazeteciler arasında mesleğini aktif siyasetin bir basamağı olarak görme eğilimi olanların bulunduğu söylenebilir. Görüşlerine başvuru yapılan milletvekilleri, “medya alanında yaşanan sorunların çözülmesi yönünde yasama organının bir üyesi olarak ne tür girişimlerde buldunuz sorusuna tatmin edici bir yanıt verememişlerdir. Bunun temel nedeni bağlı buldukları parti politikasının dışında kısıtlı hareket olanakları olmasıyla açıklanabileceği gibi muhalefetin yazılı ve sözlü soru önergelerine verilen yanıtlar tek başına iktidar olmanın güvencesiyle verildiği de görülmektedir. Görüşme yapılan AKP milletvekili Bülent Arınç kamu yayıncılığı kuruluşları ve özerk düzenleyici kuruluşlardan sorumlu bakan olarak görev yaptığı dönemde tüm yazılı ve sözlü sorulara cevap verdiğini, TRT’deki kadrolaşmaya yönelik olarak verilen meclis soruşturması önergesi oylamasından da “anlının akıyla” çıktığını ifade etmiştir.

4. 4. 3. Gazetecilik Rolünün Yönelimi

Politik koşutluğun bir diğer bileşeni ise gazetecilik rolünün yönelimi ve uygulanmasında görülmektedir. Gazeteciler bazı sistemlerde ve bazı tarihsel

dönemlerde kendisinden öncekine göre politika yazarlığını kamuoyunu etkileme aracı olarak daha fazla ağırlık verirken bazı sistemlerde gazeteciler kendilerini tarafsız bilgiyi aktarmakla görevli olarak görmektedirler. İlkinde politik koşutluğun yüksek olduğu bir medya sistemi ikincisinde ise politik koşutluğun düşük düzeyde olduğu bir medya sistemi söz konusudur. Politik koşutluğun düzeyi, basında yorum odaklı gazetecilikle haber odaklı gazetecilik geleneği açısından da belirleyicidir (Hallin ve Mancini, 2004: 28).

1980 sonrasında hakim piyasa koşulları ile biçimlenen profesyonel gazetecilik anlayışı ile gazete yöneticileri, gazete çalışanları ve köşe yazarı ayırımın belirginleştiği ve köşe yazarlarının gazetelerdeki ağırlığının arttığı görülmektedir. Medyanın ticarileştiği bu süreçte köşe yazarlığının da iktidar alanındaki güç dengelerine ve bu dengelerin değişimine daha fazla bağımlı hale gelmişlerdir. 2000'li yıllara gelindiğinde köşe yazarları gazetelerin vazgeçilmez unsurları olmuşlardır. 1998 yılı Mart Ayının son bir haftalık dilimini kapsayan bir araştırmada 10 ulusal gazetede 108'i spor olmak üzere toplam 561 köşe yazarı tespit edilmiştir (İspirli, 2000: 81). 2004 yılında yapılan başka bir araştırmada da önde gelen 20 gazetede 695 köşe yazarı saptanmıştır (Gürel, 2004: 246).

1980 sonrası dönemde köşe yazarlarının sayısının ve gazetelerdeki özgül ağırlığının artmasının temel nedenlerinin başında Özal ile birlikte siyasetçilerin medya ile kurdukları ilişki biçiminin etkili olduğu söylenebilir. Özal'ın doğrudan genel yayın yönetmenleri ve köşe yazarları ile kurduğu ilişkiler muhabiri ve haberi değersizleştirmiş, verilmek istenen siyasal mesajlar köşe yazarları, Ankara temsilcileri ve genel yayın yönetmenleri üzerinden aktarılmaya başlanmıştır. Bu

durum, medya sermayesinin doğrudan ya da dolaylı olarak siyasi iktidar tarafından yönlendirildiği AKP döneminde daha belirginleşmiştir. Köşe yazarları AKP'nin icraatlarını anlatan ve meşrulaştırmakla görevli kalemler olurken, bu kalıbın dışına çıkan köşe yazarları bizzat Tayyip Erdoğan tarafından eleştirilmekte, gazete yöneticileri siyasi iktidarın onayı alınarak atanmaktadır. Haberin ise giderek değersizleştiği görülmektedir:

“Haber artık birinci planda değil haber ve habercilik ön planda değil artık. Patron diğer alanlardaki çıkarlarını düşünürse haber önemli olmaz, habercinin getirdiği iş önemli olmaz, dolayısıyla habercinin bir önemi kalmaz. Ama patronun diğer alanlardaki işini kovalayan yönetici daha önemli olur.” (Saliha Çolak ile yapılan görüşme, 10 Mayıs 2016).

AKP iktidarı döneminde köşe yazarlarının hem niteliksel olarak arttığını hem de niceliksel olarak değiştiğini belirten gazeteci Yıldız Yazıcıoğlu, bu durumun haber ağırlıklı gazetecilik anlayışının önemli oranda geri plana itilmesini beraberinde getirdiğini ifade etmiştir.

“Köşe yazarlarında sayısal olarak artış yaşandı. Bu sayısal artış batı medyasıyla karşılaştığında ciddi bir artıştır. Artık her sayfada bir köşe yazısı yer alıyor. Bu sayısal artışın bir başka yönü de aynı yazar tarafından bir hafta içerisinde bazen her gün yazı yazılmasıdır. Batıda köşe yazarları hafta da bir ya da iki kez yazarlar. Bizde geçmişte üç iken bugün haftanın yedi günü yazı yazılıyor. Niteliksel olarak da köşe yazarlarının haber üretim sürecinde muhabirden rol çalması söz konusu. Muhabirlerin haber takibi yapması yerine bizzat köşe yazarlarının muhabir gibi seyahatlere katılması veya basın açıklamalarında yer alıp haber topladıklarını görüyoruz. Bu durum haber ve yorum arasındaki çizgiyi belirsizleştiriyor. Çünkü, muhabir haber öznesiyle daha mesafeli bir günlük rutin içinde ilişki kurarken patronajla ilişkisi

sınırlıdır. Köşe yazarları ise patronajla yakın temas halindedirler. Patronajla yakın teması olan köşe yazarının haberin aktörüyle de bir arada olması haberin tarafsızlığını nesnellliğini önemli ölçüde etkiliyor.” (Yıldız Yazıcıoğlu ile yapılan görüşme, 9 Mayıs 2016)

Son dönemde Türkiye’de hem köşe yazarlarının sayısının artması hem de köşe yazılarının siyasi aktörlerle yakın ilişki içinde olmaları muhabirin haberin aktörleriyle kurdukları mesafeli ilişkiler çerçevesinde yazdıkları haberin önüne geçtiği söylenebilir. Bu durum, politik koşutluğun düzeyinin artmasında önemli role sahip unsurlar arasında değerlendirilmelidir.

4. 4. 4. İçsel ve Dışsal Çoğulculuk

Politik koşutluğun son bileşeni farklı siyasal yönelim ve bağlılıkların medya kurumundaki yansımalarının bir göstergesi olan içsel ve dışsal çoğulculuktur. Dışsal çoğulculuk, medya kuruluşlarında toplumdaki farklı eğilim ve görüşlerin varlık düzeyiyle ilgili iken içsel çoğulculuk medya kuruluşunun kendi içindeki çoğulculuğu tanımlamak için kullanılan kavramlardır. Dışsal çoğulcuğun hâkim olduğu medya sistemlerinde politik koşutluğun düzeyi yüksek iken, içsel çoğulculuğun görüldüğü medya sistemlerinde politik koşutluğu düzeyi düşüktür.

Türkiye’de 1980 sonrasında medya kuruluşları ve yayın organlarının teknolojik altyapının gelişmesiyle sayısal olarak arttığı ve çeşitlendiği görülmektedir. Ancak bu sayısal artışın, toplumsal katılımın artmasına, toplumsal çeşitliliğe ve çoğulculuğa katkıda bulunarak toplumun demokratikleşmesine hizmet ettiğini söylemek güçtür. Yeni gazetelerin ve yeni televizyon kanallarının yayına başlamasıyla gerçekleşen sayısal artış belli oranda bir kültürel çeşitliliği getirirse de bu çeşitlilik yayın organlarının ideolojik çeşitliliği açısından karşılık bulmamıştır.

Büyük sermayenin mülkiyetindeki medya gruplarının yayın politikalarının belirlenmesinde piyasa hakimiyeti öne çıkmıştır. Medya kuruluşlarının pazarın kurallarına göre işler hale gelmesi ile izleyici/okuyucular birer müşteri olarak görülmeye başlanmıştır. Toplum-medya ilişkisini değiştiren bu yaklaşım, liberalin anlayışın “medyanın birinci işlevinin toplum genel çıkarlarını savunmak” olarak sunduğu savın geçerliliğini yitirmesi anlamına gelmektedir (Kaya, 2009: 294-297). Tüketicilerin satın almak isteyebilecekleri seçenekleri izleyiciye/okuyucuya sunan medya içeriği, tüketicilerin beklentileri doğrultusunda çeşitlenmiş ve 2000’li yıllara kadar farklı uzmanlık alanlarına sahip köşe yazarlarının gazete sayfalarında yer verilemesiyle, gazetelerin sayfa sayıları ve eklerinin artmasıyla dışsal çoğulculuğu var olduğuna yönelik bir görünüm ortaya çıkmıştır. Patronlarının siyasi iktidarla ve reklam verenlerle olan çıkar ilişkisiyle sınırlı, dolayısıyla ideolojik olarak birbirine benzeyen içerikle sunulan çoğulculuğun varlığına yönelik bir yanılısama olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte daha önce de üzerinde durulduğu gibi medya yöneticilerinin patronun çıkarını temsil eden ancak aynı zamanda gazeteci kimliğini de taşıyan yöneticiler olması medya içeriğini oluşturan alt kadronun da görevini üst yönetimin beklentilerine uyumlu olduğu söylenebilir. Bu durum Türkiye’de medya alanında içsel çoğulculuğun sınırlarını çizen en temel etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Yayın içeriğine yönelik farklı odaklardan yansıyan baskıları gazeteci Yıldız Yazıcıoğlu şöyle özetlemektedir:

“En başta reklam gerçeği var. Bugün sanayi devleri hakkında ana akım medyada kolay kolay haber yapıldığını göremiyorum. Koç, Sabancı aleyhine yayın yapabilmek kolay değil, çünkü bu gruplar birbirinden farklı şirketleriyle aynı zamanda reklam veren konumundalar. Bu Türkiye’ye özgü değil, diğer ülkelerde de böyle. Bunun dışında, AKP döneminde hükümet baskısı ayyuka

çıkılmış durumda ve çok ciddi bir baskı var. Muhalefetten gelen baskı konusunda ise şöyle bir algı var, hem hükümet hem de muhalefet kendilerine özgü medya kuruluşları yarattılar. Dolayısıyla muhalefetin de yarattığı, yayın kuruluşları söz konusu olduğunda, onların da yayın içeriğinde bir takım gazete ya da televizyonlarla bağlantıları ile karşı görüşe yer vermiyor. Hem iktidar hem de muhalefet bunu yaptı. Ama muhalefetin bunu yapma olanakları daha sınırlı, dolayısıyla medyadaki görünümü de sınırlı. Fakat iktidarınki ulusal ve yerel çapta çok daha kapsamlı ve belirgin.”(Yıldız Yazıcıoğlu ile yapılan görüşme, 9 Mayıs 2016)

AKP iktidarının 2007 sonrası döneminde medya sahipliğinin el değiştirmesiyle ve genel siyasi kutuplaşma medya kuruluşlarının ideolojik olarak ayrışmasını ve yayın içeriğindeki çoğulculuğun önemli oranda azalmasını beraberinde getirdiği görülmektedir. Ortaya çıkan tablo, 1990’ların sanal dışsal çoğulculuğunu aratır hale gelmiştir:

“Gazeteci hangi kurumda olursa haber saiki ile çalışır. Ama, haberin sunumu, haberin içinden çıkarılan başlık, gölgeye atılan kısımlar ve detaylar gazetelerin pozisyonlarıyla ilgilidir. Kendi çıkarlarının dengesini yönetir her açıdan. Medya organlarının öne çıkardığı isimler, ülkeyi kimin yönettiğini düşündüğü ile ilgilidir. Cumhurbaşkanı manşete çeker ama aslında o gün başbakan daha önemli açıklamalar yapmıştır. Bugün ülkeyi Tayyip Erdoğan’ın yönettiğini düşünüyorsa onu öne çıkarır. Kendi mantık örgüsü içinde bakar. Bu yadırganacak bir şey değil bugün.” (Saliha Çolak, 10 Mayıs 2016 tarihli görüşme)

Saliha Çolak’ın yayın içeriğindeki çoğulculuğa yönelik bu değerlendirmeleri görüşe yapılan bir diğer gazeteci tarafından “bugün gazeteler tek bir kişi için çıkıyor” sözleriyle dile getirilmiştir. Bu ifade Türkiye’de otoriter yönetim biçimine yönelimin medya alanına yansımalarının en yalın ifadesidir.

Özellikle siyasi iktidara yakın medya kuruluşlarının kamuoyunu tek taraflı bilgilendirmeye yönelik bir içeriğe yöneldiklerinin en belirgin uygulamaları arasında bu kuruluşlarda muhalefet partilerini hatta yasama faaliyetlerini izleyen muhabir kadrolarının kapatılması yer almaktadır:

“Havuz medyasına baktığımızda, onlar zaten haber istemiyor. Temel hassasiyet, verilmesi gereken mesajı manşetten vermek. Bunu sağlayacak kadar gazetecilik onlar için yeterli zaten. El değiştiren gazetelerde, önceden çalışan muhabirler işten çıkarıldılar. Örneğin CHP muhabiri, ‘pozisyon kapanmıştır’ denerek işten çıkarıldı. CHP kapanmadığına göre CHP muhabirliği pozisyonu kapanmamıştır oysa. Sonra meclis muhabirini işten çıkardılar, oysaki meclis kapanmadı. Ama o medya organı haber beklemiyor. Siyasetçilerin ağzından çıkan sözü ya da fiziki hareketlerini, ‘oraya gitti, şuradan geldi’yi aktarmak için ajans yeterli çünkü. Masanın başında, gerekli filtreleri takmış ekipler, gazeteğe gerekli enformasyonu sağlıyor zaten. Gerekli kadroları iktidarın içinde olduğu için, almaları gereken kulisi alıyorlar zaten. Ama bu kulisi ne olup biteceğini aktarmak için kullanmıyorlar. Gerekli manşetleri atmak için, vurucu manşetlerini, zaman zaman muhalefete yönelik infaz düzeyindeki manşetleri atmak için kullanıyorlar. Bunun için CHP muhabirine ihtiyaçları yok. Bu sağlıklı bir yapı değil. Haber o kadar gözden çıkarılmış ki, CHP pozisyonu, meclis pozisyonu kapanmış onun için. ” (Saliha Çolak, 10 Mayıs 2016 tarihli görüşme).

Şamil Tayyar ise toplumda ve siyasal alanda yaşanan kutuplaşmanın medyaya yansıdığını ve AKP muhalifi medyanın kendisini doğrudan AKP iktidarına karşı konumlandığını belirtmiştir. Tayyar’a göre bugün medyanın siyasi iktidara muhalif tavrı iktidarı eleştirme ve toplum adına bekçilik yapma işlevi ile açıklamak mümkün değildir. Muhalif medya, 1990’larda medyanın sahip olduğu iktidar

üzerinde etkili olma gücünü yeniden ele geçirme savaşını vermektedir, Sadece iktidara muhalefet etmek kurulu hale gelen gazetecilik bağlamından kopmuştur:

“Her gün kanallarında “Tayyip” deyip küfredersen, asli haber unsurunu görmezsen, bununla hangi uzlaşma yolunu bulacaksınız. Bugün Cumhuriyet, Sözcü’nün yaptığı haberlere bakarsanız, gazetecilikten anlayan kimse bana orada gazetecilik yapıldığını söyleyemez. Ben bu işin doktorası yapmış adamın, fiili olarak yani. Ben çeşitli kuruluşlarda her kademede çalıştım. Bugün Cumhuriyet’i açın her sayfası yalan. Bize hep 5N1K öğretiler. Bu iddialarla ilgili hangi muhataptan bilgi aldılar. Bu gazeteler algı operasyonunun bir aracı haline dönüştü. Bu gazetecilik değil ki.”(Şamil Tayyar ile yapılan görüşme, 10 Mayıs, 2016).

Türkiye’nin medya sisteminde 1980 sonrası dönemde içsel çoğulculuğun oldukça sınırlı olduğu, dışsal çoğulculuğun ise sermayenin ve siyasi iktidarın temel yönelimlerine uygun olarak niceliksel olarak fazla ancak niteliksel olarak sınırlı düzeyde yer bulduğu görülmektedir. AKP iktidarı döneminde ise kutuplaşan siyaset, medyadaki sınırlı dışsal çoğulculuğunda eridiği görülmektedir. Farklı kamplarda yer alan medya kuruluşları kendi çıkar ve amaçlarını öne çıkarmaları bir yana diğer görüşleri örtbas etmektedirler. Hem televizyon hem de basılı medyada partizan bir karşıtlık hakim olmuştur (Kaya ve Çakmur, 2010: 533).

Hallin ve Mancini (2004) yüksek düzeyde politik koşutluğun kutuplaşmış çoğulcu medya modelin temel özelliklerinden biri olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye’nin 1980 sonrası oluşan yeni medya yapılanmasında politik koşutluğun yüksek olduğu görülmekte ve medya sistemi kutuplaşmış çoğulcu modelin özelliklerini taşımaktadır. Ancak AKP iktidarı dönemi politik koşutluğun temel bileşenleri açısından değerlendirildiğinde bu düzeyin daha da arttığı görülmektedir.

Hallin ve Mancini, politik koşutluk düzeyinin yüksek olduğu sistemlerde medyada siyasal aktörlerin ve medya sahiplerinin klientelistik ilişki içinde olduklarını ve medyanın araçsallaştırıldığını belirtmektedirler. Araçsallaştırma ise medyada profesyonelleşmenin gelişmesinin engellemektedir.

4.5. Gazetecilik Mesleğinin Profesyonelleşmesi ve AKP

Döneminde Profesyonelleşmeye İlişkin Görüşler ve Araçsallaştırma

Hallin ve Mancini, medya sistemleri analizinde mesleki profesyonelleşmenin düzeyini belirlemek üzere üç temel bileşen üzerinde durmuşlardır. Bunlar otonomi, belirgin profesyonel normlar ve kamu çıkarına yönelimdir.

Hallin ve Mancini'ye (2004: 35) göre gazetecilik mesleğindeki otonomi tıp, avukatlık ya da eczacılık gibi mesleklerdeki otonomiyle kıyaslanabilecek düzeye hiç ulaşamamıştır. Bu durumda doktorluk ya da avukatlık gibi mesleklerin hukuksal dayanaklarının olmasına karşın gazeteciliğin esoterik bilgiye dayalı olması etkilidir. Bununla birlikte, parti-basın koşutluğu döneminden ticari gazete sahipliğine geçilmesiyle birlikte gazetecilerin otonomisinin görece olarak arttığı da görülmektedir.

Ancak Türkiye'de medyanın ticarileşmesi sürecinde devlet ve siyasi iktidarlarla kurdukları klientelistik ilişkiler, 1990'lardan itibaren ticari medya kurumlarındaki sendikasılaştırma hareketi gazetecilerin otonomisini önemli oranda sınırlamıştır. Dolayısıyla yayın politikaları ve haber içeriğinin belirlenmesinde kamu çıkarına yönelimin geri plana itildiği, patronların siyasi iktidarlarla olan ilişkilerinin öne çıktığı görülmektedir:

“Gazetecilik bir kamu görevi diye anlatılır, yasalarla diğer alanlardan daha fazla korunmasına özen gösterilir. Ama sahiplik yapısı bakımından tartışılmaya başlandığında gazetecilik ticari bir faaliyet olarak görülür. Herhangi bir ilaç fabrikasında çalışanla bir gazete çalışanı arasındaki fark görülmemeye çalışılır. Bu da, sendika gibi kavramların diğer alanlarda nasıl öcü gibi görülüyorsa bizde de öyle görülmesine neden olur. Ama kimse, bir gazete patronu ile bir siyasi iktidar arasında bir sorun varsa, eğer gazeteciler örgütlüyse ve bu örgütlülükten kaynaklanan bir editoryel bağımsızlık varsa, bu kavga hiçbir zaman siyasi iktidarla gazete sahibi arasında olmaz. Gazetecilerle siyasi iktidar arasında olur. Ama biz bunu kaybettiğimiz için uzun yıllardır siyasi iktidarlara patronlar arasındaki kavga söz konusu.” (Deniz Zeyrek ile yapılan görüşme 18 Mayıs 2016).

Gazetecilik mesleğinin profesyonelleşmesi açısından ele alınması gereken bir diğer unsur ise yönetim anlayışında yaşanandır. Gazetecilik etiği açısından kritik olan ve 1990’larda belirginleşen bu yeni anlayış, gazeteciliğin işletme ve üretim fonksiyonlarının şirket yönetimi ilkeleri etrafında bir araya gelmiş, profesyonellik yalnızca mesleki bir ilke olmanın ötesinde bir piyasa değeri ve işletmecilik esası olarak öne çıkmıştır. Yeni dönemde basın ahlakı ya da gazetecilik etiğine, bir holdingin tüm iştiraklerini kapsayacak “medya etiği” kavramıyla ifade edilen mesleki kodlar bu profesyonelleşmenin kilit unsuru olarak eklenmiştir. Gazetecilik artık yalnızca kamunun demokratik ihtiyaçlarını etkin biçimde sağlama iddiası etrafında bir profesyonelliği değil, medya şirketleri/holdingleri arasındaki rekabeti, hizmet ve kalite standartları ekseninde sürdürme amacına hizmet eden bir profesyonelliği esas almaya başlamıştır (Taş, 2010).

1980 sonrası dönemde toplumsal alanda depolitizasyonun öne çıkmasıyla haberin içeriği giderek magazinleşmiş, medya gruplarının ticari çıkarları

çerçevesinde belirlenen yayın politikalarında siyasi iktidarın ve reklam verenlerin etkisi giderek artmaya başlamıştır. 1980 sonrasında mesleki profesyonelleşmenin bir unsuru olarak objektif haber anlayışının ve sosyal sorumluluk ilkesinin piyasa şartlarının bir uzantısı olarak belirdiği ve kamu çıkarını gözetme eğiliminde giderek uzaklaştığı söylenebilir. 1990’larda birbirine rakip medya gruplarının yayınladıkları etik kurallar da piyasaya uyumlu profesyonelleşme anlayışının bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Bu durum yapılan görüşmelerde de dile getirilmiştir:

“Gazeteci halktan yana olmak zorundadır. Dördüncü güç olmanın niteliği halka ulaşabilmesidir. Elindeki en önemli güç budur. Bu gücünüzü kaybettiğiniz zaman gazetecilik yapamazsınız. Bir engelle karşılaştığınız zaman kuracağınız cümle şudur “halka adına medyanın denetleme özgürlüğünü engelliyorsunuz”, bunu söylediğiniz zaman bunu yapıyor olmanız lazım. Balık satarak simitçi olamazsınız. Gazetecilik yaparak gazeteci olursunuz. Gazeteciliğin evrensel kurallara göre, halktan yana olacaksınız, halk adına işinizi yapacaksınız. Ondan sonra bu gücü elinize alacaksınız. Türkiye’de medyanın güçsüzlüğü de bundan kaynaklanıyor. Halktan kopuk bir medyamız var. Bu süreç 12 Eylül ile başladı.” (Sedat Bozkurt, 11 Mayıs 2016 tarihli görüşme)

Gazetecilerin otonom duruşlarının önemli ölçüde kaybettikleri yapılan mülakatlarda dile getirilmiştir. Milliyet’in Parlamento Büro Şefi Önder Yılmaz 1990’lar ile 2000’li yıllar kıyaslandığında özünde aynı olan habere müdahale tarzının AKP iktidarı ile dava pervasız hale geldiği görüşündedir:

“Yeni medya yapılanmasında sadece güçler değişti. 1990’larda da aynı amaçlar doğrultusunda aynı yöntemler kullanılıyordu. Şimdi çok daha radikal biçimde hayata geçirildi. Özünde aynı olmakla birlikte tek farkı, eskiden bu işler kılıfına uydurularak yapılırdı, bu kez ona da

ihtiyaç duyulmuyor” (Önder Yılmaz ile yapılan görüşme 9 Mayıs 2016)

İHA muhabiri Derya Yetim, AKP iktidarı dönemleri içinde yaptığı kıyaslamada, özellikle 2007 sonrasında AKP'nin seçimlerden gücünü arttırarak çıkmasıyla medya patronlarının iktidara daha fazla yaklaştığını bu döneme kadar da gazetecilik mesleğini yapabildiklerini vurgulamaktadır. Derya Yetim'e göre:

“2007 sonrasında, ikinci dönemde medya patronları medya aracını kullanmak üzere bir yol ayrımına geldiler. Gezi'den sonra, Üçüncü dönemde saflar belli olmuştu zaten. Medyada gazetecilik ya da habercilik açısından bir rekabet yok. Rekabet, gazete patronun ideolojisi içerisinde yapılıyor. Havuz mediasındaki rekabet, bu ideolojiyi en iyi ben yansıtacağım noktasına gelmiş durumda.” (Derya Yetim ile yapılan görüşme, 9 Mayıs 2016)

Gazeteciliğe 1992 yılında *Cumhuriyet*'te başlayan ve aralıksız 12 yıl burada çalıştıktan sonra *Hürriyet*'e geçen Bülent Sarioğlu, 1990'lı yıllar ile 2000'leri kıyasladığında her iki dönemde vesayetçi anlayışın medyaya hakim olma isteği açısından bir fark olmadığını ancak koalisyon hükümetleri döneminde işleyişin liderlerin ve birbirine rakip siyasi partilerin sayısı ve koalisyon hükümetlerinin etkisiyle gazetecilerin daha bağımsız olduklarına dikkat çekiyor:

“Şimdiki dönemle hem bir ayrım yok hem de var. 2001'den önce liderler fazla olduğu için, etki edebildikleri edemedikleri vardı. Kısmen bağımsız, bazı konuların gündeme gelmesini sorgulanmasını sağlayan bir dönemdi. AKP döneminde patron sayısı azaldı. Tek başına iktidar olduğu için yönetmesi kolaylaştı. Diğerlerinden bağımsız olarak Tayyip Erdoğan'ın liderliğinde medyayı baştan tanzim etme planları olduğu belliydi. Bunu daha önceki iktidarlar da istemişti. Ama bu kadar hoyrat, bu kadar keskin, demokratik mekanizmalarını, erkler ayrımını, bağımsız basının yerini önemsemeyecek derecede bu kadar pervasızca yapıldığını görmedik. Bu 2007'den sonra arttı. 2001 öncesinde kendisine yakın gazetecilere daha öncelik vererek, ihalelerde kollayarak-ki biz onları sonradan öğrendik- bunlar vardı.” (Bülent Sarioğlu ile yapılan görüşme, 9 Mayıs 2016).

Gazetelerin editoryal politikaları iktidarla iyi geçinme kaygısı ile şekillendiği gözlemlenirken, gazetecilik faaliyetlerinde ise sansürün ve otosansürün arttığı dikkat çekmektedir. Medya mülkiyetinin neden olduğu sansür ve otosansür 1990'lı yıllarda da olmakla birlikte, AKP'nin tek parti iktidarı döneminde etkisini oldukça arttırdığı görüşme yapılan muhabirler tarafından dile getirilen ortak konuların başında gelmektedir. 2015 Yılı genel seçimlerinde CHP'den Eskişehir Milletvekili olan ve Cumhuriyet'te muhabirlik, Ankara temsilciliği ve Genel Yayın Yönetmenliği yapmış olan Utku Çakırözer, sansürün ve otosansürün üç kaynaktan geldiğini ifade etmektedir:

“Müdahalenin nadir olanı patronun gelir. Daha yaygın olanı genel yayın yönetmeni ve editörden gelir, bu haber bizim grubun ilişkilerini etkiler gibi, editör düzeyinde otosansür uygulanır. En alt düzeyde muhabirin kendisine uyguladığı otosansür vardır “ben bu haberi yazarsam editör kullanmaz, kullanırsa patron ne der, işimden olursam” kaygısıyla yapılan otosansürdür. Yaygın olanı editoryel aşamadır. Televizyonda ise anlık müdahaleler, Ankara temsilcileri ve İstanbul'daki yayın müdürlerine yapılıyor.”

Çakırözer'in söyledikleri gazetecilerin otonomisinin azalmasında patronun sınırlı etkisinin olduğu ancak patronun birer temsilcisi olan gazete yönetimi altında çalışma editörlerin etkisini gösterirken, gazetecilerin otosansürü normal bir refleks haline getirdiklerini ortaya koymaktadır. Milliyet Muhabiri Önder Yılmaz, medyadaki mülkiyet yapısının sansür ve otosansür uygulamalarında etkili olduğunu belirtmiştir:

“Yayın içeriğine müdahale geçmiş dönemde de yok değildi. Şimdi daha fazla var. Muhabirden gazete patronuna kadar bütün aşamalarda otokontrol var. İster istemez otokontrol uyguluyorsunuz. Muhabir düzeyinde ‘şunu yazarsam zaten bu girmeyecek, şöyle yazayım

diyorsunuz’, patron düzeyinde ‘bu haber benim gireceğim ihaleyi etkiler’ mantığı işliyor”

Doğan Grubu’nun en etkili yayın organlarından olan Hürriyet Gazetesi Muhabiri Bülent Sarioğlu, gazetenin Ankara Temsilcisi Deniz Zeyrek’in çalışma kapsamında yapılan görüşmede ısrarla vurguladığı “Ankara Temsilcisi olarak muhabirlerimizden özellikle otosansür uygulamalarını istiyorum. En çok dikkat ettiğimiz konu haberin doğru olması, birkaç kaynaktan kontrol edilmesi. Eğer haber doruysa o zaman yayınlatabiliyoruz. Arkadaşlardan habercilik reflekslerini kaybetmemelerini, otosansür uygulamalarını istiyorum.” ifadelerini doğruluyor.

“Açıkça ve samimiyetle haber üzerinde editoryel baskı olduğunu, yazdığımız haberle oynandığını, tırpanlandığını söyleyemem. Bizim sistemimizde her şey kayıt altında zaten. Eğer haberde bir boşluk ya da eksik unsur görülürse, doğrulanması gereken bir yan görülürse doğrudan haberi yazan muhabir aranır ve nedeni sorulur, onun dışında müdahale olmaz. Ama tecrübeli bir muhabir olarak şunun farkındayım. Basılan gazete her gün genel yayın yönetmeninin size mektubudur. Bir konu üzerinde yoğunlaşmışsınızdır, bir kere iki kere üç kere yazarsınız, hala çıkmıyorsa artık yazmazsınız, emeğinize yazık çünkü. Ama bizim habercilik reflekslerini kaybetmeden, o heyecanı kaybetmeden işimiz yapmaya gayret ediyoruz. En azından böyle bir olanak tanınıyor bize.”

Habertürk muhabiri Saliha Çolak ise sansür ve otosansür konusunu değerlendirirken haber medyasının içinde bulunduğu kutuplaşmaya ve haberin yönünü ve muhabirin konumunun da bu kutuplaşma ile belirlendiğini ifade ediyor:

“Gazeteci hangi kurumda olursa haber saiki ile çalışır. Ama, haberin sunumu, haberin içinden çıkarılan başlık, gölgeye atılan kısımlar ve detaylar gazetelerin pozisyonlarıyla ilgilidir. Kendi çıkarlarının dengesini yönetir her açıdan. Medya organlarının öne çıkardığı isimler, ülkeyi kimin yönettiğini düşündüğü ile ilgilidir.

Cumhurbaşkanını manşete çeker ama aslında o gün başbakan daha önemli açıklamalar yapmıştır. Bugün ülkeyi Tayyip Erdoğan'ın yönettiğini düşünüyorsa onu öne çıkarır. Kendi mantık örgüsü içinde bakar. Bu yadırganacak bir şey değil bugün. ”

Bununla birlikte, Bülent Sarioğlu gazetecilerin uyguladıkları otosansürün yanı sıra habere ulaşmakta karşılaştıkları zorlukları ve 1990'lardan 2000'lere habere ulaşmadaki farklılıklara ilişkin yaptığı değerlendirme, siyasi iktidarın haberi nasıl kontrol ettiğinin dikkat çekici bir ifadesi olarak değerlendirilebilir:

“Artık, bakanlıklar, kamu kurumları belli haberleri belli yayın organlarına servis ediyorlar. İşleyiş de değişti. 90'larda çat kapı başbakanlığa giderdim, sağda başbakanlık müsteşarı, diğer tarafta teftiş kurulu başkanı. Selam verirdik, uygunsuz bizi alırdı, güvene göre hepsiyle görüşebilirdiniz. Şu anda bakanlıklarda her hangi bir genel müdürün genel müdür yardımcısının yanına uğramak, görüşmek mümkün değil. Basın müşavirliği aracılığıyla tek kanaldan haber alabiliyorsunuz. Hangi gazeteci nereye gidiyor, kiminle görüşüyor hepsi kayıt altında. Her şey, ta haber kaynağından başlayarak kontrol altında. 90'larda nasıl yürüyordu, başbakanlar bakanlar vermek istediği mesajın nasıl çıkacağından emin olmak için temsilciyi arıyordu, iletmek istediği önemli mesajı ona iletiyordu. Haber sürecinin kontrolü böyle böyle başladı, bugün, tek kaynaktan besleniyor tüm medya. İşsizliğin temel nedenlerinden birisi bu, artık herkes ajanslardan haberi alıp, kendisine göre başlık atıp yayınlıyor. Bakanlıklarda, bürokratik kurumlarda, farklı devlet kurumlarında dolaşıp haber yapmaya çalışan artık yok. Birkaç tane bizim gibi kurum kaldı. Biz de domuzdan kıl çeker gibi, aradan çıkan bir şeyle, muhalefetten gelen bir belgeyle haber yapmaya çalışıyoruz birkaç yıldır, daha doğrusu çalışıyorduk. Bundan sonrası nasıl gelir bilmiyorum. ” (Bilent Sarioğlu ile 10 Mayıs 2016 tarihinde yapılan görüşme)

Saliha Çolak AKP döneminde haberin temel işlevlerinden birisi olan kamuoyunu bilgilendirme işlevini dahi etkisiz hale getirebilecek düzeye ulaştığını ve

bunun partinin milletvekillerinin bile olaylar hakkında bilgisiz hale gelmesine neden olduğunu ifade etmiştir:

“Benim gördüğüm hükümetler arasında en zor dönem. Habere ulaşma anlamında da haberi aktarma anlamında da. Kulisleri aktarmada zorluklar yaşıyoruz. Yemek pişmeden ortaya koyamıyorsunuz. Neyin gelmekte olduğunu aktaramıyorsunuz. Farklı kaynakları takip etmeyen hiç kimse olanlara anlam veremiyor, olacakları kestiremiyor. Gelen fırtınayı göremiyor kimse. Muhabir sadece olanı vermez, farklı kaynaklarla, haberin öncesini bilerek olanı aktarır ve sonrasına ilişkin ipuçlarını verir. Bugün yaşadığımız, ‘ben özgür değilim, istediğimi yazamıyorum’ şımarıklığı değil, bu sistemin sağlıklı işlememesiyle ilgili bir şey. İktidar partisinin milletvekili bile bazı olayların boyutunu göremeyebiliyor.”

AKP iktidarı döneminde gerek siyasal sitemde gerekse medya mülkiyetinde meydana gelen gelişmeler medya organlarında çalışan çok sayıda gazetecinin işsiz kalmasına da yol açmış, gazetecilerin konumlarını etkilemiştir. Habere ve haberciliğe yönelik baskının görünümünden birisi olarak değerlendirilebilecek işsizlik sorununu, siyasi iktidarın haberi kontrol etmeye yönelik pratikleri çerçevesinde ortaya çıkan ‘habere ihtiyaç kalmayınca gazeteciye de ihtiyaç kalmamaktadır’ ifadesiyle özetlenebilecek bir durumu ortaya çıkarmıştır.

CHP Milletvekilleri Veli Ağababa, Özgür Özel, Nurettin Demir ve Muharrem Işık’ın hazırladığı *Kalemi Kırılan Gazeteciler* başlıklı rapora göre (2014), AKP’nin iktidarda olduğu 2002-2014 yılları arasında işten atılan, işinden ayrılmak zorunda kalan gazeteci sayısı 306’dır. Bu gazetecilerden 75’i Gezi Direnişi sürecinde işten atılmış, istifa etmiş ya da istifaya zorlanmış gazetecilerden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra 531 gazeteci kapatılma ya da el değiştirmeler sonucunda işsiz kalırlarken, 2014 yılında TRT’den 800 sözleşmeli ve kaşeli çalışanın işine son verilmiş, Anadolu

Ajansı'nda da 201 çalışan zorla emekli edilmiştir. 12 Yıllık AKP iktidarı döneminde işsiz kalan toplam gazeteci sayısı ise 1829 kişidir.

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti (TGC) 2015 raporuna göre ise işsiz gazeteci sayısı 7 bin civarındadır (Hilmi Hacaloğlu, amerikaninsesi. com, erişim: 2 Mayıs 2016). TGC'nin raporunda,

“TGC, iktidarın baskısıyla, kamudan ve özel sektörden reklam almaları engellenen, kayyumlar aracılığıyla zarara uğratarak iflas ettirilen yayın kuruluşları nedeniyle Türkiye’de yılda ortalama 500-1000 gazetecinin işsiz bırakıldığını belirtti: “Basın sektöründe işsizlik oranı ülke ortalamasının üç katına ulaştı. TÜİK rakamlarına göre işsiz gazeteci sayısı 7 bini buldu. Avrupa’da %25 olan gazeteciler arasındaki sendikalaşma oranı Türkiye’de %3, 5 ile sınırlı kaldı. Türkiye’deki basın ve düşünceyi ifade özgürlüğü sorunu yalnız ulusal basını etkileyen bir sorun olmaktan çıkıp yabancı gazeteciler için de bir sorun haline dönüştü. İktidarın hoşuna gitmeyen haberler yaptıkları için sınır kapılarında bekletilen, gözaltına alınan gazetecilerin sayısı hızla arttı” ifadeleri yer almaktadır.

Koza-İpek grubuna kayyum atanmasıyla birlikte 200 gazeteci işsiz kalırken, Samanyolu Yayın Grubuna bağlı kanalların Türksat Uydularından çıkarılmasıyla 600 çalışanı işinden olmuştur. 10 Ocak Çalışan Gazeteciler Günü’nde Basın konseyi ve İzmir Gazeteciler Cemiyeti Ankara, İstanbul ve İzmir’de “10 Ocak Çalışmayan Gazeteciler Günü” yazılı afişi AKP iktidarında engellenen gazetecilik faaliyetlerine dikkat çekmiştir (Zaman, 10 Ocak 2016).

10 Ocak Çalışan Gazeteciler Günü etkinliğinde konuşan TGS Genel Sekreteri Mustafa Kuleli gazetecilerin en temel sorununun “gazeteciliği suç haline getirmek isteyen baskıcı otoriter bir rejim” olduğunu ifade etmiştir. Geline nokta Türkiye’de haber yazmanın, görüntü almanın, twit atmanın suç olabildiğini, gürültü

koparmayan olağan haberlerle dahi gazeteciler gözaltına alındığına dikkat çekmiştir. Aynı konuşmada Kuleli'nin dikkat çektiği bir diğer konu da gazetecilerin açlık sınırının altında maaşlarla çalıştırılması ve işsizlik korkusuyla habercilik yapıyor olmalarıdır (Hilmi Hacaloğlu, amerikaninsesi. com, erişim: 2 Mayıs 2016).

İşsiz gazetecilerin sayısının artmasında çalışma kapsamında gazetecilerle yapılan görüşmelerde sadece ekonomik sıkıntıların değil “habere olan ihtiyacın azalmasının” etkili olduğu vurgusu dikkat çekmektedir. AKP yandaş haber medyasının sadece iktidarın faaliyetlerini olumlu olarak yadsıtıldığı haberler yer alırken, medya dışı yatırıma olan bu nedenle de iktidarın “gazabından” korkan haber medyasında da bol otosansürlü haberlerin yer aldığı görülmektedir.

Hürriyet gazetesi parlamento Muhabiri Bülent Sarıoğlu ise TBMM’de yer alan Basın Koridoru’ndaki son durumuna yönelik değerlendirmesi hem haberin değersizleştirilmesi hem de işsiz gazeteciler konusunda fikir vermektedir:

“Ben işsizliğin bu kadar çok olduğu dönem görmedim. Üstelik eskiden işsiz kaldığını da sizi taşıyacak başka kurumlar vardı. *Hürriyet*’ten çıkar, *Yeni Yüzyıl*’a giderdiniz, başka gazeteler vardı. Şimdi öyle değil. Ben *Hürriyet*’ten atıldığımda benim gidebileceğim yer yok gibi bir şey. *Cumhuriyet* var, *Birgün* var, ama oralarda da ciddi mali sıkıntılar var, yetmişmiş muhabiri taşıyabilecek gücü sınırlı. Bakın eskiden basın koridoru çok kalabalıktı. Burada, büro ayarlaması sıkıntılı olurdu. Bugün kapanan bürolar var, *Radikal* kapandı, *Samanyolu*, *Cihan*, *Zaman* kapanacak, *Akşam* kapandı, *Türkiye*’de ve diğer medya alanlarının çoğunda bir kişi gelip gidiyor. Bu tirajla, ekonomiyle ilgili değil, politik. Çünkü artık malumatı getiren kişiye ihtiyaç var. Sorgulayan, araştıran, iz süren gazeteciye ihtiyaç yok şu anda.”

Bir tarafta habere ihtiyaç kalmadığı için işsiz gazetecilerin sayısı artarken diğer taraftan da gazetecilik mesleğini yapanların profilinde ortaya çıkan değişiklikler ise Çolak'ın şu ifadelerinde görmek mümkün:

“Bugün haber masalarını ilişkiler belirliyor. Bir dönem bu kadrolarla birlikte Cuma namazına gidecek, nargile h p rdetecek iktidar partisi muhabiri arandı. Öyle olduğu zaman, temel kriteriniz oraya yakın birisi olması oluyor, haber yazması değil. Bilgi getirmesi ve bunu bir şekilde gazeteye yansıtıyorsunuz. Bu, bu dönemin gerçeği. Masalar bu ilişki ağıyla belirlenince siz, gazeteciliğin evrensel ilkelerine uyan, haberi önceleyen bir yapı bekleyemezsiniz. Bugün, herkes, normalde evinde k frettiği bir adamın ifadesini, ‘aktarılması gereken şekilde’ yazmak zorunda.”

Derya Yetim ise mesleğe yıllarını veren gazetecilerin alandan yavaş yavaş çekildiğine dikkat çekiyor:

“Bugün, tecrübeli gazeteciler kalmadı. Benim mesleğe baŐladığım dönemde, yıllarca gazetecilik yapan isimler önemli kurumlarda gazetecilik yapardı, yeni baŐlayanlar uzun yıllar onların yanında bu işi  renirlerdi. Bugün parlamentoda bile bu iÇe bir iki yıl önce başlamış isimler muhabirlik yapıyor. Tecrübeli gazeteciler, artık bu işi bırakıp ticarete girdi.”

Bülent Sarioğlu'nun “bugün evrensel basın ahlak ilkelerinin tartiŐılması çok lüks” sözleri Türkiye’de gazetecilik mesleğinin deformasyonunu özetlemektedir. Görüşme yapılan gazetecilerin üzerinde durdukları ortak konu ise gazetecilik ilkelerinin, haber üzerindeki baskıların ve işsizliğin en önemli nedeni olarak sendikasızlaŐmayı görmeleridir. Ancak, bir diğer ortak sıkıntı ise medya kurumlarında çalışan gazetecilerin sendikaya  ye olmaktan imtina etmeleridir. Halen Türkiye’de aktif olan çok sayıda dernek ve cemiyet bulunmaktadır. Bunların başlıcaları arasında Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, Türkiye Gazeteciler Federasyonu,

Çağdaş Gazeteciler Derneği, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, Medya Derneği, Ekonomi Muhabirleri Derneği, Foto Muhabirleri Derneği, Parlamento Muhabirleri Derneği ve Basın Konseyi sayılabilir. Ancak, gazeteciler bu dernek ve cemiyetlerin mesleği düzenleyici kuralların koyulması ve işletilmesi açısından güçlü olmadıklarını belirtmektedirler:

“Meslek birliklerimiz, derneklerimiz çok dağınık. Hiç birinin bir ağırlığı yok. Sendika önemli olan. Sendikalı gazeteci öcü olarak görülüyor. İşsizseniz, gazeteci değilsiniz. İşsiz kaldıktan sonra yapabileceğiniz bir şey yok, çalışırken baskı altındasınız. Sendika tasfiye edildikten sonra gerçekçi bir örgütlenme yok.”

Bununla birlikte gazetecilik örgütleri de siyasal alanda yaşanan kutuplaşma doğrultusunda ayrılmış durumdadır. MEDYA-SEN hükümete yakın duran bir sendika olarak dikkat çekmekte ve Anadolu Ajansı ve TRT gibi kurumlarda çalışanların ağırlıklı olarak üye olduğu gazeteciler tarafında ifade edilmektedir. Türkiye gazeteciler Sendikası'nın üye sayısı ise çok düşüktür.

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, ana-akım medya mensuplarının etrafında toplayan bir cemiyettir. Cemiyet'in Doğan Medya Grubu'ndan ve cumhuriyetçi bir gazete olan Cumhuriyet'ten üyeleri bulunmaktadır. Çağdaş Gazeteciler Derneği, sol görüşlü medya mensupları tarafından kurulmuştur. Gülen Cemaati'nin sivil toplum faaliyetleri çerçevesinde kurulmuş olan Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, dini hassasiyetleri olan bir kimliğe sahiptir. Medya Derneği ise AK Parti hükümetini destekleyen gazeteciler tarafından kurulmuştur. Öte yandan, Basın Konseyi tamamen Doğan Medya Grubu'nun bir oluşumudur bulunamamaktadır (Sözeri ve Kurban, 2011). Bu derneklerin hiçbiri Türkiye'de medya politikalarının gelişmesine yeterli düzeyde katkıda bulunamamaktadır.

Türkiye örneğinde değerlendirildiğinde gazetecilik mesleğinin gücünü önemli oranda kaybettiği, profesyonelleşmenin yerine medyanın araçsallaştırılmasının öne çıktığı görülmektedir. Hallin ve Mancini de profesyonelleşme ve araçsallaşma arasındaki zıtlığa vurgu yapmaktadırlar. Medya kuruluşlarının araçsallaştırıldığı sistemlerde gazetecilerin otonomilerinin gelişemediği, gazetecilik pratiğini mesleki kriterlerin yerine siyasi müdahalelerin belirlediği ve medyanın “kamu güveni” yerine medya sahipleri ve siyasetçilerin tikel çıkarlarına hizmet etmektedir. Bu sistemlerde mesleki profesyonelleşme geri planda kalmakta onun yerine araçsallaşma hakim olmaktadır.

4. 6. Dönemin ve Mülakatların Değerlendirilmesi

3 Kasım 2002 seçimleriyle iktidara gelen AKP 2007 yılına kadar olan dönemde, İslamcı kimlikleriyle aralarına koydukları mesafe konusunda kamuoyunu ikna etme çabası içinde olmuştur. AKP, gerek 2002 seçim kampanyası döneminde gerekse iktidara geldiği ilk dönemde içinden çıktığı Milli Görüş geleneğinden farklı olduğu konusunda ulusal ve uluslararası kamuoyunu ikna etmeye çalışmıştır. AKP, Milli Görüş geleneğinden farklılığını gösterebilmek için muhafazakâr demokrasi kavramına başvurmuştur. Muhafazakârlık, AKP için iki açıdan işlevseldir: Birincisi, muhafazakârlık ile İslami geçmişi sahiplenebilmiş ve İslami tabanını korumaya çalışmıştır İkincisi ise yeni muhafazakârlık ve neo-liberalizmin bir birleşimi olan yeni sağ ideolojinin neo-muhafazakâr ayağı ile bağlantı kurulmaktadır. Demokrasi ise, liberalizmin serbest piyasa, özel mülkiyet, temel hak ve özgürlükler gibi temel argümanlarının sahiplenildiğini ifade etmek için kullanılan anahtar kavram olmuştur. AKP'nin kendisine biçtiği muhafazakâr demokrat kimlik, İslami kökenlere sahip bir

siyasal hareketin, kapitalizmin yeni aşaması olan neo-liberalizme uyum sağlama çabasıdır. Bu çaba doğrultusunda ilk dönemde, AB üyeliğine yaklaşımında gösterilen kararlılık ile liberal aydınların ve burjuvazinin desteğini alabilmiştir.

2007 seçimlerinde aldığı yüzde 46, 7 oy oranıyla yeniden tek başına iktidar olan AKP, siyasal söyleminde İslamcı unsurlara ağırlık vermeye başlamıştır. Bir önceki dönemde kaçındığı türban sorunu gibi İslamcı siyasetin temel vurgularını öne çıkarmaya başlamıştır. Bununla birlikte, 2000 yılında Kemal Derviş döneminde yapılan ve ranta dayalı ekonominin sınırlandırılması ve kontrol altına alınması hedefiyle oluşturulan özerk kurumlara müdahale edilmeye başlanmış ve Özal döneminin rant ekonomisi yeniden diriltirmiştir. Bu çerçevede, AKP iktidarına yakın iş adamları ve şirketler kayırılmaya başlanmış, muhalif gruplar ise farklı yöntemlerle cezalandırılmıştır.

2007 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde Genel Kurmay Başkanlığı'nın yayınladığı e-muhtıra, AKP'nin İslami kökenine tepkili kesimlerin düzenlediği cumhuriyet mitingleri ve AKP'nin kapatılmasına yönelik açılan dava sonrasında, temel gündem maddesi “askeri vesayete karşı mücadele” olmuştur. 2008’de başlayan Ergenekon Davası, ardından gelen Balyoz ve Oda Tv davaları ile AKP iktidarına muhalif olan kesimler saf dışı bırakılmaya çalışılmıştır. 2007 sonrası, AKP'nin muhafazakâr demokrasiden uzaklaşarak otoriterliğe yöneldiği dönemdir.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin yıldönümünde yapılan 2010 Anayasa Referandumu her ne kadar askeri vesayetten kurtulma, 12 Eylül darbecilerini yargılama gibi unsurlarla donatılarak AKP'nin demokratikleşme söylemini beslese

de yargı bağımsızlığını da etkileyen maddeleri de içermiştir. Bu açıdan 2010 yılı, AKP'nin muhafazakâr demokrat kimliğini bir tarafa bırakıp otoriter-İslamcı çizgiye geçtiği dönem olarak değerlendirilebilir. 2013 yılı Haziran ayında başlayan Gezi Direnişi ise AKP iktidarına yönelik toplumsal muhalefetin en güçlü ifadesi olmuştur. İkinci döneminden itibaren AKP'nin demokrat kimliğini besleyen Kürt açılımı politikası da 2014 yılından itibaren rafa kaldırılmış ve otoriter- İslamcı çizgiye milliyetçilik de eklenmiştir. AKP'nin dozunu giderek arttırdığı otoriter siyasete rağmen, uyguladığı politikalara meşruiyet kazandırılmasında medya önemli bir rol üstlenmiştir.

2001 ekonomik krizi, medya sistemi açısından 'iş-finans-medya' üçgeninin artık işlemediğini göstermiş, medyada yeni bir yapılanma süreci başlamıştır. Krizin etkisiyle iflas eden bankalardan ve bu bankalara sahip bazı şirketlerle birlikte medya şirketlerinin de yönetimleri TMSF'ye devredilmiştir. Bu süreçte TMSF, medya sektörünün önemli oyuncularından biri haline gelmiştir. Bu şirketler hem TMSF yönetimi altındayken hem de satışları sürecinde siyasi iktidar ve siyasi iktidara yakın işadamları sektörün yeni oyuncuları olmuşlardır. Bunun yanı sıra bir taraftan muhalif yayın organları yapılan mali baskılar ile denetim altına alınırken diğer yandan gazeteci, yazar ve yöneticilere baskı uygulanmıştır. Bu baskının sonucu olarak yönetici ve editöryel kadroda değişikliklere gidilirken, çok sayıda gazeteci işsiz kalmış, çalışanlar ise soru soramaz, haber yazamaz hale getirilmişler, gazetecilik ilkelerinden ödün vermek zorunda bırakılmışlardır.

AKP iktidarı döneminde RTÜK yasası yeniden ele alınmış fakat medya sahipliğini düzenleyici maddeler yerine ifade özgürlüğünü kısıtlayıcı düzenlemelerin

yapıldığı görülmektedir. İnternet'e erişim için önemli kısıtlamalar getirilmiş, bu durum farklı uluslararası kuruluşlar tarafından eleştirilse de uygulamaya konmuştur.

Tutuklu gazeteciler, yayın yasakları, internete erişim engelleri bir taraftan medya mülkiyetinin yapılanması ve havuz medyasının oluşturulmasına ilişkin iddialar diğer yanda AKP iktidarının yönlendirmesi ve baskısı altındaki medyanın durumu seçim dönemlerinde hazırlanan AGİT raporlarında açıkça görülmektedir. AKP'nin otoriterleşmeye başladığı 2007 Milletvekilliği Genel Seçimleri sonrasında 2011 yılı seçimlerinden itibaren, medyanın seçim dönemlerinde iktidar tarafından baskı altına alınması ve yönlendirilmesi bu raporlara yansımıştır.

2011 yılı AGİT Seçim Gözlem Raporu'nda "Medya mülkiyeti, son derece gelişmiş elektronik ve basılı basın piyasasının önemli bir parçasını kontrolü altında tutan dört esas medya şirketine yoğunlaşmıştır. Ana akım medya kuruluşlarının yazı işleri politikalarının sahiplerinin işlerini ve siyasi çıkarlarını desteklerken, küçük ölçekli medya kuruluşlarının daha bağımsız ve çok yönlü gazeteciliğe açık olduğu yönünde genel bir kamuoyu algısı mevcuttur." ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca seçim süresince gelen itirazların RTÜK tarafından değerlendirildiğine ancak RTÜK'ün yaptığı denetleme ve inceleme sonuçlarını kamuoyuna açıklamaması, kurumun tarafsızlığına ve şeffaflığı açısından sorunlu bir durum olarak raporda yerini almıştır (OSCE, 2011).

2007 yılında yapılan Anayasa Değişikliği Referandumu ile Cumhurbaşkanının doğrudan halka tarafından seçildiği sisteme geçildikten sonraki ilk cumhurbaşkanı seçimlerinin yapıldığı 10 Ağustos 2014 Seçimlerine ilişkin AGİT Raporu'nda seçim kampanyasında Tayyip Erdoğan lehine yapılan ihlallere dikkat

çekilmiştir. Örneğin, seçim kampanyasının yürütülmesinde idari kaynakların ve resmi konumların seçim kampanyası amacıyla kötüye kullanımını düzenleyen yasakların Yüksek Seçim Kurulu tarafından üç hafta ertelenmesiyle Başbakan Erdoğan lehine bir düzenleme olmuş ve seçim için yarışmakta olan tüm adaylara eşit olanakları yeterli düzeyde sağlamak konusunda yetersiz kalınmıştır. Bunun yanı sıra kampanya dönemi boyunca Erdoğan'ın Başbakan sıfatıyla yürüttüğü seçim propagandası süresince kamu kaynaklarının yoğun olarak kullanıldığına dikkat çekilmiştir (OSCE, 2014).

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde medyanın tutumu, Türkiye'de klientelistik ilişki ağının işleyişinin örneklerinden birisi olarak değerlendirilebilir. Medya patronlarının büyük ve karlı devlet ihalelilerini alabilmek üzere Tayyip Erdoğan'ı yoğun olarak desteklediği görülmüştür. Bu durumun gazetecilik pratiklerine ve editöryel alana yansması otosansür olmuştur. Başbakana muhalif yayın kuruluşlarının ise akreditasyonlar ile hükümet etkinliklerini takip etmeleri engellenmiştir.⁶¹ AGİT/DKİHB medya takibi sonuçları, izlemesi yapılan beş televizyon kanalından –devlet kanalı olan TRT 1 de dâhil olmak üzere- üç tanesinin seçim kampanyalarına yer verme oranında, haber bültenleri, güncel olaylara dair yayınlar ve tartışma programlarında Başbakan lehine, belirgin şekilde taraflı bir tavır sergilediğini ortaya koymuştur (OSCE, 2014).⁶²

⁶¹ Bakınız Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin üye ülkelere yeni medya kavramı hakkında tavsiyesi CM/Rec(2011)7 <https://wed.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1835645&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>.

⁶² TRT 1 Erdoğan'a %51 oranında yayın zamanı ayırırken, İhsanoğlu'na ve Demirtaş'a yazıldığı sırayla %32 oranında ve %18 oranında yayın zamanı ayırmıştır. Buna ek olarak, Erdoğan'a yer verilen yayınların hemen hemen hepsi olumlu bir tonda iken, İhsanoğlu'na yer verilen yayınlar

AGİT Seçim Gözlem Heyeti'nin 7 Haziran 2015 Milletvekilliği Genel Seçimleri Raporu çok daha karamsar ifadelerle doludur. Raporda “medya özgürlüğünün ciddi endişe konusu” olduğu ifadesine yer verilmiş, “İktidar partisine eleştirel yaklaşan medya kuruluşları ve gazeteciler kampanya süresince baskı ile karşı karşıya kalmış ve sindirilmeye çalışılmıştır” denmiştir. (OSCE 2015a: 3). Ayrıca, daha önceki raporlarda belirtilmeyen RTÜK’e ilişkin değerlendirme de bir hayli olumsuz ifadelerle yer almıştır: RTÜK’ün görünürdeki parti yanlısı işlevi saydamlığı ve bağımsızlığı konusunda birtakım endişelere yol açmıştır”. (OSCE, 2015a: 18).

Anayasaya göre partili olmama ve görevini tarafsız bir şekilde icra etme yükümlülüğü olmasına rağmen, Cumhurbaşkanı seçim propagandası boyunca aktif bir rol oynamıştır. Cumhurbaşkanı, Devlet Başkanı sıfatıyla, yerel devlet yetkilileriyle birlikte olağanüstü sayıda halk etkinliğine katılmıştır. Ancak bu etkinlikler iktidar partisi adına propaganda yapmak ve muhalefetteki kişileri eleştirmek için bir fırsat olarak kullanılmıştır. Cumhurbaşkanı’nın kampanya faaliyetlerinin durdurulması ve devlet televizyonunda kapsamlı bir şekilde yer

%25 oranında olumsuz tonda olmuştur. TRT her bir aday için toplam 30’ar dakika süreyle serbest ücretsiz yayın yapmasını gerekli kılan yasal yükümlülüğe uygun hareket etmiştir. ATV Erdoğan’a %70 oranında yayın süresi ayırırken, İhsanoğlu’na %18 oranında, Demirtaş’a %11 oranında yayın süresi ayırmıştır. İhsanoğlu’na ayrılan yayınların %49’u olumsuz bir tona sahiptir. NTV, Erdoğan’a yayın süresinden %70 oranında pay vermiştir ve İhsanoğlu’na sadece %20, Demirtaş’a %10 oranında yayın süresi ayırmıştır, yayınlarında tüm adaylar pozitif/tarafsız bir tonda yer almıştır. CNN TÜRK’te, Erdoğan’a ayrılan yayın süresi %54 oranında iken, yayınlarının %28 oranındaki kısmını olumsuz bir tonda yaparak kritik bir yaklaşım sergilemiştir; İhsanoğlu’na %27, Demirtaş’a %20 oranında yayın süresine sahip olmuşlardır. Samanyolu TV Erdoğan aleyhinde, İhsanoğlu lehinde taraflı yayın yapmıştır, Başbakanı ayrılmış olan %62 oranındaki yayın süresinin %92 oranındaki bölümü olumsuz tonda olmuştur. İhsanoğlu ve Demirtaş yayın süresinin %28 ve %11 oranındaki kısımlarına sahip olmuşlardır. Bunun yanı sıra, takibi yapılan televizyon kanallarında Erdoğan neredeyse yedi saat süre ile bedelli reklamlarda görünürken, İhsanoğlu 36 dakika, Demirtaş 19 dakika reklam süresi satın almışlardır.

verilmesi de dâhil olmak üzere, idari kaynakların amacı dışında kullanımının önlenmesi için çok sayıda şikâyette bulunulmuştur. Cumhurbaşkanı'nın kampanya faaliyetleri yasal mevzuatta yer alan kampanya kurallarına aykırı bir şekilde gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı, Devlet Başkanı sıfatıyla, kampanya süresi boyunca yerel kamu yetkilileriyle birlikte olağanüstü bir sayıda halk etkinliğine katılmış bu etkinlikleri hükümeti övmek, iktidar partisi adına kampanya yapmak ve muhalefetteki kişileri eleştirmek için bir fırsat olarak kullanmıştır. (OSCE, 2015a: 3-15)⁶³.

OSCE Seçim Gözlem Heyeti'nin medya izleme sonuçları raporunda seçimlerle ilgili yapılan haberlerin parti yanlısı yayıncılık anlayışı doğrultusunda kutuplaştığını tespitine yer verilmiştir. Görsel medya seçim dönemini büyük ölçüde kampanya mitinglerinden canlı yayınlar aracılığıyla verilmişken, kampanyanın editoryal olarak haberleştirilmesi ise sınırlı olmuştur⁶⁴ (OSCE, 2015a: 18). AKP, izlemeye alınan tüm televizyon kanallarındaki ücretli siyasi parti reklamlarının toplamının yüzde 51'ini satın alarak ücretli reklama büyük yatırım yapmıştır. ATV'ye ücretli reklam veren tek siyasi parti AKP olmuştur; TRT1'deki toplam

⁶³ AGİT/DKİHB Sınırlı Seçim Gözlem Heyeti'ne, öğrencilere ve devlet memurlarına amirleri tarafından AKP'nin kampanya mitinglerine katılmaları için talimat verildiği iddiaları bildirilmiştir ve bu konuyla ilgili olarak 29 Mayıs'ta İstanbul Başsavcılığı'na şikayette bulunulmuştur. 30 Mayıs'ta İstanbul'un fethinin 562. yılını kutlamak için büyük bir etkinlik düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın (AKP Genel Başkanı olarak takdim edilmiştir) yaptığı konuşmalarda AKP hükümeti övülmüştür. Etkinlikten önce, YSK, kanuna aykırı bir şekilde, etkinliğin yasak olmadığına dair karar vermiştir. 47 19 Mayıs günü MHP YSK'ya başvuruda bulunarak Cumhurbaşkanı'nın bu etkinliğe ve kampanya sürecinin son 10 gününde yapılacak açık hava mitinglerine katılımının yasaklanmasını talep etmiştir. YSK bu talebi reddetmiştir.

⁶⁴ Rapora göre, TRT1, haber programlarında büyük ölçüde tüm yayın süresinin yüzde 46'sından faydalanan iktidar partisi yanlısı taraflı bir habercilik yapmıştır. Editoryal programlarında ve kampanya faaliyetleri ile ilgili canlı yayınlarında NTV ve ATV AKP'ye sırasıyla yüzde 32 ve yüzde 34 oranında yer vermiştir. CNN Türk ise CHP ve HDP'ye yüzde 30 ve yüzde 27 oranında daha fazla yer verirken MHP ve AKP'ye sırasıyla yüzde 18 ve yüzde 12 yer vermiştir. Samanyolu TV adaylarla ilgili sınırlı haber yapmakla birlikte oldukça dengeli bir şekilde yer vermiştir. Ancak iktidar partisi ile ilgili yapılan haberlerin tonu genellikle olumsuz olmuştur.

reklamların yüzde 91'i ise yine AKP'ye aittir. Bu durum, medya organlarının siyasi yandaşlığının en açık göstergelerinden birisi olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca, seçim döneminde tarafsız bir kurum olan YSK da seçim sürecinin adilliğine gölge düşüren uygulamalarda bulunmuştur⁶⁵

7 Haziran 2015 Milletvekili Genel Seçimleri süresince siyasi iktidarın lehine yaratılan seçim ortamına rağmen, AKP, tek başına hükümet kuracak çoğunluğa ulaşamamıştır. 2002 yılından itibaren ilk kez koalisyon hükümetinin kurulmasını gerektirecek bir meclis aritmetiği ortaya çıkmış ancak koalisyon hükümeti kurulamamıştır. İki muhalefet partisi MHP ve HDP, 7 Haziran'dan 1 Kasım'a yaşanan süreçte seçmen desteklerinin önemli bir kısmını yitirmeleriyle sonuçlanmıştır. Bunun arkasında yatan temel nedenlerin MHP koalisyona girme konusunda gösterdiği direnç ile HDP'nin terör ve şiddet karşısında takındığı pasif tutum gösterilebilir. Ancak, seçimlerin yenilenmesinde AKP Parti'nin anayasayı değiştirebilmek için Mecliste ihtiyaç duyduğu çoğunluğu sağlayabilmeyi hedeflediği de gözden kaçırılmamalıdır.

1 Kasım 2015 seçimlerinde Cumhurbaşkanı, 7 Haziran seçimlerine oranla AKP'yi doğrudan destekleme konusunda kendisini biraz daha geri planda tutmuştur. Ancak, seçim sürecinde şiddet olayları tırmanmış ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kampanya sürecini etkilemiştir. Ayrıca Ankara'da 10 Ekim'de

⁶⁵ YSK'ya, muhalefet partileri, milletvekilleri ve bir vatandaş tarafından Cumhurbaşkanı'nın iktidar partisi lehine ve muhalefet partileri aleyhine yaygın bir şekilde kampanya yürüterek Anayasa'ya göre tarafsızlık yükümlülüğünü ihlal ettiği gerekçesiyle ve medyanın da bu etkinliklere kapsamlı bir şekilde yer vererek eşit fırsatlarla ilgili yayıncılık düzenlemelerini ihlal ettikleri gerekçesiyle 13 şikayet dilekçesi verilmiştir. 64 YSK, Cumhurbaşkanı'na yaptırım uygulama yetkisine sahip olmadığı ve yasal düzenlemelerin Cumhurbaşkanı tarafından yürütülen faaliyetlere medyada yer verilmesini izleme olanağı sunmadığı gerekçesiyle bu türden bütün şikayetleri reddetmiştir.

meydana gelen terör saldırısı 100'den fazla can kaybına neden olurken beş yüz kişi yaralanmıştır. Şiddetin tırmanması ve HDP'ye yapılan saldırıların yanı sıra CHP, MHP ve HDP'nin bazı üyeleri hakkında Cumhurbaşkanı da dâhil olmak üzere kamu yetkililerine hakareten soruşturmalar başlatılmıştır⁶⁶.

AGİT/DKİHB SSGH medya izleme bulgularına göre (OSCE, 2015b: 11), izlenen beş televizyon kanalı arasında, içlerinde devlete ait TRT1'in de bulunduğu üç kanal, haberlerde, güncel olaylara dair programlarda ve tartışma programlarında AKP'ye ayrıcalık tanımıştır. TRT1'de yüzde 73, ATV'de yüzde 77, CNN Türk'te yüzde 32, Haber Türk'te yüzde 49 ve Samanyolu TV'de yüzde 47 olmak üzere, tüm televizyon kanallarında en yüksek yayın süresi AKP'ye verilirken, Meclis'te temsil edilen diğer partilere dair yayınların süreleri daha kısa olmuştur. TRT1, ATV ve Haber Türk'te AKP ile ilgili çoğunlukla pozitif bir ton kullanılırken, CNN Türk ve Samanyolu TV'de AKP ile ilgili yayınlarda çoğunlukla negatif bir ton kullanılmıştır.

AGİT Seçim Gözlem Heyetleri'nin son beş seçim için yayınladığı gözlem raporları, yapılan seçimlerin sorunlu yanlarını göstermektedir. Bunun yanı sıra, farklı kurum ve kuruluşlar Türkiye'de demokrasinin tehlike altında olduğuna işaret eden görüşlerini dile getirmektedirler. Örneğin, The Economist dergisinin 2007 yılı Demokrasi Endeksi'nde Türkiye 165 ülke arasında 88. sıradayken 2014 yılında yine 165 ülke arasından 98. sıraya gerilemiştir. *The Economist*'in bu sıralamasıyla

⁶⁶ 15 Eylül'de Doğan Medya Grubu, 1 Eylül'de Koza-İpek Medya Grubu, 15 Ekim tarihinde Samanyolu Haber ve Mehtap TV. Ankara Sulh Ceza Hâkimlerinden biri, 26 Ekim'de Koza-İpek Medya Grubunun yönetimine kayyum atanmasına karar vermiştir. 27 Ekim tarihinde görevliler ve polisler Koza-İpek Medya Grubu binasına zorla girmişlerdir. Bağımsız İletişim Ağı Bianet'e göre Temmuz ve Eylül 2015 tarihleri arasında, içlerinde 37 gazetecinin de bulunduğu 61 kişi hakkında Cumhurbaşkanı'na hakareten ya soruşturma açılmış, ya bu kişiler yargılanmış ya da mahkûm edilmiştir.

Türkiye *hybrid rejimler* arasında yer almaktadır⁶⁷. Freedom House'un Basın Özgürlüğü Endeksi'nde 2005 yılında *kısmen özgür* ülkeler arasında yer alan Türkiye, 2010 yılı Basın Özgürlüğü Endeksi'nde 196 ülke arasında, 106. sıradayken 2013 Basın Özgürlüğü Endeksi'nde 142. sıraya gerilemiştir. Freedom House raporlarında Türkiye basın özgürlüğü alanında 2012 yılından itibaren “*özgür olmayan*” ülkeler arasında yer almıştır⁶⁸.

Freedom House 2014 Raporu'nda hükümetin Gezi Protestolarına sert müdahalesine, hükümet yanlısı olamayan özel şirketlere yönelik artan politik baskıya yer verilmiştir. Tayyip Erdoğan'ın ilk dönemindeki yapılan reformlarla çokça övülmesine rağmen gelinen noktada demokrasinin anahtar kurumlarına yönelik tavrı eleştirilmektedir⁶⁹ (Freedom House, 2014a, 14-22). Raporu ayrıca Türkiye'nin modern otoriterizm örneği olarak değerlendirilebileceğine görüşlere yer verilmiştir.

Freedom House 2014 yılında Türkiye için ayrı olarak hazırlanan ve medya iktidar ilişkilerine odaklanan “Democracy in Crisis: Corruption, Media, and Power in Turkey” başlıklı bir rapor daha yayınlamıştır. Rapor, Türkiye'de demokrasinin krizde olduğu cümlesiyle başlamakta ve son yedi yıldır siyasi iktidarın medya üzerindeki baskısını giderek arttırdığı belirtilmektedir. Raporun en çarpıcı cümlesi ise Türkiye'deki krizin büyüklüğüne ve sistematik olarak yapıldığına ilişkin saptamadır. Raporu, Türkiye bir diktatörlük olarak değerlendirilmemekte ancak

⁶⁷ http://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf

⁶⁸ <https://freedomhouse.org/sites/default/files/FOTP%202011%20Final%20Full%20Report.pdf>

⁶⁹ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world-2014/essay-democratic-leadership-gap>

gelinen noktada siyasi iktidarın otoriteriyen dozunun arttığı belirtilmektedir (Freedom House 2014b: 3-4).

Sınır Tanımayan Muhabirler (RSF) tarafından hazırlanan Basın Özgürlüğü Endeksi'nde 2013 yılında 179 ülke içinde Türkiye 154. sırada yer almaktadır. Bu sıralamayla, Namibya, Gana, Tayvan, Moldova, Senegal, Sırbistan, Tanzanya, Kenya, Ermenistan, Kuveyt, Doğu Timor, Moğolistan, Lübnan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Kamerun, Güney Sudan, Libya, Ürdün, Fas, Bangladeş, Irak gibi ülkeler basın özgürlüğü açısından Türkiye'den ileridedir⁷⁰. Aynı örgütün 2005 raporuna göre Türkiye 98. sıradadır⁷¹.

Dünya Adalet Projesi'nin (World Justice Project) 2015 yılı Hukukun Üstünlüğü Endeksi'nde ise Türkiye 102 ülke arasından 80. Sırada yer almaktadır. Rapora göre, hükümetin denetlenebilirliği konusunda Türkiye 95. sırada, şeffaf yönetim konusunda 82. sırada, temel insan haklarının korunması konusunda da 96. sırada yer almaktadır⁷².

Türkiye'nin gerek basın özgürlüğü gerekse diğer endekslerde giderek sıralamasının düştüğü görülmektedir. Bu endeksleri yapan kurumların yöntemleri ve finansmanı konusunda çeşitli eleştiriler olmakla birlikte, Türkiye'nin yönetim biçimi hakkında fikir vermektedir.

Bu raporlarda belirtilen görüşler, AKP iktidarı dönemindeki yasal düzenlemeler ışığında çalışma kapsamında yapılan mülakatlarda dile getirilen

⁷⁰ <https://rsf.org/en/world-press-freedom-index-2013>

⁷¹ <https://rsf.org/en/worldwide-press-freedom-index-2005>

⁷² http://worldjusticeproject.org/sites/default/files/roli_2015_0.pdf

görüşler birbiriyle uyuşmaktadır. AKP iktidarının yargı üzerindeki kontrolü, medyaya yaklaşımı, yasama faaliyetlerinde muhalefeti geri plana iten tutumu otoriteryen sistemlerin özellikleriyle örtüşmektedir. 2014 yılında AKP iktidarının yargıyı kontrol altına almak için yaptığı sistematik kontrol çabalarının yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çabalardan birisi, 15 Şubat 2014'te 6524 sayılı yasa ile Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun (HSYK) yapısının değiştirilmesi ve HSYK'nın başkanı olan ve HSYK'yı temsil ile yetkili Adalet Bakanı'nın konumunun güçlendirilmesidir. Anayasa Mahkemesi, Adalet Bakanı'nın HSYK üzerindeki güçlü yetkilerini iptal etmiş, ancak değişikliğin diğer maddelerine yönelik itirazları kabul etmemiştir. 17 - 25 Aralık Yolsuzluk Operasyonlarının ardından hükümetin torba kanunlarla çok sayıda kanunda yapılan değişiklikler hukuki düzenin AKP'nin lider kadrosunun siyasi tercihleri yönünde şekillendirme hedefine yönelik çabalar olarak değerlendirilebilir. Hükümet, bu yolla siyasi eğilimini idari düzene ve yargıya hakim kılmaya çalışmaktadır. Tayyip Erdoğan ve AKP iktidarı sıklıkla Anayasa Mahkemesi'nin kararlarını eleştirmekte ve Mahkeme'nin yapısının değiştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Gerek medya ve internet alanındaki hukuki düzenlemeler gerekse Türk Ceza Kanunu, Terörle Mücadele Kanunu'nda yapılan değişiklikler siyasi iktidarın giderek otoriterleştiğini göstermektedir. Özbudun'a göre (2015: 53), Türkiye gerek ifade ve medya özgürlüğü gerekse yapılan yasal düzenlemeler ile 'rekabetçi otoriteryen rejim" lerin tipik örneklerinde birisi olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Medya sistemi araştırmalarına kaynaklık eden alışma Siebert vd'nin “*Basının Dört Teorisi*” dir. Siyasal ve toplumsal sistemin basın ile olan ilişkisini ele alan çalışmada basının yapısal özellikleri dikkate alınmadan doğrudan yönetim biçimine odaklanılmıştır. Bu tarz bir yaklaşım tıpkı yapısal işlevselcilik gibi, toplumu basını da içine alan homojen bir bütün olarak değerlendirir. *Dört Teori*'den sonra gelen medya sistemleri analizleri de bu yaklaşımdan farklı bir analiz erevesi ortaya koymamışlardır.

1960'lardan sonra soğuk savaşın biçimlendirdiği dünya sisteminde, Batı'nın dışında kalan ülke sistemlerini sınıflandırmak üzere *Dört Teori*'nin temel kategorilerine *Gelişmekte Olan lke Sistemleri* yeni bir kategori olarak eklenmiştir. “Modernleşme” ve “kalkınma” kuramları çerçevesinde ele alınan gelişmekte olan ülke sistemleri çalışmalarında kitle iletişiminin önemi ne plana çıkarılmıştır. Genel olarak ulus inşası, ulusal kalkınma, ülkenin birliği ve bütünlüğünü sağlama, ortak kültür oluşturma hedefleri çerçevesinde yayın yapma ve kitle iletişim faaliyetlerinin iktidar tarafından bu bağlamda sınırlanması bu yeni kategorinin temel özellikleridir. Ulusal kalkınmacı model, baskıcı siyasal sistemi ve siyasal gücün keyfi uygulamalar meşrulaştırma işlevini üstlenmiştir. Medya sistemi, demokrasinin temel bileşenlerinin yerleştirilmesi ve kkleştirilmesi yerine siyasal iktidarın toplumsal kontrolünün sağlanmasına yönlendirilmiştir. Başka bir deyişle, modernizasyon kuramı, ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasında ve politik öğretilerin haklı çıkarılmasında kullanılmıştır.

Nitekim bu yönelim Latin Amerika ve Türkiye gibi ülkelerde görülen askeri darbeler, baskıcı hükümetler ve baskıcı yasal düzenlemelerle kendisini göstermiştir. Bu çerçevede, Linz gibi otoriter politik sistemleri açıklayan siyaset bilimciler demokratikleşmenin tam sağlanamadığı ülkeleri “gri” bölgeler olarak değerlendirmeye ve “illiberal demokrasiler”, “seçimsel demokrasiler”, “yarı demokrasiler” gibi isimlerle sınıflandırmaya başlamışlardır.

1980’lerden sonra ise medya sistemlerinde ekonomik, teknolojik, toplumsal ve kültürel boyutta önemli değişimler yaşanmamıştır. Ulusal medya sistemlerini tanımlamaya dönük yaklaşımlara derin bir meydan okuma olarak değerlendirilebilecek olan değişim uluslararası sistemin, ulus ötesi şirketlerin ve bu şirketlerin örgütlenmesinin etkilerinin de dikkate alınmasını gerektirmektedir. 1980 sonrası yaşanan gelişmeler, medyanın toplumdaki rolünü açıklamayı temel alan normatif yaklaşımlar üzerinde bir konsensüs oluşmasına ilişkin beklentileri neredeyse yok etmiştir.

Hallin ve Mancini medya sistemlerinin gelişim kalıplarını siyasal sistemin anahtar özellikleriyle açıklamaya çabasını ve kabataslak ampirik verilere dayanan nedensel çıkarımları reddetmişlerdir. Medyanın diğer toplumsal yapılarla birlikte evrimleşen ve var olan kısmi değişkenlere vurgu yaparak Dört Teori geleneğinin dışına çıkmışlardır.

Hallin ve Mancini’nin *Karşılaştırmalı Medya Sistemleri* çalışması on sekiz Batılı demokratik ülkenin analizinden oluşmaktadır. Devletin medya politikası ve düzenleyici rolü, siyasal sistem ve demokratik yönetimin doğası; çıkar gruplarının

rolü ve siyasal yapı ile işbirliği; rasyonel yasal otorite veya klientelizmin toplumsal ve siyasal örgütlenme açısından varlığı; ılımlı ya da kutuplaşmış çoğulcu siyasal sistemin işlerliği kategorileri altında Hallin ve Mancini siyasal sistemin karakteristikleri ile medya yapısı arasındaki ilişkiyi belirlemeye ve medya sistemleri arasındaki farklılaşmayı açıklamaya çalışmışlardır. Dört Teori geleneğinin aksine, Hallin ve Mancini, medya sisteminin oluşumunda, siyasal yapının teknolojik, ekonomik, toplumsal ve kültürel faktörlerle olan etkileşimi kadar medya endüstrisinin özellikleri ve pazarın yapısının da önemli olduğunu vurgulamışlardır.

Hallin ve Mancini medya sistemlerini, belirledikleri dört kategori çerçevesinde ayıştırmaktadırlar: medya sistemlerine devlet müdahalesi ve yasal düzenlemeler; medya pazarının tarihsel gelişimi ve gazeteciliğin profesyonelleşmesidir. Türkiye'nin medya sistemi bu dört gösterge doğrultusunda Osmanlı döneminden başlanarak, Kurtuluş Savaşı ve Tek Parti yılları, çok partili sisteme geçiş ve Demokrat Parti dönemi, 1960 ve 1980 yılları, 1980 ve 2001 arası dönem ve 2002 yılı sonrası AKP iktidarı dönemi olmak üzere altı döneme ayrılarak incelenmiş, dönemler arası karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır.

1920-1931 arası dönemde Türkiye'nin siyasal sistemi Linz'in otoriter rejimler tipolojisine göre "*bağımsızlık sonrası otoriter rejimler*" kategorisinde değerlendirilebilir. *Bağımsızlık sonrası otoriter rejimler*'in en temel özelliği mobilizasyoncu olmalarıdır. Türkiye örneğinde, özellikle Milli Mücadele döneminde etkili bir kitle mobilizasyonu ve farklı toplum kesimlerini içine alan geniş bir koalisyon oluşturulmuştur. Ancak, özellikle 1931 CHF Kurultayından sonra bürokratik ağırlıklı bir tek parti rejimine dönüşmüştür.

Kitle iletişim sistemi açısından bakıldığında 1920-1930 arası dönem kuruluş dönemi olarak değerlendirilebilir. Bir tarafta basını denetim altında tutacak uygulamalar ve düzenlemeler yapılırken diğer yandan da temel kurumlar kurulmuş, çok seslilik ise devrim koşulları çerçevesinde sınırlandırılmıştır. 1929 ekonomik buhranının da etkisiyle, ekonomik kalkınma modeli olarak devletçiliğin benimsenmesi, çok partili sisteme geçişte yaşanan ve başarısızlıkla sonuçlanan deneme 1931-1944 yılları arasında basının giderek artan bir şekilde siyasal iktidarın denetimine girmesine neden olmuştur.

Bu iki durumun basına yansımaları ise 1931 Basın Kanunu ile kendisini göstermiştir. Cumhuriyet'in ilk Basın Kanunu bir yandan rejimi savunacak ve destekleyecek bir basın yaratmak diğer yandan gazetecilik mesleğini geliştirme yönünde aldığı önlemler ile birbiriyle çelişkili iki özelliği barındırmaktadır. Matbuat Umum Müdürlüğü'nün yeniden kurulması ve ardından düzenlenen 1. Basın Kurultayı ve bu kurultayda alınan kararlar oluşturulan Basın Birliği bir yandan gazeteciliğin kurumsallaşmasını hedeflerken diğer yandan da hükümetin basını denetleme araçları olarak işlev görmüştür.

Çok partili yaşama geçişle birlikte, 1950 Basın Kanunu'nun özgürlükçü maddelerinin de etkisiyle 1952'ye kadar gazetecilik açısından olumlu bir dönem olarak değerlendirilebilir. Ancak, 1954'ten itibaren gerek ekonomik alanda yaşanan çalkantılar gerekse DP politikalarına dönük toplumsal muhalefetin yükselişiyle, basına yönelik baskılar giderek artmıştır.

1950 seçimlerinden sonra, Türk siyasal sistemini Linz'in otoriteryen rejimlerin çağdaş görüntüsünü ifade etmek üzere kullandığı ve "seçimsel demokrasi" olarak adlandırdığı rejim tipine uygun olduğu söylenebilir. DP'nin gerek muhalefet partisi olan CHP'ye gerekse diğer muhaliflere yönelik baskıcı tutumu giderek yükselen bir hal almıştır.

DP döneminde politik koşutluğun düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Bunun göstergeleri arasında yasal düzenlemeler ile basın özgürlüğünü kısıtlama, muhalif basını susturma, kendisini yansız olarak tanımlayan basını ise yanına çekme gibi uygulamalar sayılabilir. Siyasi partiler ile basın – yayın organları arasındaki örgütsel bağların ise yoğun olduğu açıktır. Gerek kamu yayıncılığı alanında radyonun muhalefete kapatılan mikrofonları gerekse DP'nin isteği ve desteği ile yayınlanmaya başlanan gazetelerin sayısının artması bunun göstergeleri arasında sayılabilir. DP dönemi aynı zamanda politik klientelizmin Türk medya sisteminin yerleşik bir özelliği haline geldiği dönemdir.

DP, Türkiye'nin "seçimsel demokrasiler" kategorisine girmesinde ve bu kategori içinde kalmasında seçimle iktidara gelen ilk siyasi parti olması ve iktidarı dönemindeki uygulamalarıyla önemli bir etkiye sahiptir. Uyguladığı popülist politikaların yanı sıra "çoğunluğun oyunu almış olmasını" otoriteryen pratiklerinin meşruiyet kaynağı olarak görmüştür. DP'nin uygulamaları, kendisinden sonraki dönemleri de etkilemiştir. Ancak, 2002'de iktidara gelen AKP'nin 2007 yılından sonra uyguladığı politikalar DP dönemi ile oldukça benzerdir.

1961 Anayasası'nda birey hak ve özgürlükleri genişletilmiş ve Anayasa Mahkemesi'nin kurulması ve Danıştay'ın konumunun güçlendirilmesiyle hukuk devleti olma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Çalışanlara tanınan sendikal haklar ile işçi sınıfların örgütlenmesi sağlanmıştır. Bu haklar basın sektöründe örgütlenmenin ve editöryel bağımsızlığın kazanılması açısından özellikle önemlidir. TRT'ye ve üniversitelere tanınan özerklik ile bu kurumların siyasal iktidarın etki alanı dışına çıkarılması ile toplumdaki çoğulculuğun önünü açmak amaçlanmıştır. Ancak 1971 askeri muhtırası ve 1971 ve 1973 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri ile 1982 Anayasası'nın askeri, bürokratik, otoriter karakterlerinin temelleri atılmıştır.

1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortamda Türkiye'de basının altın çağını yaşadığını söylemek mümkündür. Basın ve ifade özgürlüğü ile bu dönemde oluşan demokratik ortamda gazete ve dergilerin sayısı artmış, mesleki örgütlenme ve sendikal haklar ile basın çalışanları siyasi iktidardan bağımsız mesleklerini yapma olanağına kavuşmuşlardır. Ancak, bu hak ve özgürlükler 1971 Askeri Muhtırası ile budanmış, 12 Eylül Darbesiyle yok olma noktasına gelmiştir.

1980'li yıllarda ekonomik ve politik alandaki değişim medya alanını da önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu dönem itibarıyla medya, ekonomik bir sektör olarak yeniden yapılanmış ve bu yapılanma süreciyle birlikte dönemin toplumsal yapısının yeniden örgütlenmesinde etkili rol oynayan yeni aktörler medya alanının oyucuları olmuştur. 1980 öncesi dönemde siyasal ve toplumsal alanda meydana gelen gelişmeler basın sisteminde belirleyici olurken, 1980 sonrası dönemde önceliği ekonomik öğeler almış ve basının içeriği ve toplumsal rolü üzerinde ekonomik bağımlılıklar asıl belirleyici haline gelmiştir.

Hallin ve Mancini'nin medya sistemleri ayrıştırması çerçevesinde Türkiye'nin 1980-2000 arası dönemi *kutuplaşmış çoğulcu modele* temel bileşenlerinin özelliklerini taşıdığı söylenebilir. Kutuplaşmış Çoğulcu Sistemde, klientelistik ilişkilerin belirleyiciliği Türkiye'nin medya sistemi açısından da geçerlidir. 1990'lar boyunca Türkiye'de koalisyon hükümetleriyle yönetilmiştir. Bu dönemde, medya sektöründe yeni düzenin artık yerleştiği söylenebilir. Bu süreçte, birbirlerinden farklı ideolojik söylemleri temsil etmeseler de, medya patronları kendi çıkarları doğrultusunda siyasi partilere destek vermişlerdir. 1990'lar boyunca koalisyon hükümetlerinin medyanın desteğine olan ihtiyaçları ve bu destek talebinin karşılığında medya sahiplerinin kayırmacılık talepleri ile medyada klientelistik ilişkiler öne çıkmıştır.

Dönemsel olarak bakıldığında, gazete tirajlarının düşük izlenme oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu da, *Kutuplaşmış Çoğulcu Sistemin* özelliklerinden birisidir. Bu dönemde medyada faaliyet gösteren holdingler siyasi iktidarlar karşısında ellerini güçlendirmek üzere birbiriyle kıyasıya rekabet haline girmişler ve bu nedenle basında promosyon savaşları yaşanmıştır.

Mesleki profesyonelleşme açısından bakıldığında ise, 1990'larda gazeteciliğin işletme ve üretim fonksiyonlarının şirket yönetimi ilkeleri etrafında bir araya geldiği görülmektedir. Profesyonellik, bu dönemde yalnızca bir mesleki ilke olarak değil bir piyasa değeri ve işletmeciliğin esası olarak görülmeye başlanmıştır. Kutuplaşmış Çoğulcu Sistemin özelliği olan sınırlı profesyonelleşme Türkiye için de geçerli görünmektedir. Türkiye'de mesleki profesyonelleşmenin, bu sistemin diğer örneklerinde görülenden daha erken dönemde gelişmeye başladığını söylemek

mümkündür. Ancak, bu dönemde, gazetecilik alanında sendikasılaştırmanın başarılı olması, diğer mesleki örgütlenme ve gazetecilik mesleğinin etik kodlarının geliştirilmesi ve uygulanmasının önünde engel oluşturmuştur. Gazeteciler bu dönemde, kamunun değil çalıştıkları kurumun çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir.

2002 yılından itibaren seçimlerden aldığı yüksek oy oranlarıyla tek başına hükümet kuran AKP döneminde 2001 krizinin de etkisiyle medya sermayesi yeniden yapılanmıştır. AKP'nin 2007 yılına kadar öne çıkardığı muhafazakar demokrat kimliği ile AB üyeliği hedefiyle liberal demokratik düzenin yasal ve kurumsal çerçevesini hakim kılma yönünde adımlar atmıştır. 2007 yılından itibaren ise yine liberal demokrasi söylemiyle, ordunun siyasal hayattaki gücünün kırılması yönünde attığı adımların bir uzantısı olan Ergenekon ve Balyoz Davaları ise demokrasiye değil, AKP'ye muhalif kesimlerin baskı altına alınmasına hizmet eden davalar olmuştur. Bu dönemde, AKP'nin otoriterleşmeye başladığı görülmektedir. 2007 yılından itibaren her türlü siyasal ve toplumsal muhalefeti “güvenlik sorunu” olarak algılanıp, yasal düzenlemeler bu yönde yapılmıştır. Medya ise, otoriter düzenlemelerin toplumsal kabul görmesini sağlayacak bir alan olarak kontrol altına alınmıştır.

1990'larda anaakım medya olarak bilinen ve TMSF'ye devredilen ATV, Sabah, Star gazetesi gibi medya organları iktidar yanlısı patronlara satılmıştır. Satışlar, Türkiye'deki klientelistik ilişki biçiminin an açık göstergesidir. Yandaş şirketlerin elinde olmayan ancak, bir ölçüde “tarafsız” olduklarını iddia edilen Doğan, Doğuş ve Ciner Grupları bünyesindeki medya organları da baskı altına

alınmışlardır. Bu kurumlar doğrudan iktidarın borazanlığını yapmasalar da iktidarı eleştiremez hale gelmişler, siyasi iktidarın icraatlarını gerçekleştirebilmesinde sessiz kalarak üzerlerine düşen görevleri yerine getirmişlerdir. Bunun temel nedeni, medya gruplarından devletle olan ilişkileridir. Bu durumda, ‘yandaş medya’ ya da ‘havuz medyası’ yakıştırmaları, sadece Çalık, Albayrak, Feza Grubu ya da Samanyolu Grupları için değil, eski anaakım medyanın tamamı için geçerli olduğu söylenebilir. Nitekim medya alanında faaliyet gösteren şirketlerin kimisi doğrudan iktidarın parçası iken kimisi iktidara destek veren Gülen Cemaati’ne bağlı kuruluşlardan kimisi mali şantaj ve tehditlerle, kimisi iktidarla olan ekonomik çıkar ilişkileri nedeniyle hükümetin kontrolü altındadır. AKP’nin etki alanı dışında kalan çok az sayıda gazete kaldığı görülmektedir. *Cumhuriyet, Sözcü, Aydınlık, Evrensel, Yurt, Ortadoğu, Yeni Çağ, Birgün* ve *Özgür Gündem* muhalif basın olarak yayınlarını sürdürmektedir. AKP’nin etki alanı dışında kalan gazetelerin toplam tirajları, gazetelerin tamamının günlük satışlarının yüzde 10’unu geçememektedir.

Siyasi iktidarın medya üzerindeki kontrolü sadece sahiplik yapısını dönüştürmekle kalmamıştır. Aynı zamanda getirilen yayın yasakları, tutuklamalar ve işten çıkmalarla gazeteciler üzerinde de büyük bir baskı yaratmıştır. 1990’lardaki sendikasılaştırmalar ile örgütsüz ve güvencesiz kalan muhabirler ise otosansür uygulamakta, haberlerini ‘haber’ gibi yamamakta, sadece olanı biteni aktarmaktadırlar. Mavioğlu’nun değimi ile (2012: 110) muhabirler, gazete ve televizyonun ‘er’leri iken, editörler ‘haber’in kıvamını tutturmakla görevli ‘onbaşı’lar olarak görev yapmaktadır.

Türkiye’de 2007 sonrası dönem medya sistemi açısından değerlendirildiğinde 1990’lardaki yapısından farklılaştığı görülmektedir. 2007’ye gelinceye kadar, Türkiye’deki siyasal sistem, ‘seçimsel demokrasi’ler olarak adlandırılan sistemlerin özelliklerini taşımaktadır. Ancak 2007’den sonra, Türkiye’nin siyasal sistemi giderek “*seçimsel otoriteryen sistem’e* evrilmeye başlamıştır. Bu dönüşümün ardında *Seçimsel demokrasiler’de* seçimlerin demokratik yönetimin aracı oldukları kadar otoriter kontrolün de aracı olmaları yatmaktadır. AKP iktidarı seçimsel demokrasinin bu özelliğini ‘ustalık döneminde’ otoriteryen yönetim biçimine dönüştürmeye başlamıştır. Seçimsel otoriteryen rejimlerde görüldüğü gibi, AKP’nin, demokratik pratiklerin açıkça engellemesi ya da baskı altına almamakta, bunun yerine periyodik yapılan seçimlerle, dışarıdaki aktörler kadar içeridekileri de memnun edecek demokratik meşruiyet görüntüsü vermeye çalışmaktadır. Ancak yapılan seçimler mevcut iktidarını pekiştirmeye dönük işlev görmektedir. AKP’nin demokrasiye dönük tutumu AGİT’in ve uluslararası kuruluşların raporlarına da yansımıştır.

Medya sistemi, seçimsel otoriteryen rejimlerin temel özellikleri paralelinde liberal modelin tam tersi yönde, mücadeleciliğin yerine işbirliğinin, otonomi yerine karşılıklı olarak avantaj sağlamanın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dinamikler çerçevesinde siyasi iktidar doğrudan ya da dolaylı olarak medya şirketlerinin denetim altına almıştır.

Gazetelerin işlevlerini, pazar mekanizmasının yaygınlaştığı 90’larda olduğu gibi sürdürdükleri görülmektedir. Belirli iktisadi, politik ve ideolojik çıkarlar çerçevesinde oluşturulan yayın politikaları arasında objektif yayıncılığa rastlamak,

medya şirketlerinin ekonomik hedefleri doğrultusundaki yayınları paralelinde tarafsızlığı aramak ve bu şartlar altında gazetecilerin bağımsız profesyoneller olarak değerlendirmek mümkün görünmemektedir.

AKP İktidarı döneminde, medya kontrolünde yaşanan en önemli farklılık ise 1990'larda medya kuruluşlarının yayın politikalarındaki temel hareket noktaları ekonomik çıkarları çerçevesinde belirlenirken, AKP döneminde buna bir ideolojik desteğin eklenmiş, medya kuruluşları arasında yoğun bir ideolojik kutuplaşma ortaya çıkmıştır. Klientelistik sistem ve bu sistemdeki klientelistik çıkarlar doğrultusunda biçimlenen medya iktidar ilişkisi, siyasi bağlantıları olan zenginlerin sahipliğinde ve bu çerçevede politik çıkarlarla ekonomik çıkarların ortaklığına dayanmaktadır.

KAYNAKÇA

Adaklı, Gülseren (2006). Türkiye’de Medya Endüstrisi Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri, Ütopya Yayınevi, Ankara.

Ağababa, Veli, vd. (2014). *Kalemi Kırılan Gazeteciler*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

Akdoğan, Yalçın (2003) *Muhafazakâr Demokrasi*, Alfa Yayınları, Ankara.

Aksoy, Metin (1999), *Gazetecinin Yaşamı*, ÇGD Yayınları, Ankara.

Aksoy, Metin (1996) *Basın ’94-95*, ÇGD Yayınları, Ankara

Alemdar, Korkmaz (1999) *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar*, Afa Yayıncılık ve Tüses Vakfı.

Altun, Abdülrezzak (1995). *Türkiye’de gazeteciler ve gazetecilik, çağdaş gazeteciler Derneği Yayınları*.

Altschull, Herbert J. (1984). *Agents of Power: The Role of the News Media in Human Affairs*. New York: Longman.

Arcayürek, Cüneyt (1985). *Arcayürek Açıklıyor, Yeni İktidar Yeni Dönem 1951–1954*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Arsan, Esra ve Savaş Çoban (2014). *Medya ve İktidar Hegemonya, Statüko, Direniş, Evrensel Basım Yayın, İstanbul*.

Ateş, Toktamış, (1996), “Türkiye’de Siyaset Nereye Gidiyor”, *Yeni Türkiye*, Türk Siyaseti Özel Sayısı, sayı: 9.

Avrupa Parlamentosu (2011), “Türkiye’nin 2010 Yılı İlerleme Raporu Hakkında İlke Kararı”, 09. 03. 2011, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2011-0090+0+DOC+XML+V0//EN> (Erişim tarihi: 15. 08. 2012).

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (2011), “Türkiye’nin 2010 Yılı İlerleme Raporu Hakkında 09 Mart 2011 Tarihli Avrupa Parlamentosu İlke Kararı”, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/9_mart_2011_tarihli_avrupa_parlamentosu_ilke_karari.pdf (Erişim tarihi: 15. 08. 2012).

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (2010), “Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu”, http://www.abgs.gov.tr/files/pub/ilerleme_2010.pdf (Erişim tarihi: 15. 08. 2012)

Bora, Tanıl (1998), *Türk Sağının Üç Hali*, Birikim Yayınları, İstanbul

Boratav, Korkut, (1991), *Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Boratav, Korkut (2000), “İktisat Tarihi: 1981-1994”, *Türkiye Tarihi, Cilt 5, Bugünkü Türkiye: 1980-1995*, (der.) Tanör; Boratav; Akşin, (3. baskı), Cem Yayınevi, İstanbul.

Boratav Korkut (2015) The Turkish Bourgeoisie under Neoliberalism, *Research and Policy on Turkey*, 1: 1, 1-10.

Bozdağ, İsmet(2006), *Basın Kurt mu? Kuzu mu?*, Emre Yay. , İstanbul.

Bulaç, Ali (2003) “Müslüman Demokrat Modelin Sistem Parametreleri”, *Bilgi ve Düşünce*, Sayı 4, Ocak 2003

Burçak, Rıfki Salim (1979). *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olgaç Yay. , İstanbul.

Croissant, Aurel ve Wolfgang Merkel (2004). Introduction: Democratization in the Early Twenty-First Century, in special issue on “Consolidated or Defective Democracy? Problems of Regime Change”, *Democratization*, Vol. 11, No. 5, December 2004, pp. 1-9.

Cemal, Hasan (1989). *Özal Hikâyesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Coşkun, B. (2011). *Başın Öne Eğilmesin*. Bilgi Yayınevi, Ankara.

Çavdar Tevfik (1999). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara.

Çekirge, Fatih (1992). *İktidar Oyunu*, İstanbul, Simavi Yayınları, pp. 141

Day, Louis A. (1997). *Ethics in Media Communications: Cases and Controversies*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing.

Develioğlu, Ali Tarık (2010). “Diktatoryanın Organik Aydınları”, *Hegemonyadan Diktöteryaya AKP ve Liberal - Muhafazakar İttifak*, Der. Fatih Yaşlı ve Çağdaş Sümer. Tan Yayınları, Ankara.

Diamond, Larry Jay (2002). Thinking About Hybrid Regimes *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 2, April, pp. 21-35.

Ekzen, Nazif (1999). “Medya ve Ekonomi: Türk Basın Endüstrisinde Yoğunlaşma-Toplulaşma – Tekelleşme Yapısı 1965-1995”, *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar* içinde. Der. Korkmaz Alemdar, Afa yayıncılık ve Tüses Vakfı.

Erdoğan, İrfan ve Korkmaz Alemdar (1998). *Başlangıçtan Günümüze İletişim Kuram ve Araştırmaları*, MY Yayınları, Ankara.

Erdoğan, İrfan ve Korkmaz Alemdar (2002). *Öteki Kuram: Kitle İletişime Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*, Erk Yayınları, Ankara.

Erdoğan, İrfan (2014). *Medya Teori ve Araştırmaları*, Erk Yayınları, Ankara

Erdoğan, Mustafa (2001), *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, Ankara

Erdoğan, Recep Tayyip, (2003) “Muhafazakâr Demokrasi Sempozyumu Açış Konuşması”, [http:// www. akparti. org. tr](http://www.akparti.org.tr).

Eroğul, Cem (1970). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Sevinç Matbaası, Ankara.

Eroğul, Cem (2000), *Anatüzeğe Giriş*, İmaj yayıncılık.

Epstein, Kristensen ve O'Halloran (2006). Democratic Transitions, *American Journal of Political Science*, Vol. 50, No. 3, July 2006, Pp. 551–569

Freedom House (2014). Democracy in Crisis: Corruption, Media and Power in Turkey, *A Freedom House Special Report*.

Gleason, Timothy W. (1998). "Saving Journalism from Itself (and from us): The Hutchins Commission was Right Then, So What About Now?" *Communication Law&Policy* 3: 409–418.

Göka, Göral, Güney, (2003), "Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârları ve Kaygan Siyasal Tercih", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yay.

Güngör, Nazife (2010). *Cumhuriyet Döneminde İletişim, Kurumlar, Politikalar*. Siyasal Kitabevi.

Güneş-Ayata, A. (1994). *Democracy, Clientelism, and Civil Society*. Lynne Reinner Publication, London.

Fırat, Ali Haydar (2010) Cumhuriyet Dönemi (1930-1938) Türk Basımında Kurumsallaşma Süreci, *Cumhuriyet Döneminde İletişim*, Der. Nazife Güngör, Siyasal Kitabevi.

Hallin, Daniel ve Paolo Mancini (2004). *Comparing Media Systems. Three Models of Media and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hallin, Daniel C. ve Paolo Mancini (2008). "Press Theories." *The Encyclopedia of Political Communication Vol. I*. Lynda Lee Kaid ve Christina Holtz–Bacha (der.) içinde. Londra: Sage. 647–651.

Hacten, W. A. (1983). *The World News Prism: Changing Media, Clashing Ideologies*, Iowa State University Press.

Hammarberg, T. (2011), "Türkiye'de İfade Özgürlüğü ve Medya Özgürlüğü", Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Thomas Hammerberg'in 27-29 Nisan 2011

tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaretini müteakiben hazırladığı rapor, CommDH(2011)25, http://www.abgs.gov.tr/files/pub/ilerleme_2010.pdf (Erişim tarihi: 15. 08. 2012).

Hardy, Jonathan (2008). *Western Media Systems*, Routhledge.

Hartlyn, Jonathan ve Arturo Valenzuela (1994). Democracy in Latin America Since 1930, Leslie Betlet (ed). *The Chambridge History of Latin America Vol. 6* Cambridge University Press.

Hasdemir Tuğba ve Ruhdan Uzun (2012). “Genç Türkiye Cumhuriyetinin Üst yapı Kurumları: Matbuat Umum Müdürlüğü, Anadolu Ajansı, Radyo”, *Cumhuriyet Döneminde İletişim*, Der. Nazife Güngör, Siyasal Kitabevi.

İnan, Arı (1982). Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir, İzmit Konuşmaları, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara.

İnuğur, M.Nuri (1999). *Türk Basınında İz Birakanlar*, 2. Baskı, Der Yayınları.

Jakubowicz, Karol 2007. *Rude awakening: social and media change in Central and Eastern Europe*, Cresskill, N. J. : Hampton Press.

Levitsky, Steven ve Lucan A. Way (2002). The Rise Of Competitive Authoritarianism, *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 2 April, pp. 51-65.

Lowenstein, Ralph ve John Merrill (1971). *Media, Messages and Men*. Michigan: D. McKay Co.

Karakuş, Emin (1977). *40 Yıllık Bir Gazetecilik Gözüyle İşte Ankara*, Hürriyet Yayınları, Yayın No: 187, İstanbul.

Karpat Kemal (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yay., İstanbul.

Karthigesu, R (1994). Broadcasting Deregulation in Developing Asian Nations: An Examination of Nascent Tendencies Using Malasia as a Key Study, *Media, Culture and Society*, c. 16, No. 1, January, pp. 73-90.

Kaya, A. Raşit (1985). *Kitle İletişim Sistemleri*. 1. Basım. Ankara: Teori Yayınları.

Kaya, Raşit (1999). “Medya, Toplum ve Siyaset”, *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar* içinde. Der. Korkmaz Alemdar, Afa Yayıncılık ve Tüses Vakfı.

Kaya, Raşit ve Barış Çakmur (2010). “Politics and the Mass Media in Turkey”, *Turkish Studies* Vol 11, Issue 4. pp. 521-537.

Kayalı, Kurtuluş (1994). *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs - 12 Mart*, İletişim Yayınları.

Kejanlıoğlu, Beybin (2004). *Türkiye’de Medyanın Dönüşümü*, İmge Kitabevi, Ankara.

Keyder, Çağlar (1990). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları.

Keyman, Fuat, (2003), “3 Kasım’ın Anlam ve Önemi”*Görüş Dergisi*, Mart 2003

Kışlalı, Ahmet Taner, (1988) “Seçimsiz Demokrasi” *Bahri Savcı’ya Armağan*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara

Kitschelt, Herbert ve Stewen I. Wilkinson (2007). “Citizen-Politician Linkages: An Introduction. ” İçinde *Patrons, Clients and, Policies*. Ed. Herbert Kitschelt ve Stewen I. Wilkinson, 298-343. Cambridge, UK. Cambridge University Press.

Kocabasoglu, Uygur (1981). “1919-1938 Dönemi Basına Toplu Bir Bakış”, A. Ü. S. B. F Basın ve Yayın Y. O. Yayını, *Yıllık 1981*, Sayı 6, Ankara.

Kocabasoglu, Uygur (1987). “Sansür Tarihi”, *Tarih ve Toplum*, s. 37, Ocak.

Koloğlu, Orhan (1992). *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın*, İletişim Yayınları.

Kongar, Emre (2000). *2000’li Yıllarda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Köker, Levent, (1996). Kimlik Krizinden Meşruluk Krizine: Kemalizm ve Sonrası, *Toplum ve Bilim*, Sayı 71, Kış

Kuyucu, Michael (2012). *Türkiye’de Medya Ekonomisi*, Esen Kitap, İstanbul.

- Lewis, Bernard (2003). *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, Yapı Kredi Yay. İstanbul.
- Mavioğlu, Ertuğrul (2012). *Cenderedeki Medya Tenceredeki Gazeteci*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Mattelard, Armand (1996). *The Invention of Communication*, University of Minnesota Press, London.
- McQuail, Denis (1983), *Mass Communication Theory An Introduction*, Londra: Sage.
- McQuail, Denis (1992). *Media Performance: Mass Communication and the Public Interest*. Londra: Sage.
- Merrill, John C. (1974). *The Imperative of Freedom: A Philosophy of Journalistic Autonomy*. NY: Hastings House.
- Merrill, John C. ve S. Jack Odell (1983). *Philosophy and Journalism*. New York: Longman.
- Merrill, John ve John Nerone (2008). "The Four Theories of the Press: Four and a Half Decades Later." Howard Tumber (der.) içinde. *Journalism: Critical Concepts in Media and Cultural Studies Vol II*. Londra&New York: Routledge. 9–13.
- McIntyre, Jerilyn S. (1979). "The Hutchins Commission's Search for a Moral Framework." *Journalism History* 6 (2): 54–57.
- Mills, C. Wright (1959). *The Sociological Imagination*, Oxford University Press, New York.
- Mundt, W. R. (1991). Global Media Philosophies. J. C. Merill(Ed.) *Globalism: A Survey of International Communication* (içinde) New York: Longman.
- Nerone, John (1995). *Last Rights: Revisiting Four Theories of the Press*. John Nerone (der.) içinde. Urbana: University of Illinois Press.

Lowenstein, Ralph ve John Merrill (1971). *Media, Messages and Men*. Michigan: D. McKay Co.

O'Donnal Guillermo (1990). "Tensions in the Burocratic Authoriterian State and the Questions of Democracy" David Colin (der.), *The New Authoriterianism in Latin America*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

OSCE (2011). 12 Haziran 2011 Milletvekilliği Genel Seçimleri, *OSCE/ODIHR Seçim Gözlem Misyonu Raporu*.

OSCE (2014). 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi *AGİT DKİHB Sınırlı Seçim Gözlem Heyeti Sonuç Raporu*.

Öcal, C. Murat (1995), "Teknoloji, Küreselleşme ve Yeni Durumlar", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 6, No18-19, Ankara.

Öymen, Altan (2004). *Değişim Yılları*, Doğan Kitap, 11. Baskı İstanbul.

Öymen, Altan (2009). *Öfkeli Yıllar*, Doğan Kitap, 11. Baskı. İstanbul

Öymen, Altan (2013). *...Ve İhtilal*, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul.

Özbudun, Ergun (1964). "M. Duverger'nin "Siyasal Partiler"i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler", *AÜHF Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1-4, 1964, s. 23-51.

Özbudun, Ergun (1996), "The Post 1980 Legal Framework for Interest Group Associations", *Strong State and Economis Interest Groups: The Post 1980's Turkish Exprience*, New York: Walter de Gruyter

Özbudun Ergun (1993). *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Özbudun, Ergun (2015). "Turkeys Judiciary and the Drift Toword Competitive Authoritarianism" *The International Spectator*, 50: 2, pp. 42-55.

Özbudun, Ergun (2016). “Problems of Rule of Law and Horizontal Accountability in Turkey”, *Democratic Consolidation in Turkey: Micro and Macro Challenges*, Ed. Cengiz Erise ve Paul Kubicek, Routledge, NewYork.

Özkazanç, Alev (1997), “Refah Devletinden Yeni Sağa Siyasi İktidar Tarzında Dönüşümler”, *Mürekkap*, no: 7

Özkazanç, Alev (1998), “Türkiye’de Siyasi İktidar Tarzının Dönüşümü”, *Mürekkap*, No: 10-11

Parsons, Talcot (1951). *The Social System*, Free Press, Newyork.

Peters, John Durham (1989). “Democracy and Mass Communication Theory: Dewey, Lippmann, Lazarsfeld.” *Communication* 11(3): 199–220.

Peters, John Durham (2001). “Mass Communication: Normative Frameworks.” *International Encyclopedia of Social & Behavioural Sciences*. Neil J. Smelser ve Paul B. Baltes (der.) içinde. Oxford: Elsevier. 9328–9334.

Peterson, Theodore (1956/1963). “The Social Responsibility Theory.” *Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do*.

Piattoni, Simona (2001). *Clientelism, Interests, and Democratic Representation: The European Exchange in Historical and Comparative Perspective*. Cambridge University Press.

Picard, Robert C. (1985). *The Press and the Decline of Democracy: The Democratic Socialist Response to Public Policy*. Westport: Greenwood.

Pickard, Victor (2010). “Whether the Giants Should Be Slain or Persuaded to Be Good’: Revisiting the Hutchins Commission and the Role of Media in a Democratic Society.” *Critical Studies in Media Communication* 27(4): 391–411.

Roudakova, Natalia (2008). “Media, political clientelism: lessons from anthropology”, *Media Culture Society*, Vol. 30(1): 41–59.

Sabine, George (1969), *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Cilt.2 Yakınçağ, çev.Alp Öktan, Türk Siyasi İlimler Yayını:17.

Sağnak, M. (1996). *Medya-Politik, 1983-1993 Yılları Arasında Medya Politikacı İlişkileri*, İstanbul, Eti Yayınları.

Sakallıoğlu, Ümit Cizre (1996). “Parametres and Staregies of İslam- state Interactionin Reublician Turkey”, *international Journal of Middle East Studies*, 28: 2 (2)

Seçkin, Gülcan (1999). “Basında Ekonomik Gazeteler Dönemi: Muhabirsiz Gazeteler”. Der. Kormaz Alemdar, *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar* içinde. Tüses Vakfı ve Afa Yayıncılık.

Sertel, Zekeriya (1968). *Hatırladıklarım (1905-1950)*, Yaylacık Matbaası, İstanbul.

Servaes J (1986). Development Theory and Communication Policy: Power to the People, *European Journal of Communucation*, Vol 1(2), June. pp. 203-229.

Schedler, A. (2006). “Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Elections”, *The Logic of Electoral Authoritarianism*, Lynne Rienner Publishers.

Schedler, A. (2015). Electoral Authoritarianism, Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences: An Interdisciplinary, Searchable, and Linkable Resource. 1–16.

Siebert, Fred S. , Theodore Peterson ve Wilbur Schramm (1956/1963). *Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do*. Urbana ve Chicago: University of Illinois Press.

Singewood, Alan (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Sorensen, Georg (1993). *Democracy and Democratization: Process and Prospects in Changing World*, Boulder, Colo: Westview Press.

Sönmez, M. (2003), *Filler ve Çimenler*, İletişim Yayınları, İstanbul

Sözeri, Ceren ve Zeynep Güney (2011). “*Türkiye’de Medyanın Ekonomi Politikası: Sektör Analizi*”, TESEV Yayınları, Haziran.

Sözeri, Ceren ve Dilek Kurban (2011). *Türkiye’de Medya: Mevzuat, Politikalar ve Aktörler*, TESEV Yayınları.

Sözeri, Ceren ve Dilek Kurban (2012). *İktidarın Çarkında Medya*, TESEV Yayınları.

Sözeri, Ceren ve Dilek Kurban (2013). *Türkiye’de Özgür ve Bağımsız Bir Basın için Siyasa Önerileri*, TESEV Yayınları.

Sözeri Ceren (2015). *Türkiye’de Azalan Basın Özgürlüğü*, İstanbul Enstitüsü Yayınları.

Sümer Çağdaş ve Fatih Yaşlı (2010). *Hegemonyadan Diktöteryaya AKP ve Liberal - Muhafazakâr İttifak*, Tan Yayınları, Ankara.

Sparks, Colin (1995). “The Media as a Power for Democracy.” *Javnost: The Public* 2(1): 45–61.

Sparks, Colin (1998). *Comunism, Capitalism and the Mass Media*, London: Sage

Tamer, Aytül (2010). *Basın Üzerine Niceliksel Bir Çözümleme*, *Cumhuriyet Döneminde İletişim Kurumlar Politikalar*, içinde. Pp. 362-378, Der: Nazife Güngör, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Tanör, Bülent (1986). *İki Anayasa 1961-1982*, Beta Basın Dağıtım.

Taş, Oğuzhan (2012). “*Gazetecilik Etiğinin Mesleki Sınırları Profosyonellik, Piyasa ve Sorumluluk*”, İletişim Yayınları.

Timur, Taner (1991). *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yay., İstanbul.

Timur, Taner (2001). *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara.

- Taşar, Mustafa (2001), *Türkiye'nin Düşünce Gündemi*, Adım Ajans.
- Thompson, J. B. (1996). *Ideology and Modern Culture: Critical Sociology Theory in the Era of Mass Communication*, Cambridge: Polity Press.
- Toker, Metin (1970). *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yay. , İstanbul.
- Metin Toker (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Topuz, Hıfzı (2003). *II. Mahmuttan Holdinlere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi.
- Tunçay, Mete (1987). “Tek Parti Döneminde Basın”, *Tarih ve Toplum*, Sayı. 37, Ocak.
- Turan, Emin (1992). *Medyanın Siyasi Hayata Etkileri*, İstanbul, İrfan Yayıncılık.
- Uzun, Ruhdan (2012). “Basın Etiği Açısından Kurumsallaşma Çabaları, *Cumhuriyet Döneminde İletişim*, Der. Nazife Güngör, Siyasal Kitabevi.
- Waisbord, Silvio (2000). “Media in South America: Between the rock of state and the hard place of the market”, *De Westernising Media Studies*, Ed. James Curran and Miyung –Jin Park, Routhledge, London.
- Yaka, Özge ve Cemil Yıldızcan (2010). “Çözülen Ne. Otoritarizm mi Demokrasi mi”, *Hegemonyadan Diktöteryaya AKP ve Liberal - Muhafazakâr İttifak*, Der. Fatih Yaşlı ve Çağdaş Sümer. Tan Yayınları, Ankara.
- Yerasimos, Stefanos (1977). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye 3*, Gözlem Yayınları.
- Yeşil, Ahmet (1988). *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Yetkin, Çetin (1983). *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, Altın Kitaplar, İstanbul.
- Yılmaz, Hakan (1997). “Democratization from Above in Respose to International Context: Turkey 1945-1950”, *New Perspectives on Turkey*, 17, Sonbahar, pp. 1-37.

Zakaria, Fareed (1997). The Rise of Illiberal Democracy, *Foreign Affairs*, Volume 76, No 6. , pp. 22-43.

ÖZET

Türkiye'nin medya sisteminde son on yılda belirginleşen otoriteryen yapı siyasal ve toplumsal sistemin genel yapısı içerisinde ve bu sistemin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu değerlendirme yapılırken, medya sistemi çalışmalarına kaynaklık eden Dört Teori geleneğinin dışına çıkılarak, basının gelişimini tarihsel olarak incelemek ve bu incelemeyle birlikte medya sisteminin biçimlenmesinde etkili olan siyasal, toplumsal ve iktisadi gelişmelere de odaklanmak gerekmektedir. Hallin ve Mancini'nin medya sistemleri analizinde kullandığı temel kategoriler olan medya pazarının gelişimi, devlet müdahalesi, profesyonelleşme ve politik koşutluk çerçevesinde yapılacak tarihsel değerlendirme ile medya sisteminde otoriterleşmeye götüren yapısal özellikler anlaşılacaktır.

SUMMARY

Turkey's authoritarian structure in media system emerging over the last decade is within the general structure of the political and social system and should be evaluated accordingly as part of this system. However, for this evaluation, it is necessary to go beyond the Four Theory tradition and beside examining the media's development historically it is also needed to focus on political, social and economical developments which have effects in shaping the media system. Structural features that lead to authoritarianism in the media system will be understood by historical evaluation to be made within the framework of development of the media market, government intervention, professionalisation and political parallelism which are Hallin and Mancini's basic categories used in the analysis of the media systems.